

ACTA MUSEI TUTOVENSIS

Istorie veche și arheologie

XVI

2020

MUZEUL „VASILE PÂRVAN” BÂRLAD

**ACTA MUSEI
TUTOVENSIS**

Istorie veche și arheologie

XVI

2020

ACTA MUSEI TUTOVENSIS

Publicație a Muzeului „Vasile Pârvan” Bârlad
Str. Vasile Pârvan nr. 1

731003 Bârlad

Tel.: 0235 42 16 91; 0335 404 746

Fax: 0235 42 22 11

E-mail: muzeuwp@muzeuparvan.ro

www.muzeuparvan.ro

ACTA MUSEI TUTOVENSIS

Publication of „Vasile Parvan” Museum, Bârlad
1 Vasile Parvan Street

731003 Bârlad

Phone: 0235 42 16 91; 0335 404 746

Fax: 0235 42 22 11

E-mail: muzeuwp@muzeuparvan.ro

www.muzeuparvan.ro

Colegiul de redacție

Dr. Ion IONIȚĂ

Dr. Dan Gh. TEODOR

Prof. dr. Mircea MAMALAUCA

Prof. drd. Mircea OANCA

Redactor șef

Prof. dr. Mircea MAMALAUCA

REVISTA APARE CU SPRIJINUL FINANCIAR AL CONSILIULUI JUDEȚEAN VASLUI

Revistă fondată de prof. Mircea MAMALAUCA.

Apare anual din 2006.

Continuă în parte „Acta Musei Tutovens” (ISBN: 1842-2373).

Din anul 2015, nr. 11, apare cu titlul actual.

MUZEUL „VASILE PÂRVAN” BÂRLAD

ACTA MUSEI TUTOVENSIS

**Istorie veche și arheologie
XVI**

HISTORICA ET ARCHAEOLOGICA

Editor: Mircea MAMALAUCA

Bârlad * 2020

Revistă editată și tipărită de CASA EDITORIALĂ DEMIURG
(acreditată de CNCSIS în 2003, reacreditată în 2006 și în 2010)
Șoseaua Păcurari nr. 68, Bl. 550, Sc. B, Et. 4, Ap. 16
700547 Iași, România
☎ 0745 378 150
E-mail: cedдемиug@yahoo.fr

Consilier editorial: dr. Alexandrina IONIȚĂ
Editura răspunde la comenzi în limita tirajului disponibil.

© Muzeului „Vasile Pârvan”

ISSN: 2457-1709
ISSN-L: 2457-1709

CUPRINS

STUDII ȘI MATERIALE

Adela KOVÁCS, Alexandru NECHIFOR , <i>Analiza statistică a materialului ceramic din Locuința 3 de la Ștefănești-Stânca Doamnei, jud. Botoșani</i> <i>Statistical analysis of the ceramic material from Dwelling 3 from Ștefănești-Stânca Doamnei, Botoșani county</i>	7
Adina BORONEANȚ , <i>Locuirea Coțofeni de la Cuina Turcului-Dubova. O nouă imagine</i> <i>The Coțofeni occupation at Cuina Turcului-Dubova. A new image</i>	20
Ionuț Bogdan SZABO , <i>Despre semnificația cercului teatral al sanctuarului din Samothrake</i> <i>Regarding the significance of the theatrical circle of the Samothrake sanctuary</i>	54
George Dan HÂNCEANU , <i>Locuirea din secolele I-II p. Chr. de la Roman (Punctul Arhiepiscopie)</i> <i>The dwelling from the Ist-IInd centuries AD of the Roman (the point Archiepiscopate)</i>	65
Angela SIMALCSIK, Vlad VORNIC , <i>Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Tigheci (Campania 2018). Date paleoantropologice</i> <i>The Sântana de Mureș-Černjachov necropolis from Tigheci (The 2018 Campaign). Palaeoanthropological Data</i>	76
Ion IONIȚĂ , <i>O amuletă de bronz în formă de sabie de la Miorcani</i> <i>Ein schwertförmiges Amulett aus Bronze von Miorcani</i>	88
Gheorghe LAZAROVICI, Dan CULIC, Cornelia-Magda LAZAROVICI , <i>Semnele rupestre de la Buciumi (jud. Sălaj)</i> <i>Cave signs from Buciumi (Sălaj county)</i>	101
Mircea MAMALAUCA, Mircea OANCĂ , <i>Așezarea de secol IV d. Chr. din Punctul „Călălboaia”, sat Polocin, com. Pogonești, jud. Vaslui, (Campaniile 2014-2015)</i> <i>4th century AD settlement in the "Călălboaia" place, Polocin village, Pogonești village, Vaslui county, (2014 -2015 campaigns)</i>	117
Adrian PORUCIUC , <i>Punga – un accesoriu vestimentar cu denumire veche germanică</i> <i>Punga – an accessory with an old Germanic name</i>	145
Dan Gh. TEODOR , <i>Din nou despre unele realități de la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII d. Hr.</i> <i>Once more about some realities from the north of the Lower Danube in the VI-VII centuries AD</i>	157
Ion TENTIUC, Valeriu BUBULICI , <i>Toporașe miniaturale medievale timpurii din spațiul carpato-nistrean. Aspecte privind datarea, originea și funcționalitatea</i> <i>Early medieval miniature axes in Carpathian-Dniester region. The issues of dating, origin and functionality</i>	163
Costin CROITORU , <i>Contribuții la repertoriul arheologic al județului Brăila. Comuna Siliștea</i> <i>Contributions to the archeological repertory of the Brăila county. Siliștea commune</i>	182
Mircea OANCĂ, Mircea MAMALAUCA, Sorin CIOBOTARU , <i>Cercetări de suprafață în comuna Roșiești, județul Vaslui (2018)</i> <i>Surface research in Roșiești, Vaslui county (2018)</i>	227

NUMISMATICĂ

Sorin LANGU , <i>Considerații despre prezența groșilor de Boemia în Moldova medievală</i> <i>Considerations regarding the presence of Bohemian "grosi" in the medieval Moldova</i>	246
--	-----

STUDII ȘI MATERIALE

ANALIZA STATISTICĂ A MATERIALULUI CERAMIC DIN LOCUINȚA 3 DE LA ȘTEFĂNEȘTI-STÂNCA DOAMNEI, JUD. BOTOȘANI

Adela KOVÁCS*, Alexandru NECHIFOR**

Keywords: Copper Age, Cucuteni Culture, Sanctuaries, clover/cross shape, hearth, copper axe

Situl arheologic Ștefănești-Stânca Doamnei este situat la aproximativ 2 km est de satul Stânca, aflat la 2 km nord de localitatea Ștefănești, pe malul drept al râului Prut. Din punct de vedere administrativ, localitatea Ștefănești se află în județul Botoșani, România, chiar la granița cu Republica Moldova (Fig. 1).

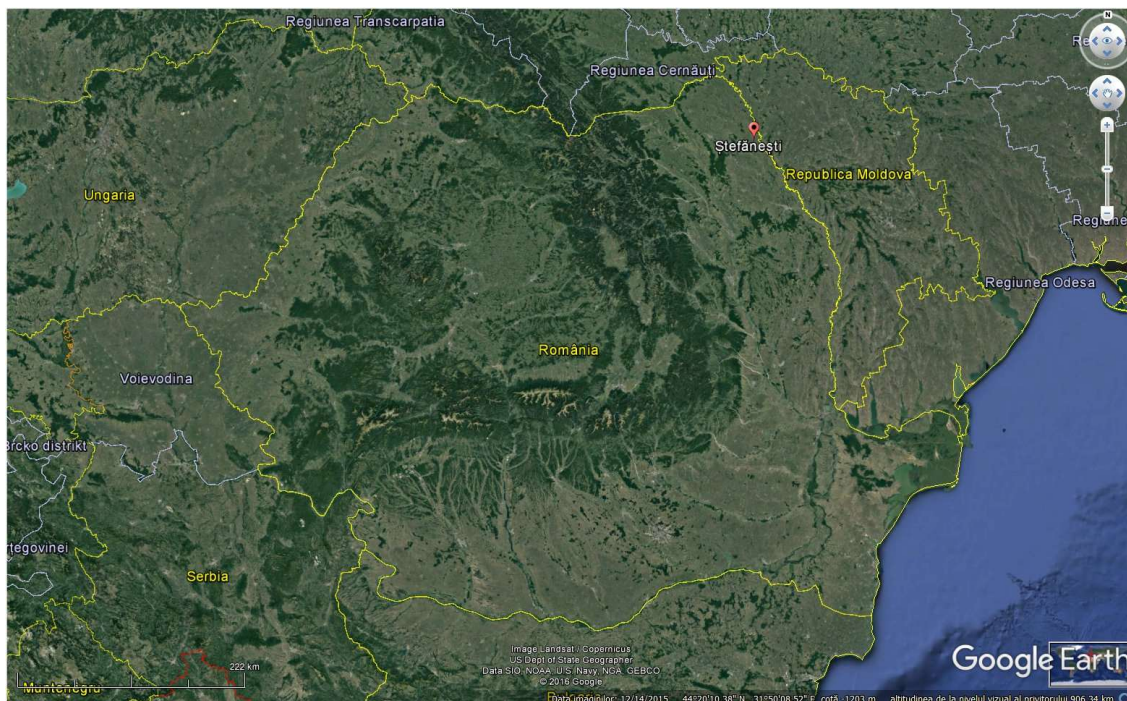

Fig. 1 Amplasarea sitului arheologic de la Stânca Doamnei-Ștefănești (Google Earth)

Cercetările de la Ștefănești-Stânca Doamnei, județul Botoșani, au fost efectuate în anul 1974, fiind coordonate de Paul Șadurschi, din partea Muzeului Județean Botoșani, și de către Anton

* Muzeul Județean Botoșani, adelakovacs.museum@gmail.com.

** Muzeul Județean Botoșani, alexandrunechifor78@yahoo.com.

Nițu, de la Institutul de Arheologie din Iași. Singurul raport, existent în momentul de față, a fost publicat în anul 1994, cu titlul: Anton Nițu și Paul Șadurschi, *Săpăturile de salvare de la „Stânca Doamnei” (sat Stânca-Ștefănești, județul Botoșani)*, în revista „Hierasus”, IX, redactori: Emil Ioan Emandi, Octavian-Liviu Șovan, Ionel Bejenaru, Iași – Rădăuți, Editura Glasul Bucovinei, 1994, p. 181-194. În arhiva științifică, aflată la Muzeul Județean Botoșani, se păstrează planurile originale, desenate de către colectivul de cercetare, precum și o serie de clișee fotografice din timpul cercetărilor. De asemenea, se păstrează un dosar cuprinzând fișele de evidență analitică, întocmite la Muzeul Județean Botoșani, de către Paul Șadurschi, semnate (doar câteva dintre ele) ca fiind completate la data de 6 aprilie 1987. Toate fișele de evidență cuprind fotografii alb-negru și desene color atașate, la o parte dintre ele fiind menționat faptul că sunt trimise la tipar, pentru viitorul număr al revistei „Hierasus”. Din păcate, raportul extins nu a fost niciodată publicat, varianta din 1994 fiind una prescurtată. În raportul publicat au apărut câteva neconcordanțe cu ciorna găsită în arhiva Muzeului, însă anumite însemnări de pe margine corespund cu varianta publicată.

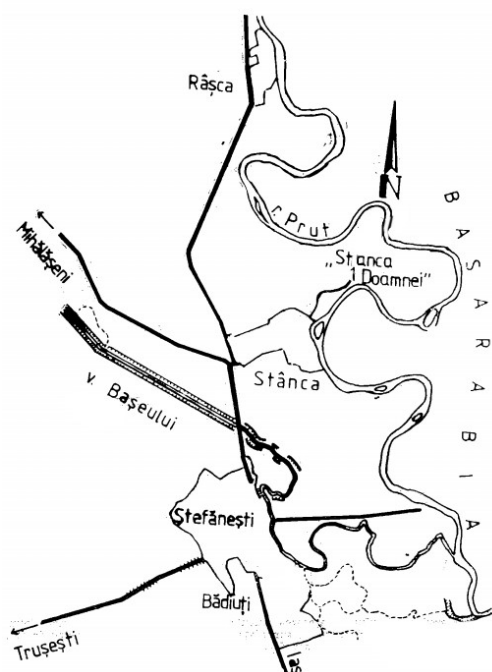

Fig. 2. Localizarea sitului conform raportului de cercetare publicat în 1994 (Nițu, Șadurschi, 1994, p. 185, fig. 1).

Fig. 3. Zona sitului, distrus în zilele noastre, de către barajul și podul dintre România și Republica Moldova (Google Maps, 18.03.2019).

Întregul material rezultat ca urmare a cercetărilor de salvare desfășurate la Stânca Doamnei a fost marcat, precizându-se atât situl de proveniență, cât și locul de descoperire ale acestora, ceea ce a ușurat munca de identificare a materialelor provenind din acest sit. Unele dintre cele mai spectaculoase piese descoperite la Stânca Doamnei sunt cele aparținând plasticii antropomorfe. Până în momentul de față au fost identificate (în expoziție și în depozite) cinci piese fragmentare (dintre care trei înregistrate în patrimoniu), nepublicate anterior, de către colectivul de cercetare.

În ceea ce privește zona cercetată, în raportul de săpătură s-au făcut câteva precizări legate de situațiile descoperite. Săpăturile de la Stânca Doamnei¹ au fost ocazionate de construirea unor

¹ Nițu, Șadurschi, *Săpăturile de salvare de la „Stânca Doamnei” (sat Stânca-Ștefănești, județul Botoșani)*, în „Hierasus”, IX, 1994, p. 181.

amenajări, respectiv pentru fixarea locului de parcare a mașinilor de transport și construcția unui drum, între locul de parcare și șantierul propriu-zis, de la barajul Stânca-Costești. Punctele de reper le constituie stâlpii de beton pentru energie electrică (Fig. 2-3). În momentul de față, situl arheologic nu mai există, fiind afectat puternic de lucrările efectuate în perioada 1974-1976 (Fig. 4).

Au fost trasate 11 secțiuni pe direcția NE-SV, în conformitate cu terasa ce urma a fi săpată. Au fost cercetate patru locuințe și, parțial, a cincea care nu apare pe planul publicat, precum și șase gropi, conținând materiale arheologice. Alături de ceramică, este de remarcat un topor din cupru și o serie de statuete antropomorfe pe care le-am publicat deja².

Fig. 4. Peisajul actual în zona sitului arheologic-fotografie de pe barajul Stânca (RO)-Costești (MD).

Ne-a atras atenția în mod deosebit Locuința 3³ deoarece a fost descoperită în interiorul acesteia o vatra cruciformă, restaurată și etalată în expoziția permanentă de la Muzeul de Istorie din Botoșani. Nu vom insista acum asupra importanței acestei amenajări, deoarece am scos în evidență implicațiile cultice ale vetrei cu mai multe ocazii⁴.

Articolul de față are ca scop prezentarea rezultatelor prelucrării statistice a materialului ceramic, rezultat ca urmare a cercetărilor desfășurate acum mai bine de patru decenii, în clădirea Locuinței 3.

² Adela Kovács, *Plastica antropomorfă cucuteniană de la Ștefănești-Stânca Doamnei (județul Botoșani)*, „Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis”, vol. XXXI-XXXII, 2015-2016, p. 79-96; Adela Kovács, *The Anthropomorphic Statuettes from the Site Stânca Doamnei, Ștefănești, Botoșani County*, in „Acta Musei Porolissensis”, vol. XXXVIII, 2016, p. 103-117; Adela Kovács, *A Column Type Statuette Discovered at Ștefănești-Stânca Doamnei, Botoșani County*, in *ArheoVest*, Nr. V: *In Honorem Doina BENEA, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie*, Timișoara, 25 noiembrie 2017, Vol. 1: *Arheologie*, p. 151-162.

³ *Ibidem*, p. 188, fig. 4.

⁴ Adela Kovács, *New discoveries in old excavations. Cult items from a Cucuteni B site from Ștefănești-Stânca Doamnei, Botoșani County-Romania*, in „Acta Musei Tiberiopolitani”, nr. 2, Publisher NI Institute for Protection of Cultural Monuments and Museum Strumica, p. 8-19; Adela Kovács, *Tipologia vetrelor din sanctuarele neolitice în sud-estul Europei//Hearths typology of Neolithic shrines from south-eastern Europe*, in *ArheoVest*, Nr. IV: *In Honorem Adrian Bejan*, JATEPress Kiadó, Szeged, 2016, Vol. 1: *Arheologie*, p. 95-120.

Fig. 5 Platforme și dărâmături ale Locuinței 3 (scanare de E. Ipate).

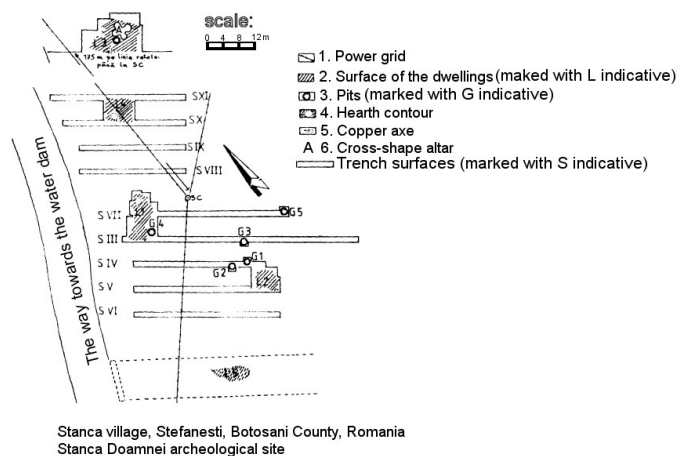

Fig. 6 Planul cercetărilor de la Stânca Doamnei (refăcut după Nițu, Șadurschi, 1994, p. 186, fig. 2).

Ceramica rezultată din Locuința 3 a fost identificată în depozitele Muzeului Județean Botoșani, unde se află întreg materialul de la Stânca Doamnei. Materialele ceramice cuprind două vase restaurate și 330 de fragmente. Dintre aceste 330 de fragmente remarcăm numeric următoarea situație: 41 fragmente de buză, 14 fragmente de bază, 271 fragmente din zona corpului și 4 torți.

Pentru a analiza întregului material ceramic provenit din Locuința 3, am aplicat metodologia de statistică utilizată și pentru alte situri⁵, cu scopul de a extrage maximul de informații posibile din acest complex.

În ceea ce privește categoria ceramicii din Locuința 3, remarcăm numărul ridicat de fragmente din specia semifină (247), în timp ce cea grosieră este aproape inexistentă (6). Un mic procent de fragmente ceramice fac parte din specia fină (77) (Fig. 7).

⁵ D. H. Thomas, *The awful truth about statistics in archaeology*, in „American Antiquity”, vol. 43, 1987, nr. 2, p. 232; Gh. Lazarovici, *Metode și tehnici moderne de cercetare în arheologie. Suport de curs*, Cluj Napoca, 1998; Z. Maxim-Kalmar; L. Tarcea, *Analiza matematică și statistică a ceramicii și plasticii civilizației Cucuteni de la Trușești-Țuguiea*, in M. Petrescu-Dîmbovița, 1999; M. Florescu, A. C. Florescu, *Trușești. Monografie arheologică*, Editura Academiei, București-Iași, p. 647-673; Gh. Lazarovici; D. Micle, *Introducere în arheologia informatizată*, Timișoara, 2001; D. Diaconescu, *Cultura Tiszapolgár în România*, Editura Altip, Alba Iulia, 2009, p. 29; C. Suci, *Cultura Vinția în Transilvania*, Editura Altip, Alba Iulia, 2009, p. 10-11, 223; S. Tincu, *Cultura Petrești. Teză de doctorat*, Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu, 2011, p. 7-8.

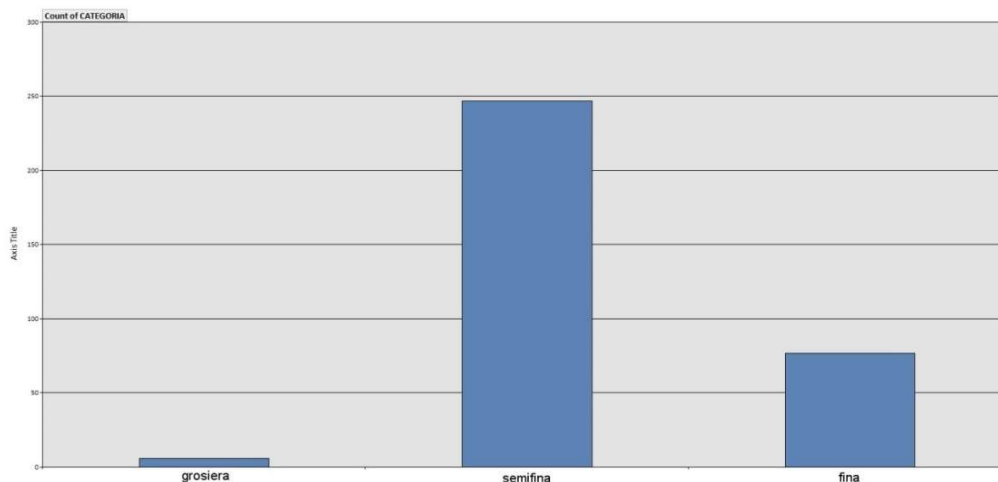

Fig. 7. Categoriile ceramice din Locuința 3.

În ceea ce privește culoarea exterioară a vaselor, remarcăm un procentaj ridicat al vaselor în tonuri de roșu sau cărămiziu (Fig. 8, 10). În ceea ce privește culoarea interioară a fragmentelor ceramice, se observă, de asemenea, o concentrare mare de fragmente roșii/gălbui/cărămizii (Fig. 9).

Procentul ridicat de asemenea fragmente se explică prin arderea oxidantă de foarte bună calitate a vaselor aparținând fazei B1 a culturii Cucuteni (Fig. 10). Brun cu flecuri reprezintă culoarea cu care am codificat, în mare parte, fragmentele care prezintă ardere secundară. Unele dintre vase au ars secundar atât de puternic încât fragmentele prezintă urme de vitrifiere, topire sau chiar lipire cu alte vase (Fig. 11).

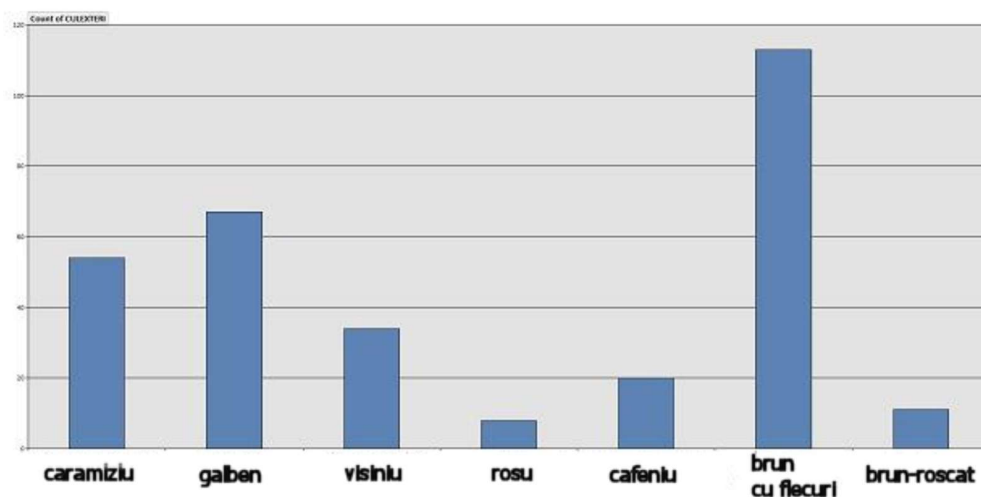

Fig. 8. Culoarea exterioară a fragmentelor din Locuința 3.

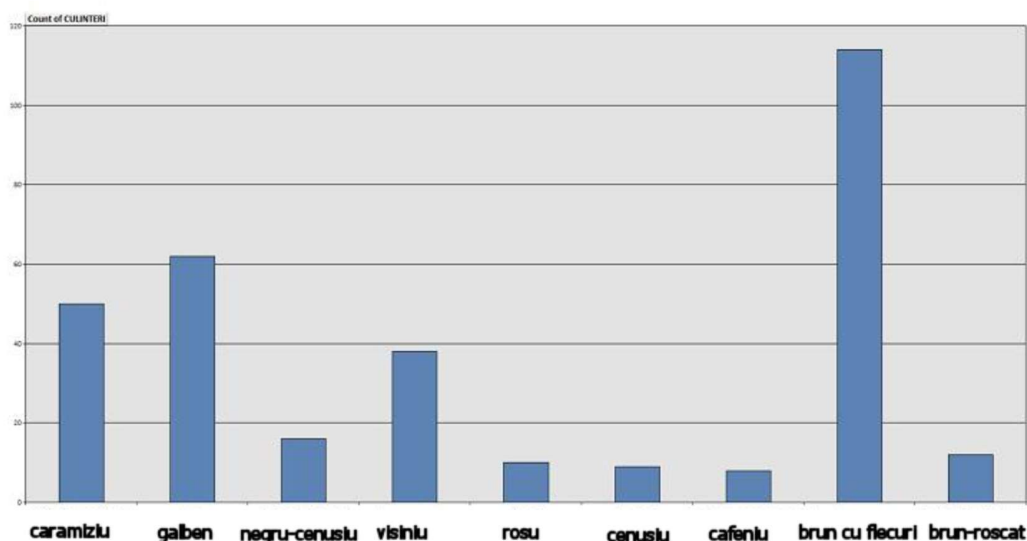

Fig. 9. Culoarea interioară a fragmentelor din Locuința 3.

Din punctul de vedere al amestecului din pasta vaselor, remarcăm faptul că domină nisipul fin, pe următoarea poziție fiind nisipul în combinație cu lutul decantat. Acest amestec de lut foarte fin oferă pe exteriorul fragmentelor un aspect făinos. Într-o proporție redusă apare amestecul cu cioburi în compoziție (Fig. 12).

Remarcăm faptul că din 330 de fragmente ceramice, 42 de cioburi prezintă, în amestec cu lutul, scoici pisate care se încadrează la categoria așa numită a fragmentelor „de tip Cucuteni C” (Fig. 13)⁶. În cazul acestei categorii ceramice, au fost identificate fragmente cu decor, precum creștături pe buză sau pe umeri, împunsături grupate în benzi orizontale de diferite forme, impresiuni de șnur fals, amplasate în mod oblic pe corpul vasului. Motivele liniare apar preponderent.

În ceea ce privește arderea vaselor, au fost identificate doar vase arse oxidant, ceea ce și determină culorile ce variază între gălbui până la roșu aprins și vișiniu. Cele care au culoarea diferită, în tonuri de cenușiu, negru sau paleta de brun se explică prin arderea secundară puternică la care vasele au fost expuse.

Din punctul de vedere al tratării suprafețelor, remarcăm faptul că majoritatea fragmentelor ceramice au fost netezite și șlefuite cu o unealtă, fie din lemn, fie din os. Această șlefuire a dus la un anumit luciu care se păstrează pe suprafețele fragmentelor ceramice, în special la cele exterioare. De cele mai multe ori, se întâlnește pictura exterioară pe vase, în timp ce, în interior sau pe ambele suprafețe, cazurile sunt mai rare. Remarcăm, totuși, o concentrare mare de angobă pe suprafețe, uneori formând chiar fundalul pictural (Fig. 14).

⁶ Ștefan Cucoș, *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*, Editura Constantin Matasa, Piatra-Neamț, p. 118-122.

Fig. 10. Fragmente ceramice pictate din Locuința 3.

Fig. 11. Fragmente ceramice cu urme de ardere secundară.

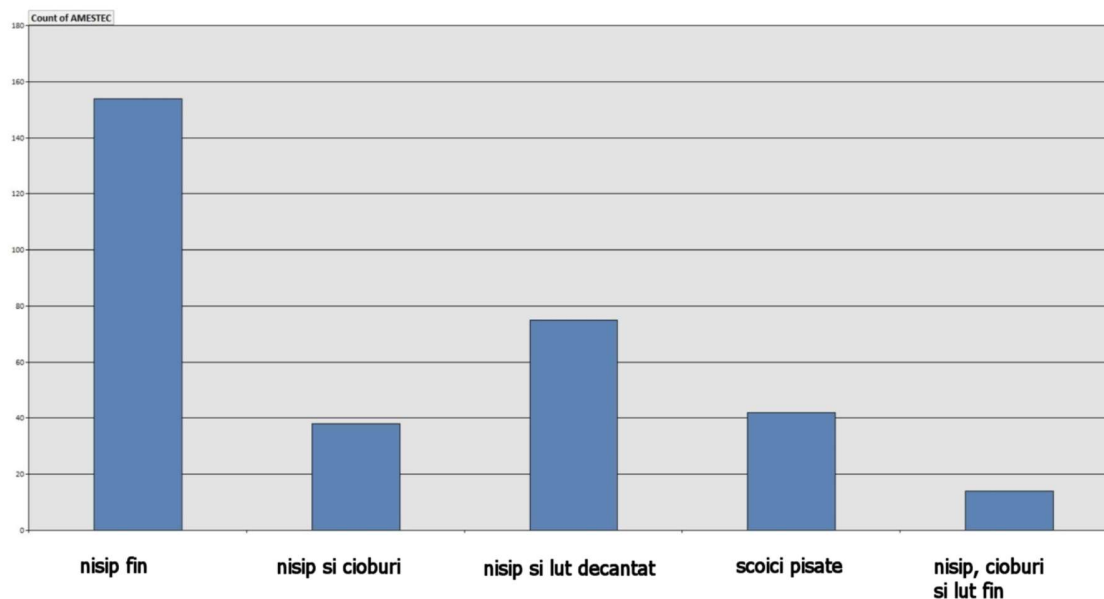

Fig. 12. Amestecul din pasta de modelare a vaselor.

Fig. 13. Fragment de buză a unui vas cu scoici pisate de tip „Cucuteni C”.

Având în vedere faptul că materialul ceramic este foarte fragmentat și parțial ars secundar atât de puternic încât motivele decorative nu au putut fi reconstituite, remarcăm totuși faptul că au fost folosite o serie de combinații de culori. Peste fondul pictural, care de cele mai multe ori a fost angobat, au fost pictate linii, benzi sau motive care sunt specifice culturii Cucuteni, faza B1 (Fig. 10).

Combinațiile de culori, folosite la pictură, sunt: negru, roșu cu negru pe fond alb și alb cu negru pe fond roșu (Fig. 15). Chiar dacă au fost identificate mai multe tipuri de forme, cele mai des întâlnite sunt castroanele și câteva fragmente din zona superioară a unor amforete. După cercetarea arheologică din Locuința 3, au fost întregite două vase care au fost regăsite în depozitele

Muzeului de Istorie din Botoșani. Ambele au fost publicate în desen, în cadrul raportului publicat anterior, însă nu au fost discutate pe larg⁷.

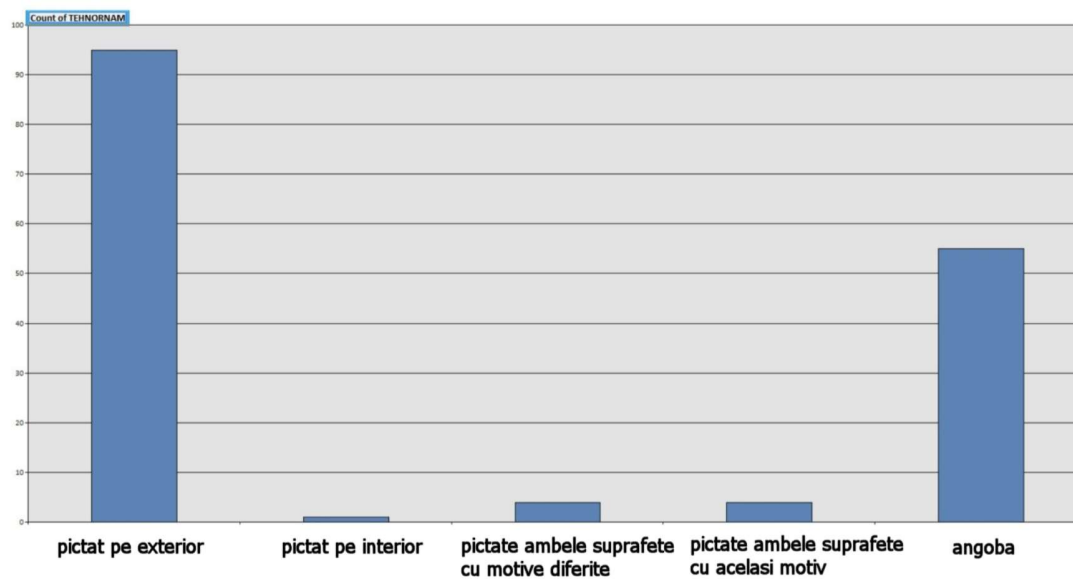

Fig. 14. Tehnicile de decor pe fragmente ceramice.

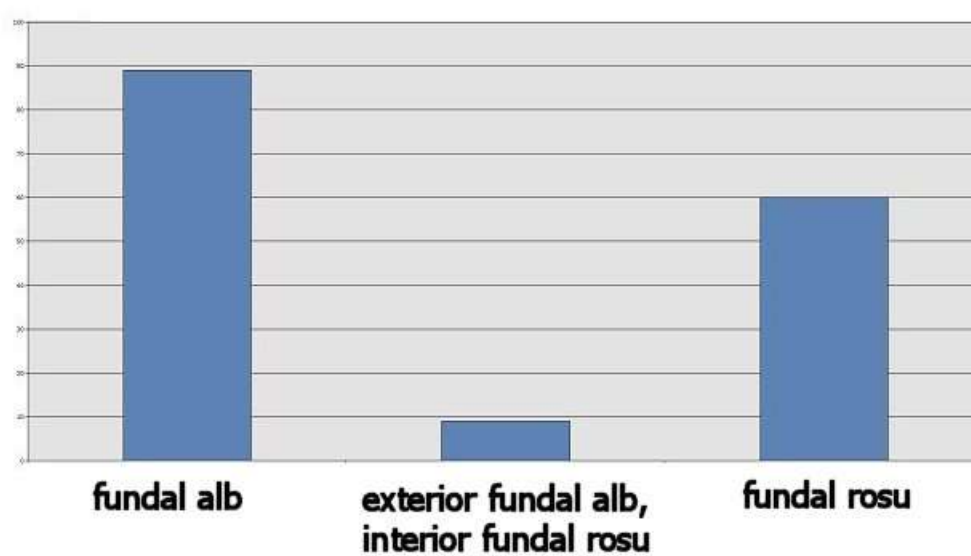

Fig. 15. Culorile de fundal pictural folosit pe fragmente ceramice.

⁷ Nițu, Șadurschi, *op. cit.*, 1994, p. 191, fig. 7/7; p. 193, fig. 9/5.

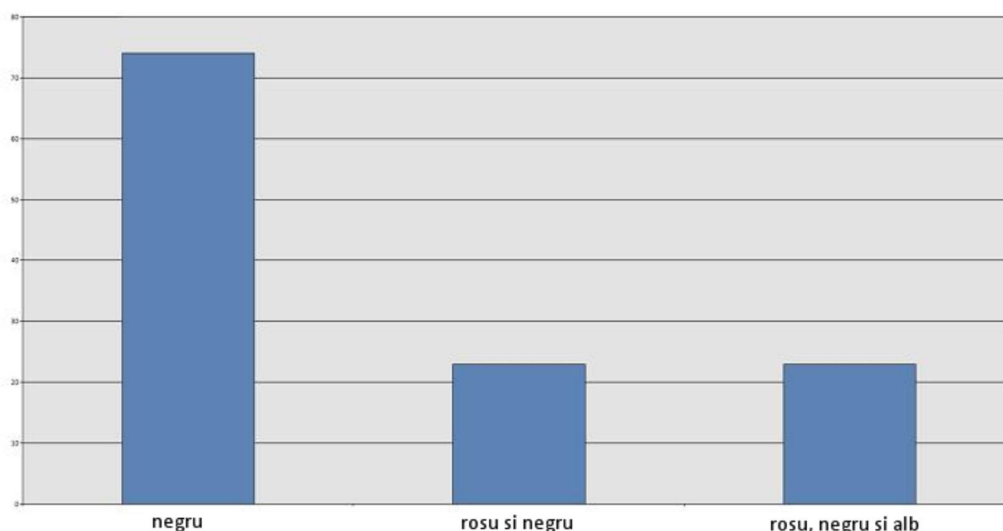

Fig. 16. Frecvența de folosire a culorilor pe fragmentele ceramice.

Castronul prezintă angobă roșie pe interior și a fost pictat pe margini cu petale negre, iar în interior, cu două benzi formate din câte patru linii care merg spre interiorul vasului, fără să se atingă. La capete, fiecare bandă se încheie cu punct.

Al doilea vas este o amforetă care inițial avea două tortițe pe gât, însă a doua tortiță nu a fost restaurată. Aceasta a fost descrisă de către colectivul de cercetare ca fiind decorată sub gură cu segmente asimetrice, iar pe umăr, cu „elipse și tangente orizontale”, prevăzute cu „perle îngemănate cu punct” deasupra segmentelor și motive cruciforme cu brațele petaliforme în elipse pictate cu negru pe fond alb. Decorul desfășurat orizontal arată cu adevărat în acest mod, însă nu spune nimic despre mesajul transmis prin acest tip de pictură. Reluând decorul printr-o desfășurare circulară, se pot observa flori care sunt conectate prin linii pe corpul vasului, acestea reprezentând probabil frunze stilizate. Interesant de remarcat este faptul că acest decor se observă doar dacă privim vasul de sus spre umărul profilat. Privit dinspre bază, vasul prezintă doar o linie neagră ce înconjoară amforeta în zona mediană.

Materialul ceramic din Locuința 3 prezintă analogii din punctul de vedere al decorului, dar și al formelor, cu situri precum Petreni⁸, Șipeniți⁹, Straja Buda, Suskova, Tomasevka¹⁰, Miorcani și Ripiceni-Gura Hârtopului¹¹.

Pentru viitor ne propunem o analiză de acest tip pe întreg lotul de materiale, provenind din toate complexele, fiind posibile analize mai ample și comparative între diferite tipuri de complexe cercetate aici. Analiza materialului ceramic, provenind din mai multe situri contemporane sau care prezintă același stil pictural, poate completa informațiile pe care le deținem cu privire la tehnologia de realizare a ceramicii, a asemănărilor și deosebirilor între diferitele situri sau complexe.

⁸ T. Passek, *La ceramique tripolienne*, Moscova-Leningrad, 1935, pl. 29/1-2.

⁹ O. Kandyba, *Schipenitz; Kunst und Geräte eines neolithischen Dorfes*, Leipzig, A. Schroll & Co, Wien, 1937, p. 54. Fig. 32-33. 193.

¹⁰ Passek, *op. cit.*, 1935, pl. 29/7-10; 30/1-2. 5-6.

¹¹ A. Nițu, A., *Ceramica Cucuteni B de la Miorcani (Botoșani)*, in „Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis”, Piatra Neamț, nr. I, 1969, p. 282, fig. 2/4.

STATISTICAL ANALYSIS OF THE CERAMIC MATERIAL FROM DWELLING 3 FROM ȘTEFĂNEȘTI-STÂNCA DOAMNEI, BOTOȘANI COUNTY

In summer of 1974 preventive excavations were made by Anton Nițu and Paul Șadurschi on the Prut river terrace, at the site Stâncă Doamnei from Ștefănești town, Botoșani County, Romania. Here were excavated four houses and six pits. Inside the dwellings and into the pits interesting ceramic material was discovered. Unfortunately, no field notes were found, but there is a preliminary report where the excavation plans were published. The archaeological material resulted from researches was marked, specifying both the site and place of their discovery. This aspect facilitated the work of identifying materials found in this site. This paper is related to the analysis of a batch of ceramic material discovered inside Dwelling 3. The dwelling is interesting as context for the cross-shaped hearth and the copper axe. The numerous fragments with secondary burning traces show that the dwelling was burned at high temperature.

The paste was made of fine clay with different types of mixture. The surfaces were polished, sometimes covered with red or yellowish white engobe, which are making the paint background. Some of them preserve traces of paint, red or black.

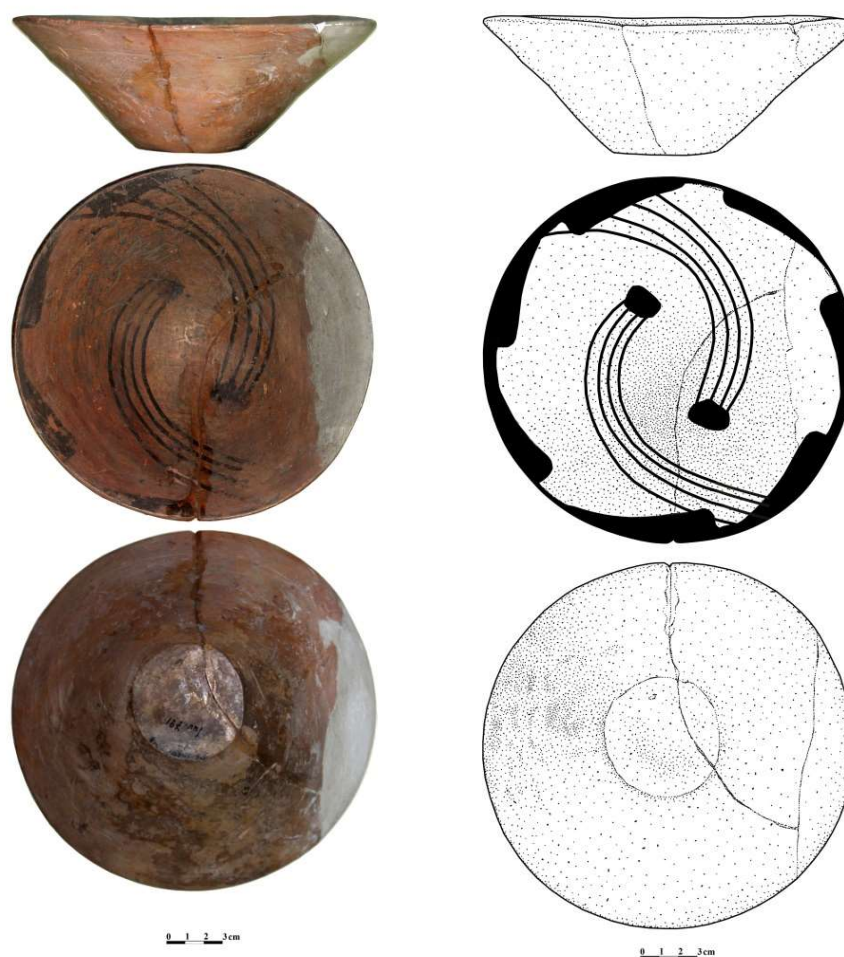

Fig. 17. Castron pictat cu negru pe fond roșu-nr. inv. 791
(fotografie și desen, Sebastian, Muzeul Județean Botoșani).

Fig. 18. Amforetă pictată cu roșu pe fond alb-nr. inv. 6653 (fotografie și desen-Sebastian, Muzeul Județean Botoșani).

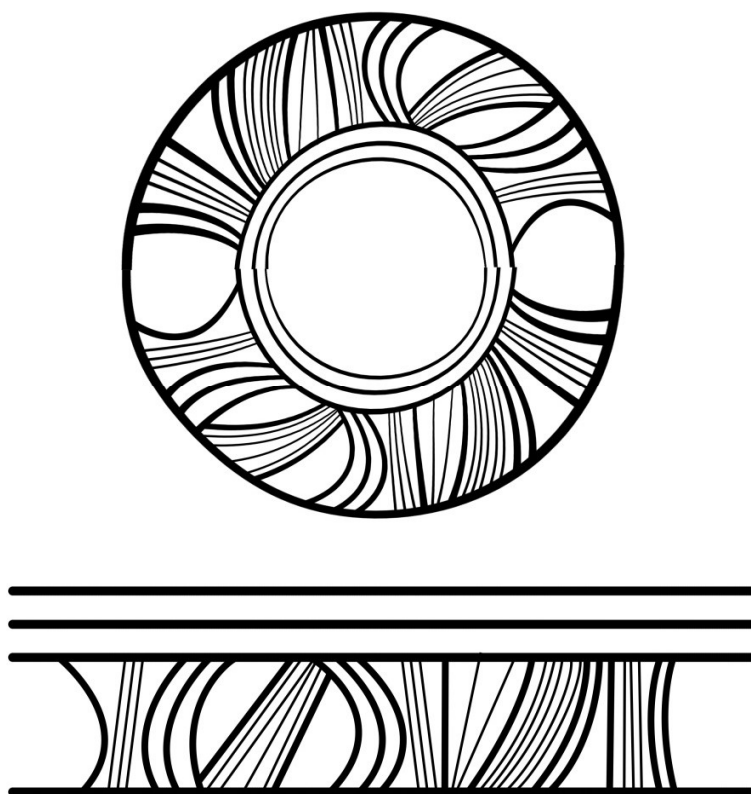

Fig. 19. Decorul desfășurat de pe amforeta din Locuința 3.

LOCUIREA COȚOFENI DE LA CUINA TURCULUI-DUBOVA.

O NOUĂ IMAGINE

Adina BORONEANȚ*

Keywords: Coțofeni, Early Bronze Age, Iron Gates, new information

Introducere

Cercetările arheologice determinate de construcția barajului și hidrocentralei de la Porțile de Fier I au dus la descoperirea și cercetarea a peste 100 de situri arheologice, în cel puțin zece dintre ele fiind documentate și urme de locuire atribuite culturii Coțofeni¹. Între acestea, se numără și adăpostul sub stâncă de la Cuina Turcului (44°35'30"N, 22°15'33"E, comuna Dubova, județul Mehedinți – Fig. 1), cu cele două părți ale sale, cunoscute drept *Adăpostul Mare* și *Adăpostul Mic*. Localizat în coasta Ciucarului Mare, adăpostul se afla la 60 m altitudine absolută și la numai 12 m față de Dunăre, distanța dintre cele două adăposturi fiind de cca 20 m.

Cercetările au avut loc între 1964 și 1969, zona fiind inundată în 1972. În 1964, cercetarea s-a desfășurat sub coordonarea lui C. S. Nicolăescu-Plopșor, din colectiv făcând parte Vasile Boroneanț, Ștefan Roman și Mișu Davidescu. Săpăturile arheologice (secțiunile S1-S4, Fig. 3) s-au concentrat în partea din fund și centru a Adăpostului Mare (S2-S4) și în partea din față a Adăpostului Mic (S1), documentația păstrată fiind reprezentată de trei carnete de săpătură semnate de cei trei membri ai colectivului din 1964, precum și de șapte planuri (un plan general, trei profiluri ale secțiunii S2 și unu al S4 și două grunduri parțiale cu S3). Între 1965-1969, cercetarea a fost condusă de A. Păunescu, documentația de șantier păstrată fiind reprezentată de un carnet de șantier, șapte planuri cu diverse profiluri ale secțiunilor/casete cercetate și un plan general (cu redenumirea secțiunilor din 1964 de către A. Păunescu: SI = S4 (1964), SII = S3 (1964), SIII = S2 (1964). S1 din 1964 nu apare în acest plan²) (Fig. 2).

Stratigrafia sitului (Fig. 5,6,15), stabilită de către echipa lui C. S. Nicolăescu Plopșor, în 1965³ și detaliată de A. Păunescu,⁴ consta în două orizonturi epipaleolitice/mezolitice, trei niveluri

* Institutul de Arheologie Vasile Pârvan, str. Henri Coandă 11, București, e-mail:boo30@gmail.com.

¹ Bujor, Expectatus, Comșa Eugen, Lazarovici Gheorghe, *Descoperirile din epoca neolitică și din epoca de tranziție*, în „Atlasul Complex «Porțile de Fier»”, Editura Academiei R.P.R., București, 1972, p. 78.

² Adina Boroneanț, *Aspecte ale tranziției de la mezolitic la neoliticul timpuriu în zona Porțile de Fier*, Museum Banaticum Timesiense, *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica*, LII, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2012.

³ Constantin Nicolăescu-Plopșor, Mișu Davidescu, Ștefan Roman, Vasile Boroneanț, *Cercetările arheologice de la Cazane*, în SCIV, 16,2, 1965, p. 407-441; Constantin Nicolăescu-Plopșor, Expectatus Vasile Bujor, Boroneanț, Eugen Comșa, Nicolae Constantinescu, Petre Diaconu, Sebastian Morintz, Alexandru Păunescu, Gheorghe Popilian, Petre Roman, *Rezultatele arheologice din zona Porților de Fier*, în *Comunicări*, Seria Arheologică, IV, Craiova, 1968, p. 3-58.

⁴ Alexandru Păunescu, *Evoluția uneltelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Editura Academiei R.S.R., București, 1970; *Idem*, *Cercetările arheologice de la Cuina Turcului Dobova*, în „Tibiscus”. Istorie, 5, Volum închinat celei de-a 60 aniversări a Unirii, 1978, p. 11-56; *Idem*, *Paleoliticul și mezoliticul din spațiul cuprins între Carpați și Dunăre*, București, Editura „Agir”, 2000.

atribuite neoliticului timpuriu, un nivel aparținând epocii timpurii a bronzului, unul atribuit Hallstatt-ului timpuriu, iar din stratul de la suprafață au fost culese materiale arheologice amestecate, aparținând epocilor Latène, romană târzie, medievală timpuriu și târzie.

I. Locuirea Coțofeni de la Cuina Turcului în publicații anterioare Adăpostul Mare

Locuirea Coțofeni (având max. 0,90 m grosime) suprapunea direct nivelul neolitic timpuriu, fiind observate două niveluri (I și II) a căror separare a fost făcută pe baza existenței unor vetre de foc, dar fără a se oferi detalii asupra acestora⁵. Nu se menționează existența altor tipuri de complexe arheologice.

Resturile faunistice proveneau de la ovicaprine, bovine și porcine, fără referire la posibile specii sălbatice. Acestora li se adaugă oase de pește, valve de scoici și cochilii de melci, din nou fără referire la specii.

În afara ceramicii, locuirea este descrisă ca fiind săracă în alte categorii de materiale arheologice⁶. Două fragmente ceramice Coțofeni sunt ilustrate de C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., în 1965 (p.410, Fig. 2/2,3). Primele discuții asupra ceramicii au fost inițiate de V. Boroneanț (1966, 1968) cu referire la fragmente de tip Kostolac și Vučedol descoperite în depunerea Coțofeni. Lucrarea din 1966 descrie speciile ceramice (decorată și nedecorată), calitatea și compoziția pastei, tratamentul suprafeței, formele și decorul fragmentelor ceramice de tip Kostolac. Sunt ilustrate fotografic 29 de fragmente ceramice decorate⁷. În lucrarea din 1968, V. Boroneanț tratează ceramica de tip Vučedol de la Cuina Turcului și Peștera Veterani împreună, cu referiri la generale la culoare, finisaj, forme și decor. Sunt ilustrate șase fragmente Vučedol decorate de la Cuina Turcului⁸.

O referire directă la unele tipuri ceramice de tip Coțofeni a fost făcută de P. Roman (1976), fiind ilustrate prin desen două forme ceramice. O descriere generală legată de compoziția pastei, formele ceramice și decorul acestora se regăsește în A. Păunescu 1978, p. 46. Este descris decorul caracteristic ceramicii de tip Kostolac și al celei de tip Vučedol. Sunt ilustrate fotografic 19 fragmente ceramice decorate de tip Kostolac (Fig. 22/1-19), „14 fragmente ceramice (buze de vase și toartă, decorate), din stratul Coțofeni” (Fig. 23) iar prin desen 12 „fragmente ceramice (buze de vase și vas întregibil” – nr. 5) din stratul Coțofeni, toate fără scară.

Inventarul litic cioplit⁹ cuprindea, aparent, doar piese de silex, dintre care 34 piese lucrate și 46 așchii și spărturi (fiind sintetizat mai jos, în Tab. 1).

Sunt ilustrate un vârf de săgeată¹⁰, segmente compozite de seceră cu urme de lustru¹¹, gratoare¹² și o lamă denticulată¹³.

După A. Păunescu, industria litică șlefuită cuprindea șapte topoare din gabrou cenușiu verzui (două cu perforație, ilustrate¹⁴), cinci plate (unul ilustrat¹⁵) și șapte dopuri rezultate din

⁵ A. Păunescu, *op. cit.*, 1978, p. 45.

⁶ *Ibidem*, p. 46.

⁷ Vasile Boroneanț, *Cultura Kostolac de la Cuina Turcului*, în SCIV 17, 2, 1966, p. 345-353, Fig. 1-3.

⁸ *Idem*, *Descoperiri aparținând culturii Vučedol de la Porțile de Fier*, în RM, V/4, 1968, p. 352-355, Fig. 1/8-12,14.

⁹ A. Păunescu, *op. cit.*, 1970.

¹⁰ A. Păunescu, *op. cit.*, 1970, Fig. 42/8; Petre Roman, *Cultura Coțofeni*, Editura Academiei R.S.R., București, 1976, Pl. 8/13; A. Păunescu, *op. cit.*, 1978, Fig. 21/13.

¹¹ A. Păunescu, *op. cit.*, 1970, Fig. 42/1-4, 6, 12, 13, 19; Petre Roman, *op. cit.*, 1976, Pl. 8/14, 15; A. Păunescu, *op. cit.*, 1978, Fig. 8/1-1,12.

¹² A. Păunescu, *op. cit.*, 1970, Fig. 42/14-16.

¹³ *Ibidem*, Fig. 42/13.

¹⁴ A. Păunescu, *op. cit.*, 1978, Fig. 22/20, 21.

¹⁵ *Ibidem*, Fig. 21/14.

perforarea topoarelor. P. Roman prezintă la rândul său desenele a șase topoare¹⁶, patru cu perforație, unul fără perforație și unul nedeterminat (s-a păstrat doar jumătatea cu tăișul).

Suport	Tip	Observații	Număr piese
lamelă	lamelă	retușe fine	3
lamă	lamă	cu <i>encoche</i> retușată	1
lamă	lamă	denticulată	2
lamă	microlite: lamă, lamă trunchiată, trapez	inserții de seceră cu urme de lustru	20
așchie	gratoar	retușe fine pe o poțiune a părții active	1
lamă	gratoar	lamă fragmentară	1
așchie	vârf	triunghiular, bază larg concavă, retușe fine pe ambele fețe	2
lamă			4
spărturi și așchii			46
Total			80

Tab. 1. Industria litică cioplită (silex) de la Cuina Turcului – Adăpostul Mare, locuirea Coțofeni (compilat după Păunescu 1970, 1978).

A. Păunescu include în inventarul publicat de el și piese descoperite în 1964: un vârf de săgeată de piatră și câteva dopuri de la topoare de piatră¹⁷.

Trei sule de os (una ilustrată¹⁸) și două unelte de corn (una ilustrată¹⁹) reprezintă industria materiilor dure animale.

După A. Păunescu²⁰ piesele de metal constau din cinci sule de aramă „în patru muchii” și un vârf de pumnal. Două dintre piese proveneau probabil din campania anului 1964: una din depunerea Coțofeni („o sula de aramă în patru muchii, ascuțită la un capăt și aplatizată la celălalt”) iar a doua („o sulă de aramă cu patru muchii, de dimensiuni mici”) din nivelul Criș III²¹.

P. Roman ilustrează tot cinci piese,²² dar încadrează tipologic doar trei dintre ele: cele două sule ilustrate în ambele publicații (din care a doua este probabil cea menționată de Nicolăescu-Plopșor ca provenind din depunerea Coțofeni) și o a treia de dimensiuni mai mici²³, care se potrivește ca descriere cu cea provenind din nivelul Criș III). Piesa din Pl. 8/22, deși fără trimitere în text, ar putea fi paralelizată cu cea din Pl.8/21, și să fi fost posibil interpretată drept un cârlig de undiță.

O altă categorie prezentată este cea a obiectelor de lut: un topor miniatural cu perforație, un

¹⁶ Petre Roman, *op. cit.*, 1976, Pl. 10/1,3,4,7,9,11.

¹⁷ Nicolăescu-Plopșor et alli, *op. cit.*, 1965, p.410.

¹⁸ A. Păunescu, *op. cit.*, 1978, Fig 21/17; Petre Roman, *op. cit.*, 1976, Pl.11/11.

¹⁹ Petre Roman, *op. cit.*, 1976, Pl.11/11.

²⁰ A. Păunescu, *op. cit.*, 1978, p.46.

²¹ Nicolăescu-Plopșor et alli, *op. cit.*, 1965, p. 409-410.

²² Petre Roman, *op. cit.*, 1976, Pl. 8/17, 18; A. Păunescu, *op. cit.*, 1978, Fig. 21/15; Petre Roman, *op. cit.*, 1976, Pl. 8, 10, 13, 22.

²³ Petre Roman, *op. cit.*, 1976, Pl. 8/10.

mosorel – singura piesă ilustrată atât de A. Păunescu²⁴, cât și de P. Roman²⁵ – și șase fusaiole: patru conice, una bitronconică și una pe un fragment ceramic găurit. Deși se menționează nouă piese, sunt enumerate doar opt²⁶.

Legat de cronologia relativă a descoperirilor Coțofeni, A. Păunescu observa că fragmentele de tip Kostolac fuseseră remarcate în întreaga depunere, în timp ce fragmentele Vučedol ar fi provenit din partea superioară a depunerii, indicând astfel prezența unei faze finale a culturii Coțofeni²⁷.

Adăpostul Mic

Singurele informații publicate se referă la faptul că cele “câteva” sondaje realizate au pus în evidență urme de locuire preistorice, între care și resturi de locuire Coțofeni-Kostolac²⁸.

II. Locuirea Coțofeni de la Cuina Turcului în documentația de șantier

Documentația de șantier²⁹ constă din

- patru carnete de șantier (Carnet de săpătură 1964, probabil al lui Ștefan Roman; Carnet de săpătură 1964, semnat Mișu Davidescu; Carnet de săpătură 1964, semnat Vasile Boroneanț; Carnet de săpătură 1965-1969, Al. Păunescu.
- planuri originale:
 - 1964: Plan general cu secțiunile din 1964, două variante, scări diferite; SIII, c. 2, 2,45-2,50 m, vatra cu arsură și cenușă (neolitică timpurie); SIII, c. 1, 2,40 m, Groapa din colțul de sud-vest (neolitică timpurie); SIII, Profil nord; SIII, Profil vest – fără scară; SIII, Profil est; SI, Profil vest.
 - 1965-1969: Caseta D – profil est; Caseta C – profil nord și sud-vest; Caseta C – profil est; Intermediar A și secțiunea SV – profil sud-sud est; Caseta I – profil nord; Secțiunile SIII – V, Cas M – profil nord-nord vest; Secțiunea SV, Caseta F, Caseta R – profil nord; Planul general al săpăturilor 1964-1969 (cu redenumirea de către Al. Păunescu a secțiunilor din 1964: SI = S4 (1964), SII = S3 (1964), SIII = S2 (1964). S1 din 1964 nu apare în plan).
 - Fotografii și diapozitive ale unor profiluri și câteva dintre piese (numai epipaleolitice și neolitice timpurii).

Nu există planuri sau fotografii referitoare la situația arheologică din Adăpostul Mic.

Metodologia de lucru

Au fost transcrise carnete de șantier cu alcătuirea de tabele referitoare la posibile complexe arheologice și categorii de material arheologic. Rezultatul a fost identificarea existenței unor vetre și a unor aglomerări de material arheologic, precum și a unor tabele cu piese „speciale” pe categorii de materie primă. Din descrieri, nicio vatră nu pare să se fi continuat în secțiunile vecine, deși ele apar în câteva profiluri. Localizarea lor este, însă, posibilă doar la nivel de secțiune/casetă (uneori și carou) și adâncime.

În cazul vetrelor, s-a încercat apoi corelarea între secțiuni adiacente pe baza adâncimii respectivelor vetre și a existenței unor aglomerări de material în jurul lor, în încercarea de a se determina posibile zone ocupaționale. Slăbiciunea demersului constă în necunoașterea sistemului

²⁴ A. Păunescu, *op. cit.*, 1978, Pl. 21/11.

²⁵ Petre Roman, *op. cit.*, 1976, Pl. 52/36.

²⁶ A. Păunescu, *op. cit.*, 1978, p. 46.

²⁷ *Ibidem*, p. 55.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ A. Boroneanț, *op. cit.*, 2012, p. 66.

de măsurare a adâncimilor (probabil de la nivelul de călcare sau de la punctul cel mai înalt al secțiunii?) și a amplasamentului pieselor arheologice menționate pe suprafața secțiunilor respective. Amplasamentul acestor vetre a fost, apoi, verificat pe planurile de săpătură existente. În cazul tabelelor cu piese speciale, acestea au fost comparate, la rândul lor, cu informațiile din publicații și materialul arheologic existent în depozitele Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” (Sector Paleolitic). Rezultatele acestui demers sunt prezentate mai jos.

Informațiile de mai jos provin în majoritate din carnetul de șantier al lui A. Păunescu (atunci când nu sunt, se va face o mențiune specifică).

Depunerea Coțofeni

Din cele patru carnete de șantier rezultă că locuirea Coțofeni avea grosimi diferite, în zone diverse ale Adăpostului Mare, variind între 20 cm și 1,10 m. Reprezentarea grafică a acestora pe planul adăpostului, din păcate la nivel de secțiune sau de carou, în funcție de datele existente, a avut ca rezultat Fig. 4. Zona front-centrală a adăpostului este cea cu nivelul de locuire Coțofeni cu grosime maximă, de cca 0,70-1,10 m. Nu au fost observate urme de locuire în Cas S (estul adăpostului, spre fundul acestuia), iar despre Cas N nu există informații în carnetele de șantier. În Cas Ș, în colțul de NE, între nivelurile superioare și cel Coțofeni, exista un steril de cca 1,10 m grosime (de la adâncimea de 0,90 la cea de 2m), urmat de o depunere Coțofeni cu o grosimea record de 1,10 m.

A. Păunescu notează, în cazul unora dintre secțiuni/casete (cercetările din 1965), existența a două niveluri de locuire, Coțofeni II (superior) și Coțofeni I, inferior. Criteriul departajării celor două niveluri nu este menționat.

Eventuale complexe arheologice

Pe puținele planuri păstrate, nu se observă existența nici unei gropi care să pornească din nivelul locuirii Coțofeni. Acestea au fost observate, însă, pentru locuirea neolitic timpurie, nefiind menționate în notele de șantier, cu excepția uneia din 1964³⁰. Pe de altă parte, carnetul de șantier al lui A. Păunescu menționează, în două ocazii, prezența unor fragmente ceramice tip Vatina la adâncimi mai mari sau comparabile cu cele ale descoperirilor Coțofeni, precum și prezența unor fragmente ceramice neolitice în partea superioară a depunerii Coțofeni.

Sunt, însă, menționate în documentație nouă vetre care apar la adâncimi variabile, în legătură directă cu grosimea stratului de locuire, deși nu neapărat în zonele cu depunerea cea mai consistentă. Detaliile legate de amplasarea acestor vetre sunt sintetizate în Tab. 2. În două cazuri (Cas I și Cas M), sunt menționate câte două vetre în aceeași secțiune (fără a fi vorba despre reconstrucția aceleiași structuri). O atribuire pe niveluri nu se face decât pentru cele din secțiunea SV, carourile 1 și 2B (niv. II). Vetrele din Int A, Cas D, Cas I și Cas M nu sunt atribuite niciunui nivel.

Doar în două cazuri, vetrele Coțofeni au fost surprinse în profilurile desenate pentru SIII și SV (Fig. 5,6), iar în primul caz, deși carnetul de șantier menționează o vatră, în profilul de nord al lui SIII apar două (Fig. 7), una notată ca „vatră”, iar a doua ca „arsură”. Lucrurile sunt, mai departe, complicate de faptul că, pe varianta colorată (și de presupus finală) a acestui plan (Fig. 8), prima vatră dispare.

³⁰ *Ibidem*.

Sectiune, carou	H(m) vatră	Descriere	Observații (prezență materiale arheologice)	Comentarii
SIII, 1	0,45-0,55	arsură și cenușă de la o vatră temporară	Material ceramic predominant Coțofeni dar și cu câteva fragmente neolitice. În Int B între 0,32-0,70 m au fost observate fragmente ceramice, un topor de piatră, trei piese de silex și faună (între care un craniu de mamifer).	În Fig. 7, în profilul de nord al lui SIII se observă două vetre, una chiar la baza nivelului iar a doua mai sus. Prima vatră se regăsește și în profilul de est al aceleiași secțiuni (Fig.6). Aceste vetre ar fi trebuit să apară și în SV, caroul 2A (ce ar corespunde caroului 2 din SIII) însă din notele de șantier în SV, 2A locuirea Coțofeni ar fi început abia la -0,63m iar în SV, carou 1 la 0,44-0,55 m, materialul fiind amestecat Hallstatt și Coțofeni.
SV, 1	0,95-1,03	bogată în cenușă și pământ ars	Între 0,85-1,05 m sunt menționate fragmente ceramice cu decor Kostolac, ceramică Coțofeni, o fusaiolă tronconică mare, patru piese microlitice cu lustru, o lamă mijlocie cu ușor lustru și șase spărturi de silex. În Int B, între 0,72-0,90m apar fragmente ceramice, o piesă de silex, faună. Fragmente ceramice apare și sub 1,03m.	În SV, 1, la -1,15 m începea locuirea neolitică. În Int B depunerea neolitică începea la 0,90m. Vatra se observă pe profilul de E al SIII, SV și Cas M (Fig.6) și în cel de N din Fig.7.

SV, 2B	0,85-0,92	vatră cu bucăți mari de pământ ars	Între 0,63-1,03 m sunt menționate fragmente ceramice Coțofeni, fragmente ceramice cu decor în șah (Kostolac), un vas mic întregibil, o lamă de silex microlitică fragmentară cu urme de lustru pe o latură, o lamă microlitică de obsidian, patru spărturi de silex, o mărgică rotundă perforată din os, fragmente de chirpic, vertebre mari de pește, oase de oaie, porc și <i>Canis</i> . În caroul 2A la aceeași adâncime sunt menționate fragmente de chirpic cu urme de pari și nuiete, ceramică Coțofeni (fragmente și o oală aproape întreagă), trei fragmente de râșniță, un fragment ceramic perforat, o lamă mijlocie cu urme de lustru și un gratoar pe așchie, trei spărturi de silex, cochilii de melci de mari dimensiuni și vertebre de pește, oase mari. În caroul 3, la aceeași adâncime, s-au observat fragmente de pământ ars, chirpic și fragmente ceramice. În c.1 din SIV apar menționate fragmente ceramice, unele cu decor incizat, trei spărturi silex, un fragment de fusaioală plată	Vatra a fost observată inițial la nivelul 0,63-0,85 având baza la 0,85-0,92m în caroul 1, probabil în legătură cu aglomerarea de material din caroul 2B. Idem în caroul 3 și poate puțin în SIV, c.1. Nivelul neolitic începea în SV la cca. 1,18m.
Int A	0,69-0,80	vatră cu pământ ars și cenușă	Între 0,64 și 0,90 m sunt menționate fragmente ceramice Coțofeni, un fragment de lamă microlitică și urme de lustru pe ambele laturi lungi, o lamă mijlocie fragmentară neretușată arsă, oase și molari de ovicaprine, fragmente de chirpic, pământ ars și cărbune. În SV, c. 2A la această adâncime apar fragmente ceramice Coțofeni și unul cu decor în șah Kostolac și un topor de piatră neperforat. Între 0,64 și 0,90 m sunt menționate fragmente ceramice Coțofeni, un fragment de lamă microlitică și urme de lustru pe ambele laturi lungi, o lamă mijlocie fragmentară neretușată arsă, oase și molari de ovicaprine, fragmente de chirpic, pământ ars și cărbune. În SIV, c. 2 la această adâncime apar fragmente ceramice Coțofeni și	Nu apare în nici un profil.

			unul cu decor în șah Kostolac și un topor de piatră neperforat.	
Cas D	1,48-1,52 m	vatră din pământ ars	Între 1,32 și 1,52 au fost găsite fragmente ceramice Coțofeni, o fusaiola din ciob, o fusaiola conică, trei lame fragmentare microlitice cu urme de lustru, oase sparte și o vertebră mare de pește. În Cas G, între 1,30-1,50 m se observă multe fragmente ceramice, resturi de faună (ovicaprine și bovine), trei fragmente de râșniță, un frecător, un fragment de percutor, piese litice cioplite, o piesă de corn lucrată la un capăt și un fragment de corn de cerb, un fragment de sulă de os.	Nivelul neolitic începea la 1,52 m. Vatra nu apare în profilurile de N al Cas M sau cel de N al Cas I.
Cas I	0,32-0,44	vatră	Între 0,30 și 0,40 m sunt menționate doar fragmente ceramice Coțofeni; în Cas K, între 0,51-0,64m sunt menționate fragmente ceramice, o piesă de silex, un fragment de os prelucrat, un topor perforat, faună constând din oase mari și scoici	Nu apare în nici un profil.
	0,80-,90	vatră	La această adâncime sunt menționate fragmente ceramice, faună, o piesă de silex. În Cas K între 0,80-1m sunt observate fragmente ceramice, o fusaiolă pe ciob, faună (melci și scoici de mari dimensiuni), piese silex, un pisălog de piatră. Puțină ceramică în SIV, c.3 și Cas M.	Sub 0,90 m în Cas I începe nivelul Criș. În Cas M și SIV, c.3 depunerea neolitică începea la cca. 1 m. Vatra nu apare în profilul de N al Cas I.
Cas M	0,60-0,70	vatră din pământ ars	La această adâncime sunt menționate fragmente ceramice, faună (oase de mamifere și pești), două piese de silex. Pentru SIII nu există date în carnetul de șantier.	Vatra nu apare în profilurile de nord și sud ale Cas M.
	0,90-1,05	vatră din pământ ars fățuit	Observată la 0,70-0,80m, baza ei era la 0,90-1,05 m. Între 0,70 m și 1,05 m au fost notate fragmente ceramice, faună (oase mari și pește), 8 piese de silex. Pentru SIII nu există date în carnetul de șantier.	La 1,05 m începe locuirea neolitică. Vatra nu apare în profilurile de nord și sud ale Cas M

Tabel 2. Localizarea aproximativă și descrierea vetrelor și a zonei învecinate, așa cum apare în carnetele de șantier. Termenii folosiți sunt cei utilizați de autorii respectivelor carnete.

Din păcate, adâncimile la care ar fi fost observată vatra notată ca „arsură” din SIII nu concordă pe cele două profiluri (de est și nord, realizate în ani diferiți). În Fig. 6, adâncimea corespunde notației lui A. Păunescu din 1967 (0,95-1,03 m), dar în planul din 1964, vatra ar fi fost la 0,45-0,50m (așa cum reiese din carnetul și din carnetul de șantier din 1964). O explicație ar putea fi dată de măsurarea adâncimilor din puncte diferite. Este greu de spus, în majoritatea cazurilor, dacă adâncimea menționată pentru vetre este cea de observare sau cea de la baza vetrei.

O altă problemă este legată de dimensiunile acestor vetre. Încercând să calculăm dimensiunile vetrei din SV, carou 1, ținând cont de scara desenului (1:25, așa cum este trecut pe planul de șantier, dar la o dată mai târzie, cu pixul, nu în creion așa cum este restul planului...), reiese ca ar fi avut un diametru de peste 2 m și o grosime de cca 10 cm. Și în cazul vetrei din SIII, lungimea calculată din cele două profiluri ar fi tot de cca. 2m. Pe de altă parte, dacă scara este de 1/20, adâncimea vetrei concordă cu cea din notele de șantier, iar dimensiunea (1,5 m) se apropie de cele publicate pentru alte situri (Basarabi-Calafat³¹)

Localizarea unor posibile zone ocupaționale concentrate în jurul vetrelor a fost figurată pe harta din Fig.4 doar aproximativ, în ceea ce privește forma și amplasamentul. Aceasta a fost făcută ținând cont de datele de ordin descriptiv din Tabelul 2.

Materialul arheologic

Este de reținut că în anumite zone ale adăpostului, materialul ceramic din partea superioară a sedimentului (uneori până la 0,40m) era foarte amestecat, conținând fragmente ceramice medievale, Coțofeni, Criș și piese litice atribuite epipaleoliticului. Corelând informațiile din carnetele de șantier din secțiuni adiacente și adâncimi diferite (± 15 cm), se observă o gruparea a pieselor din diverse categorii de material arheologic, acestea corespunzând și unor adâncimi similare a vetrelor observate (Tab. 2).

Ceramica este categoria cel mai frecvent menționată în carnetul de șantier al lui A. Păunescu, așa cum era de așteptat. Fragmentele ceramice de tip Coțofeni apar în amestec cu cele cu decor, de tip Kostolac sau Vucedol. În două cazuri sunt menționate fragmente de vase de tip Vatina. Vasele întregi sau reîntregibile sunt rar menționate (8 cazuri), fiind majoritar asociate cu zonele din preajma vetrelor.

Prezența fragmentelor de chirpic, cu urme de par și nuiele, este rar documentată, ele fiind menționate doar în cazul vetrei din SV, în carourile 2A, 2B și 3.

Carnetul, care acoperă anii 1965-1969, conține puține mențiuni referitoare la fauna locuirii Coțofeni. Resturile de faună nu par să existe în fiecare nivel de săpare (ca. 10-15 cm). Frecvente sunt referirile la oase de pește, cochiliile de scoici, „oase de dimensiuni mari” și de ierbivore. Mai rar sunt citați melcii. În cazul oaselor de pește, nominal sunt desemnate doar vertebrele de dimensiuni mari. Tot rar apar menționați dinții de mamifere: molari de urs, molari și maxilar de ovicaprine, molari de bovine, molari de porc, dinți de *Canis lupus*.

Alte categoriile de material arheologic identificate în carnetele de șantier (industrie litică, piese de os și corn, piese de lut și metal) sunt prezentate sintetic în tabelele de mai jos.

Față de informația publicată³², carnetele menționează patru categorii de artefacte în plus: râșnițe, frecătoare (într-un caz asociat direct râșniței – în cazul Cas C), un pisălog și un percutor. Acestora li se adaugă un fragment de roca grezoasă fasonată, posibil tot un fragment de râșniță, judecând după dimensiuni. Numărul topoarelor și dopurilor menționate în carnete nu corespunde cu cel publicat, unele dintre ele fiind, probabil, observate după spălarea și sortarea materialului

³¹ P. Roman, *op. cit.*, 1976, p. 15.

³² A. Păunescu, *op. cit.*, 1978.

arheologic.

Tip	Descriere	Secțiune, carou	H (m)	Dimensiuni (cm)
dop	obiect tubular de piatră de la un topor cu gaură de înmănușare	Cas C	1,20-1,30	
frecător	în apropiere de râșniță	Cas C	1,20-1,30	
râșniță	întreaga?	Cas C	0,79-0,90	30 x 23
dop		Cas E	0,85-0,91	
frecător		Cas G	1,30-1,40	
percutor	fragmentar, cilindric, rocă dură	Cas G	1,40-1,56	
râșniță	fragmentară, plată	Cas G	1,30-1,40	42 x 23 x 10
râșniță	fragmentară, plată	Cas G	1,30-1,40	18 x 13 x 7
râșniță	fragmentară, plată	Cas G	1,30-1,40	15 x 10 x 7
dop		Cas H	0,88-0,90	
piatra fasonată	rocă grezoasa	Cas H	1,05-1,30	27 x 2 x 10
topor	neperforat	Cas H	1,05-1,30	
pisălog	fragmentar, șlefuit, cilindric, piatră verzuie dură	Cas K	0,90-1m	
topor	perforat	Cas K	0,51-0,64	
topor		Int B	0,32-0,75	
topor	perforat	SII	0,35-0,60	
frecător		SI, C	0,20-0,30	
frecător	oval	SV, 2A	0,72-0,85	
râșniță	fragmentară, gresie	SV, 2A	0,85-0,95	
râșniță	fragmentară, gresie	SV, 2A	0,95-1,03	16 x 15
râșniță	fragmentară, gresie	SV, 2A	0,95-1,03	20 x 18
topor	neperforat	SV, 2B	0,60-0,73	

Tab. 3. Industria litică “șlefuită” din locuirea Coțofeni (compilat după carnetele de șantier ale lui Mișu Davidescu, Vasile Boroneanț și A. Păunescu; gruparea a fost realizată pe secțiuni, iar descrierea aparține autorilor carnetelor).

Tip	Descriere	Materie primă	Secțiune, carou	H(m)	Număr piese
lamă	fragmentară, microlitică, retușată, cu urme de lustru pe o parte	silex	SIV, 1	0,52-0,60	1
lamă	fragment	silex	SIV, 1	0,60-0,72	1
așchie	mică	silex	SIV, 1	1,00-1,16	1
lamă	neretușată	silex	SIV, 2	0,98-1,14	1
așchie	mică	silex	SIV, 2	0,98-1,14	1
așchie	microlitică	silex	SIV, 2	1,14-0,21	4
spărtură	microlitică	silex	SIV, 2	1,20-1,33	1
spărtură		silex	SV,1	0,72-0,85	3
lamă	microlitică, cu lustru pe una din laturi	silex	SV,1	0,72-0,85	1
lamă	microlitică	silex	SV,1	0,72-0,85	2
lamă	microlitică	silex	SV,1	0,85-0,95	2
lamă	microlitică, cu lustru pe una din laturi	silex	SV,1	0,85-0,95	1
așchie	microlitică, cu lustru pe una din laturi	silex	SV,1	1,03-1,15	3
lamă	mijlocie, retușată cu ușor lustru pe o latură	silex	SV,1	1,03-1,15	1
lamă	microlitică, neretușată fragmentară	silex	SV,1	1,03-1,15	1
lamă	microlitică, cu lustru pe una din laturi	silex	SV, 2A	0,72-0,85	
lamă	mijlocie, cu urme de lustru	silex	SV, 2A	0,95-1,03	1
gratoar	pe așchie	silex	SV, 2A	0,95-1,03	1
spărtură		silex	SV, 2A	1,03-1,15	3
lamă	fragmentară, microlitică neretușată	silex	SV, 2B	0,55-0,63	1
lamă	microlitică	obsidian	SV, 2B	0,73-0,85	1
lamă	microlitică, cu puternic lustru pe una din laturi	silex	SV, 2B	0,73-0,85	1
spărtură		silex	SV, 2B	0,92-1,03	4
lamă	microlitică neretușată	silex	Int A	0,30-0,42	1
lamă	microlitică neretușată cu lustru pe ambele laturi	silex	Int A	0,30-0,42	2
lamă	microlitică neretușată cu lustru pe ambele laturi	silex	Int A	0,54-0,64	1
lamă	mijlocie, fragmentară, neretușată, arsă	silex	Int A	0,69-0,80	1
lamă	mijlocie, fragmentară, neretușată	silex	Int A	0,90-0,95	1
spărtură		silex	SV, 3	0,80-0,86	1
lamă	fragmentară, mijlocie, fin denticulată	silex	SV,3	1,10-1,24	1
lamă	fragmentară, microlitică neretușată	silex	SV,3	1,24-1,32	1
lamă	neretușată mică	silex	Cas C	1,20-1,30	1
lamă	neretușată mică, cu lustru	silex	Cas C	1,20-1,30	1
lamă	neretușată microlitică	silex	Cas C	1,30-1,48	
lamă	microlitică neretușată fragmentară	silex	Cas D	1,48-1,52	2
lamă	microlitică fragmentară denticulată, cu lustru puternic	silex	Cas D	1,48-1,52	1
lamă		silex	Cas E	0,67-0,74	2
lamă	mică	silex	Cas E	0,67-0,78	1
spărtură	mică	silex	Cas E	0,78-0,85	1
lamă		silex	Cas E	1,14-1,24	1
așchie		silex	Cas E	1,14-1,24	1
lamă	fragment	silex	Cas G	0,90-1,00	1
lamă	microlitică	silex	Cas G	1,30-1,40	1
lamă	fierăstrău	silex	Cas G	1,40-1,56	1
lamă	fragment calcinat	silex	Cas H	0,88-0,90	1
lamă	fragment cu lustru	silex	Cas H	1,05-1,30	1
așchie		silex	Cas H	1,30-1,40	2

vârf	cu finisare	silex	Cas H	1,40-1,50	1
lamă	mijlocie	silex	Cas A	1,17-1,30	1
așchie		silex	Cas A	1,66-1,80	1
așchie		silex	Cas B	1,40-1,44	2
așchie		silex	Cas B	1,60-1,73	1
așchie		silex	Cas I	0,80-0,90	1
așchie		silex	Cas K	0,51-0,64	1
așchie		silex	Cas K	0,90-1,00	3
așchie		silex	Cas M	0,30-0,40	2
lamă	microlitică cu lustru	silex	Cas M	0,30-0,40	1
lamă		silex	Cas M	0,50-0,60	1
așchie		silex	Cas M	0,60-0,70	2
așchie		silex	Cas M	0,80-0,90	3
așchie		silex	Int B	0,32-0,72	3
așchie		silex	Int B	0,72-0,75	1
așchie		silex	Cas Ș	0,60-0,90	1
Total					88

Tab. 4. Industria litică cioplită documentată în carnetul de șantier al lui A. Păunescu (gruparea a fost realizată pe secțiuni, iar descrierea aparține autorului carnetului).
Nu există mențiuni directe la industria litică cioplită din depunerea Coțofeni în celelalte carnete.

Numărul de piese înregistrat (91) este comparabil ca mărime cu cel publicat (80³³), iar principalele tipuri de piese sunt prezente. Lame mijlocii neretușate, lame microlitice cu urme de lustru, un gratoar și un vârf cu retușe pe întreaga suprafață. Două lame (din Cas H și Int A) au fost supuse acțiunii focului, probabil în relație cu vetrele din jur.

Tip	Descriere	Materie primă	Secțiune, carou	H (m)
dinte perforat		dinte	SIV, 1	0,70-0,80
sula	întreagă	os	SIV, 2	1,20-1,33
sulă	fragment	os	SV, 1	0,57-0,78
mărgica	mică, perforată	os	SV, 2B	0,92-1,03
sulă	întreagă	os	SV, 3	1,10-1,24
sula	întreagă	os	Cas G	1,17-1,30
obiect	prelucrat la un capăt	corn	Cas G	1,40-1,56
sulă	fragment	os	Cas G	1,40-1,56
fragment		corn	Cas G	1,40-1,56
fragment	prelucrat	os	Cas K	0,51-0,64
fragment	cu urme de tăietură	corn	Int A	0,30-0,42
fragment		corn	Cas B	1,60-1,73

Tab. 5. Piese de os și corn, menționate în carnetul de șantier al lui A. Păunescu (gruparea a fost realizată pe secțiuni, iar descrierea aparține autorului carnetului).
Nu există referiri la acest tip de piese în celelalte carnete.

³³ A. Păunescu, *op. cit.*, 1970.

Piesele se grupează în mici aglomerări, pe secțiuni și carouri, și este remarcabilă prezența atât a pieselor finite, cât și a așchiilor și spărturilor. Nu există, însă, nuclee și nici mențiuni referitoare la prezența unor galeți de materie primă, ceea ce, corelat cu prezența spărturilor și așchiilor de dimensiuni mici, sugerează mai degrabă o repunere în formă a pieselor existente decât producerea lor pe loc. Nu există referiri la tipul de silex folosit. Într-un singur caz a fost notată prezența unei lame de obsidian.

Piesele enumerate în carnet sunt mai numeroase decât cele publicate. Din os sunt menționate cinci sule (trei întregi și două fragmentare), un fragment cu urme de prelucrare și o mică mărgică. Piesele din corn, menționate și, probabil, publicate,³⁴ sunt cele din Cas G, respectiv Int A. Sunt menționate și alte două fragmente de corn, probabil resturi de materie primă. În lipsa unei analize arheozoologice a materialului din acest nivel, este greu de spus dacă cornul provenea de la animale vâdate sau fusese colectat. Piesa ilustrată de P. Roman³⁵ pare să fi fost culeasă (se păstrează coroana). De remarcat că patru dintre piese provin din Cas G, probabil în legătură vatra din Cas D.

Este interesantă, însă, lipsa din publicații a mărgelui de os și a dintelui perforat, probabil din cauza faptului că astfel de piese au apărut și în nivelurile neolitice timpurii (mărgel discoidale și tubulare și un dinte perforat) și epipaleolitice (dinți perforați), iar acestea două au fost considerate nesigure.

Tip	Descriere	Secțiune, carou	H (m)
fusaiolă	fragmentară (jumătate), conică,	SIV, 3	0,50-0,60
topor	miniatură topor cu perforație	SIV, 1	0,70-0,80
obiect	în formă de “talpă”?	SV, 1	0,85-0,98
fusaiolă	două fragmente	SV, 1	0,63-0,72
obiect lut	fragmentar, crestat și perforat	SV, 1	0,72-0,85
fusaiolă	conică, mare	SV, 1	0,85-0,95
fusaiolă	fragmentară, plată	SIV, 1	1,00-1,16
fusaiolă	pe ciob	SV, 2A	0,85-0,95
fusaiolă	conică, mare	Cas D	1,10-1,22
obiect	mare	Cas D	1,10-1,22
fusaiolă	pe ciob	Cas D	1,32-1,48
fusaiolă	conică	Cas D	1,32-1,48
fusaiolă	tronconică, lata	Cas B	1,60-1,73
fusaiolă	pe ciob	Cas H	0,80-0,90
fusaiolă	pe ciob	Cas K	0,80-0,90
fusaiolă	conică	Cas K	1,00-1,08
bulgăre de lut	oval	Cas K	1,00-1,08

Tab. 6. Piesele din material ceramic menționate în carnetul de săpătură al lui A. Păunescu (gruparea a fost realizată pe secțiuni, iar descrierea aparține autorului carnetului).

Nu există referiri la acest tip de piese în celelalte carnete.

³⁴ A. Păunescu, *op. cit.*, 1978, p. 46.

³⁵ P. Roman, *op. cit.*, 1976, Pl. 11, 9.

Dintre cele 17 sau 18 piese (este neclar dacă cele două fragmente de fusaiolă din SV, carou 1 aparțin aceleiași piese), majoritatea (12) sunt considerate fusaiole (aparținând celor trei tipuri menționate în publicații: conice, tronconice și pe fragment ceramic). Intrigă obiectul de lut, „fragmentar, crestat și perforat”, și cel în formă de „talpă”. Câte cinci piese apar grupate în SV și Cas D (probabil, în legătură cu vetrele) și alte trei în Cas K, în cazul acestora din urmă în legătură cu singura zonă cu locuire Coțofeni din această casetă, cea localizată din colțul de NE.

Tip	Descriere	Sectiune, carou	H (m)
cui		SIV,2	0,57-0,78
sârmă	cercel?	SIV,2	0,60-0,75
obiect	perforat	SV, 1	0,72-0,85
obiect	mic, zgura?	Cas C	1,30-1,48
sulă	cu patru muchii	Cas E	0,85-0,91

Tab. 7. Piese de metal (considerat bronz), menționate în carnetul de șantier al lui A. Păunescu (gruparea a fost realizată pe secțiuni, iar descrierea aparține autorului carnetului).
Nu există referiri la acest tip de piese în celelalte carnete.

Sunt menționate cinci piese, din care „sula cu patru muchii” este, probabil, cea ilustrată în Roman 1970, Pl. 8/18, și Păunescu 1978, Fig. 21/15, iar „cuiul” este a doua piesă de metal din aceleași ilustrații. „Sârma” este, probabil, piesa ilustrată în Roman 1978, Pl. 8/22, dar curbura piesei ar putea sugera un cercel. Obiectul mic ar putea reprezenta (după curățare) piesa ilustrată de P. Roman în 1970, Pl. 8/13.

Adăpostul Mic

Planul general al cercetărilor din 1964 (Fig. 3) indică plasarea unei prime secțiunii (S1, 2 x 2 m) în zona Adăpostului Mic. Alte detalii legate de aceasta nu există.

În 1969, A. Păunescu plasează, la rândul său, câteva sondaje (Sonda I de 6 x 5,20 m; Sonda II, 3,5 x 2m; Sonda III, 4 x 1,50m) în Adăpostul Mic. Sonda I este ceea ce a fost redenumit Cas P în A. Păunescu 1970, Harta 1.

Pentru Sonda I, stratigrafia notată în carnetul de șantier indică o depunere subțire de până la cca. 5 cm amestecat, urmat de unul medieval + Hallstatt (cu fragmente ceramice amestecate) între 5 și 30 cm, urmat de locuirea Coțofeni cu o grosime de cca. 0,75. Sub aceasta s-a atins nivelul steril reprezentat de un nivel gălbui închis. Ca și în cazul Adăpostului Mare, suprafața era în pantă, ceea ce face dificilă estimarea adâncimilor, grosimea totală a depunerii cercetate variind între 0,50m și 1,50m.

A. Păunescu a sesizat, în cazul depunerii Coțofeni, două niveluri de locuire, cel inferior, denumit Coțofeni I, cu o grosime de max. 50 cm, și un al doilea, cu o grosime de max. 25 cm.

Cele două niveluri Coțofeni conțineau fragmente ceramice, foarte multe cochilii de scoici (mai ales în nivelul I), oase de pește și mamifere.

O vatră a fost sesizată ca având baza la 0,28-0,35m, în jurul ei existând fragmente ceramice Coțofeni, scoici și melci.

În colțul de nord-est al sondajului, de la adâncimea de 0,90-1,20m, a fost surprinsă o parte a unui bordei (dimensiuni surprinse L X l de 1,75 x 1,50m) ce pornea de la limita superioară a nivelul II și avea fundul în solul steril (intrând cca. 30 cm în acesta). Groapa bordeiului avea adâncimea maximă de 1 m. În umplutura bordeiului au fost observate fragmente ceramice Coțofeni,

câteva fragmente ceramice Criș, piese de silex și cuarțit, faună, puține scoici și mulți melci.

În Sonda II, până la 0,70 m, era un sol de umplutură, urmat de depunerea Coțofeni care cobora până la patul de stâncă (cca. 1,50m). Între 0,70-0,90 m, au fost observate puține fragmente ceramice și foarte multe scoici. La 0,90-1,20 m, au fost documentate o vatră „de pământ ars” și fragmente ceramice. Între 1,20 și patul de stâncă au apărut puține fragmente ceramice.

În Sonda III s-a mers până la adâncimea de 0,30-0,40 m, fără a se descoperi material arheologic.

III. Colecția de piese Coțofeni existentă

Colecția existentă în prezent la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” (Sector Paleolitic) cuprinde, în cazul Adăpostului Mare, o mare parte din ceramică provenind din locuirea Coțofeni, precum și o parte din industria litică. Nu au fost regăsite, până în prezent, decât o piesă de os și una de corn (dar nu cele publicate) și niciuna dintre cele de lut și metal sau resturile faunistice.

În cele ce urmează nu se va prezenta o analiză detaliată a pieselor din colecție, ci doar o trecere în revistă a situației lor și a principalelor date, o publicare detaliată a principalelor tipuri de materiale prezente urmând a se face în lucrări viitoare. Este de sperat că, până atunci, mai multe piese din colecție vor putea fi localizate.

Tip	Descriere	Materie primă	Secțiune, carou	H(m)	Număr piese	Ilustrație
lamă	retușată, cu lustru pe o parte	silex gri deschis	Int B	0,75	1	
așchie lamelară	lustru pe o parte	silex gri deschis	Int B	0,75	1	
gratoar pe lamă	retușe de uzură laterale	silex gri cu puncte albe	Int B	0,75	1	
lamă	lustru pe o parte	silex gri deschis	Int B	1,20	1	
lamă	parțial cortex, retușată, cu uzură, dimensiuni mari	cuarțit alb, zaharos	SII, 2		1	
așchie	parțial cortex	gresie cuarțitică, gri brun	SIII, 2	0,80	1	
vârf	retușe laterale, fără retușe pe suprafață	silex balcanic, ars	SIII, 1	1,00	1	
lamă	fragment median, retușe laterale uzură	silex bej-vinețiu	SIII, 2	0,75	1	
așchie	retușe pe trei laturi, cu patină alburie	silex bej translucid	SIII, 1	0,20	1	
așchie	retușe pe trei muchii	cuarțit alb zaharos	SIII, 1	0,95	1	
lamă	fragment median, retușe uzură pe o latură	silex gri închis	SIII, 3	0,15	1	
lamă	fragment median, insert, retușe abrupte pe două laturi și parțial pe a treia	silex vinețiu	SV, 1	1,35-1,44	1	
lamă	retușe și lustru pe o parte	silex gri	SV, 1	0,85		
lamă	fragment proximal, lustru parțial	silex gri închis	SV, 1	0,95	1	AP 1970, Fig. 42/3, 1978, Fig. 21/4

lamă	parțial cortex, retușe pe fața ventrală	silex bej	SV, 2A	1,03	1	AP 1970, Fig 42/11
lamă	<i>ourepasé</i> , lustru pe o parte	silex gri deschis	SV, 2A	0,84	1	
lamă	fragment median, retușe și lustru pe o parte	silex gri deschis	SV, 2B	0,63	1	
lamă	fragment median, lustru parțial pe o parte	silex verde	SV, 2B	0,85	1	AP 1970, Fig. 42/4, 1978, Fig. 21/6
lamă	fragment proximal, arsă spre capătul distal, lustru pe o parte	silex bej	Cas A	1,30	1	
lamă	fragment proximal, cortex, retușe uzură pe ambele părți		Cas B	1,40	1	
lamă	fragment proximal, arsă	silex bej-roșcat	Cas H	0,90	1	
lamă	fragment median, retușe uzură pe ambele laturi	silex gri închis	Cas H	1,25	1	
lamă decorticare	parțial cortex, arsă	silex gri închis	Cas M	0,70	1	
lamă	fragment median, arsă, "spalls"	silex gri închis	Cas M	0,70	1	
lamă	lustru pe o parte	silex gri deschis	Cas M	0,40	1	
lamă	retușe uzură pe o parte	gresie cuarțoasă, gri închis	Cas M	0,60	1	
gratoar pe lamă	pe capăt de proximal lamă, retușe uzură pe o parte, urme de lustru pe o față, parțial înlăturate	silex bej deschis	Cas M	0,30	1	
așchie		silex verde	Cas M	0,30	1	
lamă	fragment distal, urme lustru, denticulată uzată, după adâncime este neolitic timpuriu	silex gri închis	Cas G	2,02	1	AP 1970, Fig.21/10
vârf	retușe laterale, retușe pe ambele fețe	silex bej	Cas H	1,40	1	AP 1970, Fig 42/8
lamă	fragment median	silex vinetiu	Int A	0,50	1	AP 1978, Fi. 21/2, desenul nu e la scară
lamă	fragment proximal, lustru pe o latură	silex gri deschis	Int A	0,50	1	
lamă	fragment proximal, lustru parțial pe ambele laturi	silex gălbui translucid	Int A	0,64	1	AP 1978, Fig. 21/7, desenul nu e la scară
lamă	fragment median, retușe pe o parte	silex verde	Cas I	1,54	1	AP 1978, Fig. 21/8, desenul nu e la scară
lamă	fragment proximal, ars, "spalls", spart probabil la ardere, retușe pe ambele părți	silex, roșiatic	Cas C	0,35	1	AP 1978, Fig. 21/2

Tab. 8. Industria litică cioplită din colecția IAB. PR=Petre Roman, AP=Alexandru Păunescu.

Ceramica (grupată în 9 cutii) cuprinde atât fragmente decorate, cât și nedecorate, atât din pastă fină, cât și grosieră. Este foarte posibil ca prezenta colecție să fie doar o parte a materialului inițial. Nu au fost identificate fragmentele ceramice ilustrate de V. Boroneanț sau A. Păunescu.

Industria litică cioplită cuprinde 34 piese (Fig. 11), dintre care 8 au fost ilustrate de A. Păunescu³⁶ și P. Roman³⁷ (Tab. 8). Între cele ilustrate (cu caractere îngroșate în Tab. 8), se află și o piesă care, ca adâncime, aparține neoliticului timpuriu.

Materia primă este majoritar reprezentată de silexul de diverse culori (Fig. 11): gri deschis (predominant), gri închis, bej, verde, etc, de origine locală, fiind identic cu cel folosit de comunitățile epipaleolitice. Două piese sunt realizate din cuarțit (una are adâncimea neprecizată), iar două din gresie cuarțitică. Ambele tipuri de materiale există în zonă.

Fără a intra în detalii, din tabel se observă că materialele păstrate sunt predominant lame și fragmente de lame cu lustru pe o parte, folosite ca elemente în unelte compozite. Este greu de precizat, înaintea unei analize traseologice, dacă lustrul a apărut ca urmare a unor activități agricole (piesele fiind utilizate ca lame de seceră ?) sau sunt rezultatul unui alt tip de activitate – de exemplu, prelucrarea pieilor – o ipoteză mai credibilă în contextul arheologic și geografic al adăpostului. Este de remarcat utilizarea exclusivă a fragmentelor de lamă din zona mediană și proximală, singurul exemplu de fragment distal fiind de fapt neolitic timpuriu.

Cele două vârfuri au dimensiuni diferite și grad de finisare diferit (Fig. 11/1-2). Exemplarul publicat de A. Păunescu (din Cas H, 1,40m) este extrem de bine executat, cu multă finețe, din silex bej local. Cel de-al doilea vârf (SIII, carou 1, 1,00 m) este spart la capătul de prindere (probabil o acțiune modernă), retușat doar pe muchiile ce converg spre vârf și nu pe întreaga suprafață, și este realizat din silex zis „balcanic”, ars la roșu. Este, de altfel, singura piesă făcută din acest tip de materie primă provenind din depunerea Coțofeni, ceea ce ar putea ridica un semn de întrebare asupra atribuirii sale.

Dintre piesele atribuite industriei litice șlefuite (Tab. 9) s-au păstrat șase topoare (trei cu perforație și două fără) și două dopuri (unul complet și al doilea fragmentar, Fig. 10).

Din cele șase topoare, unul singur (perforat) este șlefuit. Materia primă în toate cazurile, mai puțin unul (toporul nr. 4, care este și șlefuit), este gabroul, gri-cenușiu și verzui, provenind probabil din zona Iuți a defileului³⁸. Toate topoarele (în ciuda faptului că cinci dintre ele nu au fost niciodată finisate) au fost utilizate și prezintă urme de uzură și lovituri. Este posibil ca toporul nr. 7, de mari dimensiuni, să fie cel identificat de Al. Păunescu drept pisălog (caseta este aceeași, dar adâncimile nu sunt identice). Cele două dopuri păstrate nu corespund niciunuia dintre topoarele păstrate.

Piesa de os rămasă (Fig. 14/7), în ciuda contextului, poate fi fără dubii atribuită tot nivelului neolitic timpuriu. Este un vârf, iar morfologic, acest tipul de piesă este exclusiv întâlnit în neoliticul timpuriu, nu și în etapele cronologice ulterioare³⁹.

Piesa de corn rămasă (Fig. 14/9) este, prin morfologia frontului activ, o daltă. Pentru realizarea ei a fost folosită o rază de corn, păstrându-se volumul anatomic. Piesa a fost ruptă funcțional la capătul proximal, în zona unei perforații realizată prin percuție bifacială și finalizată prin rotație⁴⁰.

³⁶ A. Păunescu, *op. cit.*, 1970, Fig. 21/1-10, 12,13 1978, Fig. 42/1-4, 6,8,10-12.

³⁷ P. Roman, *op. cit.*, 1976, Pl.9/13-15.

³⁸ Vasile Mutihac, *Structura geologică*, în Atlasul Complex „Porțile de Fier”, Editura Academiei R.P.R., București, 1972, p.135.

³⁹ M. Mărgărit, A. Boroneanț, *Industria materiilor dure animale din nivelurile neolitice și de epoca bronzului de la Cuina Turcului – Partea I*, în Mem Ant, 2020, *in press*.

⁴⁰ M. Mărgărit, A. Boroneanț, *op. cit.*

Nr	Tip	Secțiune	H(m)	L (cm)	l (cm)	h (cm)	G (g)	Carnet	Ilustrație	Descriere
1	Topor	Cas H	1,25	7,8	3,6	3,5/2,9	249,22	AP	PR 1976, Pl.10/7; AB Fig.10/3	neperforat, tip celt
2	Topor	Int B	0,40-0,65	6,8	3,6	4,2/5	349,61	AP	PR 1976, Pl.10/8; AB Fig. 10/6	neperforat dar cu amenajarea perforației pe o față
3	Topor	Cas A	1,15	7,9	2,6	3,5/2,9	126,08	NU	PR 1976, Pl.10/3 ; AP 1978, Fig.22/20; AB Fig.10/5	perforație neterminată, striuri în interiorul perforației
4	Topor	Cas K	0,60	5,9	3,1	2,9/3,5	86,16	AP	AP 1978, Fig. 22/21; AB Fig.10/4	șlefuit, fragmentar cu perforație, se observă urme de striuri în interiorul perforației
5	Topor	cas F	0,70	6,5	3,6	3,5	148,58	AP	PR 1976, Pl. 10/9; AP 1978, Fig.21/14; AB Fig.10/2	neperforat, cu posibila amenajare perforație, probabil reamenejarea unui topor mai mare
6	Prefor ma topor	Cas K	1,75	7,7	2,9/3,9	1,5	68,36	NU		preformă topor plat (aschie groasa) cu urme de uzură la capat pe partea ventrala; una dintre laterale si tăișul sunt amenajate prin retușare. Dupa adancime aparține nivelului neolitic timpuriu
7	Topor	Cas K	1,25	17,8	5	4,8/6	882	NU	AB Fig.10/1	neperforat, tip celt
8	Dop	Cas H	0,90	4,7	1,5/1,2		18,62	AP	AB Fig.10/8	fragmentar, striuri puternice, se pastreaza
9	Dop	Cas B	1,70m	6,2	1,2/0,9		14,91	NU	AB Fig.10/8	complet, striuri puțin vizibile

Tab. 9. Topoare și dopuri în colecția IAB. PR=Petre Roman, AP=Alexandru Păunescu, AB=Adina Boroneanț.

Adăpostul Mic

Colecția referitoare la Adăpostul Mic nu cuprinde decât fragmente ceramice. Dintre acestea, 44 provin din depunerea Coțofeni (două de pe fundul bordeiului). Tot din depunerea Coțofeni provine și un fragment neolitic timpuriu, probabil din umplutura bordeiului.

O parte din fragmentele din depunerea Coțofeni sunt ilustrate în Fig. 12 și 13. Este cu siguranță un material selectiv, fiind păstrate majoritar fragmente decorate, buze și fragmente de corp de vas, dar nicio bază. Decorurile sunt similare celor din Adăpostul Mare, ilustrând atât elemente Kostolac, cât și Vučedol.

Scurte discuții

Așa cum este descrisă în publicații, depunerea Coțofeni de la Cuina Turcului, din Adăpostul Mare, părea să fie extrem de săracă, reprezentată de fragmente ceramice și puține alte tipuri de materiale arheologice, fără a fi fost puse în evidență existența unor locuințe, zone ocupaționale, gropi sau vetre.

În Fig. 3, însă,⁴¹ în nivelul 11, atribuit culturii Coțofeni, se observă clar o groapă în partea din dreapta sus a acestei fotografii, care pornește din nivelul Coțofeni. Fotografia nu are scară, dar adâncimea profilului este de cca 6m, așa cum reiese din explicația figurii. Aproximând, aflăm lățimea surprinsă în fotografie a acestui complex (la gura sa, de cca. 1 m), iar adâncimea, de cca. 60-70 cm. Din păcate, originalul acestei fotografii nu se mai găsește în arhiva de șantier, iar identificarea zonei în care a fost făcută nu este posibilă. Este posibil ca această groapă să nu fi fost unică.

Analiza documentației de șantier rămase prezintă, însă, o altă imagine decât cea a unui sit sărac în descoperiri, prin prezența celor nouă vetre de foc, explicit menționate, și a unor aglomerări de material arheologic, probabil în zonele din jurul lor. Vetrele apar la adâncimi diferite, dar, necunoscând sistemul de măsurare a adâncimilor și luând în considerare faptul că suprafața adăpostului era în pantă, o departajare a lor, pe eventuale niveluri, nu este posibilă în cele mai multe cazuri.

Vetrele au rezultat, probabil, în urma aprinderii unor focuri fără o amenajare prealabilă, doar într-un caz menționându-se că aceasta ar fi fost „fățuită”. Par să fi avut dimensiuni mari: cca 1,5-2 m în diametru și o grosime de cca. 5-7 cm, dacă măsurătorile realizate pe planurile de șantier sunt corecte. Aceasta ar sugera mai degrabă instalații de foc cu scopul încălzirii decât al unor scopuri domestice. Este greu de speculat, pe marginea duratei de utilizare a unor astfel de vetre, dată fiind lipsa altor detalii.

Prezența chirpicilor cu urme de stâlpi și nuiele în zona secțiunii SV sugerează existența cel puțin a unei construcții, ipoteză întărită de existența unei vetre în aceeași zonă și a unei aglomerări de materiale, posibile zone ocupaționale sau chiar de locuire (concretizate prin prezența de fragmente ceramice, piese litice cioplite, topoare, râșnițe, fusaiole, resturi faunistice etc). Această idee este întărită și prin documentarea unor vase întregi sau întregibile descoperite în zonele respective.

Acestora li se adaugă bordeiul din Adăpostul Mic și vatra probabil asociată lui.

Industria litică, caracterizată de piese lamelare folosite ca elemente compozite, pare să indice orientarea către un anumit tip de activitate. Studiul viitor al acestor piese va desluși, sperăm, dacă această activitate era una de tip agricol – tăierea unor plante sau, poate, una referitoare la tăierea/jupuirea pieilor de animale, a resturilor faunistice. Majoritatea pieselor cu urme de utilizare, din colecția păstrată, au dimensiuni mici (sub 4 cm) și au fost realizate pe suport lamelar, prin percuție dură din silex local de culori și texturi diferite. Unele păstrează, pe partea dorsală, resturi

⁴¹ A. Păunescu, *op. cit.*, 1978.

de cortex. Pieseile au fost, în multe cazuri, retușate, uneori la extrem, indicând o utilizare la maxim a materiei prime existente. Au fost identificate și așchii, și spărturi (unele părți de nucleu) de dimensiuni comparabile cu cele ale pieselor vizibil prelucrate, dar nu și nuclee întregi epuizate sau fragmente de materie primă, sugerând că producerea uneltelor nu a fost realizată *in situ*. Pe de altă parte, nu există piese suficient de mici care să indice o repunere în formă a utilajului existent (reascuțire, transformarea unor piese în urma spargerii etc), dar aceasta ar fi fost vizibilă doar în cazul folosirii unor site foarte fine.

Silexul local este materialul predominant. Bulgării de silex de dimensiuni mici sunt frecvenți pe valea Dunării, existând și surse locale în apropiere.

Cele două piese masive de cuarț, existente în colecție, dar nepublicate, provin: una de la adâncimi mici, cealaltă de la o adâncime nementionată. Este astfel posibil ca ele să își aibă originea în nivelurile inferioare, în care industria prelucrării cuarțului este bine reprezentată.

Într-un singur caz este menționată, în documentația de șantier, prezența obsidianului. Fără a nega apartenența acestei piese la depunerea de Epoca Bronzului, sugerăm că este posibil ca ea să fi provenit din nivelul neolitic și să fi fost reutilizată. Piesa, însă, nu mai există în colecția actuală și nici nu a fost menționată în publicații.

Cele șase topoare și cele două dopuri păstrate reprezintă doar o mică parte din ceea ce a fost „*ground stone industry*”. Lipsesc râșnițele și frecătoarele (aparent realizate din gresie, o materie primă frecvent întâlnită local), atât din colecție, cât și din publicații. Asocierea lor cu zonele cu aglomerare de materiale pledează, încă o dată, asupra existenței unor arii ocupaționale/locuințe în interiorul adăpostului. Din nou, este imposibil de presupus dacă scopul lor era doar unul de preparare, prin spargere a unor alimente sau dacă erau asociate și finisării unor tipuri de unelte din piatră (topoare, de exemplu) sau piese de metal.

Materia primă din care au fost realizate topoarele este gabroul local, prezent, așa cum a mai fost menționat, în zona Iuți a defileului, în apropiere.

Interesantă este prezența, între resturile faunistice, a oaselor de pește (vertebre de dimensiuni mari) și a scoicilor, acestea din urmă în număr mare, indicând pentru locuitorii adăpostului o dietă cu o importantă componentă acvatică. Aceasta este sugerată de prezența cârligului de metal de pescuit și, poate, de prezența pieselor denumite fusaiole, mai ales a celor care ar fi putut fi utilizate ca greutate. Este, însă, o simplă supoziție.

Două dintre cele cinci probe, prelevate din oase de ovicaprine, în încercarea de a data orizontul neolitic timpuriu (Fig. 5) au întors date consistente cronologiei Epocii Bronzului timpuriu (Tab.10), sugerând fie un amestec de materiale la limita dintre cele două niveluri sau din nou, existența unor complexe arheologice (gropi), nementionate în publicații.

Lab ID	Proba	Context	Nivel	¹⁴ C (BP)	δ ¹³ C (‰)	¹⁵ N (‰)	C/N	Vârstă calibrată (95%) cal BC
OxA-30445	os, acetabulum, ovicaprine	Cas M	Criș III	4727 ± 33	-20,0	6,9	3,3	3640–3370
OxA-30442	os, mandibulă, ovicaprine	Cas M, 1,38 m	Criș III	4143 ± 28	-20,0	6,1	3,3	2880–2620

Tab. 10. Datele ¹⁴C obținute pe probe de os de ovicaprine⁴².

⁴² Clive Bonsall, Adina Boroneanț, *The Iron Gates Mesolithic: a brief review of recent developments* în „L’Anthropologie” 122, 2018, p. 264-280.

Intervalul indicat de cele două probe este unul extrem de larg și este greu de sugerat o locuire continuă a peșterii pe durata Epocii Bronzului timpuriu. Mai degrabă ar putea fi vorba de cel puțin două episoade distincte, de locuire permanentă sau temporară a adăpostului, dar care corespund cronologiei Epocii Bronzului a perioadei respective, indicând o corespondență cronologică cu locuirile Kostolac din alte situri⁴³ și finalul culturii Coțofeni, și influențele Vučedol⁴⁴.

Concluzii

Lucrarea de față nu și-a propus o nouă analiză a materialelor Coțofeni din adăpostul sub stâncă, de la Cuina Turcului, ci recuperarea unor informații din documentația de săpătură privind această perioadă preistorică în situl menționat.

Informațiile aduse schimbă imaginea existentă, aceea a unui sit cu un material Coțofeni nu foarte semnificativ, cu cea a unui sit cu o densitate de locuire remarcabilă, date fiind dimensiunile adăpostului. Chiar dacă, doar episodic, prezența umană în acest adăpost a fost intensă, așa cum o indică prezența vetrelor și a materialului arheologic readus la lumină, aducând locuirea Coțofeni de aici la un nivel comparabil cu cea de la Băile Herculane.

Este de sperat că analiza viitoare a materialelor arheologice rămase - prin metode mai puțin convenționale, dată fiind puținătatea lui (analize morfo-funcționale și traseologice pentru materialul litic, CT scan și analiza compozițională, atât a materialului ceramic, cât și a pastei albe utilizate la decor) - precum și mai multe date ¹⁴C, să elimine unele dintre multele întrebări rămase referitoare la locuirea aparținând perioadei timpurii a Epocii Bronzului din acest adăpost.

THE COȚOFENI OCCUPATION AT CUINA TURCULUI-DUBOVA – A NEW IMAGE

The rockshelter at Cuina Turcului was investigated prior to the construction of the Iron Gates I hydro-electric power station and dam. The site had a multi-layered stratigraphy, ranging from Epipaleolithic to the modern day. Early prehistoric occupations (Epipaleolithic and Early Neolithic) made the subject of many publications but little importance was given to the Early Bronze Age occupation (Coțofeni) at the site. The present paper reviews in detail all previous publications on the subject while adding substantial new information from the old site documentation (plans and mainly fieldnotes) regarding the presence of archaeological features such as hearths, occupational areas and pit-dwellings alongside lists and photographs of archaeological materials, previously unpublished.

Two radiocarbon dates help pinpoint the absolute chronology of the site, which corresponds to the generally accepted time-frame of the Coțofeni culture.

Future research on the pottery and stone industry (the only categories of archaeological material still preserved in the present –day collection) should provide further insights in the life of the Early Bronze Age community at this site.

⁴³ Jaqueline Balen, *The Kostolac horizon at Vučedol*, în „Opvscula Archaeologica”, 29, Zagreb, 2005, p. 25-40.

⁴⁴ Radu Băjenaru, *Discuții privind cronologia absolută a culturii Glina*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie”, 49 (1), 1998, p. 3-22; F. Gogâltan, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului. Cronologia și descoperirile de metal*, Editura Orizonturi Universitare, Timișoara, 1999, p. 57-60; Dragoș Diaconescu, Sorin Tincu, *Considerații arheologice privind necropola tumulară de la Silvașu de Jos – „Dealul Țapului” (oraș Hațeg, județul Hunedoara)*, în „Analele Banatului”. Seria Istorie. Arheologie, 2016, p. 107-142.

BIBLIOGRAFIE

- Băjenaru Radu, *Discuții privind cronologia absolută a culturii Glina*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie”, 49(1), 1998, p. 3-22.
- Balen, Jaqueline, *The Kostolac horizon at Vučedol*, în „Opvscula Archaeologica”, 29, Zagreb, 2005, p. 25-40.
- Bonsall Clive, Boroneanț Adina, *The Iron Gates Mesolithic: a brief review of recent developments*, în „L’Anthropologie”, 122, 2018, p. 264-280
- Boroneanț Adina, *Aspecte ale tranziției de la mezolitic la neoliticul timpuriu în zona Porțile de Fier*, în „Museum Banaticum Timesiense”, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, LII, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2012.
- Boroneanț, Vasile, *Cultura Kostolac de la Cuina Turcului*, în SCIV, 17, 2, 1966, p. 345-353
- Boroneanț Vasile, *Descoperiri aparținând culturii Vučedol de la Porțile de Fier*, în RM, V/4, 1968, p. 352-355.
- Bujor, Expectatus, Comșa Eugen, Lazarovici Gheorghe, *Descoperirile din epoca neolitică și din epoca de tranziție*, în „Atlasul Complex «Porțile de Fier»”, Editura Academiei R.P.R., București, 1972, p. 201-203.
- Gogâltan F., *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului. Cronologia și descoperirile de metal*, Editura Orizonturi Universitare, Timișoara, 1999.
- Diaconescu Dragoș, Tincu Sorin, *Considerații arheologice privind necropola tumulară de la Silvașu de Jos – „Dealul Țapului” (oraș Hațeg, județul Hunedoara)*, în „Analele Banatului”. Seria Istorie. Arheologie, 2016, p. 107-142.
- Mutihac, Vasile, *Structura geologică*, în „Atlasul Complex «Porțile de Fier»”, Editura Academiei R.P.R., București, 1972, p. 134-136.
- Nicolăescu-Plopșor Constantin, Davidescu Mișu, Roman Ștefan, Boroneanț Vasile, *Cercetările arheologice de la Cazane*, în SCIV, 16, 2, 1965, p. 407-441.
- Nicolăescu-Plopșor Constantin, Bujor Expectatus, Boroneanț Vasile, Comșa Eugen, Constantinescu Nicolae, Diaconu Petre, Morintz Sebastian, Păunescu Alexandru, Popilian Gheorghe, Roman Petre, *Rezultatele arheologice din zona Porților de Fier*, în „Comunicări”, Seria Arheologică, IV, Craiova, 1968, p. 3-58.
- Păunescu Alexandru, *Evoluția uneltelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Editura Academiei R.S.R., București, 1970.
- Păunescu Alexandru, *Paleoliticul și mezoliticul din spațiul cuprins între Carpați și Dunăre*, București, Editura „Agir”, 2000.
- Păunescu Alexandru, *Cercetările arheologice de la Cuina Turcului Dobova*, în „Tibiscus”, Istorie, 5, Volum închinat celei de-a 60 aniversări a Unirii, 1978, p. 11-56.
- Roman, Petre, *Cultura Coțofeni*, Editura Academiei R.S.R., București, 1976.

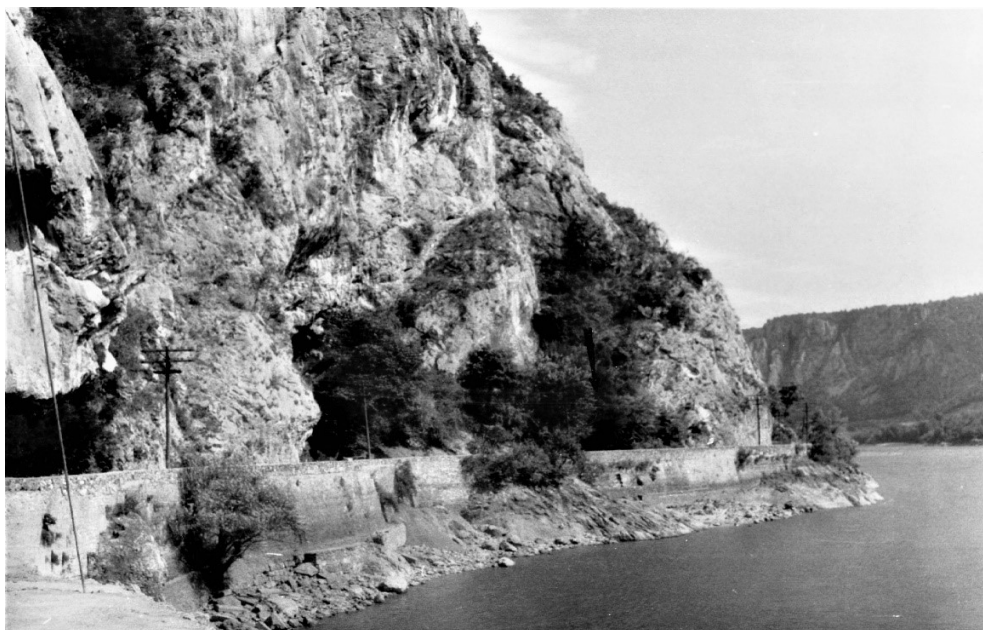

Fig. 1. Localizarea adăpostului sub stâncă de la Cuina Turcului (vedere generală, arhiva IAB).

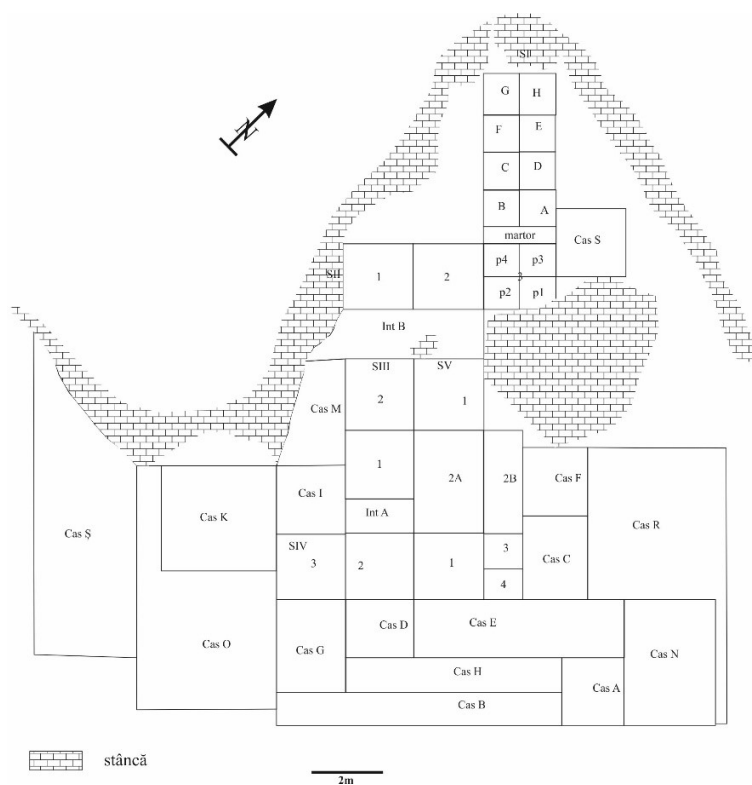
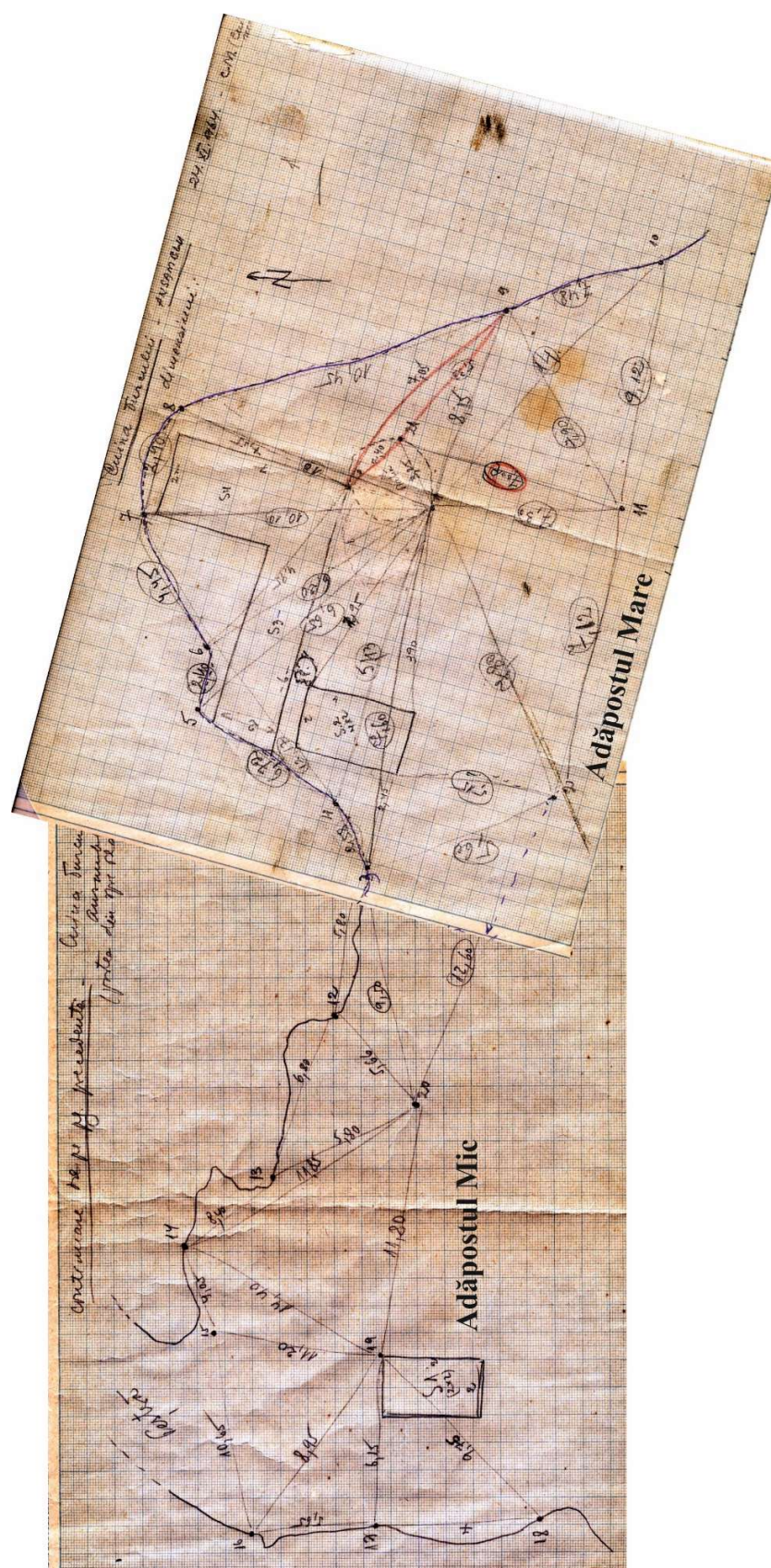

Fig. 2. Planul general al săpăturilor arheologice din Adăpostul Mare (după A. Boroneanț 2012).

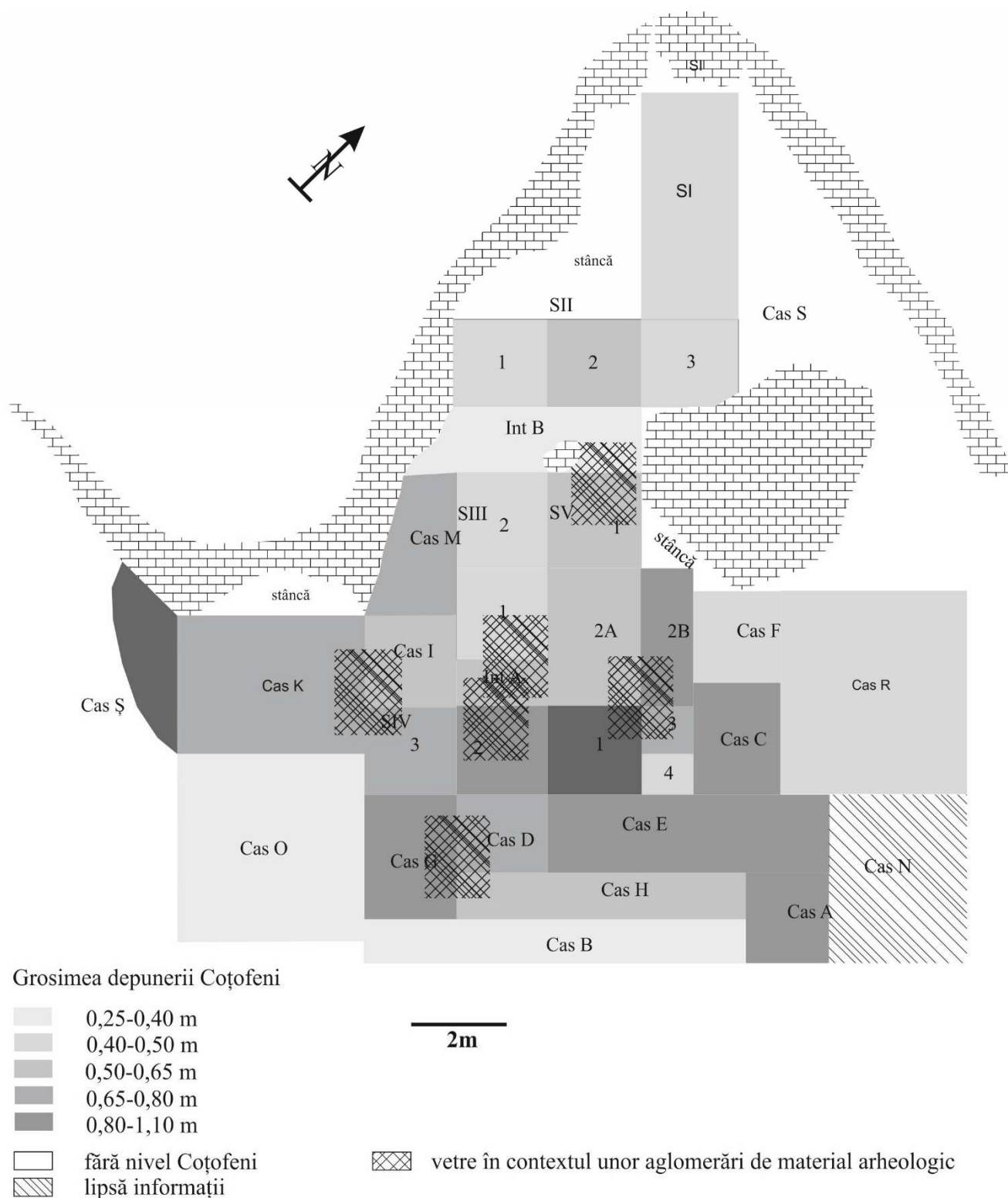

Fig. 4 Grosimea depunerii Coțofeni estimată după informațiile din documentația de șantier, cu indicarea posibilelor zone ocupaționale (localizare și forma sunt doar estimative).

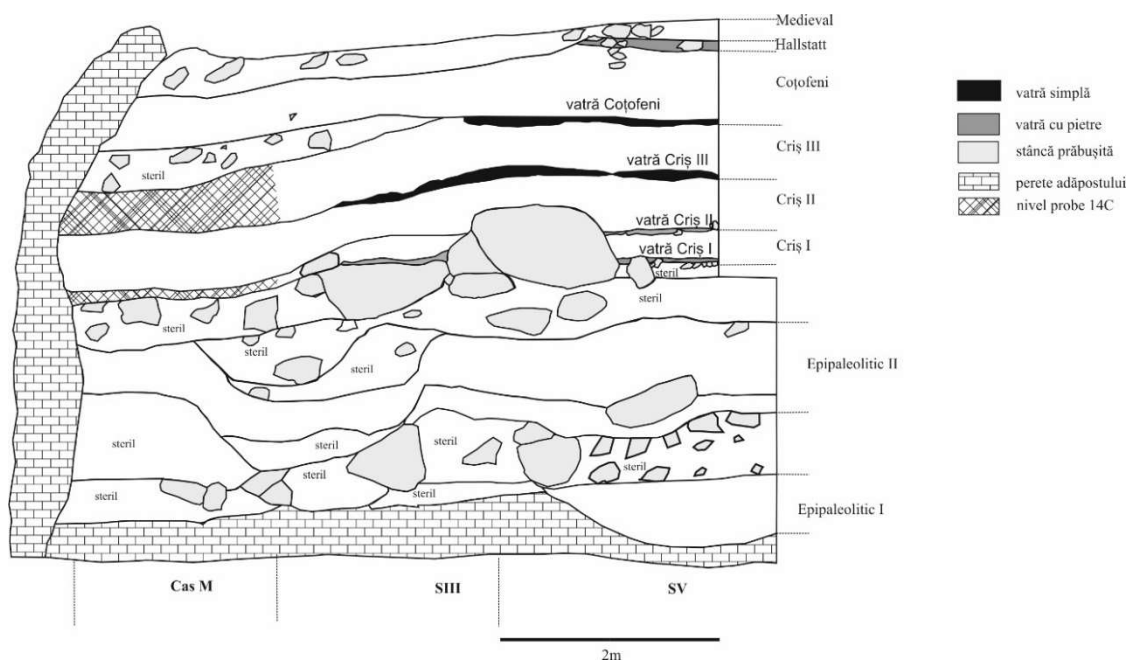

Fig. 5 Profilul de nord al Cas M, SIII și SV cu indicarea nivelului din care au fost prelevate probe ¹⁴C.

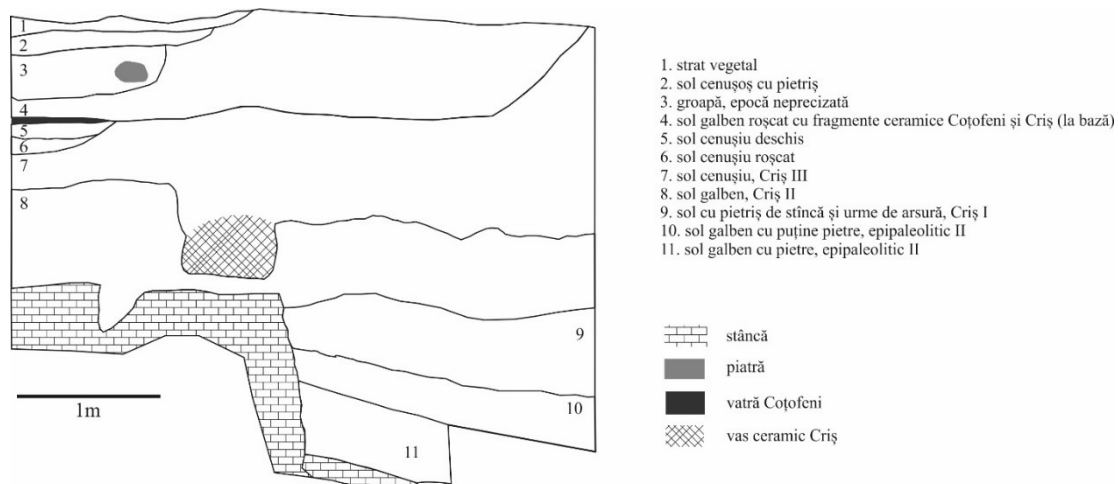

Fig. 6 Profilul de est al lui SIII cu indicarea vetrei Coțofeni.

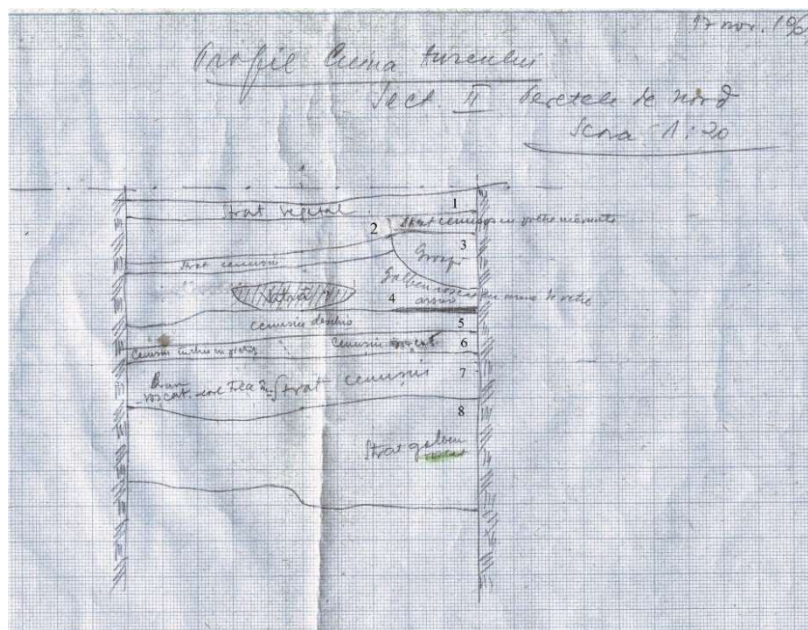

Fig. 7. Profilul de nord din 1964 al lui SIII cu indicarea a două vetre Coțofeni (arhiva IAB).

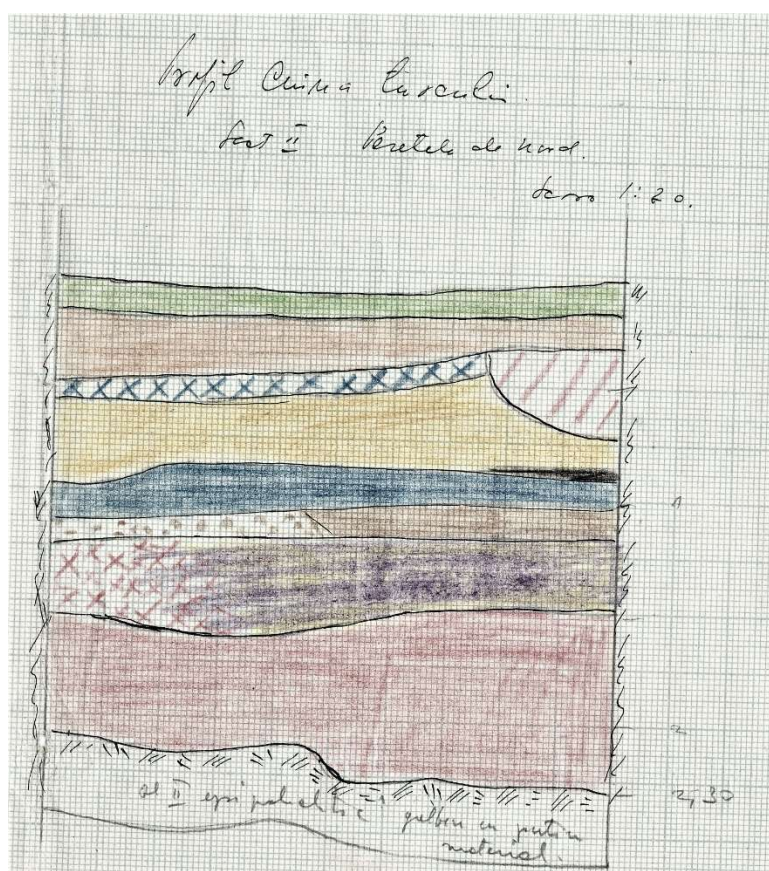

Fig. 8 Profilul de nord colorat al lui SIII cu indicarea unei singure vetre Coțofeni (arhiva IAB).

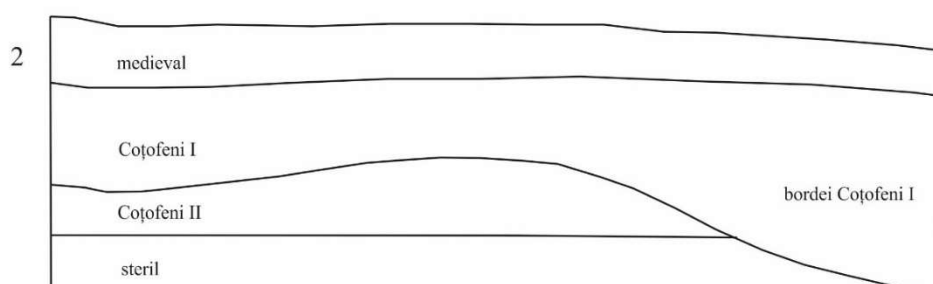
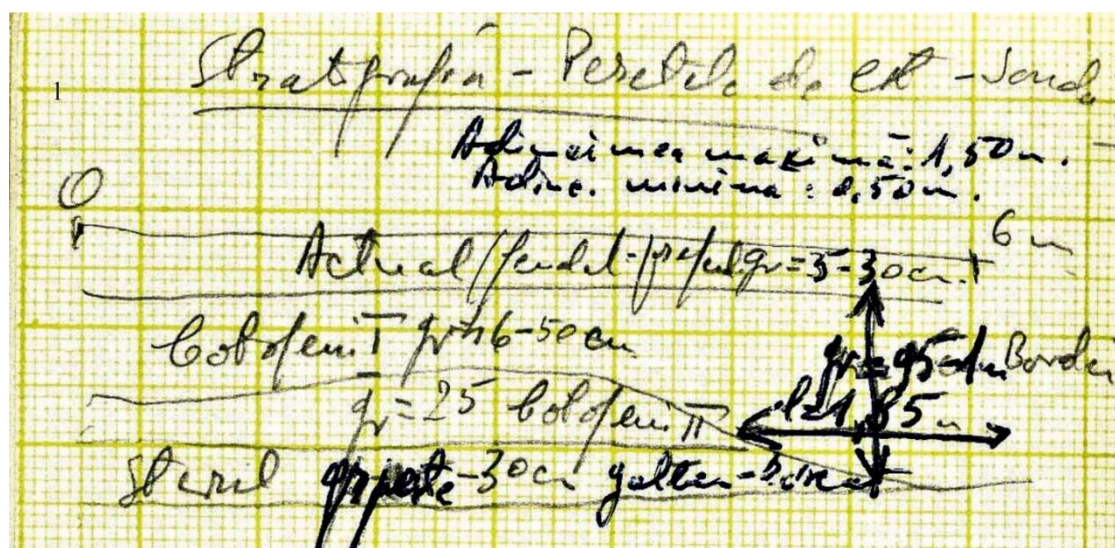

Fig. 9. Schiță stratigrafică (original-sus și imagine redesenată-jos) pentru depunerea Coșofeni din Adăpostul Mic cu indicarea gropii bordeiului (Carnet de șantier Alexandru Păunescu, arhiva IAB).

Fig. 10. Topoarele și dopuri din depunerea Coțofeni de la Cuina Turcului – Adăpostul Mare. Topoare - 1: nr. 7 în Tab. 9, 2: nr. 5 din Tab. 9; 3: nr. 1 în Tab. 9; 4: nr. 4 în Tab. ; 5: nr. 3 în Tab. 9; 6: nr. 2 în Tab. 9; Dopuri - 7: nr. 8, 9 în Tab. 9 (foto A. Boroneanț).

Fig.11. Piese din colecția de industrie litică cioplită din Adăpostul Mare. 1: vârful descoperit în 1964; 2: vârful publicat de A. Păunescu și P. Roman; 3-5- lame; 6-7: așchii lamelar; 8-9: gratoare pe lamă; 1, 6 – piese cu urme de expunere la foc.

Fig. 12 Fragmente ceramice din depunerea Coțofeni din Adăpostul Mic.

Fig. 13 Fragmente ceramice din depunerea Coțofeni din Adăpostul Mic.

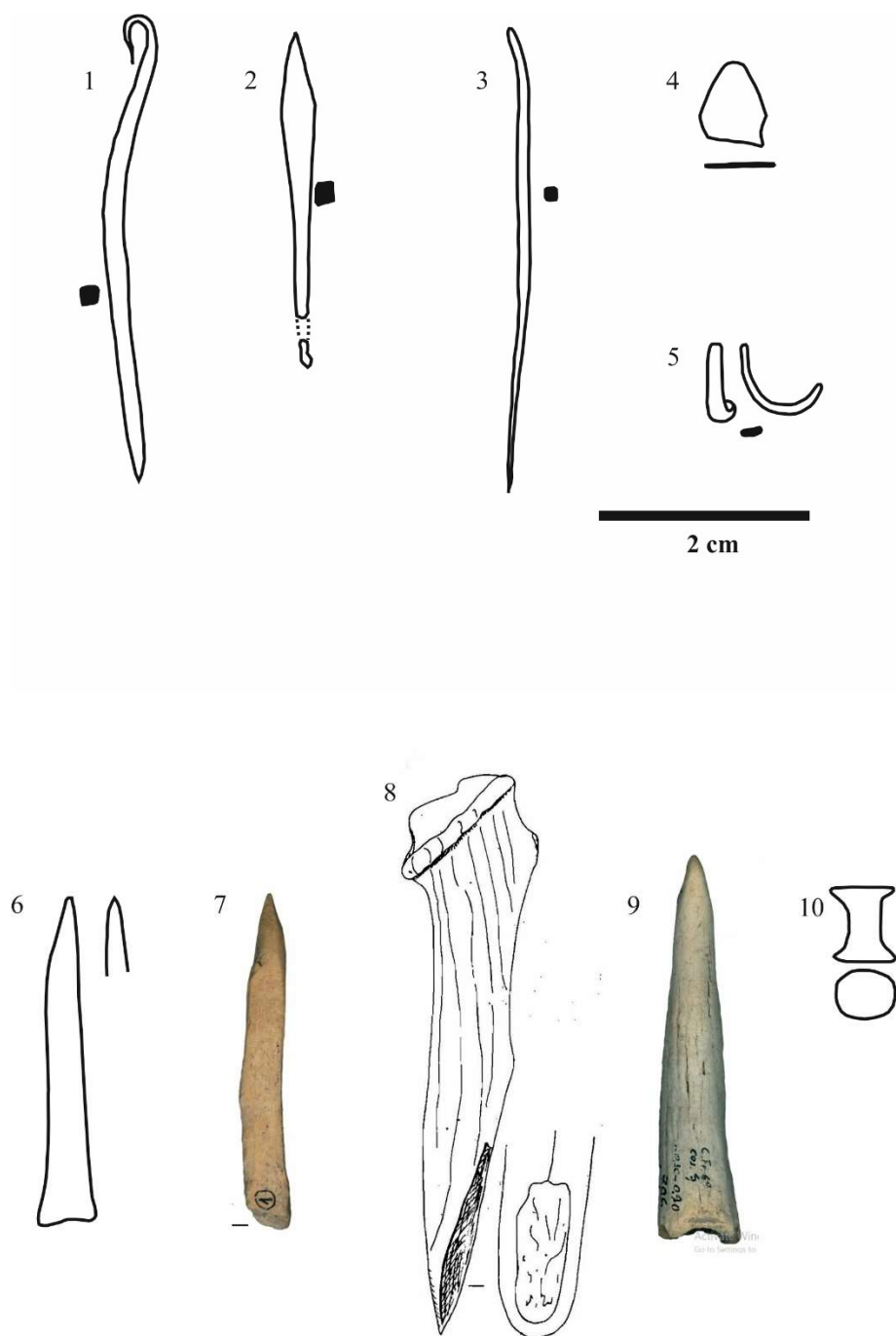

Fig. 14. 1-5: Piese de metal din Adăpostul Mare din ilustrațiile publicate (redesenate după P. Roman 1976); 6,8: Piese de os și corn ilustrate în publicații (6 după A. Păunescu 1978, 7 după P. Roman 1976); 7, 9: Piese de os și corn rămase în colecție; 10: mosorel de lut (după A. Păunescu 1978). Piesele 6-10 sunt fără scară.

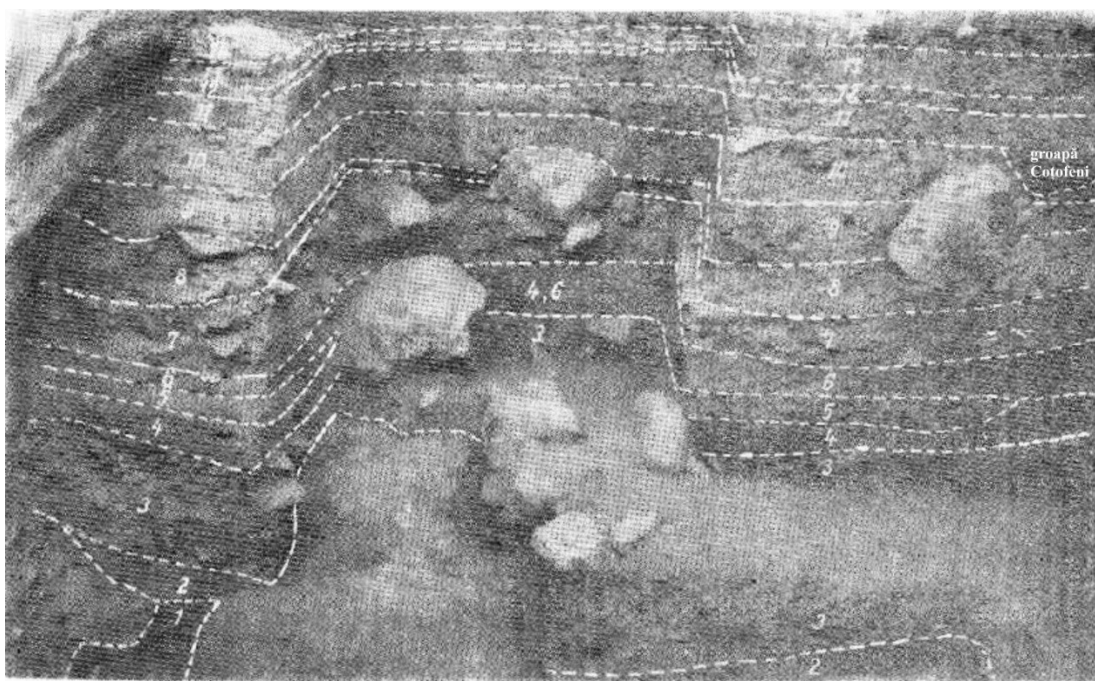

Fig. 15. Stratigrafia Adăpostului Mare ilustrată în A. Păunescu 1978,
Fig. 1. În partea dreaptă, în nivelul 11 atribuit depunerii Coțofeni, se observă o groapă.

DESPRE SEMNIFICAȚIA CERCULUI TEATRAL AL SANCTUARULUI DIN SAMOTHRAKE

Ionuț Bogdan SZABO*

Keywords: sanctuary, passage, ritual, pilgrins, inițiator.

În cuprinsul acestui articol vom discuta contribuțiile recente cu privire la semnificația Cercului Teatral, una dintre structurile cele mai vechi, descoperite în cadrul sanctuarului din Samothrake. Sanctuarul, dedicat cultului de mistere al Marilor Zei (*Megaloî Theoi*), a fost discutat pe larg de o serie de cercetători (Hemberg 1950; Lehmann 1955; Cole 1984; Dimitrova 2008). Deși edificiile din sanctuar au fost publicate pe larg de către New York University Institute of Fine Arts, fiind identificate, datorită inscripțiilor, persoanele care au dedicat anumite structuri, funcția cultică a fiecăreia rămâne încă subiect de dezbateră. În cazul Cercului Teatral, ca urmare a poziționării sale în partea inițială a Drumului Sacru, vom putea susține că această funcție era una centrală în cadrul procesiunilor ritualice, construcția fiind proiectată cu scopul conștient de a servi ceremonialului cultic.

Fig. 1. Cercul Teatral, privit dinspre Sud. Fotografie realizată de Ionuț Bogdan Szabo.

* Institutul de Arheologie Iași.

James McCredie a făcut numeroase săpături în sanctuar, identificând drumul sacru în campaniile din anii 1960-1970, drum ce pătrundea în sanctuarul Marilor Zei venind dinspre Est (Palaeopolis), trecând prin Propylon-ul lui Ptolemeu al II-lea și Cercul Teatral, către interiorul sanctuarului. Cercul Teatral reprezintă structura cea mai veche care s-a păstrat, fiind singura construcție ce poate fi datată spre finele secolului al V-lea î.Hr. sau începutul secolului al IV-lea î.Hr.¹ Recent, actualul director al săpăturilor, Bonna D. Wescoat, a publicat un articol cu privire la Drumul Sacru (2012) și o lucrare dedicată monumentelor de pe dealul estic al sanctuarului (2017), contribuții semnificative pe care ne vom sprijini argumentația.

Pentru a întâmpina pelerinii pe drumul sacru, tangentă la Cercul Teatral a fost ridicată o structură dorică, cu fața înspre exteriorul sanctuarului, destul de bine păstrată. Buna conservare s-a datorat deciziei de a îngropa structura în urma distrugerii sale, în loc de a fi reconstruită, în colțul de Sud-Est fiind descoperite blocurile de epistil cu o inscripție lizibilă în partea inițială, ce a fost completată cu cinci litere adiționale, permițând astfel reconstituirea integrală: ΒΑΣΙΛΕ|ΣΦΙΛΙΠΠΙΟΣ|Α[ΛΕΞΑΝ]Δ[P]|Ο[Σ ΘΕΟΙΣΜΕΓ]|Α[ΛΟΙΣ].² Singurii regi care au condus împreună au fost fratele vitreg al lui Alexandru cel Mare, Filip al III-lea Arrhidaios, și fiul său postum, Alexandru al IV-lea. Acestui colț, păstrat aproape intact, îi datorăm așadar cunoașterea celor care au făcut dedicația, fiind singura parte a clădirii rămasă *in situ*.³ După intrarea în sanctuar, Drumul Sacru pătrunde în Cercul Teatral, iar calea de acces se distinge în mod clar prin deschiderea de 2 m în ultimul rând de trepte. Aceasta deschidere, completată de expansiunea arhitecturală a căii de acces, crea un spațiu în care candidații la inițiere, oficialii și alți pelerini se puteau opri pentru a realiza acțiuni potrivite pentru a intra sau a ieși din sanctuar.⁴

Cercul Teatral a fost construit ca *theatron*, având o serie de rânduri de trepte ce înconjurau un spațiu circular, tip *orchestra*, pavat cu pietre poligonale. Structura a fost denumită după aspectul circular și a rămas în centrul tuturor dezvoltărilor arhitecturale și monumentale de pe dealul estic, realizată într-o mică depresiune pe unde pătrundeau pelerinii în sanctuar. Aceasta era deja parte a spațiului sacru, fiind înconjurată de stânci ce formau un teatru natural. Un strat de pământ cu diferite vestigii sugerează activitate înainte de configurarea arhitecturală a zonei care, după construirea Cercului Teatral, a suferit o singură schimbare majoră, în jumătatea de mileniu în care a deserved interesele sanctuarului.⁵

Importanța Cercului Teatral în cadrul misterelor decurge din situația de a fi cea mai veche structură permanentă cunoscută. Acesta era unul dintre primele puncte de interes de pe Drumul Sacru, care lega cetatea din Samothrake de edificiile din cadrul sanctuarului, putând găzdui câteva zeci de participanți. Pariente, de pildă, calculează că aproximativ 80 de oameni puteau fi primiți de cei 49 m de trepte, în cazul în care structura nu era complet circulară.⁶ Întrucât Cercul Teatral este primul punct de interes semnificativ pe Drumul Sacru către interiorul sanctuarului, considerăm că această construcție ar fi avut un rol ceremonial central, așa cum se va vedea în continuare. Este important să determinăm semnificația pe care o avea structura, întrucât aceasta ne poate conduce la înțelegerea modului de desfășurare a procesiunilor inițiatice, în cadrul misterelor.

Calea de acces în Cercul Teatral, ce întrerupea arhitectura circulară, a fost realizată în

¹ Wescoat, Bonna D., *Samothrace: The Monuments of the Eastern Hill*, Princeton: Princeton University Press, 2017, p. 43.

² McCredie, James R., „*Supplementary Investigations, 1968-1977*”, în: *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 48, 1979, p. 9.

³ Wescoat, Bonna D., *Coming and Going in the Sanctuary of the Great Gods, Samothrake*, în: Wescoat, Bonna D.; Ousterhout, Robert G. (ed.): *Architecture of the Sacred*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 73.

⁴ Wescoat, *op. cit.*, 2012, p. 38.

⁵ *Ibidem*, p. 31.

⁶ Pariente, Anna, *Rapport sur les travaux de l'École française en Grèce en 1987, Argos 2. Terrain Karmoyannis*, în: *Bulletin de Correspondance Hellénique* 112, 1988, p. 702.

rândul superior. Fețele laterale ale blocurilor de pe calea de acces sunt bine șlefuite și nu au tăieturi brute pe partea expusă, treapta de mai jos fiind, în schimb, tăiată până la baza ei de pe rândul anterior, ceea ce nu se întâmplă în alte zone ale construcției. Pereții laterali originali sunt indicați în mod clar acolo unde blocurile ce alcătuiau treptele sunt întrerupte în mod uniform, aceștia fiind alcătuiți din pietre lucrate cu grijă, din același calcar ca și treptele. Pasajul este întrerupt de fundația peretelui sudic al clădirii alăturate precum și de colțul Dedicăției lui Filip al III-lea și Alexandru al IV-lea, evidențiindu-se, totuși, că această cale de acces avea o lungime de aproximativ 2 m. Prin intermediul ei, vizitatorii puteau trece spre centrul sanctuarului, fiind tăiată pe latura de nord-vest a complexului, însă nu s-a putut stabili cum se încheia această cale de acces, care era pavată parțial cu aceleași pietre din trahit ca și *orchestra*.⁷ În opinia noastră, construirea acestei căi de acces nu ar fi avut sens decât dacă, la origine, structura treptelor – ce a fost reconstituită doar parțial pe rândurile superioare – ar fi fost întru totul circulară; altminteri, spațiul cu rânduri incomplete ar fi fost suficient de generos pentru a permite pătrunderea în interior, fără a fi necesară o cale de acces distinctă.

Fig. 2. Cale de acces. Fotografie realizată dinspre sud de J. R. McCredie. Sursa: Wescoat 2017, fig. 45. Mulțumiri pentru dreptul de reproducere Trustees of the American School of Classical Studies at Athens.

Pe primul șir de trepte, probabil cu scopul de a se potrivi cu suprafața de trahit inegală, înălțimea este variabilă. Calea de acces spre Cercul Teatral face ca acest lucru să fie remarcat, totodată și diferența în ce privește nivelul fundației din partea de nord. Al doilea și al treilea șir de trepte se sprijină pe latura de sus a celor anterioare, fiind însă susținute în principal pe baza de trahit.⁸ Dintr-un al patrulea șir de trepte s-a descoperit un singur bloc dislocat care a fost folosit la structura refăcută, ca și rămășițele din al cincilea rând și temelia de calcar. Al patrulea rând trebuie să se fi întins inițial dintr-o parte în alta a fundației pentru a crea o platformă de 1,40 m lățime, existența sa fiind indicată de faptul că era necesar încă un nivel al Cercului Teatral pentru a acoperi suprafața de trahit ce susținea al treilea șir. Este posibil să fi existat și

⁷ Wescoat, *op. cit.*, 2017, p. 37.

⁸ *Ibidem*, p. 34.

al cincilea, dar nu este necesar din punct de vedere al structurii, dat fiind că pe cele patru niveluri era un spațiu suficient de mare pentru oficiali, candidați la inițiere, vizitatori etc.⁹

Participanții la inițieri, aflați în pragul unei vieți noi, pătrundeau în sanctuar dinspre est, unde era vizibilă fațada corintică a Propylon-ului; apoi se cobora către Cercul Teatral, lângă care Dedicția lui Filip al III-lea și Alexandru al IV-lea forma un pavilion acoperit, orientat atât spre drumul sacru, cât și spre Cercul Teatral.¹⁰ Deși nimeni nu știe cum era experiența personală a inițiatului la Samothrake, acesta putea să fi dobândit în lumina zilei, după ritualuri, o nouă conștiință asupra sarcinilor ce îi stau în față. Printre binecuvântările care erau date inițiaților în mistere este atestată salvarea din pericolele pe mare, și poate chiar speranța unei vieți de apoi binecuvântate. La plecare, inițiații se urcau din valea în care se afla sanctuarul, ajungând iarăși la Cercul Teatral, a cărui structură geometrică circulară putea conduce la noțiuni precum cosmosul, continuitatea și comunitatea, ordinea splendidă, abundând de asocierea ei cu forța de viață regenerativă ce avea o rezonanță plină de semnificație.¹¹

Fig. 3. Fundația ce delimitează capătul *orchestrei* de prima treaptă.

Fotografie dinspre vest realizată de J. R. McCredie. Sursa: Wescoat 2017, fig. 41.

Mulțumiri pentru dreptul de reproducere Trustees of the American School of Classical Studies at Athens.

Rândurile de trepte plasate concentric structurează atât spațiul de reprezentații, cât și locul de unde se asistă la reprezentații, despre care nu putem spune că ar fi avut vreo influență asupra formei circulare. Wescoat (2017) arată că, probabil, această formă are o valoare semantică, pe care o putem urmări de la conceperea timpurie, până la folosirea ei în timpul perioadei celei mai înfloritoare. Deși o depresiune în peisaj nu este suficientă inspirație pentru realizarea Cercului Teatral, putem constata, totuși, că acest *theatron* sau spațiu pentru privit avea o alcătuire circulară, delimitând spațiul interior și al treptelor de spațiul de tip *orchestra*. Această realizare situează structura din Samothrake într-un loc aparte între *theatra* din Grecia antică, imboldul pentru dezvoltare arhitecturală neobișnuită, în contrast cu alte construcții din aceeași perioadă, putând reprezenta un rod al amplasării topografice.¹²

⁹ *Ibidem*, p. 36.

¹⁰ McCredie, James R., *Samothrace: preliminary report on the campaigns of 1965-1967*, în: *Hesperia* 37, 1968, p. 219.

¹¹ Wescoat, *op. cit.*, 2012, p. 99.

¹² Wescoat, *op. cit.*, 2017, p. 44.

După cum arată Wescoat, arhitectura similară a spațiului circular descoperit în *agora* din Argos este într-o relație de rezonanță cu Cercul Teatral din Samothrake, distincția fiind faptul că orchestra din *khoros* era realizată din pământ bătut. Acest spațiu, datat în aceeași perioadă – sfârșitul sec. V-începutul sec. IV î.Hr. – avea circa 28 m diametru, fiind înconjurat printr-o circumferință formată de două trepte, fiind astfel suficient de încăpător pentru a găzdui atât o audiență ce șede, cât și public care stă în spate, în picioare.¹³ Totuși, spre deosebire de spațiul circular din Argos, care era deschis tuturor cetățenilor, prezența unei căi de acces în Cercul Teatral mai indică, în accepțiunea noastră, faptul că accesul în interior putea fi oricând restricționat, atunci când ceremonialul cultic sau desfășurarea procesiunilor o impuneau.

Participanții nu numai că privesc la reprezentații, dar trec, de asemenea, într-un spațiu sacru împărtășit cu ceilalți participanți, căci forma închisă oprește mișcarea direcționată, după cum arată Bonna Wescoat. Aceasta îndreaptă participanții înspre experiența împărtășită, care începe prin inițierea lor pe teritoriu sacru, iar forma spațiului dizolvă distincția dintre acțiune și spectatori. Astfel sunt puse bazele fraternității care putea dura și după evenimentul inițierii, iar străinii, care tocmai s-au alăturat de la o distanță semnificativă, sunt primii care să fie astfel aduși împreună, devenind intimi. Identitatea colectivă nou formată va persista în cadrul experiențelor ce vor veni. Pentru toate ritualurile sugerate mai sus, configurarea Cercului Teatral, cu un spațiu de reprezentație circular, încadrat de trepte pentru spectatori, duce la un rezultat foarte specific prin faptul că participanții sunt organizați într-o relație circulară unul cu celălalt, relație ce era reconstituită în cadrul fiecărei inițieri.¹⁴ Pe baza unei relatări despre expediția Argonauților (Diod. IV, 49.8) putem stabili, de asemenea, că parte a ceremoniilor trebuie să fi reprezentat jurămintele sacre. De la Plutarh aflăm că preoții îi întrebau pe candidații la inițiere despre cel mai cumplit lucru pe care l-au făcut (Plut. Apoph. XVI). Aceste ritualuri trebuie să fi avut un efect de sporire a intimității, în cadrul cercului de *mystai*, care ajungeau să-și cunoască reciproc secretele.¹⁵ Dacă adăugăm faptul că au fost descoperite mai mult de 20 de baze de statui, aparent în conexiune cu structura, putem trage concluzia că plasarea acestora pe treptele superioare ar însemna că inițiații erau înconjurați de un cerc de statui de dimensiunea corpului uman. Prin analogie cu alte situri, Blakely consideră că aici erau reprezentați eroi sau inițiați celebri, precum Iason și Argonauții, Ulise și Menelau, Orfeu sau Dardanos, întemeietorul legendar al Troiei.¹⁶

Putem pune în discuție o ipoteză formulată de Wescoat, cu privire la organizarea spațiului, astfel încât să fie pregătit pentru observarea sacrificiului la altarele monumentale. În această situație, mulțimea se așează, de regulă, într-o parte, de pildă, în zona dintre altar și templu – această formă de incintă cu altar aparținând, de asemenea, tipologiei arhitecturale a spațiilor circulare. Fără îndoială, o astfel de variantă arată că spațiul poate servi o parte importantă a ceremonialului ritualic, folositoare pentru cei nou-sosiți, ca martori ai sacrificiului.¹⁷ Totuși, structura Cercului Teatral sfidează încadrarea funcțională, nici un text antic sau dovadă epigrafică neprecizând acțiunile asociate cu acest spațiu. Deși forma sa arhitecturală și poziția de tranziție sugerează multiple utilizări, nu s-a putut stabili însă cu certitudine scopul său, situație ce se extinde și la partea centrală a sanctuarului. În privința altor construcții din sanctuar, s-a dobândit cel puțin o înțelegere asupra design-ului și datei, sau chiar persoanelor care au dedicat multe monumente remarcabile.¹⁸ Considerăm mai degrabă că, dacă procesiunile sacre pătrundeau mai întâi în acest spațiu, atunci aici trebuie să fi fost și locul în

¹³ *Ibidem*, p. 46.

¹⁴ *Ibidem*, p. 60.

¹⁵ Burkert, Walter, *Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche*, ed. a II-a, Stuttgart: W. Kohlhammer, 2011, p. 423.

¹⁶ Blakely, Sandra, *Toward an Archaeology of Secrecy: Power, Paradox, and the Great Gods of Samothrace*, în: Rowan, Y. (ed.), *Beyond Belief: The Archaeology of Religion and Ritual*, 2012, p. 56.

¹⁷ Wescoat, *op. cit.*, 2012, p. 87.

¹⁸ *Ibidem*, p. 69.

care erau înmânate candidaților la inițiere primele obiecte cu semnificație ritualică, care puteau fi apoi lăsate în urmă, pentru viitorii participanți, la părăsirea sanctuarului.

Sugestia autorilor, precum Nonnos (*Dionysiaca* III, 38-51), potrivit căreia misterele aveau loc pe timp de noapte, este reflectată de descoperirile din Cercul Teatral. Între cele trei tipuri de obiecte descoperite în stratul de distrugere al Complexului Teatral, enumerăm opaițe realizate manual și la roata olarului. Alături de acestea, s-au descoperit vase conice și un bloc de marmură modelat, care putea fi un altar. Pe lângă opaițele aflate în stratul de distrugere, altele au ieșit la iveală de la nivelul antic de călcare din spatele Cercului Teatral, ele fiind suficient de mici pentru a putea fi ținute în palmă. Putem, de aceea, presupune că festivitățile nocturne erau uzuale, cu atât mai mult cu cât cel puțin o parte dintre participanții la ritualuri trebuie să fi dus în mână astfel de opaițe. Desigur că exista și opțiunea luminării cu ajutorul torțelor, dar calea pentru fiecare persoană care pătrundea individual trebuie să fi fost luminată cu opaițe, pe măsură ce participanții se adunau pe treptele Cercului Teatral, aceste lumini reconstituind în mod efemer arhitectura locului, în particular forma circulară continuă.¹⁹ În Arsinoeion au fost, de asemenea, descoperite opaițe întregi și fragmentate, indicând faptul că și în domeniul sacru, anumite acțiuni erau realizate în semiîntuneric, rezultând prezența serbărilor nocturne la lumina torței.²⁰

Vasele conice au fost de asemenea descoperite în mai multe zone din sanctuar, majoritatea fiind situate fie în partea de sud-est a Dedicăției lui Filip al III-lea și Alexandru al IV-lea, fie deasupra zidului dărâmat al terasei sau răspândite în exterior, pe trepte. Este clar că ele erau lăsate în mod intenționat pe perimetrul Cercului Teatral, căci cantitatea impresionantă de vase conice, stadiul lor de preservare, și faptul că erau amestecate cu puțin pământ argumentează pentru un depozit primar.²¹ Deși nu putem cunoaște cu siguranță funcția Cercului Teatral, nu putem exclude ipoteza potrivit căreia la aceasta s-au adăugat și serviciile făcute cetății Samothrake în timpuri în care necesitatea ei nu era reclamată de ceremonii, căci treptele puteau folosi ca scaune, dacă erau utilizate din două în două.²² Marchetti și Rizakis (1995) argumentează că structura era, inițial, complet circulară și că rândul de sus a fost tăiat când a fost introdusă baza de tip *krepis*.²³

Fig. 4. Intersecție a Cercului Teatral (dreapta) cu fundația Dedicăției lui Filip al III-lea și Alexandru al IV-lea (stânga). Fotografie dinspre sud-vest, realizată de J. R. McCredie. Sursa: Wescoat 2017, fig. 40.

Mulțumiri pentru dreptul de reproducere Trustees of the American School of Classical Studies at Athens.

¹⁹ Wescoat, *op. cit.*, 2017, p. 60.

²⁰ Hemberg, Bengt, *Die Kabiren*, Uppsala: Almqvist & Wiksells.1950, p. 108.

²¹ Wescoat, *op. cit.*, 2012, p. 94.

²² *Ibidem*, p. 105, n. 71.

²³ Marchetti, Patrick și Rizakis, Yvonne, *Recherches sur les mythes et la topographie d'Argos. IV. L'Agora revisitée*, în: Bulletin de Correspondance Hellénique 119, 1995, p. 45.

Este, fără îndoială, o ipoteză interesantă, însă greu de probat, întrucât nu au fost documentate evoluții semnificative ale structurii, cu excepția realizării în mod tangențial a Dedicăției lui Filip al III-lea și Alexandru al IV-lea, la sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr.

Wescoat mai amintește și alte structuri similare, precum marea structură de pe latura sudică a acropolei din Palaiokastros, similară celei din zona agorei din Sparta, pe care Pausanias (Paus. III, 11.9) o numește *khoros*, iar Herodot (Hdt. VI, 67) și Lucian (*Anacharsis* XXXVIII) o identifică ca *theatron*, termeni ce indică atât oferirea, cât și participarea la reprezentație. Acest monument, de circa 43,3 m, constă dintr-o structură ortostatică ce susține o platformă în trepte.²⁴ Un alt exemplu, în cadrul sanctuarului din Delphi, este reprezentat de Halos, singurul loc viabil pentru audiențe largi. Ca urmare a topografiei și configurației monumentelor din sanctuar, acesta era, de asemenea, un spațiu desemnat pentru procesiuni, cel puțin în perioada elenistică. Din decretul legate de Eumenaia și Attaleia (*FdD* III.3), festivaluri din secolul II î.Hr., se cunoaște faptul că aceste procesiuni se realizau prin acest spațiu, înainte de a se apropia de altarul lui Apollo.²⁵

Dacă teatrul din vestul sanctuarului putea fi folosit pentru festivalurile anuale, Cercul Teatral avea, fără îndoială, o semnificație cultică. Phyllis Lehmann (1962) susținea, pe baza dovezilor epigrafice (Fraser 1960, nr. 62, 63; Dimitrova 2008, nr. 168, 169), că sanctuarul din Samothrake ar fi fost accesibil atât celor inițiați, cât și celor neinițiați, însă accesul fie în Anaktoron, fie în Hieron, ar fi fost permis numai celor care deveniseră deja *mystai*, trecând totodată prin ritualul de confesiune preliminar pentru *epopteia*, sau cei care ajunseseră *epoptai*, având, așadar, un grad superior.²⁶ Exista, în mod cert, un anumit prestigiu al fiecărui stadiu de inițiere în mistere, după cum relatează Diodor din Sicilia (Diod. V, 49.6), potrivit căruia cei care deveneau inițiați erau mai pioși, mai dreți și mai buni în fiecare aspect, față de starea lor anterioară. Este cunoscut, de asemenea, de la Pausanias (Paus. IX, 25.5), faptul că secretele misterele nu puteau fi dezvăluite celor neinițiați. Prin urmare, este de așteptat ca inițiații să își fi luat anumite însemne distinctive, fiind atestate inețele de fier magnetizat (Lucr. VI, 1044–7) și centurile violet (scholia ad Apollon. Rhod. I, 917–918).

Semnificația cultică a Cercului Teatral este încă subiect de dezbatere. James R. McCredie, urmat de Walter Burkert, argumentează că aici se desfășura sacrificiul inițial.²⁷ Kevin Clinton a susținut că *thronosis*, ritualul de purificare, se constituie în stadiul inițial al inițierii, *myesis*, ce ar fi avut loc în Cercul Teatral.²⁸ Susan Cole argumentează faptul că aici avea loc pregătirea candidaților la inițiere prin instrucțiuni despre ceea ce va urma.²⁹ Totodată, faptul că, în preajma Cercului Teatral, s-au descoperit numeroase vase conice sugerează că locul a fost folosit ca depozit sau că a avut un rol în cadrul libațiunilor.³⁰ Astfel, participanții la ritualuri își lăsau bolurile pentru libațiuni în spatele construcției, înainte de a pătrunde din nou în Cercul Teatral, la părăsirea sanctuarului.³¹

Faptul că Marii Zei din Samothrake sunt denumiți în izvoarele literare Cabiri (Hdt. II, 51.1) face ca aceștia să poată fi încadrați într-un întreg context mitografic. În legendara expediție a Argonauților, aceștia s-ar fi oprit în Samothrake, unde au cinstit divinitățile ale căror

²⁴ Wescoat, *op. cit.*, 2012, p. 83.

²⁵ Wescoat, *op. cit.*, 2017, p. 50.

²⁶ Lehmann, Phyllis Williams, *The pedimental sculptures of the Hieron in Samothrace*, Locust Valley, N.Y.: Augustin, 1962, p. 19.

²⁷ McCredie, *op. cit.*, 1968, p. 219; Burkert 1993, p. 180.

²⁸ Clinton, Kevin, *Stages of initiation in the Eleusinian and Samothracian Mysteries*, în: Cosmopoulos, M. (ed.), *Greek Mysteries: The Archaeology of Ancient Greek Secret Cult*, 2003, p. 65.

²⁹ Cole, Susan Guettel, *Theoi Megaloi: The cult of the Great Gods at Samothrace*, Leiden: E.J. Brill, 1984, p. 26; Wescoat, *op. cit.*, 2012, p. 69.

³⁰ Wescoat, *op. cit.*, 2017, p. 60.

³¹ Bremmer, Jan N., *Initiation into the Mysteries of the Ancient World*, Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2014, p. 29.

ritualuri secrete erau celebrate (Apollonius Rhodius, *Argonautica* I, 916) și ar fi dedicat vasele care încă se mai găseau acolo, conform mărturiei lui Diodor (Diod. IV, 49.8). Există, în opinia noastră, o posibilitate întemeiată pe acest complex mitografic, ca vasele descoperite în preajma Cercului Teatral, la intrarea în sanctuar, să fi servit tocmai cinstirii călătorilor veniți de departe pentru a fi inițiați și identificați ritualic cu Argonauții. Fără îndoială că era vorba de o ceremonie preliminară și în niciun caz nu se poate susține, așa cum a făcut-o Clinton (2003), că în acest spațiu deschis, aflat la începutul Drumului Sacru, s-ar fi putut oficia ritualurile *myesis*, care ar fi permis accesul mai departe în sanctuar.

Spre deosebire de teatrul din vestul sanctuarului, construit în secolul II î.Hr., în cazul Cercului Teatral, avem de-a face, indiscutabil, cu un spațiu construit în mod circular încă de la începuturile sale, iar întrebuințarea sa ritualică trebuie să fi fost complet diferită de aceea a orchestrei teatrale.³² Având în vedere că este cea mai veche structură identificată, s-a formulat, așadar, ipoteza potrivit căreia aici ar fi avut loc ritualul inițial.³³ Până la ridicarea Propylon-ului lui Ptolemeu al II-lea, în jurul anului 280 î.Hr., pătrunderea în sanctuar se făcea însoțind procesiunea sacră, care ar fi trecut valea pe un pod, întâlnind apoi Cercul Teatral, unde participanții își puteau ocupa locurile din tribunele care sunt în mod clar realizate pentru a sta în picioare și nu jos.³⁴ În opinia noastră, acest fapt este semnificativ și prin prisma posturii de venerație și respect față de sanctuar, ce nu ar fi permis candidaților la inițiere să fie așezați, lucru cu atât mai explicit în situația unui spațiu sacru proiectat în așa fel încât să fie destinat poziției verticale.

În prima fază a construcției teatrului vestic (secolul II î.Hr.), *orchestra* acestuia era alcătuită din pământ teșit, în timp ce Cercul Teatral era acoperit cu pietre pavate. Întrucât *orchestra* teatrelor cu semnificație cultică are adeseori o dimensiune relativ mică, acest lucru indică faptul că rolurile se puteau oricând inversa, iar spectatorii ce stăteau pe trepte puteau deveni actori. Orchestrele sunt rareori circulare în mod strict, experiența Cercului Teatral fiind, de aceea, cu totul distinctă de alte cazuri, condiționată de scala redusă și proximitatea audienței, care mai degrabă stătea în picioare, ceea ce crea o stare de anticipație. Faptul că spectatorii stăteau în picioare în spațiul circular, pe trepte care circumscriau zona de reprezentație, este aspectul cel mai remarcabil al Cercului Teatral. Diametrul orchestrei, circumscris de treapta de jos, 9,15 m, este semnificativ mai mic decât dimensiunea tipică pentru un teatru civic, care poate fi între 20 și 30 m.³⁵

Existența unui spațiu circular ridică, desigur, problema dansurilor în cerc, Samothrake fiind cunoscută pentru căutarea Harmoniei, întoarcerea ei acasă și căsătoria cu Kadmos (părăsirea insulei alături de Kadmos este redată de Nonnos, *Dionysiaca* IV, 183-85). Diodor (Diod. V, 48.5-49.1) sugerează că dansul forma o parte importantă din celebrarea cultică, însoțit de sunetul chimvalelor și timpanelor, iar friza dansatoarelor corale, care înconjura interiorul Sălii Dansatoarelor Corale (denumită după aceasta), face ca dansul sacru să fi fost un motiv proeminent în sanctuar.³⁶ Noi considerăm că, spre deosebire de ritualul eleusin, care era mai degrabă conceput pentru reunirea lui Demeter cu fiica ei Kore, după răpirea acesteia, în cazul mitului din Samothrake, avem de-a face cu o căsătorie inițiată, Harmonia fiind, de altfel, soră a întemeietorului misterelor, Iasion (Diod. V 48.2-4). Tot de la Diodor aflăm despre semnificația darului instrumentelor muzicale la nunta lui Kadmos cu Harmonia (Diod. V, 49.1). În sensul acestor relatări, putem susține, așadar, că forma Cercului Teatral și rândurile de trepte care îl delimitau de exterior corespund unui spațiu proiectat pentru o acustică favorabilă, așadar pentru cântecele sacre ce ar fi cinstit uniunea sacră, cu care erau întâmpinați candidații la inițiere.

³² Wescoat, *op. cit.*, 2012, p. 67.

³³ Cole, *op. cit.*, 1984, p. 26.

³⁴ Wescoat, *op. cit.*, 2012, p. 70.

³⁵ Wescoat, *op. cit.*, 2017, p. 45.

³⁶ Wescoat, *op. cit.*, 2012, p. 86.

În alte situri, întâlnim structuri cu trepte sau standuri de pe care spectatorii urmăreau o reprezentație (de pildă, în templul Despoina de la Lykosoura, sanctuarul lui Demeter din Pergamon, sanctuarul lui Amphiaraios din Oropos, iar mai târziu Kabirion-ul theban sau sanctuarul lui Artemis Ortheia din Sparta), dar, în aceste cazuri, aranjamentul spectatorilor era apozitional, în sensul că spectatorii erau de o parte, iar actorii ce reprezentau de cealaltă.³⁷ Se poate argumenta, de asemenea, că acestea puteau servi ca locuri de adunare, după modelul oferit la Delphi de Halos, având scopul de întâlnire, observare și transformare a locuitorilor spațiului mediteranean.³⁸

Rețeaua de poeți a Greciei antice a avut o semnificație deosebită, cu sute de *poleis* ce concureau pentru atenția acestora. Începând cu secolul V î.Hr., ei puteau, ocazional, să intermedieze uneori, asemenea unor diplomați, purtând negocieri între orașe.³⁹ În perioada din jurul anului 200 î.Hr., Samothrake era un sanctuar popular pentru poezii din zona Mării Egee de Nord și Est, dar mai puțin în cazul orașelor din Grecia continentală. Două decrete prezente pe aceeași inscripție (*GIBM* nr. 444) conferă poetului Dymas, fiul lui Antipatros, onoruri din partea cetății Samothrake. Într-un prim decret, emis când Sosiphanes era *basileus*, Dymas, un poet tragic a cărei origine era Iasos din Karia, primește o coroană de aur și cetățenia din Samothrake. În cel de-al doilea decret, autoritățile politice, care controlau sanctuarul din Samothrake, au emis, în timpul lui Theoteles, pentru Dymas, acum cetățean, o altă coroană de aur și detaliază realizările sale.⁴⁰ Aici se arată că Dymas a continuat să se poarte într-un mod pios față de zei și într-o manieră potrivită și bună față de oraș, spunând, scriind și făcând lucruri bune în legătură cu insula, relatând totodată faptele lui Dardanos în formă de dramă, astfel încât consiliul îi acordă o nouă cinstire publică.

Rutherford (2007) susține că poetul Dymas se înscrie în tipul general de *poeti vaganti*. La Delos și Delphi descoperim, de asemenea, câțiva poeți care vizitează, onorați pentru compunerea de imnuri și alte forme de lirică corală, poezia epică fiind, prin contrast, mult mai uzuală, în particular în decretele din Delphi.⁴¹ Decretele emise de autoritățile din Samothrake îl onorează pe Dymas din Iasos pentru tragediile ce îl au ca subiect pe Dardanos, strămoș al troienilor; totodată, poetul Herodes din Priene (*I. Priene* nr. 68) este cinstit pentru operele despre Dardanos și fratele său Aetion (Iasion), cât și despre răpirea Harmoniei de către Kadmos.⁴² Absența unor astfel de decrete din secolele anterioare nu înseamnă că nu ar fi existat această practică, însă abia în secolele III și II î.Hr. se instalează obiceiul de a le emite epigrafic.⁴³

Rutherford susține că una dintre motivațiile pentru care Dymas a fost atras de ideea de a scrie o tragedie pentru Samothrake a fost perspectiva de a deveni un poet laureat al sanctuarului din Samothrake. Dymas a celebrat miturile din Samothrake, astfel încât Samothrake îl onorează pe Dymas, care își poate astfel îmbunătăți reputația unui poet.⁴⁴ Deși Rutherford face afirmația potrivit căreia poezii nu sunt doar distribuitori de faimă, ci o caută pentru ei, judecarea intențiilor poetului Dymas este dificil de întreprins. Cu aceeași justificare se poate susține că experiența avută în cadrul ceremoniilor din sanctuar a fost temeiul pentru care și-a compus poemele dramatice, fără intenția conștientă de a obține un beneficiu în urma acestora. Fie într-un caz, fie în celălalt, faptul că lui Dymas i se acordă cetățenie și că este onorat astfel arată prețuirea de care se bucura arta poetică pe plan local.

Este posibil ca poemele dramatice menționate mai sus să fi fost reprezentate în Cercul

³⁷ Wescoat, *op. cit.*, 2017, p. 54.

³⁸ Wescoat, *op. cit.*, 2012, p. 86.

³⁹ Rutherford, Ian, *Theoria and Theatre at Samothrace. The Dardanos by Dymas of Iasos*, în: Wilson, P. (ed.), *The Greek Theatre and Festivals*, Oxford/New York: Oxford University Press, 2007, p. 286.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 279.

⁴¹ *Ibidem*, p. 287.

⁴² Robert, Louis, *Opera Minora Selecta: épigraphie et antiquités grecques*, vol. 2, Amsterdam: Hakkert 1969, p. 232.

⁴³ Rutherford, *op. cit.*, 2007, p. 286.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 290.

Teatral? Ephoros nota că, în vremea lui, participanții la festivitățile din Samothrake o căutau pe Harmonia (FGrHist 70 F120). Această dramă ritualică pură era importantă pentru comunitate, celebrând, astfel, căsătoria dintre Kadmos și Harmonia.⁴⁵ Inge Nielsen (2002) a susținut că multe teatre cultice nu erau destinate, în primul rând, pentru drame literare, ci pentru punerea în scenă de drame ritualice.⁴⁶ Așadar, cel puțin până la construcția teatrului vestic, în secolul II î.Hr., putem argumenta faptul că singurul spațiu deschis, potrivit pentru astfel de reprezentații dramatice, îl reprezenta Cercul Teatral.

Astfel, putem fi de acord cu ipoteza formulată de Wescoat, potrivit căreia, deși aparținea, inițial, de drumul sacru, cu timpul a devenit un loc de cult independent, proeminent.⁴⁷ Ceremonialul putea face uz de limba sacră, menționată de Diodor din Sicilia (Diod. V, 47.14-16), care ar fi aparținut locuitorilor originari ai Insulei Samothrake, fiind, așadar, o limbă pre-elennă care s-a menținut în cadrul ritualurilor. Ceremoniile nocturne sunt confirmate de prezența a numeroase opaițe în Cercul Teatral.⁴⁸ Astfel de ceremonii puteau include diverse sacrificii, explicații ale simbolurilor secrete și ritualuri specifice, în urma cărora discipolii primeau un inel de fier și o centură violet, fiind astfel primiți în mistere.⁴⁹

Am argumentat, totodată, faptul că Cercul Teatral trebuie să fi fost o structură întru totul circulară, inclusiv în privința rândurilor superioare, care au fost reconstituite doar parțial. De asemenea, ceremonialul cultic putea impune limitarea accesului în interior, iar viitorii inițiați urmau să primească aici obiecte cu semnificație ritualică. Nu există, însă, motive pentru a conchide, urmându-l pe Clinton (2003), că în acest spațiu, aflat la începutul drumului sacru, se desfășura inițierea inițială, *myesis*. Am susținut, în mod inedit față de cercetarea anterioară, faptul că forma circulară clar delimitată de spațiul exterior a fost proiectată în mod conștient, pentru a favoriza acustica și, așadar, muzica ritualică. Acest lucru este susținut și de poziția verticală a participanților, Cercul Teatral fiind gândit pentru a rămâne în picioare și a contribui prin această atitudine corporală la ceremonialul înălțător. Nu putem exclude, de asemenea, ca poemele dramatice să fi fost reprezentate aici, iar numeroasele opaițe descoperite indică desfășurarea nocturnă a ceremonialului.

Abrevieri

Apollon. Rhod. = Apollonios Rhodios, *Argonautica*

Diod. = Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*

FdD = Daux, G. și Salač, A., *Fouilles de Delphes, École française d'Athènes*, vol. III.3, *Inscriptions depuis le trosir des Atheniens jusqu'aux bases de Gélon*, Paris, 1932.

FGrHist = *Die Fragmente der griechischen Historiker*

GIBM = *Greek Inscriptions In The British Museum*

Hdt. = Herodot, *Istori*

I.Priene = Hiller von Gaertringen, *Inschriften von Priene*. Berlin, G. Reimer, 1906.

Lucr. = Lucretius, *De rerum natura*

Paus. = Pausanias, *Călătorie în Grecia*

Plut. Apoph = Plutarh, *Apophthegmata Laconica*

⁴⁵ *Ibidem*, p. 288.

⁴⁶ Nielsen, Inge, *Cultic Theatres and Ritual Drama: A Study in Regional Development and Religious Interchange between East and West in Antiquity*, Aarhus Studies in Mediterranean Antiquity nr. IV, Aarhus: Aarhus University Press, 2002, p. 9-10.

⁴⁷ Wescoat, *op. cit.*, 2017, p. 79.

⁴⁸ McCredie, *op. cit.*, 1968, p. 232-233.

⁴⁹ Cole, *op. cit.*, 1984, p. 29-30.

BIBLIOGRAFIE

- Blakely, Sandra, 2012, „Toward an Archaeology of Secrecy: Power, Paradox, and the Great Gods of Samothrace”, în: Rowan, Y. (ed.), *Beyond Belief: The Archaeology of Religion and Ritual*, pp. 49-71.
- Bremmer, Jan N., 2014, *Initiation into the Mysteries of the Ancient World*, Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
- Burkert, Walter, 1970, „Jason, Hypsipyle, and New Fire at Lemnos. A Study in Myth and Ritual”, în: *Classical Quarterly* 20, Berlin, pp. 1-16.
- Burkert, Walter, 2011, *Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche*, ed. a II-a, Stuttgart: W. Kohlhammer.
- Clinton, Kevin, 2003, „Stages of initiation in the Eleusinian and Samothracian Mysteries”, în: Cosmopoulos, M. (ed.), *Greek Mysteries: The Archaeology of Ancient Greek Secret Cult*, pp. 50-77.
- Cole, Susan Guettel, 1984, *Theoi Megaloi: The cult of the Great Gods at Samothrace*, Leiden: E.J. Brill.
- Dimitrova, Nora M., 2008, *Theoroi and Initiates in Samothrace: The Epigraphical Evidence*, Hesperia Supplement, 37, Princeton.
- Fraser, P.M., 1960, *Samothrace: The Inscriptions on Stone*, New York: Pantheon Books.
- Hemberg, Bengt, 1950, *Die Kabiren*, Uppsala: Almqvist & Wiksells.
- Lehmann, Karl, 1998 [1955], *Samothrace: A guide to the excavations and the museum*, ed. a 6-a, Salonic: Institute of Fine Arts.
- Lehmann, Phyllis Williams, 1962, *The pedimental sculptures of the Hieron in Samothrace*, Locust Valley, N.Y.: Augustin.
- Marchetti, Patrick și Rizakis, Yvonne, 1995, „Recherches sur les mythes et la topographie d'Argos. IV. L'Agora revisitée”, în: *Bulletin de Correspondance Hellénique* 119, pp. 437 –472.
- McCredie, James R., 1968, „Samothrace: preliminary report on the campaigns of 1965-1967”, în: *Hesperia* 37, pp. 216-234.
- McCredie, James R., 1979, „Supplementary Investigations, 1968-1977”, în: *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 48, pp. 1-44.
- Nielsen, Inge, 2002, *Cultic Theatres and Ritual Drama: A Study in Regional Development and Religious Interchange between East and West in Antiquity*, Aarhus Studies in Mediterranean Antiquity nr. IV, Aarhus: Aarhus University Press.
- Pariente, Anna, 1988, „Rapport sur les travaux de l'École française en Grèce en 1987, Argos 2. Terrain Karmoyannis,” în: *Bulletin de Correspondance Hellénique* 112, pp. 697 –709.
- Robert, Louis, 1969, *Opera Minora Selecta: épigraphie et antiquités grecques*, vol. 2, Amsterdam: Hakkert.
- Rutherford, Ian, 2007, „Theoria and Theatre at Samothrace. The Dardanos by Dymas of Iasos”, în: Wilson, P. (ed.), *The Greek Theatre and Festivals*, Oxford/New York: Oxford University Press, pp. 279-293.
- Wescoat, Bonna D., 2012, „Coming and Going in the Sanctuary of the Great Gods, Samothrace”, în: Wescoat, Bonna D.; Oosterhout, Robert G. (ed.): *Architecture of the Sacred*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 66-113.
- Wescoat, Bonna D., 2017, *Samothrace: The Monuments of the Eastern Hill*, Princeton: Princeton University Press.

LOCUIREA DIN SECOLELE I-II P. CHR. DE LA ROMAN (PUNCTUL *ARHIEPISCOPIE*)

George Dan HÂNCEANU*

Keywords: arhiepiscopate, medieval tombs, bronze-age tombs, Dacian pottery, Roman pottery, Dacian dwelling level, the Ist-IInd centuries AD.

Unul dintre monumentele arhitectonice și istorice de excepție din spațiul Moldovei medievale și a celei actuale este Episcopia Romanului, ctitoria domnitorului Petru Rareș. Important din punct de vedere religios, lăcașul a avut un rol deosebit și în evoluția istorico-economică a târgului medieval și modern al Romanului. Pe parcurs, Domnia a ținut cont de cerințele Bisericii, oferind privilegii și atribuții reprezentanților acesteia. De altfel, rolul accentuat din viața politico-socială a vremii a dus la creșterea nemulțumirilor comunității în perioada modernă, situație ce a impus limitarea puterii Bisericii în plan politico-economic.

Aspecte generale

În anul 2015, eram solicitați de conducerea Departamentului Cultural din cadrul Arhiepiscopiei Romanului și Bacăului, pentru a participa la o săpătură preventivă, în vederea descărcării de sarcină a unui perimetru de circa 500 m² (cercetat sub forma a două casete, notate Cas.1 și Cas.2-Pl. I/2), unde urma să fie construită o clădire administrativă. Totodată, în aceeași latură, de sud, se prăbușise și o parte din vechiul zid de incintă, care trebuia refăcut. Lucrările urmau să aibă loc într-o suprafață necercetată arheologic (Pl. I/1), fiind situată în latura din spatele lăcașului religios, înspre livada fostei Episcopii, în prezent Arhiepiscopie.

Între anii 1998-2004, la Episcopia Romanului, au fost efectuate săpături sistematice (responsabil științific, dr. Vasile Ursachi), care au permis identificarea fundațiilor vechii biserici Sfânta Vineri (probabil, ctitoria lui Roman I Mușat), suprapusă în prezent de actualul lăcaș menționat (ctitoria lui Petru Rareș). De asemenea, au fost descoperite și 90 de morminte medievale și moderne, împrejurul monumentului religios¹. Cu acel prilej, nu au fost semnalate alte descoperiri, care să indice locuri mai vechi decât cele specifice secolelor XIV-XIX. Doar în apropiere, în curtea bisericii Precista Mare, cu ocazia unor săpături din a doua jumătate a secolului al XX-lea, s-a identificat un nivel de locuire preistoric (neolitic)², în rest, platoul din preajma râului Moldova fiind cunoscut doar pentru artefactele medievale și moderne.

Revenind la săpătura preventivă, din anul 2015, cercetările au adus informații utile specialiștilor, în primul rând prin extinderea ariei cimitirului medieval și modern, unde s-au găsit alte 210 morminte³, care continuă și pe panta platoului, în livadă. Însă, dacă această situație, a prelungirii suprafeței cimitirului, era previzibilă, surpriza a constat în descoperirea și

* Muzeul de Istorie din Roman (Complexul Muzeal Județean Neamț), str. Cuza-Vodă, nr.19; georgehanceanu@yahoo.com

¹ V. Ursachi, *Episcopia Romanului. Cercetări arheologice*, Editura Filocalia, Roman, 2008, p. 22-27, 33-37.

² Rezultate obținute în urma efectuării unui mic sondaj, de către arheologii M. D. Matei și L. Chițescu, care lucrau în paralel și la Cetatea Mușatină de pământ și lemn (1964-1965). Material nepublicat.

³ Material inedit.

cercetarea unui grup de șase morminte de Epoca Bronzului⁴, vestigii funerare importante prin raritatea lor; de altfel, singurul cimitir cu morminte de Epoca Bronzului, mai apropiat de cel amintit, a fost găsit și cercetat la Săbăoani (punctul *Groapa lui Ghiță*)⁵. În afara celor menționate, printre morminte și pe suprafața necropolei, erau răsfricate fragmente ceramice dacice și de import, situație ce indică un posibil nivel antic de locuire în zonă, distrus în mare parte de cimitirul amintit.

Descrierea ceramicii

Anterior analizării propriu-zise a materialului ceramic⁶ trebuie semnalat un aspect important, contrar situației comune din așezările dacice clasice și ale dacilor liberi, anume prezența sporadică a ceramicii modelate la mână, care, de regulă, este predominantă. În nivelul de la Arhiepiscopie, s-au găsit doar cinci fragmente, unul dintr-o bază grosieră, iar celelalte de corpuri, de la tot atâtea vase borcan, trei cărămizii, unul cenușiu și altul maroniu (Pl. II; VII/1), majoritatea cu mult pietriș în compoziție.

Pentru categoria ceramicii lucrată la roată, semnalăm ambele variante, locală și de import. Fragmentele ceramicii locale găsite pe suprafața cercetată sunt de la vase variate, numai de culoare cenușie. Potrivit caracteristicilor, ele provin de la următoarele tipuri de vase: căni, amforete, străchini. Datorită stării fragmentare, nu s-au putut stabili formele exacte, doar presupunem că unele, precum cămile, erau bitronconice, amforetele ovoidale, iar străchinile tronconice. Astfel, avem:

a.1. *căni* - reprezentate prin șase fragmente, un corp, iar celelalte, prin funduri inelare de culoare cenușie (Pl. III; VII/2-6).

a.2. *amforete* cenușii, din care s-au păstrat două torți mari, late; un fragment de corp are nervuri orizontale și un fund cu pereții în deschidere largă (Pl. IV; VIII/1-4).

a.3. *străchini* - semnalate prin două fragmente de buze, una rotunjită și alta plată, dar și prin trei fragmente de corpuri cenușii (Pl. V; VII/8, 9). Pe corpul din prelungirea buzei rotunjite se află un decor vălurit (Pl. V/1; VII/7).

b) Fragmentele ceramicii de import sunt de la amfore romane, de tipuri diferite.

b.1. *Amfore*, din care s-au păstrat doar torțile, una albicioasă, rotundă în secțiune, subțire, de tip *Šelov A* sau *B* (Pl. VI/4; VIII/6), alte două sunt circulare în secțiune, de nuanță roșie (pl. VI/1, 2; VIII/5, 7), iar ultima provine de la un recipient mai târziu, sub forma amforei ovoidale, de culoare roșie (Pl. VI/3; VIII/8). Dacă primele trei torți descrise provin de la exemplare din secolul I p.Chr., ultima este datată în secolul al II-lea, fiind specifică siturilor dacilor liberi.

Idei finale

În linii generale, fragmentele ceramice dacice reprezintă tipuri de vase comune așezărilor dacice clasice și ale dacilor liberi, însă trei din fragmentele de import (la care se pot adăuga și unele fragmente dacice locale) indică o datare mai timpurie a locuirii, încă din a doua jumătate a secolului I p.Chr. Toarta de amforă albicioasă, circulară în secțiune, indică un tip amforistic timpuriu, *Šelov A* sau *B*, specific intervalului cuprins între secolul I (implicit a doua jumătate) și prima jumătate a secolului al II-lea p.Chr.⁷. În aceeași perioadă de timp se încadrează și torțile circulare de amfore roșii. Toarta lată de amforă, de tipul ulciorului ovoidal, precum și

⁴ V. Diaconu, G. D. Hânceanu, A. Simalsik, M. Danu, *Un grup de morminte din epoca bronzului descoperit la Roman – Arhiepiscopie. Abordări pluridisciplinare*, în *ArhMold.*, XXXIX, 2016, p. 347-370.

⁵ M. Ursachi, *Necropola din epoca bronzului de la Săbăoani*, în *Carpica*, II, 1969, p. 35-48; V. Ursachi, *Săbăoani. Monografie arheologică*, vol. II, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2010, p. 11-21.

⁶ Mulțumim pentru desene muzeografului Dan Spătariu de la Muzeul de Istorie Roman.

⁷ D. B. Šelov, *Les amphorae d'argile claire des premiers siècles de notre ère en Mer Noire*, în *Recherches sur les amphorae grecques* (éds. J.-Y. Empereur, Y. Garlan), École Française d'Athènes/BCH Supplement 13, Athènes, 395-397 (Fig. 1.a-b).

majoritatea ceramicii dacice prelungesc datarea nivelului și în a doua jumătate a secolului al II-lea p.Chr.

Am optat pentru tematica acestui articol întrucât o importanță aparte o au nivelurile de locuire din primul secol al erei creștine, deoarece sunt rar atestate în locuirile nefortificate din afara davelor geto-dacice. Pentru Roman este o primă situație de acest gen, în care se identifică un astfel de nivel dacic. În apropierea orașului, pe teritoriul satului Averești (com. Ion Creangă), cu câțiva ani în urmă, s-au găsit accidental (cu prilejul construirii unui beci) câteva fragmente ceramice de la imitații dacice de vase kantharos cu angobă maronie sau cu resturi de pictură roșie, precum și un vârf de lance din fier (posibil de la un mormânt, potrivit descrierii situației din teren), ale căror caracteristici prelungesc datarea vestigiilor și în secolul I p.Chr.⁸. Această descoperire este cea mai apropiată de locuirea semnalată la Roman. Ea poate fi pusă în legătură cu nivelul semnalat la Arhiepiscopie ori cu așezarea fortificată, mult mai îndepărtată, de la Brad⁹.

La final, potrivit ceramicii analizate, locuirea de la Roman, din punctul *Arhiepiscopie*, poate fi datată mai larg, în funcție de argumentele aduse anterior, îndeosebi elementele de import, din secolul I (poate numai din a doua jumătate) și până spre finalul veacului al II-lea p.Chr.

Regretabil pentru cunoașterea arheologică este deranjarea straturilor de cultură prin săparea mormintelor din cimitirul medieval-modern, de fundațiile zidului de incintă, precum și ale altor clădiri administrative din preajmă, care fac imposibile alte intervenții necesare în vederea unei mai bune clarificări stratigrafice și, implicit, a restrângerii intervalului cronologic de locuire.

THE DWELLING FROM THE 1ST-IIND CENTURIES AD. OF THE ROMAN (THE POINT *ARCHIEPISCOPATE*)

In the year 2015 preventive excavations were carried out in the courtyard behind the old Roman bishop, the current Archiepiscopate of Roman and Bacău. Near the enclosure wall were discovered 210 medieval tombs and six other bronze-age tombs. On the surface of the cemetery were also Dacian and Roman ceramic fragments, from mugs, amforetes, bowls and amphoras. The pottery indicates the presence of a Dacian dwelling level, dated from the second half of the 1st century to the end of the IInd century AD.

List of illustrations

PL. I: 1, positioning of the site from Roman (the point *Archiepiscopate*) with the location of the excavation; 2, delimitation of the two boxes where Dacian and Roman pottery were found.

PL. II. Dacian pottery handmade (jars): 1-3, brick-colored bodies; 4, gray body; 5, brown base.

PL. III. Dacian pottery wheelmade: 1-6, gray bases mugs.

PL. IV. Dacian pottery wheelmade: 1-4, handles, body and base of gray amphorae.

PL. V. Dacian pottery wheelmade: 1-5, gray lips and bodies of bowls.

PL. VI. Import pottery: 1-5, red and white Roman amphorae handles.

PL. VII. Dacian pottery handmade (1) and wheelmade (2-9): brown base jar; 2-6, gray bases mugs; 7-9, gray lips and body of bowls.

PL. VIII. Dacian and import pottery; 1-4, handles, body and base of gray amphorae; 5-8, red and white Roman amphorae handles.

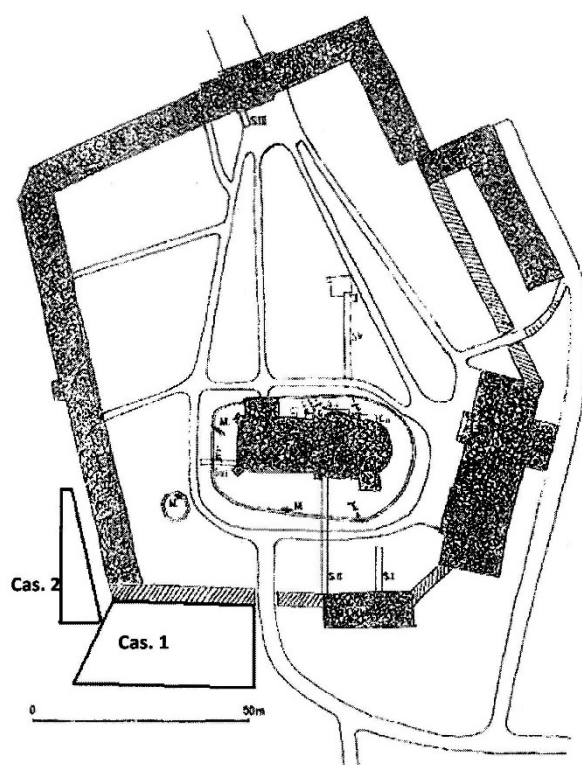
⁸ G. D. Hânceanu, *Un vârf de lance geto-dacic descoperit la Averești (județul Neamț)*, în *Miscellanea historica et archaeologica in honorem Vasile Ursachi octogenarii* (eds. C. Croitoru, G. D. Hânceanu), Editura Istros, Brăila, 2015, p. 283-291.

⁹ A se consulta V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, Bibliotheca Tracologica, București, 1995.

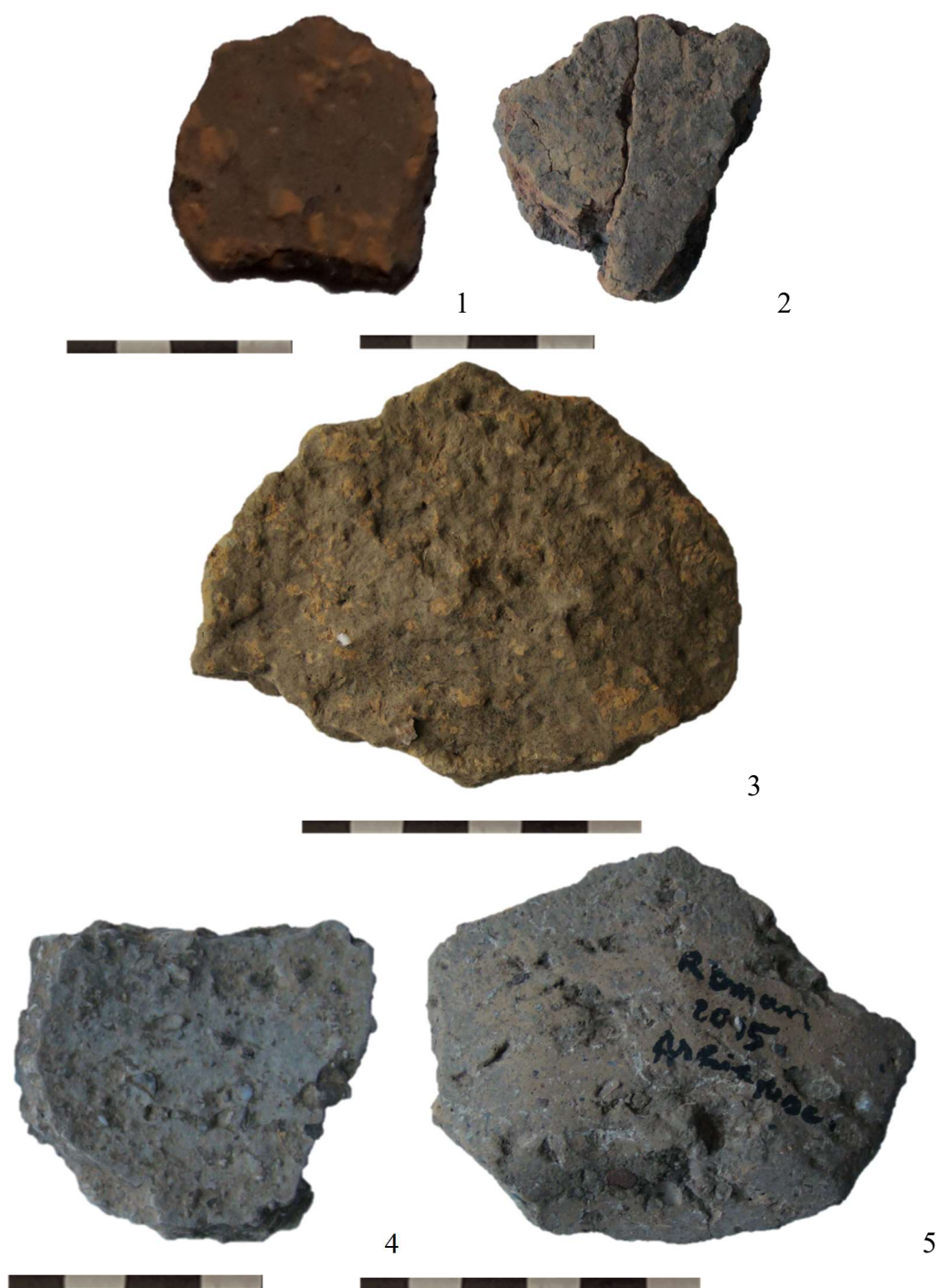
1

ARHIEPISCOPIA ROMANULUI ȘI BACĂULUI 2015

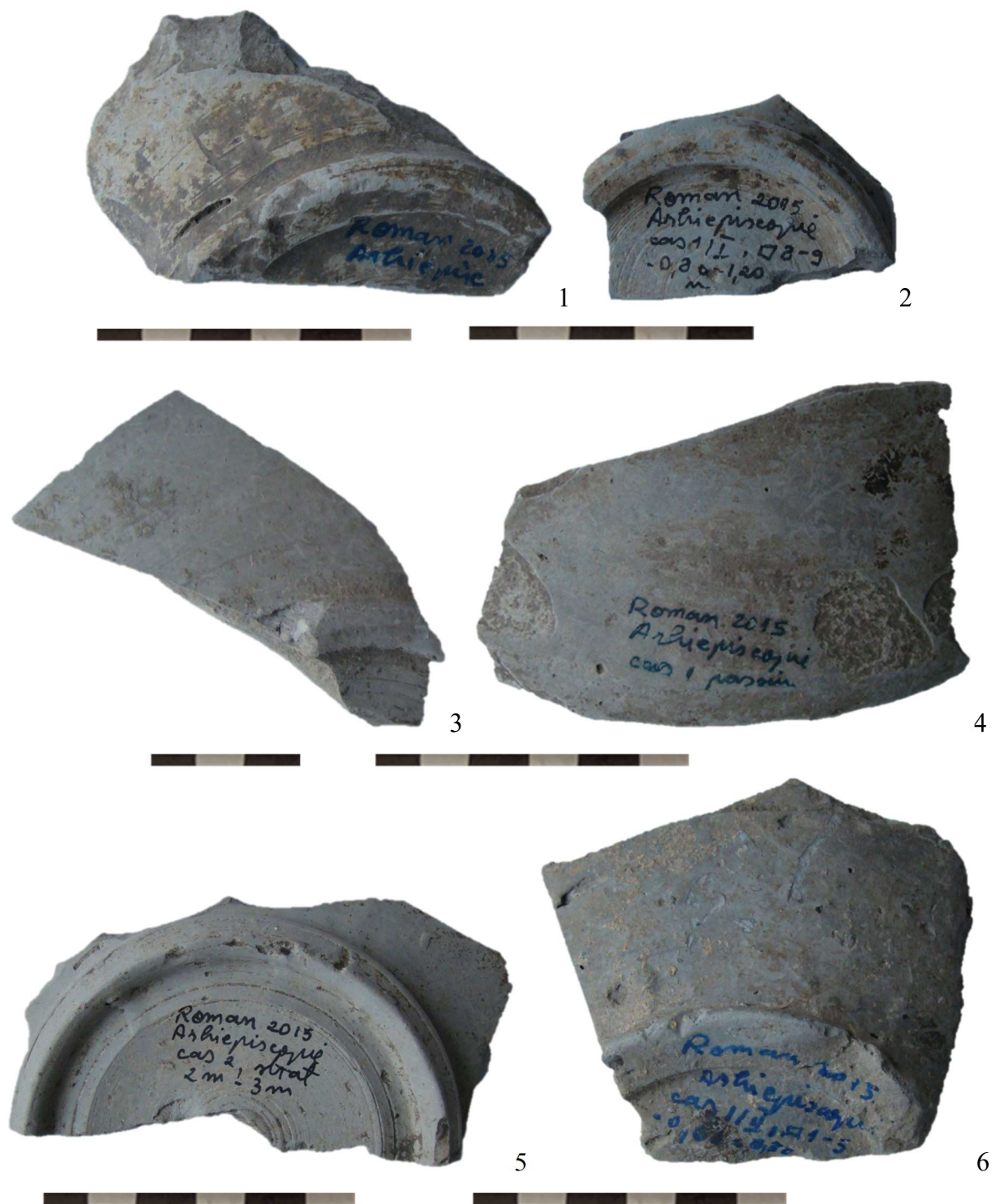

2

Pl. I. 1, poziționarea sitului de la Roman (punctul *Arhiepiscopie*) cu locația săpăturii;
2, delimitarea celor două casete unde s-a găsit ceramică dacică și romană.

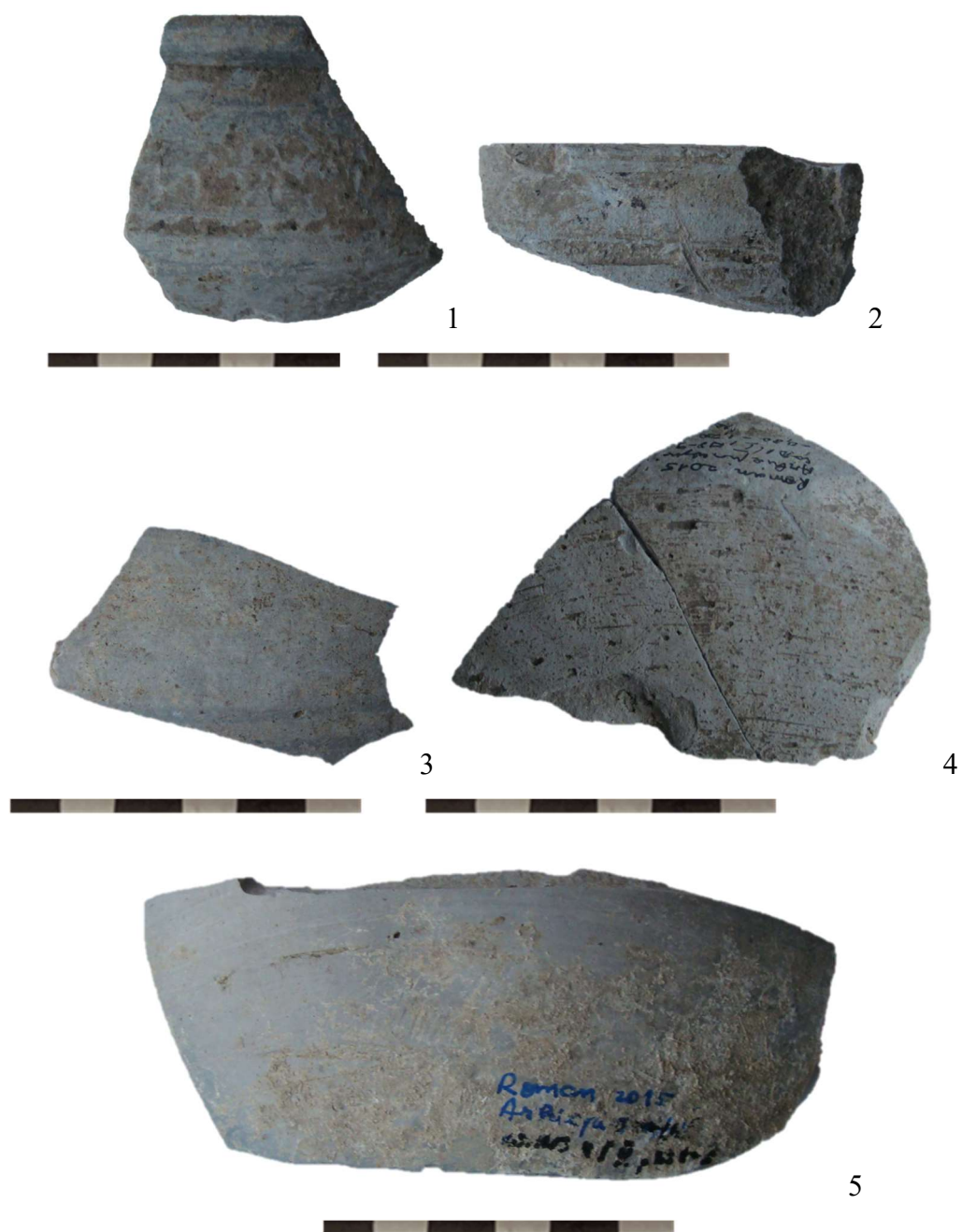
Pl. II. Ceramică dacică modelată cu mâna (vase borcan): 1-3, corpuri de culoare cărămizie;
4, corp de culoare cenușie; 5, fund de culoare maronie.

Pl. III. Ceramică dacică lucrată la roată: 1-6, funduri de căni cenușii.

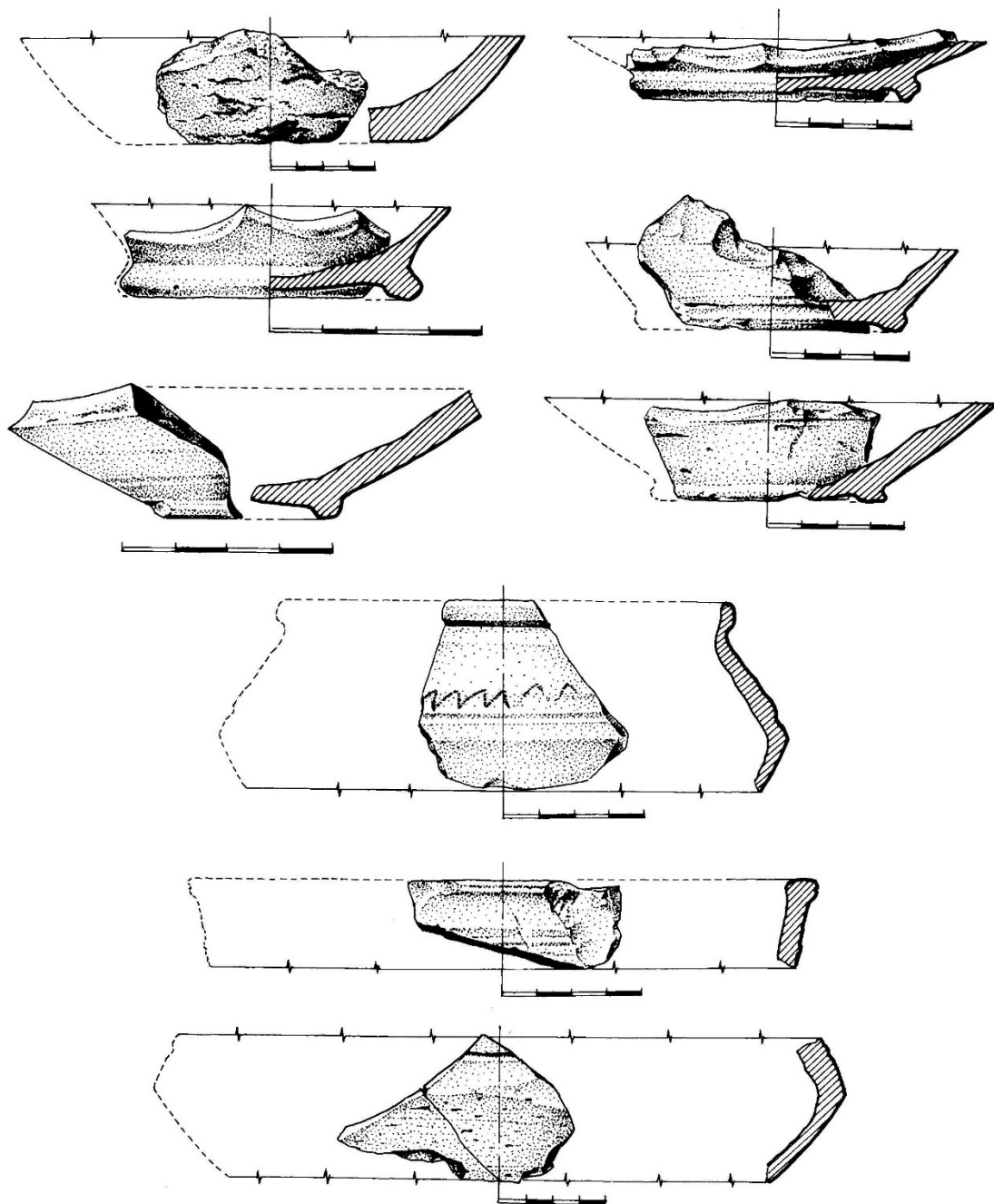
Pl. IV. Ceramică dacică lucrată la roată: 1-4, torți, corp și fund de amforete cenușii.

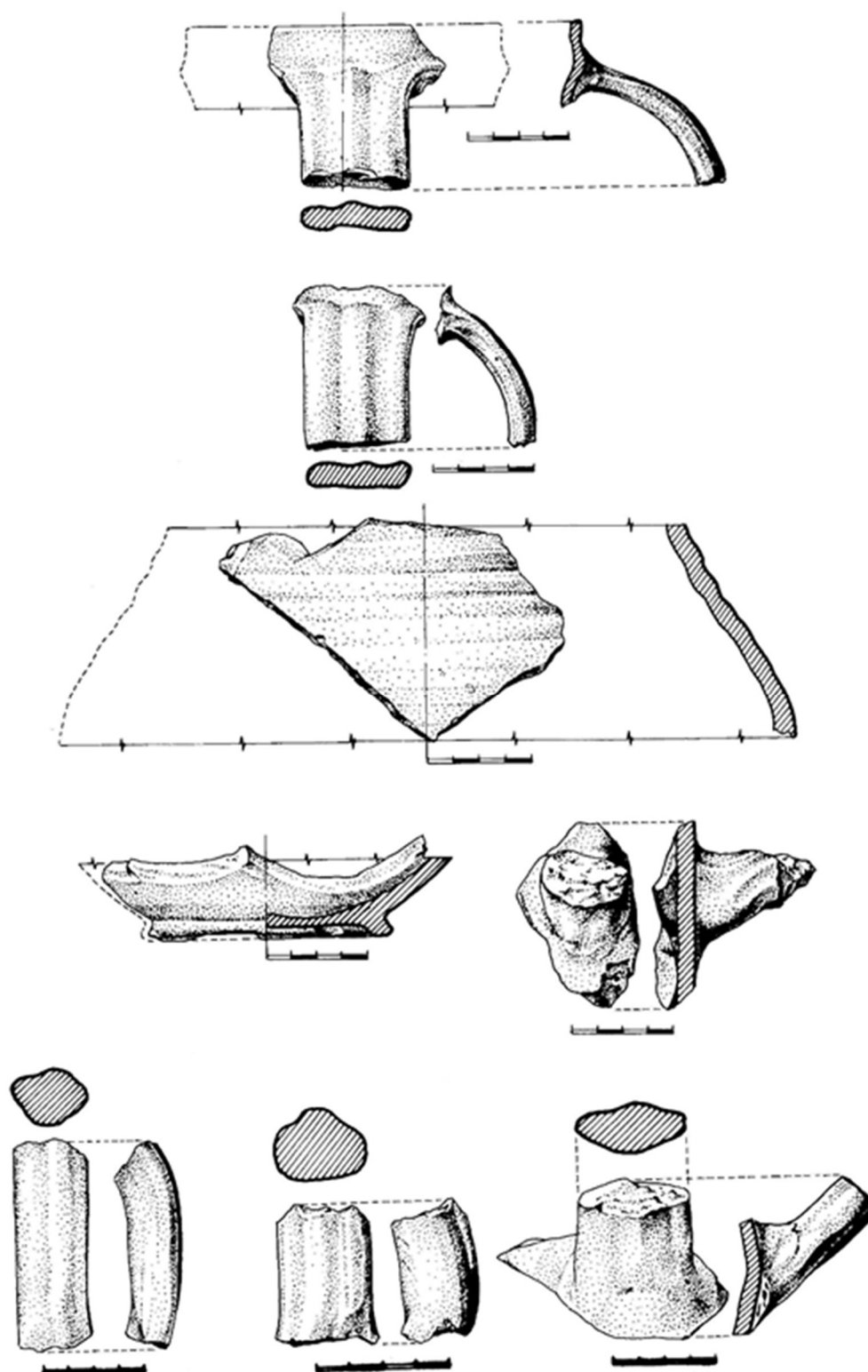
Pl. V. Ceramică dacică lucrată la roată: 1-5, buze și corpuri de străchini cenușii.

Pl. VI. Ceramică de import: 1-4, torți de amfore romane de culoare roșie și albă.

Pl. VII. Ceramică dacică lucrată la mână (1) și la roată (2-9):
1, fund de vas borcan maroniu; 2-6, funduri de căni cenușii; 7-9, buze și corp de străchini cenușii.

Pl. VIII. Ceramică dacică și de import:
1-4, torți, corp și fund de amforete cenușii; 5-8, torți de amfore roșii și albe.

NECROPOLA DE TIP SÂNTANA DE MUREȘ-ČERNJACHOV DE LA TIGHECI (CAMPANIA 2018). DATE PALEOANTROPOLOGICE

Angela SIMALCSIK*, Vlad VORNIC**

Keywords: Sântana de Mureș-Černjachov culture, IVth century A.D., Tigheci, necropolis, anthropological data

Introducere

Primele cercetări perieghetice în necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov (secolul IV d.Hr.) de la Tigheci au avut loc în anul 1990, când a fost semnalat și degajat un mormânt de înhumatie parțial distrus. În anul 2015, specialiștii Agenției Naționale Arheologice din Republica Moldova au recuperat, din pământul răscolit de alunecări, mai multe oase umane, care au fost atribuite, în urma analizei antropologice, unui singur individ. În anul 2017, prin săpături de salvare, sunt descoperite și cercetate cinci morminte de înhumatie¹. Datele antropologice ale acestei serii scheletice au fost publicate în detaliu în numărul anterior al acestui anuar.²

La fel ca în anii precedenți, și în anul 2018, cercetările în necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Tigheci au fost axate pe salvarea unor morminte de înhumatie parțial distruse, observate deasupra malului abrupt al fostei lutării. S-au executat o mică secțiune și două casete, însumând o suprafață totală de circa 74 m². Au fost decopertate cinci morminte de înhumatie (M.6 - M.10) și o porțiune dintr-un alt mormânt sau dintr-o groapă parțial distrusă, care nu prezenta oase umane și nici materiale arheologice. Din cele cinci complexe funerare sigure, trei morminte prezentau orientarea generală vest-est (M.7 – M.9), unul avea scheletul dispus cu craniul spre sud-vest (M.6), iar defunctul dintr-un alt mormânt a fost orientat inițial, se pare, cu capul spre sud-est (M.10). Adâncimea mormintelor oscila între 1,03 m și 2,25 m. Gropile mormintelor erau de formă rectangulară cu colțurile rotunjite, două morminte fiind prevăzute și cu praguri (M.6 și M.9). Din cele cinci morminte cercetate, două (M.9 și M.10) erau răvășite din vechime, iar trei (M.6, M.7 și M.10) au fost distruse parțial prin eroziunea solului. Poziția scheletelor a putut fi stabilită clar doar la două morminte (M.6 și M.8), defuncții fiind depuși în decubit dorsal, cu membrele superioare întinse de-a lungul corpului. În ceea ce privește inventarul funerar, menționăm un fragment dintr-un pahar de sticlă cu pereții groși, descoperit în M.9, restul mormintelor fiind complet lipsite de inventar. De pe suprafața sitului au fost recuperate mai multe fragmente ceramice, o fibulă fragmentară de argint, patru catarama, un clopoțel și o plăcuță rectangulară de la o casetă de bronz, o mărgică și un fragment de pahar

* Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov”, Academia Română – Filiala Iași; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Chișinău, angellisimal@gmail.com

** Agenția Națională Arheologică; Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, vornic.vlad@yahoo.com

¹ V. Vornic et alii, *Cercetări de salvare în necropola de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de la Tigheci. Campania 2017*, în „Arheologia preventivă în Republica Moldova”, IV, 2019, p. p. 183-196.

² A. Simalcsik, V. Vornic, *Necropola de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de la Tigheci (campania 2017). Date paleoantropologice*, în „Acta Musei Tutovensius”, XV, 2019, p. 238-253

de sticlă, trei mărgelile de carneol trecute prin foc și un dorn de fier. La suprafața solului au fost semnalate câteva oase umane calcinate, care indică prezența mormintelor de incinerare în cuprinsul necropolei de la Tigheci³.

Material și metode de studiu

În cele ce urmează, prezentăm principalele date paleoantropologice ale seriei scheletice formate din cinci indivizi, descoperite, în campania 2018, în necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov (secolul IV d.Hr.) de la Tigheci.

Etapile analizei paleoantropologice au fost următoarele: înregistrarea stării de conservare a osemintelor⁴ și a gradului de reprezentare a fiecărui schelet⁵, observarea modificărilor tafonomice⁶, stabilirea lateralității oaselor⁷, reconstituirea elementelor scheletice craniene și postcraniene, estimarea vârstei biologice⁸, determinarea sexului⁹, prelevarea datelor biometrice, conformativ și morfoscopice¹⁰ și calcularea staturii scheletice¹¹. S-au înregistrat patologii dentare și osoase, traumatisme, anomaliile scheletice, trăsăturile nonmetrice dentare și osoase¹² și indicatorii ocupaționali și ai stilului de viață¹³.

Date paleoantropologice

Mormântul 6/2018

Complex parțial distrus prin eroziunea solului, orientat pe direcția sud-vest – nord-est. Groapa de forma dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite, prevăzută cu prag pe latura lungă nord-

³ Datele arheologice privind cercetările în necropola din secolul IV d.Hr. de la Tigheci, din anul 2018, sunt detaliate într-un articol aparte, care este în curs de apariție (V. Vornic *et alii*, *Cercetări de salvare în necropola de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de la Tigheci. Campania 2018*, în „Arheologia preventivă în Republica Moldova”, V, 2020 (în curs de apariție).

⁴ B. Connel, *Preservation and archaeological data*, in *Human osteology method statement* (ed. N. Powers), Museum of London, London, 2008, p. 9.

⁵ J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker, *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*, Arkansas Archaeological Survey Research Series, No. 44, Fayetteville, 1994, p. 5-8.

⁶ J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker, *op. cit.*, 1994, p. 95-106.

⁷ T. D. White, p. A. Folkens, *The Human Bone Manual*, Academic Press, Amsterdam, Boston, 2005, p. 75-308.

⁸ A. L. Périer, *Observation sur le phénomène de l'abrasion dentaire fonctionnelle chez un groupe ethnique inférieur*, in „Odontologie”, 28, 10, 1935, p. 687-697; *Idem*, *Usure, abrasion, érosion*, in „Pratique Odonto-Stomatologique”, 140, 1949, p. 1-7; J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker, *op. cit.*, 1994, p. 21-46.

⁹ D. H. Ubelaker, *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis and Interpretation*, Taraxacum, Washington D.C., 1979, p. 72-80, 93-114; J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker, *op. cit.*, 1994, p. 16-20.

¹⁰ R. Martin, *Lehrbuch der Anthropologie*, 2nd ed., Fisher, Jena, 1928; R. Martin, K. Saller 1957-1966, *Lehrbuch de Anthropologie*, Fischer, Stuttgart, 1957-1966; J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker, *op. cit.*, 1994, p. 69-84.

¹¹ M. Trotter, M., Gleser, G., *A Reevaluation of Estimation of Stature Based on Measurements of Stature Taken during Life and of Long Bones after Death*, in „American Journal of Physical Anthropology”, 16, 1958, p. 79-123.

¹² A. C. Aufderheide, C. Rodriguez-Martin, *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, p. 19-200, 305-316, 357-423; D. J. Ortner, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Academic Press, Oxford, 2003, p. 119-639; R. W. Mann, D. R. Hunt, *Photographic Regional Atlas of Bone Disease: A Guide to Pathologic and Normal Variation in the Human Skeleton*, Charles C. Thomas Publisher, Illinois, Springfield, 2005, p. 19-230; T. Waldron *Palaeopathology*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2009, p. 24-248; E. Barnes, *Atlas of Developmental Field Anomalies of the Human Skeleton: A Paleopathology Perspective*, Wiley-Blackwell, Hoboken, 2012; R. W. Mann, D. R. Hunt, S. Lozanoff, *Photographic Regional Atlas of Non-Metric Traits and Anatomical Variants in the Human Skeleton*, Charles C. Thomas, Illinois, Springfield, 2016.

¹³ Gy. Pálfi, O. Dutour, *Activity-induced skeletal markers in historical anthropological material*, in „International Journal of Osteoarchaeology”, 11, 1, 1996, p. 41-55; N. E. Chapman, *Evidence for Spanish influence on activity induced musculoskeletal stress markers at Pecos Pueblo*, in „International Journal of Osteoarchaeology”, 8, 1997, p. 390-411; D. E. Hawkey, *Disability compassion and the skeletal record: using musculoskeletal stress markers (MSM) to reconstruct an osteobiography from early New Mexico*, in „International Journal of Osteoarchaeology”, 8, 1998, p. 326-340; J. E. Robb, *The interpretation of skeletal muscle sites: a statistical approach*, in „International Journal of Osteoarchaeology”, 8, 5, 1998, p. 363-377; R. W. Mann, D. R. Hunt, *op. cit.*, 2005, p. 203-211.

estică. Adâncimea mormântului era de 2,25 m de la suprafața actuală a solului. Scheletul se afla în decubit dorsal, cu membrele superioare dispuse de-a lungul corpului.

Gradul de reprezentare și starea de conservare. Scheletul este bine reprezentat. Segmentul cranian lipsește, însă cel postcranian este aproape complet, cu excepția oaselor centurii scapulare, vertebrelor cervicale și toracice și radisului drept, care lipsesc (Fig. 1/1). Starea de conservare este bună.

Estimarea vârstei și determinarea sexului. Osemintele provin de la un individ de sex feminin (Fig. 1/2) cu vârsta biologică de circa 25-30 ani (adult tânăr).

Caracteristici biomorfometrice. Osatura este gracilă. Statura scheletică este de circa 150 cm, valoare ce se încadrează în categoria feminină submijlocie, la limita inferioară.

Anomalii osoase. La nivelul primei vertebre sacrale, central, este prezentă lombarizarea incipientă, adică deplasarea în sens caudal a frontierei lombo-sacrale, astfel încât prima vertebră sacrală migrează spre regiunea lombară, luând treptat aspectul ultimei vertebre lombare¹⁴.

Indicatori ocupaționali. Inserțiile musculare sunt dezvoltate, în special pe humerusuri și femure.

Observații tafonomice. Toate rupturile care au condus la fragmentare sunt produse *postmortem*. Pe aproape toate oasele au fost identificate urme punctiforme de culoare roșiatică-violacee de origine necunoscută (Fig. 1/3-4).

Mormântul 7/2018

Mormântul a fost distrus în mare parte prin eroziunea solului. Groapa mortuară sau, mai exact, capătul ei estic a putut fi sesizat la nivelul de 0,9 m, adâncimea mormântului fiind de circa 1,5 m de la suprafața solului. *In situ* s-au păstrat doar oasele gambelor și ale labelor picioarelor, după poziția cărora s-a putut stabili că defunctul a fost depus pe spate, cu membrele inferioare întinse, având orientarea generală vest-est.

Gradul de reprezentare și starea de conservare. Scheletul este slab reprezentat (Fig. 2/1). Segmentul cranian lipsește. Din segmentul postcranian sunt prezente următoarele elemente: tibiile, fibulele, calcaneele, talusurile, navicularul drept, cuboidul drept, cuneiformele I, cuneiformul II stâng, cinci metatarsiene și trei falange plantare (Fig. 2/3). Starea de conservare este satisfăcătoare.

Estimarea vârstei și determinarea sexului. Osemintele provin de la un individ de sex masculin, cu vârsta biologică de circa 25-35 ani (adult tânăr).

Caracteristici biomorfometrice. Osatura este robustă, masivă. Statura scheletică este de circa 177 cm și se încadrează în categoria masculină mare, la limita superioară a acesteia.

Indicatori ocupaționali. Inserțiile musculare sunt foarte accentuate pe tibii (Fig. 2.2) și fibule, diafizele celor din urmă fiind ușor deviate de la axul normal, spre exterior (Fig. 2/4).

Observații tafonomice. Toate rupturile care au condus la fragmentarea oaselor sunt produse *postmortem*.

Mormântul 8/2018

Groapa mortuară era de formă rectangulară cu colțurile rotunjite și avea dimensiuni mici (0,46x0,90 m), fiind orientată pe direcția vest-est. Adâncimea gropii era de 1,03 m de la suprafața actuală a solului și de circa 0,2 m de la nivelul depistării. Scheletul, aparținând unui copil, era precar conservat, fiind probabil depus pe spate în poziție întinsă, cu capul orientat spre vest.

Gradul de reprezentare și starea de conservare. Scheletul este slab reprezentat (Fig. 3/1). Din segmentul cranian sunt prezente occipitalul (Fig. 3/2), fragmente din frontal, parietalele, mandibula (Fig. 3/3), porțiunile pietroase ale temporalelor și dentiție în stare izolată (Fig. 3/4). Din segmentul postcranian semnalăm doar jumătatea distală a femurului drept. Starea

¹⁴ A. C. Aufderheide, C. Rodriguez-Martin, *op. cit.*, 1998, p. 65-66; R. W. Mann, D. R. Hunt 2005, *op. cit.*, p. 102-105.

de conservare este precară, oasele sunt extrem de fragile.

Estimarea vârstei și determinarea sexului. Osemintele provin de la un individ sub-adult cu vârsta biologică de circa 2 ani. Sexul la această vârstă rămâne indeterminabil.

Observații tafonomice. Toate rupturile care au condus la fragmentarea oaselor sunt produse *postmortem*.

Mormântul 9/2018

Groapa a fost sesizată la adâncimea de 0,6 m, orientată pe direcția vest-est, având forma dreptunghiulară, cu colțurile puternic rotunjite și praguri pe laturile lungi. Adâncimea gropii mormântului de la suprafața solului era de 1,8 m, iar de la nivelul sesizării, de 1,2 m. Mormântul a fost distrus complet în antichitate, osemintele fiind răvășite. Acestea au fost găsite în partea inferioară a umpluturii gropii și, mai ales, pe fund, în zona centrală.

Gradul de reprezentare și starea de conservare. Scheletul este parțial reprezentat (Fig. 4/1). Segmentul cranian lipsește. Din segmentul postcranian sunt prezente următoarele elemente: coaste fragmentare, rotula dreaptă (Fig. 4/4), vertebrele S1 și T7, fragmente din vertebrele cervicale și lombare și din celelalte vertebre toracice, coxalele, claviculele (Fig. 4/2), carpiene și metacarpiene, parte din tarsiene, două falange palmare (Fig. 4/5), fragmente din scapule, oasele lungi ale membrelor superioare și doar un fragment diafizar din fibula dreaptă (?). Starea de conservare este satisfăcătoare.

Estimarea vârstei și determinarea sexului. Osemintele provin de la un individ de sex feminin, cu vârsta biologică de circa 20-35 ani (adult tânăr).

Caracteristici biomorfometrice. Osatura este gracilă. Statura scheletică este de circa 157 cm și se încadrează în categoria feminină supramijlocie, la limita inferioară a acesteia.

Anomalii osoase. Pe ambele coxale este prezent sulcusul preauricular (Fig. 4/3).

Indicatori ocupaționali. Inserțiile musculare sunt slabe.

Observații tafonomice. Toate rupturile care au condus la fragmentarea oaselor sunt produse *post mortem*. Pe aproape toate oasele au fost identificate urme punctiforme de culoare roșie-violacee de origine necunoscută (Fig. 4/4-5).

Mormântul 10/2018

Groapa avea orientarea sud-est – nord-vest, fiind păstrată doar jumătatea ei estică, surprinsă pe o lungime de 2,1 m și o lățime maximă de 0,85 m. Adâncimea gropii era de 0,67-0,70 m de la nivelul identificării și de 1,7 m de la suprafața solului. Mormântul a fost răvășit din vechime. Craniul, care nu pare să fi fost deranjat, se găsea în capătul sudic al gropii, fiind întors pe partea stângă, cu privirea spre vest. În zona centrală a gropii au fost semnalate câteva oase din zona toracică, iar în partea de vest – nord-vest, capătul inferior al unui femur și resturi de la un peroneu.

Gradul de reprezentare și starea de conservare. Scheletul este parțial reprezentat (Fig. 5/1). Cu excepția mandibulei, din segmentul cranian sunt prezente toate celelalte oase, însă în stare fragmentară. Din segmentul postcranian menționăm prezența următoarelor elemente: coaste fragmentare, un fragment dintr-un coxal (stâng?), un fragment din sacrum, trei vertebre toracice incomplete, o vertebră lombară incompletă, patru metacarpiene, trei falange palmare, trapezul drept, trapezoidul drept, așchii din diafiza unui peroneu și jumătatea distală a femurului stâng. Starea de conservare este satisfăcătoare.

Estimarea vârstei și determinarea sexului. Osemintele provin de la un individ de sex masculin, cu vârsta cuprinsă în intervalul 45-50 ani (adult de vârstă mijlocie sau *maturus II*).

Caracteristici biomorfometrice: neurocraniu ovoid (Fig. 5/3); relief cranian slab dezvoltat (Fig. 5/2); fosă canină moderat de profundă; zigomatice de dimensiuni medii; osatură robustă. Statura scheletică nu se poate calcula, pentru că nici un os lung nu este întreg ori întregibil.

Patologii dentare. Uzura coroanelor dentare este de tip atriție (Fig. 5/5). Au fost

identificate două pierderi *antemortem* pe maxilarul superior (ambii I¹) produse cu puțin timp înainte de deces (aspectul alveolelor acestor doi dinți căzuți sunt poroase).

Indicatori ocupaționali. Inserțiile musculare sunt moderate. Femurul prezintă pilastrie (Fig. 5/6), ceea ce indică stres biomecanic provocat de mersul prelungit pe teren denivelat și accidentat, menținerea îndelungată a corpului în poziție verticală, hiperdorsiflexie și alergat¹⁵.

Observații tafonomice. Toate rupturile care au condus la fragmentarea oaselor sunt produse *postmortem*. Pe numeroase elemente au fost identificate urme punctiforme de culoare roșiatică-purpurie de origine necunoscută; pe frontal aceste pigmentații sunt destul de intense și dispersate (Fig. 5/2-4).

Seria scheletică analizată este formată din cinci indivizi, dintre care patru adulți (doi bărbați și două femei) și un sub-adult. Starea de conservare a osemintelor este precară, situație datorată factorilor tafonomici și antropici.

Studiul paleopatologic a relevat prezența lombarizării (M.6) și sulcusului preauricular (M.9) la nivel osos, iar la nivel dentar, pierderi/căderi produse *antemortem* (M.10). Pe scheletele adulte au fost identificate câteva adaptări funcționale la nivelul oaselor membrilor superioare și inferioare, ceea ce indică o serie de activități cotidiene și efort fizic, susținut.

Datele tafonomice arată că, în toate cele cinci cazuri analizate, rupturile care au condus la fragmentarea oaselor sunt produse *postmortem*, unele în vechime, altele recent. Un aspect interesant, cauzalitatea căruia rămâne deocamdată neelucidată, sunt petele/punctele pigmentare de culoare roșiatică-purpurie, care sunt prezente pe numeroase componente scheletice (în cazul scheletelor din M.6, M.9 și M.10).

BIBLIOGRAFIE

- Aufderheide A. C., Rodriguez-Martin C., *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- Barnes E., *Atlas of Developmental Field Anomalies of the Human Skeleton: A Paleopathology Perspective*, Wiley-Blackwell, Hoboken, 2012.
- Buikstra J. E., Ubelaker D. H., *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*, Arkansas Archaeological Survey Research Series, No 44, Fayetteville, 1994.
- Chapman N. E., *Evidence for Spanish influence on activity induced musculoskeletal stress markers at Pecos Pueblo*, in „International Journal of Osteoarchaeology”, 8, 1997, p. 390-411.
- Connell B., *Preservation and archaeological data*, in *Human osteology method statement* (ed. N. Powers), Museum of London, London, 2008, p. 9.
- Hawkey D. E., *Disability compassion and the skeletal record: using musculoskeletal stress markers (MSM) to reconstruct an osteobiography from early New Mexico*, in „International Journal of Osteoarchaeology”, 8, 1998, p. 326-340.
- Mann R. W., Hunt D. R., *Photographic Regional Atlas of Bone Disease: A Guide to Pathologic and Normal Variation in the Human Skeleton*, Charles C. Thomas Publisher, Illinois, Springfield, 2005.
- Mann R. W., Hunt D. R., Lozanoff S., *Photographic Regional Atlas of Non-Metric Traits and Anatomical Variants in the Human Skeleton*, Charles C. Thomas, Illinois, Springfield, 2016.
- Martin R., *Lehrbuch der Anthropologie*, 2nd ed., Fisher, Jena, 1928.
- Martin R., Saller K., *Lehrbuch de Anthropologie*, Fischer, Stuttgart, 1957-1966.
- Ortner D. J., *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Academic Press, Oxford, 2003.
- Pálfi Gy., Dutour O., *Activity-induced skeletal markers in historical anthropological material*, in „International Journal of Osteoarchaeology”, 11, 1, 1996, p. 41-55.
- Périer A. L., *Observation sur le phénomène de l'abrasion dentaire fonctionnelle chez un groupe ethnique inférieur*, in „Odontologie”, 28, 10, 1935, p. 687-697.
- Périer A. L., *Usure, abrasion, érosion*, in „Pratique Odonto-Stomatologique”, 140, 1949, p. 1-7.
- Robb J. E., *The interpretation of skeletal muscle sites: a statistical approach*, in „International Journal of Osteoarchaeology”, 8, 5, 1998, p. 363-377.
- Simalsik A., Vornic V., *Necropola de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de la Tigheci (campania 2017). Date paleoantropologice*, in „Acta Musei Tutovensius”, XV, 2019, p. 238-253.

¹⁵ Robb J. E., *op. cit.*, 1998, p. 363-377.

- Trotter M., Gleser G., *A Reevaluation of Estimation of Stature Based on Measurements of Stature Taken during Life and of Long Bones after Death*, in „American Journal of Physical Anthropology”, 16, 1958, p. 79-123.
- Ubelaker D. H., *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis and Interpretation*, Taraxacum, Washington D.C., 1979.
- Vornic V., Ciobanu I., Popovici S., Simalsik A., *Cercetări de salvare în necropola de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de la Tigheci (Campania 2017)*, in „Arheologia preventivă în Republica Moldova”, IV, 2019 (p. 183-196).
- Vornic V., Simalsik A., Ciobanu I., *Cercetări de salvare în necropola de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de la Tigheci (Campania 2018)*, in „Arheologia preventivă în Republica Moldova”, V, 2020 (în curs de apariție).
- Waldron T., *Palaeopathology*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2009.
- White T. D., Folkens P. A., *The Human Bone Manual*, Academic Press, Amsterdam, Boston, 2005.

THE SÂNTANA DE MUREȘ-ČERNJACHOV NECROPOLIS FROM TIGHECI (THE 2018 CAMPAIGN). PALAEOANTHROPOLOGICAL DATA

In 2018, the archaeological investigations in the Sântana de Mureș-Černjachov necropolis in Tigheci were focused on rescue of partially destroyed burial graves. Five graves (G.6 - G.10) and a portion of another partially destroyed burial pit or grave, which had no human bones or archaeological material, were discovered. Regarding the grave inventory, we mention a fragment from a thick-walled glass beaker, discovered in G.9, the rest of the graves being completely devoid of goods. Several objects, some whole, some fragmented, were recovered from the surface of the site. At the surface of the soil were also some calcined human bones, which also indicate the presence of incineration graves in the Tigheci necropolis.

The skeletal series discovered in the 2018 campaign consists of five individuals, of which four adults (two males and two females) and one sub-adult. The state of bones preservation is precarious, a situation due to the taphonomic and anthropic factors.

The palaeopathological study revealed the presence of lumbarization (G.6) and the preauricular sulcus (G.9) at the bone level and tooth loss produced antemortem (G.10). On the adult skeletons were identified several functional adaptations in the bones of the upper and lower limbs, indicating a series of daily activities and sustained physical effort.

Taphonomic data show that in all five analyzed cases, the ruptures that led to bone fragmentation are produced postmortem, some in ancient times, some recently. An interesting aspect, the causality for which remains so far unexplained, are the reddish-purple spots / points on numerous skeletal components (in the case of the skeletons from G.6, G.9 and G.10).

Lista ilustrației

- Fig. 1. Mormântul 6/2018, femeie, 25-30 ani. 1. Gradul de reprezentare a scheletului (alb – element absent; negru – element complet; hașurat – element incomplet); 2. Coxalul stâng, incomplet; 3. Femurul stâng, treimea distală, pigmentație roșiatică-purpurie; 4. Femurul drept, treimea proximală, pigmentație roșiatică.
- Fig. 1. Grave 6/2018, female, 25-30 years old. 1. The representation degree of the skeleton (white – absent element; black – complete element; hatched – incomplete element); 2. Left coxal, incomplete; 3. Left femur, distal third, reddish-purple pigmentation; 4. Right femur, proximal third, reddish pigmentation.
- Fig. 2. Mormântul 7/2018, bărbat, 25-35 ani. 1. Gradul de reprezentare a scheletului (alb – element absent; negru – element complet; hașurat – element incomplet); 2. Jumătatea proximală a tibiilor, vedere posterioară; 3. Parte din planta membrului drept; 4. Peroneele.
- Fig. 2. Grave 7/2018, male, 25-35 years old. 1. The representation degree of the skeleton (white – absent element; black – complete element; hatched – incomplete element); 2. Proximal half of tibiae, posterior view; 3. Part of the right foot; 4. Fibulae.
- Fig. 3. Mormântul 8/2018, sub-adult, circa 2 ani, sex indeterminabil. 1. Gradul de reprezentare a scheletului (alb – element absent; negru – element complet; hașurat – element incomplet); 2. Occipitalul; 3. Parte din mandibulă cu dentiție provizorie conservată în alveole; 4. Dentiție provizorie izolată de pe arcada superioară.
- Fig. 3. Grave 8/2018, sub-adult, cca 2 years old, indeterminable sex. 1. The representation degree of the skeleton (white – absent element; black – complete element; hatched – incomplete element); 2. Occipital; 3. Part of mandible with deciduous teeth preserved in alveoli; 4. Deciduous isolated teeth from the upper arch.
- Fig. 4. Mormântul 9/2018, femeie, 20-35 ani. 1. Gradul de reprezentare a scheletului (alb – element absent; negru – element complet; hașurat – element incomplet); 2. Claviculele; 3. Coxalul stâng, sulcus preauricular; 4. Rotula dreaptă cu urme de pigment roșiatic-purpuriu; 5. Falange palmare cu pigmentație roșiatică-purpurie.
- Fig. 4. Grave 9/2018, female, 20-35 years old. 1. The representation degree of the skeleton (white – absent element; black – complete element; hatched – incomplete element); 2. Clavicles; 3. Left coxal, preauricular sulcus; 4. Right patella with traces of reddish-purple pigment; 5. Hand phalanges with reddish-purple pigmentation.
- Fig. 5. Mormântul 10/2018, bărbat, 45-50 ani. 1. Gradul de reprezentare a scheletului (alb – element absent; negru – element complet; hașurat – element incomplet); 2-4. Pigmentație roșie-purpurie pe craniu; 5. Maxilarul superior drept; 6. Secțiune prin diafiza femurală, pilastric.
- Fig. 5. Grave 10/2018, male, 45-50 years old. 1. The representation degree of the skeleton (white – absent element; black – complete element; hatched – incomplete element); 2-4. Red-purple pigmentation on the skull; 5. Upper jaw, right half; 6. Section through the femoral diaphysis, pilastry.

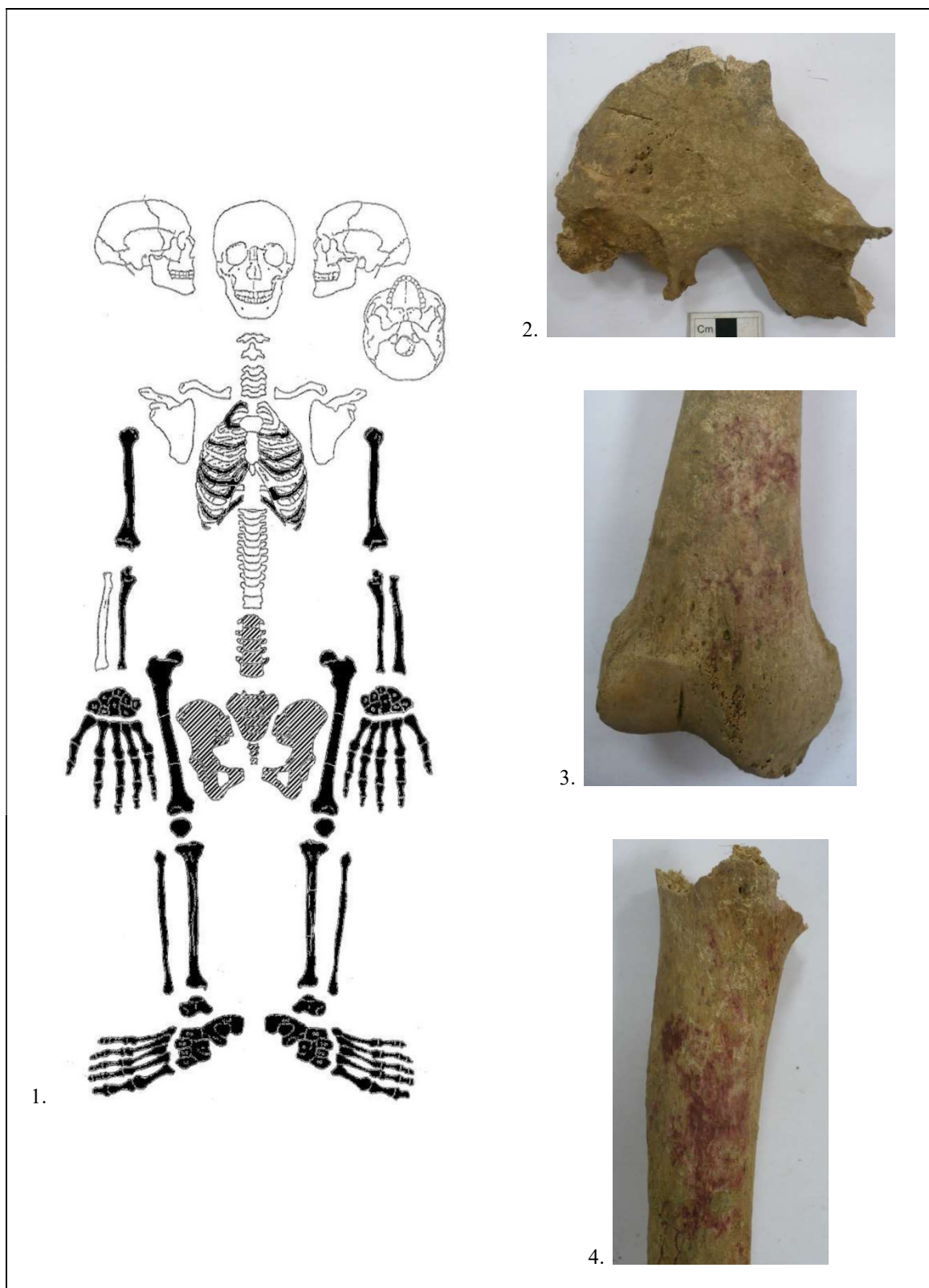

Fig. 1. Mormântul 6/2018, femeie, 25-30 ani. 1. Gradul de reprezentare a scheletului (alb – element absent; negru – element complet; hașurat – element incomplet); 2. Coxalul stâng, incomplet; 3. Femurul stâng, treimea distală, pigmentație roșiatrică-purpurie; 4. Femurul drept, treimea proximală, pigmentație roșiatrică.

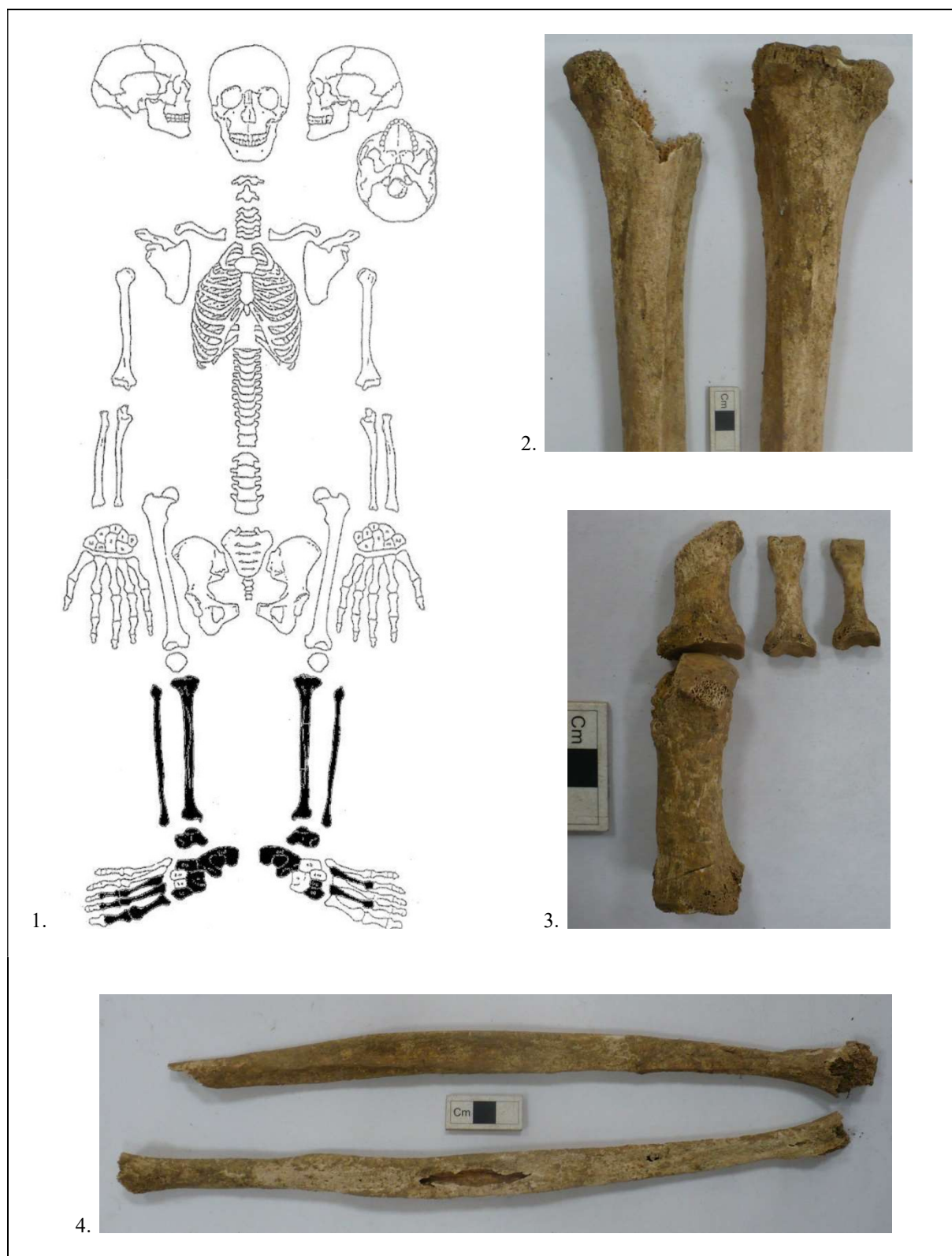

Fig. 2. Mormântul 7/2018, bărbat, 25-35 ani. 1. Gradul de reprezentare a scheletului (alb – element absent; negru – element complet; hașurat – element incomplet); 2. Jumătatea proximală a tibiilor, vedere posterioară; 3. Parte din planta membrului drept; 4. Peroneele.

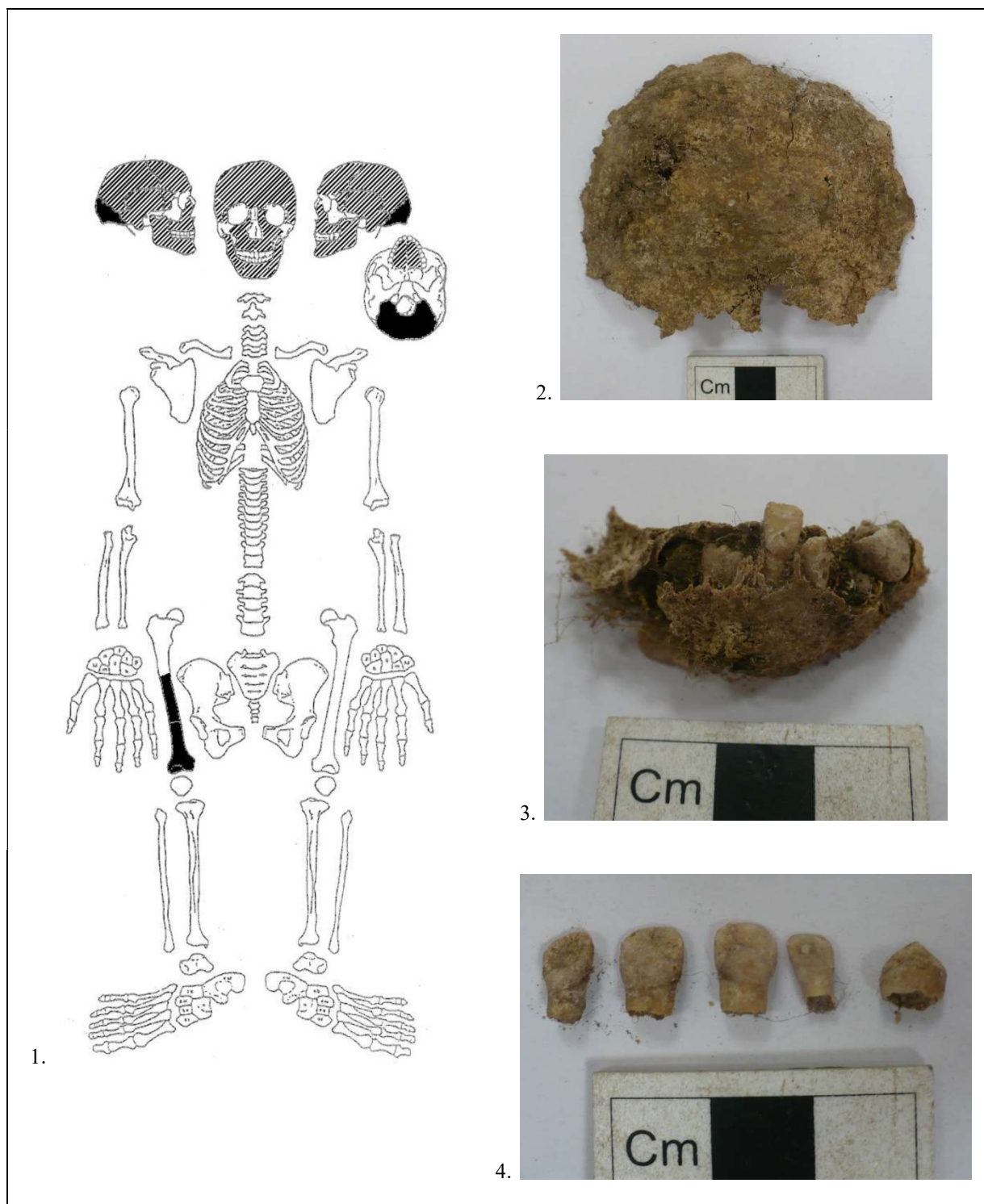

Fig. 3. Mormântul 8/2018, sub-adult, circa 2 ani, sex indeterminabil. 1. Gradul de reprezentare a scheletului (alb – element absent; negru – element complet; hașurat – element incomplet); 2. Occipitalul; 3. Parte din mandibulă cu dentiție provizorie conservată în alveole; 4. Dentiție provizorie izolată de pe arcada superioară.

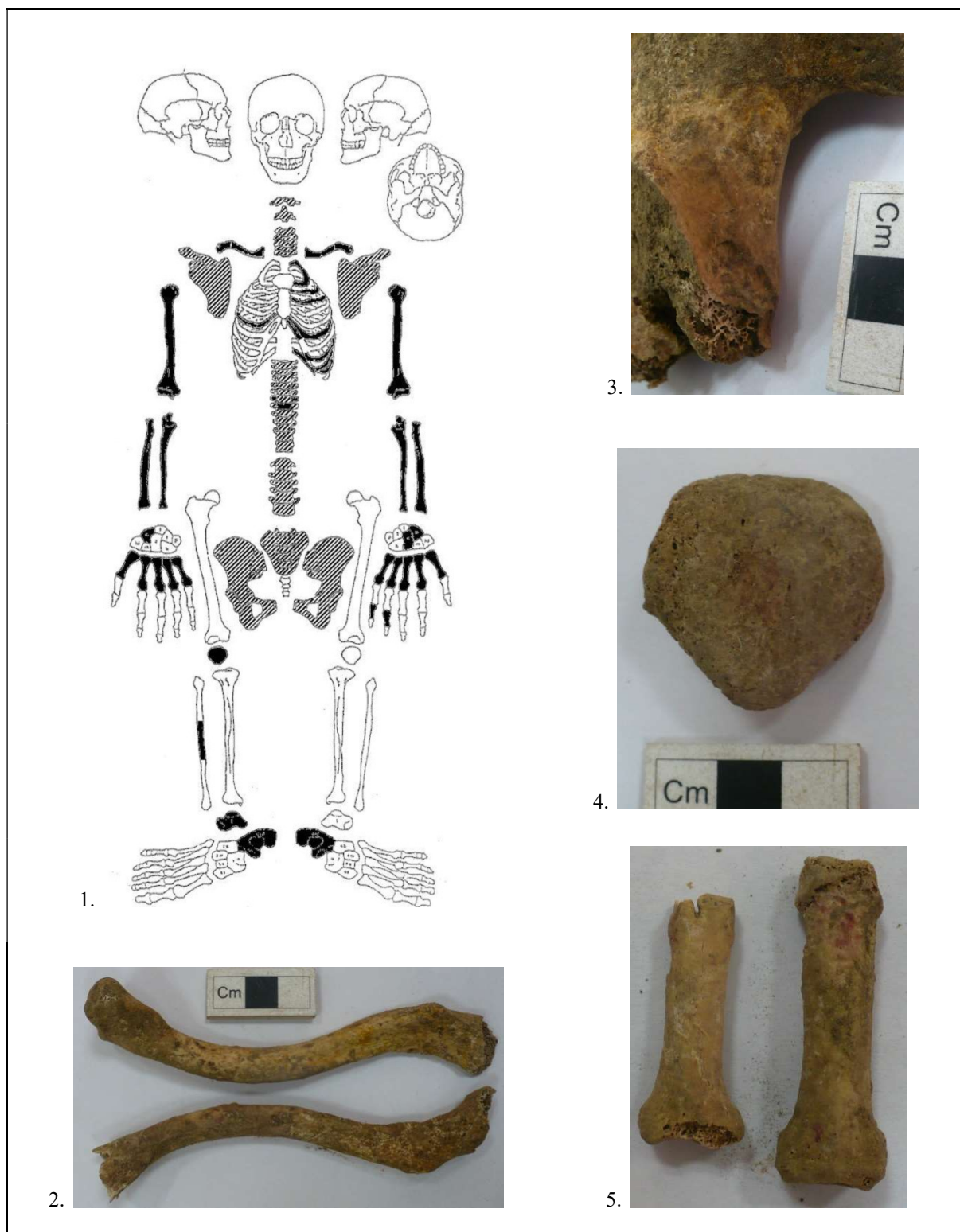

Fig. 4. Mormântul 9/2018, femeie, 20-35 ani. 1. Gradul de reprezentare a scheletului (alb – element absent; negru – element complet; hașurat – element incomplet); 2. Claviculele; 3. Coxalul stâng, sulcus preauricular; 4. Rotula dreaptă cu urme de pigment roșiatic-purpuriu; 5. Falange palmare cu pigmentație roșiatică-purpurie.

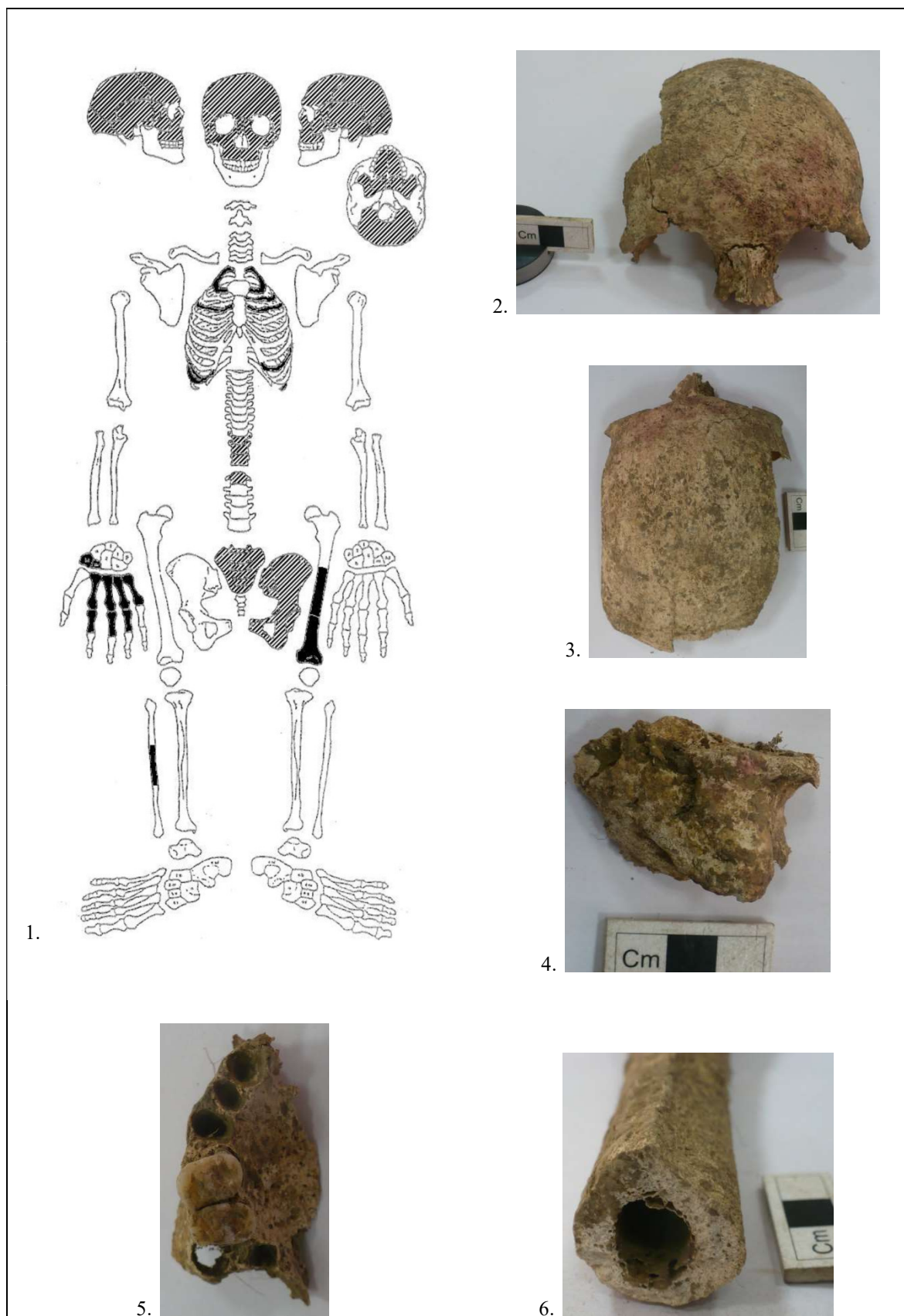

Fig. 5. Mormântul 10/2018, bărbat, 45-50 ani. 1. Gradul de reprezentare a scheletului (alb – element absent; negru – element complet; hașurat – element incomplet); 2-4. Pigmentație roșie-purpurie pe craniu; 5. Maxilarul superior drept; 6. Secțiune prin diafiza femurală, pilastrică.

O AMULETĂ DE BRONZ ÎN FORMĂ DE SABIE DE LA MIORCANI

Ion IONIȚĂ*

Schlüsselwörter: Sântana de Mureș-Černjachov-Kultur, Körperbestattung, Miniaturschwert.

Lucrarea de față aduce în circuitul științific o piesă arheologică mai puțin obișnuită și anume o sabie de bronz în miniatură, descoperită într-o necropolă aparținând culturii Sântana de Mureș-Černjachov (secolul IV d. Hr.) de la Miorcani (jud. Botoșani)¹. Prezentăm mai întâi mormântul 139 (fig. 1), complex din care provine sabia miniatură, după care vom face o analiză mai cuprinzătoare asupra obiectelor din această categorie.

Mormântul 139, de înhumatie, aparținea unei persoane de vârstă adolescentă, de sex feminin. Groapa mormântului, adâncă de 2 m și orientată NNE 200‰ (cap) - SSV 3400‰ (picioare), era de dimensiuni mari (1,17 x 1,90 m) și avea o formă rectangulară, cu un prag lat de 0,57 m și înalt de 0,70 m pe latura de vest, și o nișă scobită pe marginea de sud a laturii de est. Oasele scheletului erau putrezite aproape în întregime. S-au păstrat doar fărâme din craniu, din humerusul stâng și din coaste (fig. 2). Inventarul mormântului cuprindea următoarele obiecte:

1. Fibulă de bronz de tipul cu picior înfășurat, corpul fațetat și spirala resortului prelungită, lucrată din două bucăți de sârmă, găsită pe umărul drept (fig. 2, 1).

2. Fibulă asemănătoare cu precedenta, descoperită pe umărul stâng (fig. 2, 2).

3. Cataramă de bronz cu veriga ovală, aflată în regiunea bazinului, la 5 cm deasupra fundului gropii mormântului (fig. 2, 3).

4-16. Colier alcătuit din 13 mărgelă, aparținând următoarelor tipuri: trei mărgelă cilindrice de sticlă neagră (fig. 2, 4, 5, 7); trei mărgelă prismatice cu colțurile tăiate de carneol (fig. 2, 6, 12, 13); două mărgelă sferoidale mici de sticlă bleumarin (fig. 2, 8-9); două mărgelă segmentate de sticlă neagră (fig. 2, 10-11); două mărgelă inelare de sticlă neagră (fig. 2, 14-15); mărgică sferoidală mare de sticlă neagră, cu o linie în val din pastă de sticlă galbenă pe diametrul maxim (fig. 2, 16).

17. Amuletă de bronz în formă de sabie cu două tăișuri, având resturi de decor format din linii incizate pe ambele fețe, găsită în aceeași zonă cu mărgelă. Capătul mânerului lipsește (fig. 2, 17). L. 4,9 cm.

18. Scoică marină *Cypraea* prevăzută cu o gaură pentru prins și atârnat, descoperită în zona centrală a mormântului (fig. 2, 18).

19. Oală mică, complet sfărâmată, lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă, de culoare negricioasă, decorată cu două șanțuri pe umăr, descoperită aproximativ în stânga bazinului (fig. 3, 19).

20. Castron mare bitronconic, cu un brâu în relief deasupra umărului, lucrat la roată din pastă fină cenușie negricioasă, așezat spre capătul de sud al gropii mormântului (fig. 3, 20).

21. Oală lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă, de culoare cenușie deschisă, decorată cu trei șanțuri pe umăr, spartă în mai multe bucăți și aflată lângă nișa mormântului (fig. 3, 21).

22. Castron mare bitronconic, cu umerii rotunjiți, decorat cu un brâu în relief pe gât și o șanțuire pe umăr, lucrat la roată din pastă fină cafenie, cu angobă negricioasă cafenie,

* ion_ionita5@yahoo.de

¹ Lucrări publicate anterior despre necropola de la Miorcani: Ioniță 1974; 1977; 2005; 2017.

descoperit în cuprinsul nișei (fig. 3, 22).

23. Castron lucrat la roată din pastă fină cafenie cărămizie, acoperit cu angobă negricioasă, aflat în nișă, la sud de vasul precedent (fig. 3, 23).

24. Castron lucrat la roată din pastă fină cafenie, acoperit cu angobă cenușie cafenie, așezat în nișă, la sud de vasul nr. 23 (fig. 3, 24).

25. Castron de mici dimensiuni, lucrat la roată din pastă fină cenușie deschisă, aflat în fundul nișei, alături de vasul nr. 23 (fig. 3, 25).

26. Amforetă cu corp sferoidal, gât cilindric și fund inelar, lucrat la roată din pastă fină cafenie cenușie, acoperită cu angobă neagră, așezată în nișă, la sud de vasul nr. 25 (fig. 3, 26).

27. Oase de animal de la ofrande de carne, găsite spre capătul de nord al gropii mormântului (fig. 3, 27).

28. Câteva pietre mici cu resturi de arsură și cenușă, aflate în partea dreaptă a scheletului (fig. 3, 28).

Prin inventarul său, alcătuit din 2 fibule, 1 cataramă, 13 mărgelile de sticlă și carneol și 8 vase de lut lucrate la roată, mormântul 139 de la Miorcani, la fel ca toate mormintele din această necropolă, aparține indubitabil culturii Sântana de Mureș. În ceea ce privește cronologia, cele două fibule de bronz cu piciorul înfășurat, corpul fațetat și spirala resortului prelungită, formată din două bucăți de sârmă, plasează mormântul 139 aproximativ în prima jumătate a secolului al IV-lea d. Hr. Atât încadrarea culturală, cât și cea cronologică sunt evidente și nu mai insistăm aici cu alte argumente asupra lor.

Inventarul mormântului 139 de la Miorcani este destul de bogat și își găsește numeroase analogii în toată aria culturii Sântana de Mureș-Černjachov. În schimb, amuleta în formă de sabie pare să fie deocamdată un unicat în mediul acestei culturi. Poziția ei printre mărgelile de la gâtul defunctei ne sugerează că ar fi făcut parte dintr-un colier alcătuit din mărgelile de sticlă și de carneol. Din păcate, din amuletă lipsește capătul mânerului și nu putem preciza cum a putut fi prinsă în colier.

Cu unele excepții, piesele în miniatură sunt destul de rare în aria culturii Sântana de Mureș-Černjachov, iar prezența lor nu se limitează spațial și temporal la aceasta. Mai cunoscute și mai des întâlnite sunt amuletele în formă de căldărușă, lucrate de cele mai multe ori din fier, dar mai rar și din bronz, argint sau chiar aur. Ele apar în mediul dacic, încă din perioada Latène III², se întâlnesc în continuare la dacii liberi (secolele II-III d. Hr.)³ și, aproximativ în aceeași perioadă, la sarmați⁴. Amuletele în formă de căldărușă devin mult mai frecvente în cultura Sântana de Mureș-Černjachov (secolul al IV-lea d. Hr.)⁵. Dar ele mai apar și în culturile Wielbark⁶, Przeworsk⁷ și, de asemenea, în unele morminte princiare, cum ar fi cel de la Haßleben⁸.

O răspândire destul de largă o au amuletele de formă piramidală, considerate a fi sarmatice într-o fază mai veche din cercetarea arheologică românească⁹. Primele studii temeinice privind tipologia, cronologia, aria de răspândire și simbolistica acestui tip de amulete au fost elaborate de J. Werner. El a pornit de la studierea unor amulete de formă conică sau prismatică, lucrate din bronz, argint sau aur, provenite din morminte romane de la Köln.

² Ursachi 1995: p. 244, 259-261, 266, pl. 209, 39-41; 332, 31-33; 340, 10-13, 16-17, 20-21, 23; 359, 5-10; 361, 4-5; 362, 4-5.

³ Vulpe 1953, p. 441; Bichir 1973, p. 119; Ioniță 1982, p. 66; Ioniță, Ursachi 1988, p. 65, fig. 61, 1-2.

⁴ Bărcă 2019. O sinteză la zi cu principală bibliografie.

⁵ Diaconu 1965, p. 94-96; Magomedov 2001, p. 70, fig. 74, 1-6; Petrauskas 2004, p. 250-251, 279, Tab. 1-2; Șovan 2005, p. 162; Gopkalo 2008, p. 60, 63-65, tabl. VII; Mamalaucă 2018, p. 126, pl. 34B, 2-12; 56, 6; 93, 2; 101A, 1; 190B, 10; Vornic 2006, p. 206-207, fig. 64, 2; 72, 1-5, 8-10; 85, 3, 5; 90, 5; 136.

⁶ Kokowski 1995, p. 246-249, cu răspândirea lor pe o zonă de la gurile Vistulei până la Marea Neagră.

⁷ Kaczanowski 1987, p. 66-74, tabl. II, 10, 32; VI, 8; XI, 2; XIX, 7; XXVII, 20-37; XXVIII, 1-34.

⁸ Dušek 1999, p. 41-43; Rom und die Barbaren, p. 86 (Kat.-NR. 276), 344 (Nr. 276).

⁹ Diaconu 1962.

Inscripția DEO/HER[CULI] de pe o astfel de amuletă de aur masiv, cu secțiunea octogonală și nodozită pe patru fațete laterale, a permis autorului să o identifice cu celebra măciucă a lui Hercule și, în consecință, să o pună în legătură cu această zeitate¹⁰. O amuletă prismatică de aur, de o construcție mai deosebită, a fost descoperită în anul 1857 (?), la Orșova, și a ajuns în colecțiile de la Kunsthistorisches Museum din Viena¹¹. Unele observații de amănunt, privitoare la portul acestor amulete în diferite alte medii culturale, au mai fost aduse ulterior de P. W. Schienerl¹².

Amuletele prismatice, simbolizând măciuca lui Hercule, lucrate din os, au fost descoperite frecvent în necropolele culturii Sântana de Mureș-Černjachov, exclusiv în mormintele de femei¹³. Răspândirea lor pe spații foarte întinse a fost consemnată de lucrările lui J. Werner și P. W. Schienerl menționate deja. Pentru a lărgi arealul mai adăugăm doar o amuletă piramidală de sticlă din mediul sarmatic. Ea provine dintr-un mormânt de femeie (kurganul 83, mormântul nr. 2), datând din perioada sarmatică timpurie, descoperit în zona localității Novyj, pe terasa râului Sal, afluent de pe stânga Donului¹⁴.

Amuletele în formă de lunulă, lucrate de obicei din bronz, argint sau aur, se întâlnesc nu numai în complexe de tip Sântana de Mureș-Černjachov (mai ales în morminte)¹⁵, ci într-un interval cronologic mai îndelungat și pe zone mult mai largi decât arealul acesteia. Ele apar în Transilvania (la *Ulpia Traiana Samizegetusa* și Valea Strâmbă, tezaur din secolul al V-lea d. Hr.)¹⁶, în mormântul princiar II de la Sakrau¹⁷, în Georgia (secolele XIV-XIII î. Hr.)¹⁸, la sciți (secolele V-IV î. Hr.)¹⁹, în Crimeea (secolele III d. Hr.)²⁰, la longobarzi²¹, la chazari (secolele 7-8 d. Hr.)²² și în multe alte locuri, până în perioada medievală²³.

În afară de piesele în formă de căldărușă, lunulă și cele prismatice de os, în cadrul culturii Sântana de Mureș-Černjachov se găsesc mai rar și multe alte amulete, care nu sunt la fel de frecvente, dar nici nu pot fi considerate rarități lipsite de importanță, întrucât ele întregesc consistent acest segment de viață spirituală. Chiar dacă unele tipuri de amulete sunt foarte rare în mediul acestei culturi, ele au o mare răspândire pe alte teritorii și uneori pe o îndelungată perioadă. Un bun exemplu îl reprezintă amuletele în formă de topor²⁴ sau de clopoțel²⁵, în legătură cu care există deja o foarte bogată bibliografie referitoare la prezența lor în teritoriile învecinate sau mai depărtate.

¹⁰ Werner 1964; 1972.

¹¹ Florescu, Miclea 1979, p. 30, 38 (nr. 68), imaginea foto nr. 27.

¹² Schienerl 1988, p. 90-96.

¹³ Horedt 1982, p. 143-144, Abb. 54, 7; Magomedov 2001, p. 72, fig. 75, 5-6; Șovan 2005, p. 161, pl. 308, 6a-6b, 334; Mamalaucă 2018, p. 125-126, pl. 25, 61-62.

¹⁴ Il'jukov, Vlaskin 1992, p. 99-100, fig. 25, 32.

¹⁵ Diaconu 1965, p. 96-97, pl. LXXXVII, 2; CV, 5; CXXV, 3; Magomedov 2001, p. 71, fig. 74, 7-8, 13-17; Gopkalo 2008, p. 59-60, 62-63, Tabl. VII.

¹⁶ Alicu, Cociș, Ilieș, Soroceanu 1994, p. 106 (nr. 691), pl. 34, 691; Horedt 1982, p. 145-147, 160, Abb. 58, 1-2; 61, 3-5.

¹⁷ Grempler 1888, p. 8, Taf. III, 6, 10-17; Mączyńska 2004; 2005.

¹⁸ Archäologische Funde aus Georgien 1995, p. 259 (Nr. 158).

¹⁹ Murzin 1991, p. 70 (Abb. 13), 319 (Nr. 121), 363-364.

²⁰ Chrapunov 2002, mormintele 20 și 39, p. 19-20, 24-25, 68-69, fig. 97, 23-25; 123, 1.

²¹ Langobarden 2008, p. 299 (Kat. 97, Grab 2000/120).

²² Chardaev 1991, p. 256, 336 (Nr. 186), 413.

²³ Poleski 1992, p. 322, Abb. 6, 1-2, 9; Tentiuc 1996, p. 264, fig. 21, 6.

²⁴ Horedt 1982, p. 144-145, Abb. 58, 3-4; Archäologische Funde aus Georgien 1995, p. 114 (Abb. 103), 254 (Kat.-Nr. 140, sec. XIV-XII î. Hr.); Rom und die Barbaren, p. 89 (Kat.-Nr. 278), 344 (Nr. 278); Magomedov 2001, p. 71, fig. 74, 11; Kokowski 1998, cu principală bibliografie; Chrapunov 2002, p. 168, 173, 243, 311, fig. 68, 4; 73, 18; 143, 10; 211, 9; Gopkalo 2008, p. 71, fig. 74, 11.

²⁵ Șovan 2005, p. 18, 162, pl. 10, 5; 309, 78; Alicu, Cociș, Ilieș, Soroceanu 1994, p. 107 (nr. 714), pl. 36; Otroščenko 1991, p. 49, 297 (Nr. 54-55, în morminte tumulare din cultura Belozërka, sec. XII-X î. Hr.); Murzin 1991, p. 70 (Abb. 13), 319 (Nr. 121), 363-364; Archäologische Funde aus Georgien 1995, p. 165-166 (Abb. 168), 264 (Kat.-Nr. 175), 304 (Kat.-Nr. 295).

Sabia miniatură de la Miorcani este și ea o raritate în cultura Sântana de Mureș-Černjachov. De altfel, trebuie subliniat de la bun început că toate tipurile principale de amulete, reprezentând arme în miniatură (scut, lance, sabie), lipsesc deocamdată în mediul acestei culturi, datată în linii generale în limitele secolului al IV-lea. La excepția de la Miorcani se mai adaugă doar o singură descoperire și anume mormântul de incinerare nr. 39 din necropola de la Bârlad-Valea Seacă, în care a fost găsită o amuletă în formă de ciocan, simbolul zeității vikinge Thor²⁶.

Prima analogie pentru sabia miniatură de la Miorcani spre care ne duce gândul este lăncișorul de aur cu 52 amulete de la Șimleul Silvaniei, care datază, însă, dintr-o etapă mai târzie, și anume în prima treime sau eventual, pentru o încadrare cronologică mai largă, în prima jumătate a secolului al V-lea d. Hr. (fig. 5, x)²⁷.

Alte analogii apropiate ca tip de amuletă (sabie miniatură) pentru piesa de la Miorcani au fost descoperite în regiunile mai vestice din Europa Centrală, dar toate se plasează cronologic mult mai târziu, abia în secolele VI-VII. De asemenea, trebuie menționat că, în același mediu cultural și cronologic, mai apar și alte miniaturi de arme, cum ar fi cele de scut și de lance (fig. 4B)²⁸. În ceea ce privește amuleta în formă de topor de la Kleinlangheim (fig. 4B, 7), pe care R. Koch o include în categoria *waffenförmige Anhänger* (pandative în formă de arme), este necesar de precizat că ea poate avea o dublă funcționalitate, și anume una de unealtă (pentru tăiat, despicat sau cioplit lemnul), și alta de armă (pentru luptă). Piesa păstrează oricum calitatea de amuletă, numai că nu putem stabili pentru care din cele două ipostaze a fost lucrată. Și dilema rămâne valabilă nu numai în cazul exemplarului de la Kleinlangheim, ci pentru toate celelalte descoperiri similare.

Arme în miniatură (mai ales scuturi în miniatură) au fost semnalate și în cultura Przeworsk²⁹, mediu în care și depunerea în morminte a armelor în mărimea lor naturală (sabie, lance, scut) este frecventă. Menționăm, tot pentru cultura Przeworsk, și mormântul nr. 49 din necropola de la Opatów, în care a fost descoperită o brățară de care erau atașate mai multe piese în miniatură (chei, cuțite, foarfece ș.a.). Între acestea se afla și o plăcuță rectangulară, despre care K. Godłowski sugera că ar putea fi un scut³⁰, opinie preluată cu semn de întrebare și de M. Martin³¹.

În ceea ce privește cultura Wielbark, un exemplu ce poate fi dat pentru amuletele în formă de armă este mormântul nr. 69 din necropola de la Nowy Targ, în care a fost descoperit un scut de bronz în miniatură (5,2x3 cm). Referitor la această descoperire trebuie menționat și faptul că depunerea armelor în mărime naturală în mormintele din cultura Wielbark este foarte rară și se datorează tradițiilor din cultura oksywska și influențelor venite din cultura Przeworsk³².

Piese în miniatură din culturile Wielbark și Przeworsk provin din morminte care se datează într-o fază anterioară culturii Sântana de Mureș-Černjachov. Situația dată ne sugerează ca, atunci când căutăm analogii și facem aprecieri asupra amuletei în formă de sabie de la Miorcani, să ne îndreptăm atenția spre aceste două culturi, cu oarecare prioritate spre cultura Przeworsk.

În lucrarea deja menționată, K. Godłowski prezintă descoperirile de amulete în formă de unelte din cultura Przeworsk. O lucrare cu temă asemănătoare, pentru o altă zonă geografică a Europei, fusese publicată anterior de K. Raddatz³³. Asemenea amulete, reprezentând unelte în miniatură, nu lipsesc nici din cultura Sântana de Mureș-Černjachov. Spre exemplu, toate cuțitele de bronz descoperite în diferite complexe din această cultură au fost considerate cuțite de toaletă. Nimeni nu s-a întrebat de ce unele din ele sunt atât de mici, încât nu pot fi funcționale

²⁶ Palade 1986, R 72, 2; Palade 2004, p. 89, 214, fig. 80, 3; Ioniță 1994, p. 97e, Cat. n. I.29; I.29e, fig. I, 144; I, 45, e.

²⁷ Capelle 1994, p. 38, Fig. 29.

²⁸ Koch 1970.

²⁹ Kaczanowski, Zaborowski 1988, p. 226-227.

³⁰ Godłowski 1980, p. 89, Abb. 4-5.

³¹ Martin 1997, p. 364, Abb. 12; 1999, p. 86, Abb. 8.

³² Kaczanowski, Zaborowski 1988, p. 225-226, Abb. 4.

³³ Raddatz 1969.

ca unelte. În această situație se află cuțitașul de bronz din mormântul de incinerare nr. 114 de la Târgșor. Partea păstrată nu are mai mult de 4 cm, iar întreg nu putea avea mai mult de 5-6 cm. Prin urmare, el trebuie considerat drept amuletă în formă de cuțit. Analogiile pot fi găsite în lucrarea lui K. Godłowski³⁴ și, de asemenea, în lănișorul de aur cu amulete de la Șimleul Silvaniei³⁵. O altă descoperire, mai recentă, este un cuțitaș de bronz găsit în așezarea de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Tigheci (Republica Moldova), care are dimensiuni foarte reduse și trebuie considerat tot amuletă³⁶.

Interesul specialiștilor pentru această categorie de descoperiri a crescut mult în ultimele decenii. Un bun exemplu în acest sens este preocuparea deosebită pentru lănișorul de aur cu cele 52 de amulete de la Șimleul Silvaniei. Primul pas a fost făcut prin studiul remarcabil realizat de T. Capelle doar asupra acestei piese excepționale³⁷. Investigațiile de detaliu, observațiile pertinente asupra datelor tipologice, ilustrația de foarte bună calitate (desen tehnic la scara 2:1) și sinteza la zi asupra fiecărei amulete, fac din lucrarea sa un adevărat instrument de lucru pentru viitor.

Organizarea unui simpozion cu participarea celor mai buni specialiști ai domeniului și publicarea unui volum de referință în 1999,³⁸ asupra întregului tezaur descoperit la Șimleul Silvaniei, este cel de al doilea pas realizat în cercetarea acestei teme. Studiile referitoare la lănișorul cu amulete ocupă un loc important în volum, iar contribuțiile aduse sunt evidente. Una din temele majore ale dezbaterii a fost modul în care a fost purtat acest lănișor.

Multă vreme, după descoperirea tezaurului, în 1797, și prima lui publicare, în 1850³⁹, s-a considerat că el reprezintă un colier (*Halskette*). Totuși, structura lănișorului a determinat, de-a lungul anilor, unele întrebări la care nu se găsea un răspuns corespunzător. Mult mai târziu, la un simpozion din 1994 de la Mannheim, dedicat mărgelilor, M. Martin a venit cu o altă propunere. El presupune că lănișorul de la Șimleul Silvaniei a fost purtat ca *Gürtelkette* (lănișor purtat la brâu), cu partea centrală a acestuia atârând de la brâu în jos⁴⁰. Era o explicație mai logică și mai acceptabilă, bazată printre altele pe poziția unor obiecte (inclusiv amulete) din unele morminte, care fuseseră purtate atârâte de brâu.

Cu aceeași propunere participă M. Martin și la simpozionul de la Viena din 1999⁴¹, la care alți doi autori vin cu o nouă propunere. V. Freiburger și K. Gschwantler arată convingător că lănișorul a fost purtat pe piept (*Brustkette*) și toată partea superioară a corpului (încrucișat, în față și pe spate), aducând argumente solide de susținere, printre care și mai multe statuete antice purtând lănișoare cu aceeași structură de alcătuire⁴². Într-o lucrare separată, K. Gschwantler face o analiză pertinentă pentru amulete, completând informațiile asupra semnificației lor, precum și la modul de combinare în perechi⁴³.

În general, indiferent dacă se întâlnesc frecvent sau foarte rar în cadrul unei culturi, amuletele depășesc cu mult atât arealul de răspândire, cât și perioada acesteia de existență. Unele din ele au circulat de-a lungul secolelor și mileniilor, modificându-și nu atât forma, cât mai ales simbolistica. Tratarea lor, aproape fără excepție, împreună cu obiectele de podoabă, ca pandantive, neglijează și anulează total simbolistica pentru care au fost lucrate. Trebuie subliniat și faptul că răspândirea lor s-a făcut fără nici un fel de interdicții, așa cum se întâmplă uneori cu unele produse (strategice), fiind de aceea mult mai largă și mai de durată. Difuzarea

³⁴ Godłowski 1980, p. 89, Abb. 4, a/4; vezi și Beilke-Voigt 1994, p. 105-109, Abb. 3-6.

³⁵ Capelle 1994, p. 28, Abb. 20.

³⁶ Vornic, Ciobanu, Popovici, Simalsik 2019, p. 187, fig. 5, 4.

³⁷ Capelle 1994, cu un adaos ulterior: Capelle 1999.

³⁸ Barbarenschmuck und Römergold 1999.

³⁹ Arneth 1850.

⁴⁰ Martin 1997.

⁴¹ Martin 1999.

⁴² Freiburger und Gschwantler 1999.

⁴³ Gschwantler 1999.

lor, ca produs al vieții spirituale, s-a realizat cu totul și cu totul pe alte căi decât, spre exemplu, a celor pe care circulau bunurile obișnuite pentru consum.

BIBLIOGRAFIE

- Arneth 1850: J. Arneth, *Monumente des k. k. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien. Die antiken Gold- und Silber-Monumente des k. k. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien*, Wien 1850.
- Alicu, Cociș, Ilieș, Soroceanu 1994: D. Alicu, S. Cociș, C. Ilieș, A. Soroceanu, *Small finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, I. Sarmizegetusa monograph, 4. Biblioteca Musei Napocensis, Cluj-Napoca, 1994.
- Archäologische Funde aus Georgien 1995: A. Miron, W. Orthmann (Hrsg.), *Unterwegs zum Goldenen Vlies. Archäologische Funde aus Georgien*, Konrad Theiss Verlag GmbH & Co, München, 1995.
- Barbarenschmuck und Römergold 1999: W. Seipel (Hrsg.), *Barbarenschmuck und Römergold. Der Schatz von Szilágysomlyó*. Eine Ausstellung des Kunsthistorischen Museums Wien und des Magyar Nemzeti Múzeum Budapest. Kunsthistorisches Museum Wien, 2. März bis 2. Mai 1999, Skira Editore, Milano, 1999.
- Bârcă 2019: V. Bârcă, *Pandantivele-căldărușă din mediul sarmatic. Observații pe marginea originii, datării și utilizării lor*, în *Miscellanea Historica et Archaeologica in honorem Professoris Ionel Cândea septuagenarii* (ed. C. Croitoru), Editura Academiei Române & Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, București – Brăila, 2019, p. 43-75.
- Beilke-Voigt 1994: I. Beilke-Voigt, *Die Sitte der Miniaturgerätebeigabe bei den Germanen der späten Kaiserzeit*, in *Offa*, 51, 1994, p. 101-142.
- Bichir 1973: Gh. Bichir, *Cultura carpică*. Biblioteca de Arheologie XX, Editura Academiei, București, 1973.
- Capelle 1994: T. Capelle, *Die Miniaturenketten von Szilágysomlyó (Șimleul Silvaniei)*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Bd. 22, In Kommission bei Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 1994.
- Capelle 1999: T. Capelle, *Die Bedeutung der goldenen Miniaturenketten von Szilágysomlyó*, in *Barbarenschmuck und Römergold 1999*, p. 55-61.
- Chardaev 1991: V. M. Chardaev, *Gold und Geschmeide bei den Nomaden des 4.-14. Jahrhunderts n. Chr.*, in *Gold der Steppe 1991*, p. 255-258.
- Chrapunov 2002: I. N. Chrapunov, *Mogil'nik Družnoe (III-IV vv. našej éry) / The Cemetery of Drooznoye (3rd-4th centuries)*. Monumenta Studia Gothica II, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 2002.
- Diaconu 1962: Gh. Diaconu, *Despre pandantivele prismatice de os din necropola de la Târgșor*, in *SCIV XIII/2*, 1962, p. 441-445.
- Diaconu 1965: Gh. Diaconu, *Târgșor. Necropola din secolele III-IV e. n.* Biblioteca de Arheologie VIII, Editura Academiei, București, 1965.
- Dušek 1999: S. Dušek, *Haßleben*, in *RGA*², 14, 1999, p. 41-43.
- Florescu, Miclea 1979: R. Florescu, I. Miclea, *Tezaure transilvănene la Kunsthistorisches Museum din Viena*, Editura Meridiane, București, 1979.
- Freiberger und Gschwantler 1999: V. Freiberger und K. Gschwantler, *Beobachtungen zu Herstellungstechnik und Tragweise der Kette*, in *Barbarenschmuck und Römergold 1999*, p. 97-111.
- Godłowski 1980: K. Godłowski, *Zur Frage des Miniaturgeräts in der Przeworsk-Kultur*, in *Materialhefte zur Ur- und Frühgeschichte Niedersachsens*, 16 (Festschrift Klaus Raddatz), Hildesheim, 1980, p. 85-100.
- Gold der Steppe 1991: R. Rolle, M. Müller-Wille, K. Schietzel (Hrsg.), *Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine*, Archäologisches Landesmuseum, Schleswig, 1991.
- Gopkalo 2008: O. V. Gopkalo, *Busy i podveski černjachovskoj kul'tury*, Kiev, 2008.
- Grabschätze vom Kaukasus 1991: *Grabschätze vom Kaukasus. Neue Ausgrabungen sowjetischer Archäologen in der Adygee und im nördlichen Ossetien*. Ausstellung Historisches Museum der Pfalz, Speyer vom 10.7 – 15.10.91 (Deutsche Katalogredaktion L. Sperber, K. Birk), Leonardi -De Luca Editori, Roma, 1991.
- Grempler 1888: W. Grempler, *Der II. und III. Fund von Sackrau*, Hugo Spamer Verlag, Berlin, 1888.
- Gschwantler 1999: K. Gschwantler, *Die Anhänger der Kette und ihre Deutung*, in *Barbarenschmuck und Römergold 1999*, p. 63-79.
- Il'jukov, Vlaskin 1992: L. S. Il'jukov, M. V. Vlaskin, *Sarmaty meždureč'ja Sala i Manyča*, 1, Izdatel'stvo Rostovskogo Universiteta, Rostov-na-Donu, 1992.
- Horedt 1982: K. Horedt, *Siebenbürgen in spätromischer Zeit*, Kriterio Verlag, Bukarest, 1982.
- Ioniță 1974: I. Ioniță, *Necropola din secolul IV e. n. de la Miorcani (jud. Botoșani)*, in *Cercetări Istorice*, S. N., 5, 1974, p. 81-92.
- Ioniță 1977: I. Ioniță, *La nécropole du IV-e siècle de n. è. à Miorcani*. Inventaria Archaeologica, Roumanie, Fasc. 8, R42-R51, Editura Academiei, București, 1977.
- Ioniță 1982: I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e.n.*, Editura Junimea, Iași, 1982.

- Ioniță 1994: I. Ioniță, *Cultura di Sântana de Mureș: Romania e Repubblica Moldava*, în I Goti, Milan, Palazzo Reale, 28 gennaio – 8 maggio 1994. Ausstellungskatalog, Electa Lombardia, Milano, 1994, p. 93-107 (Cat. n. I.28-I.33), Fig. I,137-I,173.
- Ioniță 2005: I. Ioniță, *Ein gehenkelter Toneimer der Sântana de Mureș-Kultur aus Miorcani*, în Europa Barbarica. Cwierć wieku archeologii w Małopolsce. Monumenta Studia Gothica, IV, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii-Skłodowskiej, Lublin, 2004 (2005), p. 163-171.
- Ioniță 2017: I. Ioniță, *Un mormânt cu inventar bogat din necropola de la Miorcani (sec. IV d. Hr.)*, în Acta Musei Tutovens, XIII, p. 173-184.
- Ioniță, Ursachi 1988: I. Ioniță, V. Ursachi, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Editura Junimea, Iași, 1988.
- Kaczanowski 1987: P. Kaczanowski, Drochlin. *Ciałopalne cmentarzysko kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich*. Prace Archeologiczne 40, 1987.
- Kaczanowski, Zaborowski 1988: P. Kaczanowski, J. Zaborowski, *Bemerkungen über die Bewaffnung der Bevölkerung der Wielbark-Kultur*, în J. Gurba, A. Kokowski, *Kultura Wielbarska w młodszym okresie rzymskim (materiały z konferencji)*, I, Lublin, 1988, p. 221-239.
- Koch 1970: R. Koch, *Waffenförmige Anhänger aus merowingerzeitlichen Frauengräbern*, în Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, 17, 1970, p. 285-293.
- Kokowski 1995: A. Kokowski, *Grupa Małopolska z badań nad przemianami kultury Gotów w młodszym okresie rzymskim*. Wydział Humanistyczny. Rozprawy habilitacyjne LXXXIII, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 1995.
- Kokowski 1998: A. Kokowski, *Metalowe wisiorki w kształcie topora na terenie Barbaricum na północ i północny-wschód od limesu rzymskiego, w rzymskim i we wczesnym okresie wędrówek ludów*, în J. Ilkjaer, A. Kokowski (red.), *20 lat archeologii w Małopolsce*, I. Weterani, Wydawnictwo UMCS, Lublin, 1998, p. 99-116.
- Langobarden 2008: *Die Langobarden. Das Ende der Völkerwanderung. Katalog zur Ausstellung im Rheinischen LandesMuseum Bonn, 22.8.2008-11.1.2009*, Primus Verlag, Darmstadt, 2008.
- Maćczyńska 2004: M. Maćczyńska, *Sakrau*, în RGA², XXVI, 2004, p. 320-325.
- Maćczyńska 2005: M. Maćczyńska, *La question de l'origine des pendeloques en forme de lunules à décor au repoussée de l'époque des grandes migrations*, în La Méditerranée et le monde mérovingien, Aix-en-Provence, 2005.
- Magomedov 2001: B. Magomedov, *Černjachovskaja kul'tura. Problema etnosa*. Monumenta Studia Gothica I, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 2001.
- Mamalăucă 2018: M. Mamalăucă, *Descoperiri din perioada antichității târzii în Podișul Central Moldovenesc. Necropolele de la Bogdănești-Fălciu, Pogonești și Polocin*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2018.
- Martin 1997: M. Martin, *Die goldene Kette von Szilágysomlyó und das frühmerowingerische Amulettgehänge der westgermanischen Frauentracht*, în Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim vom 11. bis 14. November 1994, Hrsg. von Uta von Freeden und Alfried Wiczorek. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, Bd. 1, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 1997, p. 349-372.
- Martin 1999: M. Martin, *Die goldene Kette von Szilágysomlyó und das frühmerowingerische Amulettgehänge der westgermanischen Frauentracht*, în Barbarenschmuck und Römergold 1999, p. 81-95.
- Murzin 1991: V. Ju. Murzin, *Kimmerier und Skythen*, în Gold der Steppe 1991, p. 57-70.
- Otroščenko 1991: V. V. Otroščenko, *Die Steppen nördlich des Schwarzen Meeres im ausgehenden Neolithikum und in der Bronzezeit*, în Gold der Steppe 1991, p. 43-50, 297 (Nr. 54-55).
- Palade 1986: V. Palade, *Necropole du IVe et commencement du Ve siècle de n. è. à Bârlad – Valea Seacă*. Inventaria Archaeologica, fasc. 12, București, 1986, R 72-R 92.
- Palade 2004: V. Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad – Valea Seacă (sfârșitul sec. al III-lea – a doua jumătate a sec. al V-lea)*, Editura Arc 2000, București, 2004.
- Petrauskas 2004: O. V. Petrauskas, *Das Gräberfeld der Černjachov-Kultur von Kosanovo und Gavrilovka – eine vergleichende Studie zu Chronologie, Bestattungssitten und ethnokulturellen Besonderheiten*, în Ber. RGK 84, (2003) 2004, p. 223-351, Taf. 1-9.
- Poleski 1992: J. Poleski, *Datierungsgrundlagen der ältesten Phasen des Frühmittelalters (bis zum Ende des 10. Jahrhunderts) in Klempolen*, în Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter, Wydawnictwo i drukarnia „Secesia”, Kraków, 1992.
- Raddatz 1969: K. Raddatz, *Miniaturgerät als Grabbeigabe*, în Wissenschaft, Wirtschaft und Technik. Studien zur Geschichte. Wilhelm Treue zum 60. Geburtstag, München, 1969, p. 11-22.
- RG2: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde von Johannes Hoops*. Zweite, völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage mit Unterstützung der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Bd. 1-35 und 2 Registerbände, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1968-2008.
- Rom und die Babaren: J. Frings, H. Willinghöffer (Hrsg.), *Rom und die Babaren. Europa zur Zeit der Völkerwanderung*, Hirmer Verlag GmbH, München 2008.
- Schienerl 1988: P. W. Schienerl, *Schmuck und Amulett in Antike und Islam*. Acta culturologica, 4, Alano Verlag, Aachen 1988.
- Șovan 2005: O. L. Șovan, *Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Mihălășeni (jud. Botoșani)*.

- Bibliotheca Archaeologica „Hierasus”. Monographica I, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005.
- Tentiuc 1996: I. Tentiuc, *Populația din Moldova centrală în secolele XI-XIII*. Bibliotheca Archaeologica Iassensis IX, Editura Helios, Iași, 1996.
- Ursachi 1995: V. Ursachi, *Ziridava. Cetatea dacică de la Brad*. Bibliotheca Thracologica X, București, 1995.
- Vornic 2006: V. Vornic, *Așezarea și necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Budești*. Editura Pontos, Chișinău, 2006.
- Vornic, Ciobanu, Popovici, Simalsik 2019: V. Vornic, I Ciobanu, S. Popovici, A. Simalsik, *Cercetări de salvare în necropola de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de la Tigheci. Campania 2017*, în *Arheologia Preventivă în Republica Moldova*, IV, Chișinău, 2019, p. 183-195.
- Werner 1964: J. Werner, *Herkuleskeule und Donar-Amulett*, în *Jahrb. RGZM*, 11, 1964, 176-197.
- Werner 1972: J. Werner, *Zwei prismatische Knochenanhänger („Donar-Amulette“) von Zlechov*, în *Časopis Moravského Musea /Acta Musei Moraviae* LVII, 1972, 133-140.

EIN SCHWERTFÖRMIGES AMULETT AUS BRONZE VON MIORCANI

Das Grab 139 aus dem Gräberfeld der Sântana de Mureș-Černjachov-Kultur von Miorcani (jud. Botoșani) gehört einem jungen Mädchen. Das Grabinventar umfasst: 2 Fibeln mit umgeschlagenem Fuß aus Bronze (Abb. 2, 1-2), 1 Schnalle mit ovalem Ring aus Bronze (Abb. 2, 3), 13 Perlen (Glas, Karneol) (Abb. 4-16), 1 Miniaturschwert aus Bronze (Abb. 2, 17), 1 Meeresmuschel *Cypraea* (Abb. 2, 18), 8 scheibengedrehte Tongefäße (Abb. 3), Tierknochen und einige kleine Steinchen. In der Sântana de Mureș-Černjachov-Kultur ist das Schwertamulett eine Seltenheit. Datierung: erste Hälfte des IV. Jahrhundert.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

- Fig. 1. Miorcani. Plan des Gräberfeldes. Brandbestattungen (a) und Körperbestattungen (b).
- Fig. 2. Grab 139. Fibeln (1-2), Schnalle (3), Glas- (4-5, 7-11, 14-16) und Karneolperlen (6, 12-13), Miniaturschwert (17) und Meeresmuschel *Cypraea* (18).
- Fig. 3. Grab 139. Drehscheibenkeramik aus feinem (20, 22-26) und gemagertem (19, 21) Ton.
- Fig. 4. Grab 139. A. Opatów. Miniaturgegenstände aus Grab 49 (nach Godłowski 1980); B. Miniaturwaffen von Stößen (1), Sontheim an der Brenz (2, 3, 5), Kleinlangheim (4, 6, 7), Linz-Zizlau (8) und Schönbeck an der Elbe (9) (nach Koch 1970).
- Fig. 5. Șimleul Silvaniei / Szilágysomlyó. Goldkette mit Amulettgehänge (nach Martin 1977).

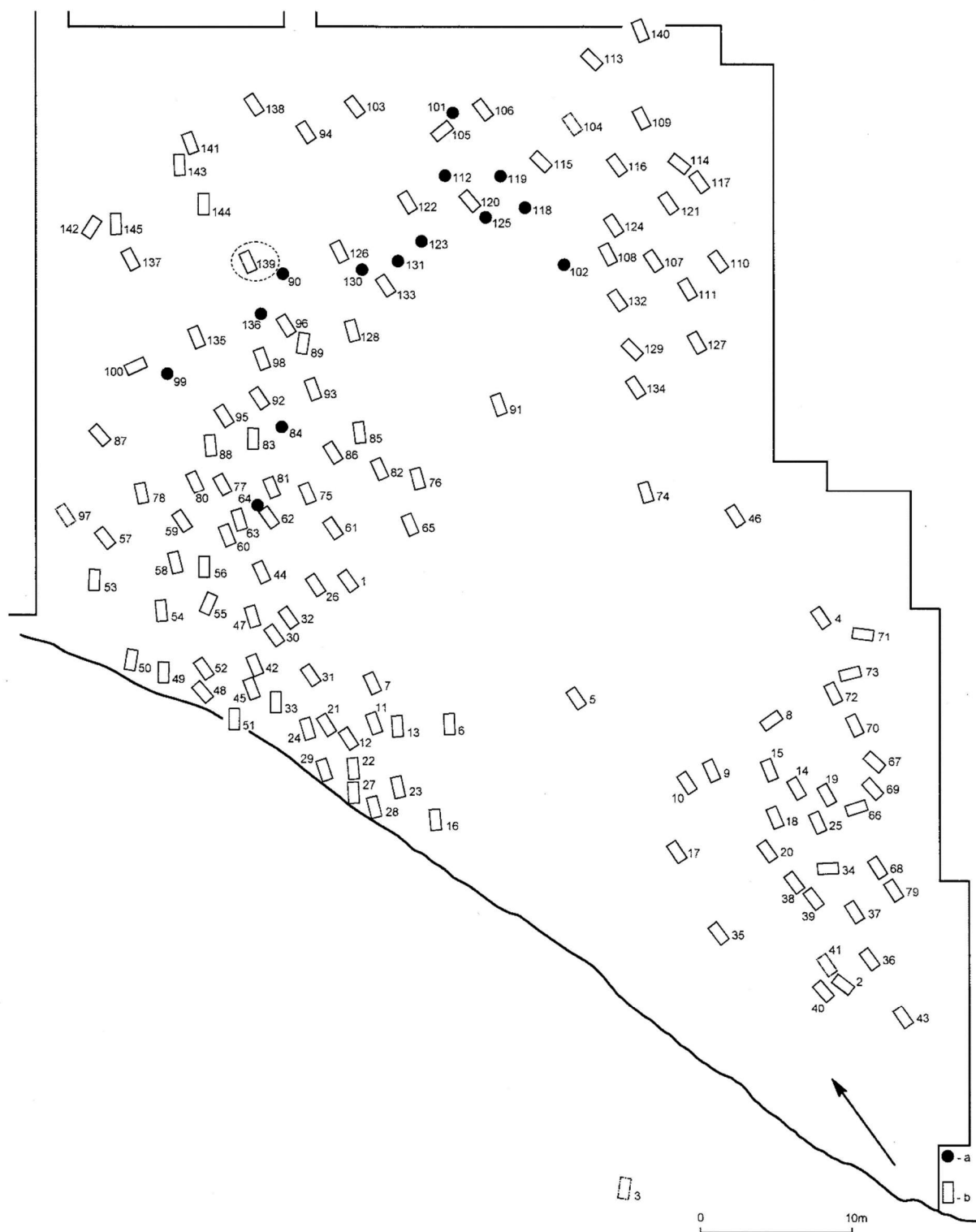

Fig. 1. Miorcani. Planul necropolei: a – morminte de incinerare; b – morminte de înhumare.

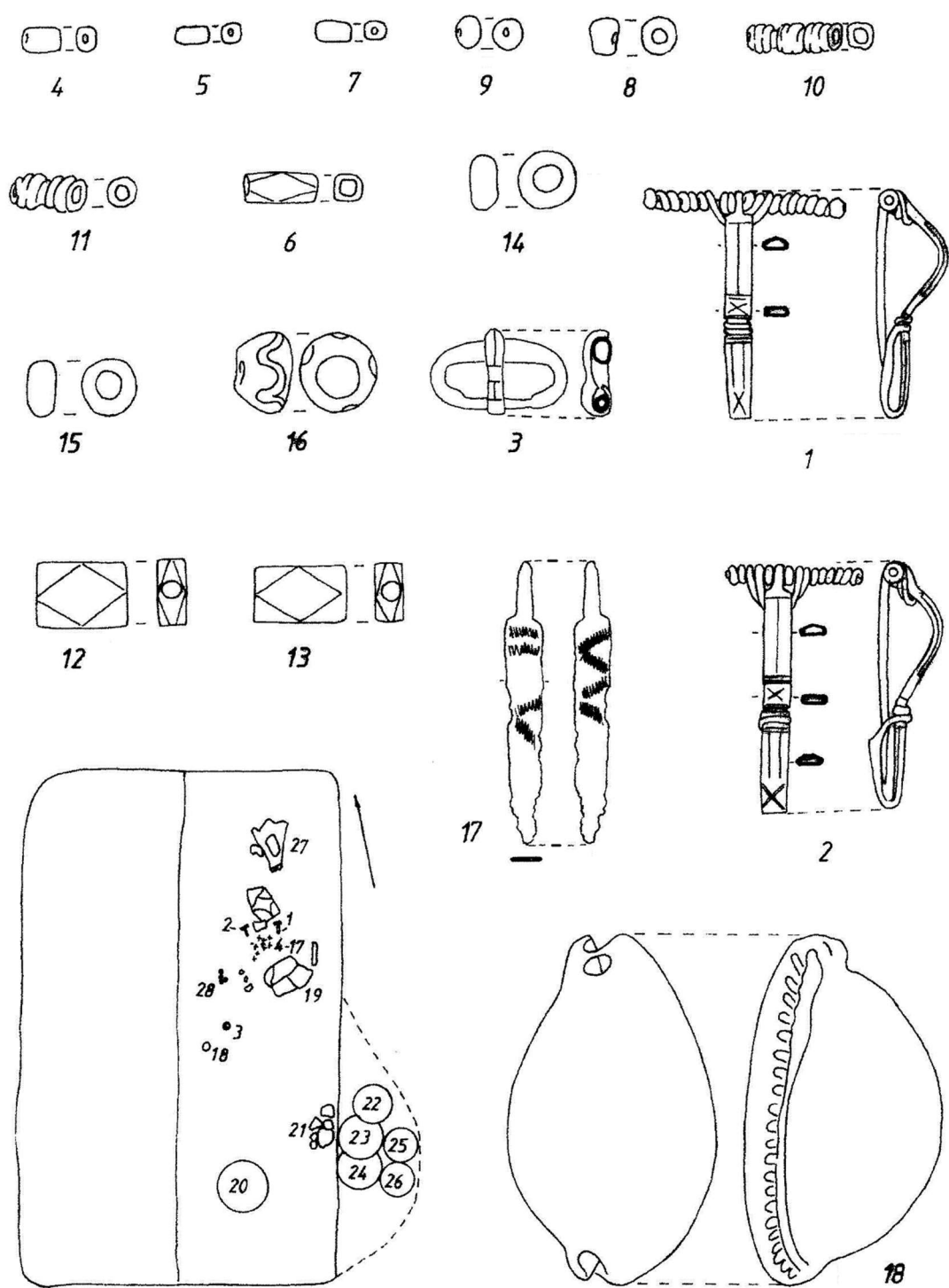

Fig. 2. Mormântul 139. Fibule (1-2), cataramă (3), mărgelile de sticlă (4-5, 7-11, 14-16) și de carneol (6, 12-13), sabie miniatură (17) și scoică marină *Cypraea* (18).

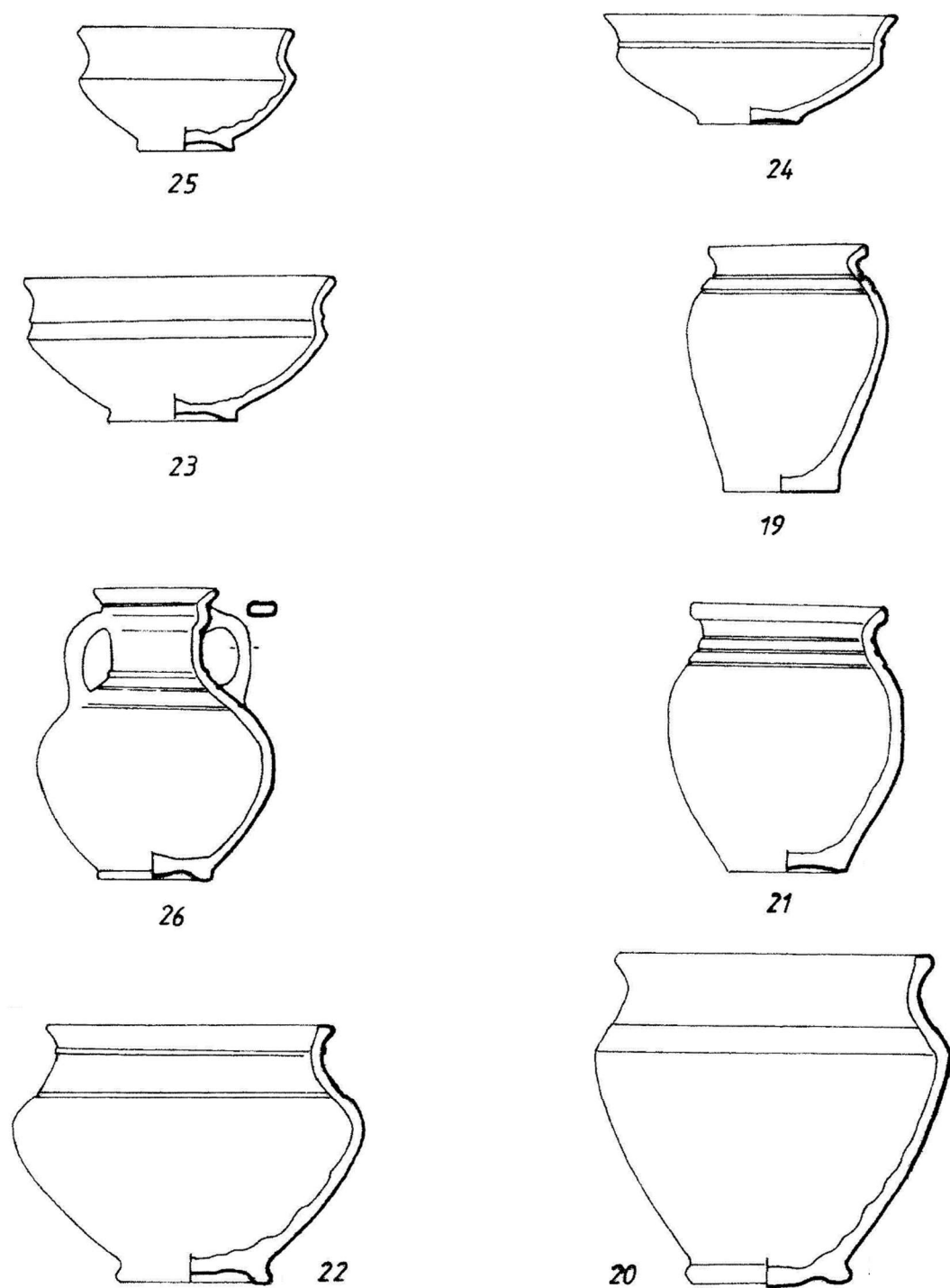
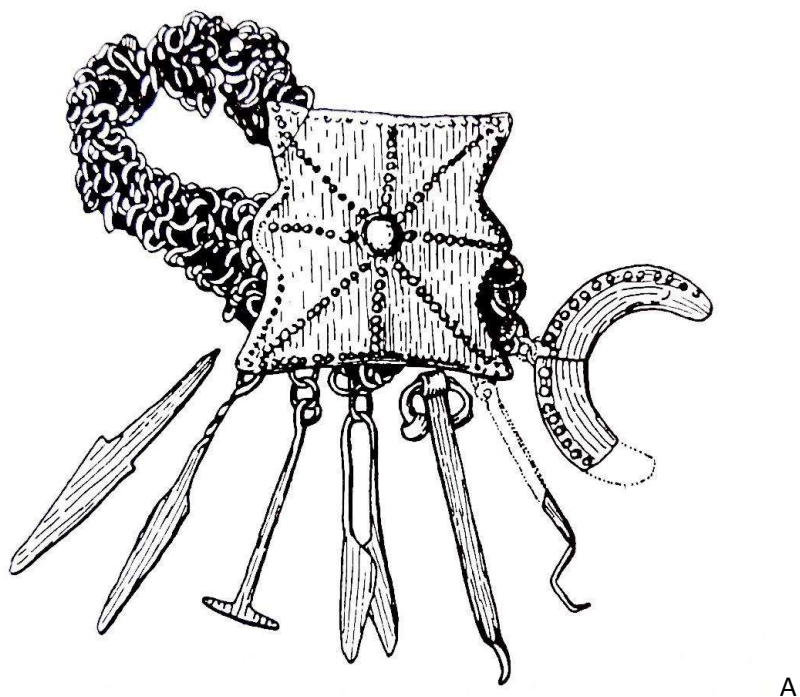
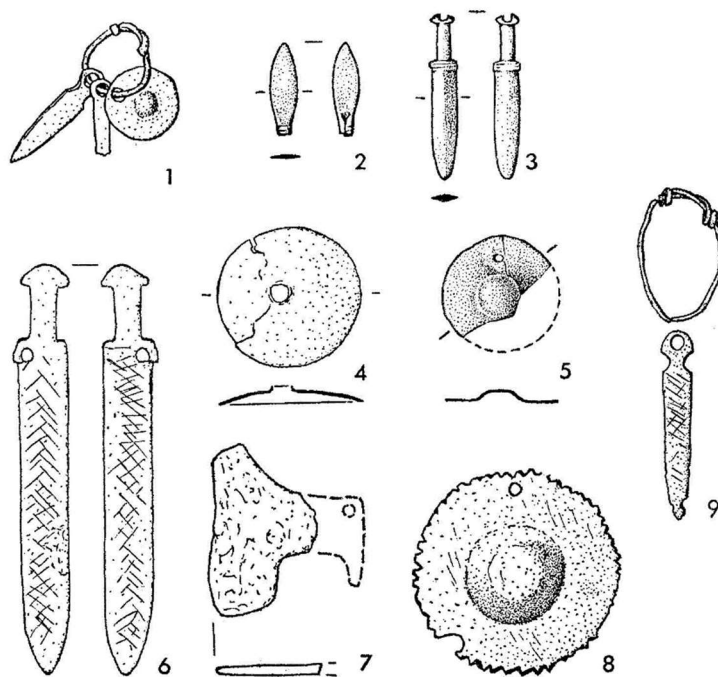

Fig. 3. Mormântul 139. Vase lucrate la roată din pastă fină (20, 22-26) și zgrunțuroasă (19, 21).

A

B

Fig. 4. A. Opatov. Obiecte în miniatură din mormântul 49 (după Godłowski 1980); B. Arme în miniatură de la Stößen (1), Sontheim an der Brenz (2,3,5), Kleinlangheim (4,6,7), Linz-Zitzlau (8) și Schönbeck an der Elbe (9) (după Koch 1970).

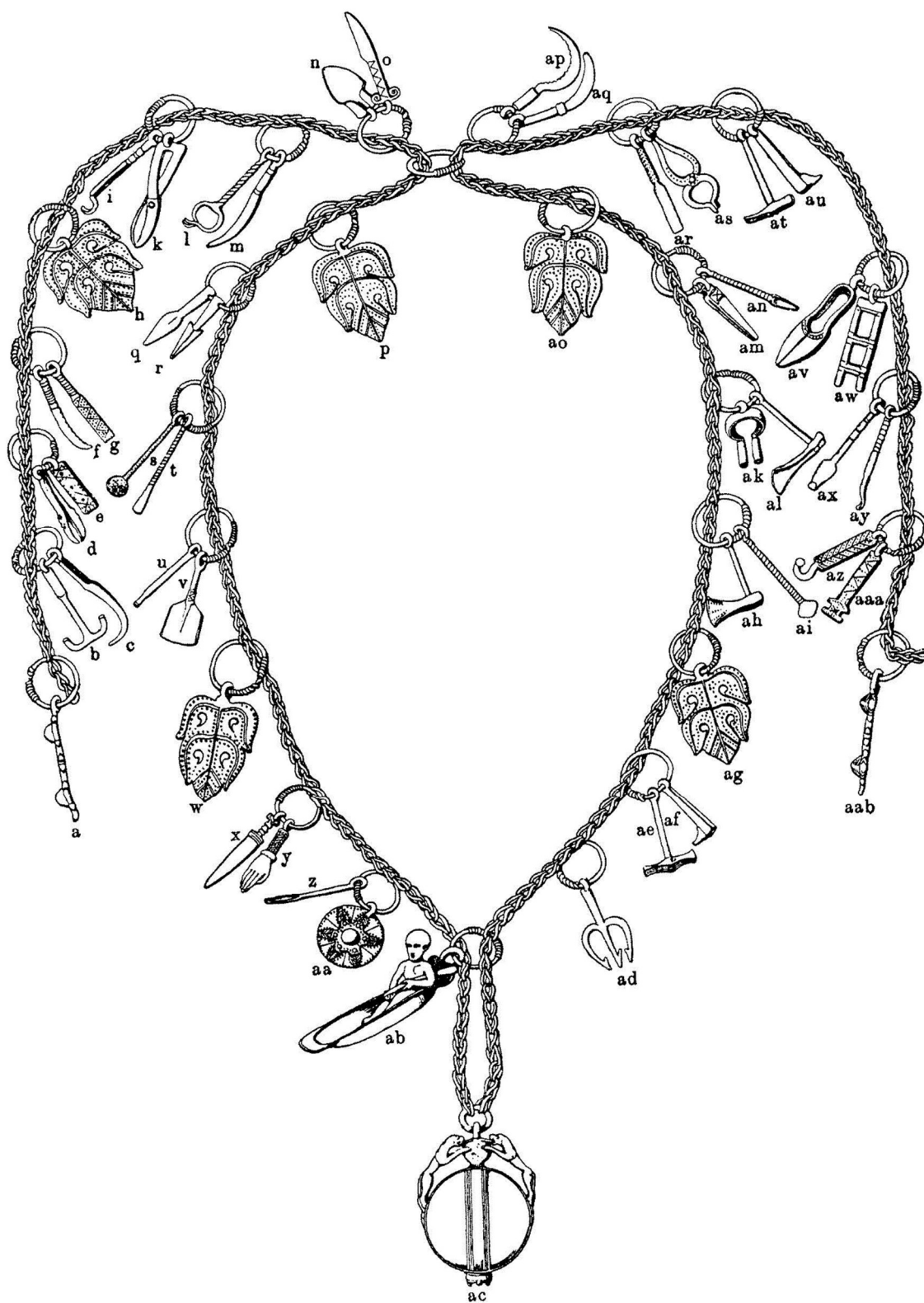

Fig. 5. Șimleul Silvaniei/Szilágysomlyó. Lănțișor cu amulete de aur.

SEMNELE RUPESTRE DE LA BUCIUMI (JUD. SĂLAJ)

Gheorghe LAZAROVICI*, Dan CULIC**,
Cornelia-Magda LAZAROVICI***

Key words: Romania, Sălaj County, stone blocks, signs, symbols, Christianity

Din județul Sălaj, în ultima vreme, au fost semnalate și publicate o serie de studii referitoare la arta rupestră¹. Unele din monumentele prezentate în acestea sunt sanctuare în natură pentru diferite divinități, unde au loc inițieri, reprezentând totodată locuri de oferire, închinăciune, jertfă etc.

Semnele de pe ele ne oferă posibilitatea de a determina uneori perioada de timp, dar un loc sacru, odată cunoscut, este păstrat în tradiții, iar el inspiră sentimente de venerație care oferă respect deosebit pentru urmași. Unii vizitatori doresc să semnaleze trecerea lor prin acele locuri, marcându-și numele sau redând unele din simbolurile pe care le cunoașteau. Pentru aceste semne ulterioare este greu de precizat perioada când au fost realizate, ca, de altfel, și pentru primele, fără studii detaliate despre uneltele sau instrumentele cu care au fost marcate. Asocierea semnelor ne oferă uneori posibilități de interpretare. Dar, pentru interpretarea lor, trebuie să ținem cont de vecinătățile istorice, ca și de drumurile sau cărările în vecinătatea cărora se află.

Localizarea

Cel mai important obiectiv arheologic din comuna Buciumi este castrul roman cunoscut din cercetările arheologice, prin studiile și monografiile de specialitate.

De la castru pornesc două drumuri spre N și NV. Unul urcă ușor până la altitudinea de 405 m, unde este o creastă domoală pe care se poate ajunge la Piatra Gurguiată, iar pe drum înainte spre Munții Meseșului. Unii colegi mai tineri consideră că acolo au fost cariere de piatră necesare pentru construcțiile din castrul roman (elemente de carieră se pot observa la fig. 2a).

* Universitatea Lucian Blaga, Sibiu; E-mail: ghlazarovici@yahoo.com

** Direcția de Patrimoniu Sălaj E-mail: danculic@gmail.com

*** Institutul de Arheologie Iași; E-mail: magdamantu@yahoo.com

¹ J. Bejenariu, R. Pop, *Discoveries Prehistoric Petroglyphs Recently Discovered in the Someș Valley (Sălaj County), Romania*, in ***International Newsletter on Rock Art, INORA, 66. 2013, p. 1-4.; R. Pop, C. Ghemiș, *Contributions to the Knowledge of Parietal Art in North-Western Transilvania. The Discoveries from Ileanda (Sălaj Conty)*, Ziridava, 2013, 27, p. 7-20; Gh. Lazarovici, R. Pop, *Hunting Symbols from the Someș Clifs*, in C.-E Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici (eds.), *Symbol to Signs 2015: Between Earth and Heaven. Symbols and signs. Papers presented at the international symposium From Symbols to signs. Signs, symbols, rituals in sanctuaries*, Suceava, Romania, 11-13 September 2015. *In memory of Henrieta Todorova*, Etnoreligion Series, II, Muzeul Bucovinei Suceava, Academia Română. Filiala Iași, Institutul de Arheologie, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, 2016, p. 57-106; Gh. Lazarovici, R. Pop, *Simboluri legate de vânătoare de la falezele Someșului*, in „Acta Musei Porolissensis”, XXXVIII, 2016, p. 9-63.

Fig. 1. Buciuni: a, localizarea apud Google Earth; b, zona cu pietre, foto D. Culic.

Nu am avut încă posibilitatea de a studia personal locul, dar imaginile primite de la Dan Culic, partenerul de studiu², ne arată că avem de a face cu unele formațiuni naturale rezultate și din procesele de eroziune, din cauza ploilor, vânturilor și altor fenomene naturale, cum sunt și alte situații în județul Sălaj, ca, de pildă, Grădina Zmeilor³. Blocurile naturale impresionează pe cei care le privesc astăzi (fig. 1b, 2a), dar, desigur, au impresionat și pe unii strămoși. Motiv pentru care și atunci, și acum, se țes legende despre asemenea locuri.

Fig. 2. Buciumi, pietrele din zonă, foto D. Culic.

Atenția noastră se referă la unul din aceste blocuri, unde, pe fiecare dintre cele trei părți, se pot observa o serie de semne, simboluri, dar și „scrieri”, mai vechi sau mai recente. La o primă cercetare, atât nouă, cât și colegului Dan Culic ne apar o serie de semne. Desigur, fiecare poate vedea într-un anumit fel o imagine, care poate genera și o ipoteză de lucru.

² Căruia îi mulțumim și pe această cale pentru bunăvoința de a ne fi pus la dispoziție materialul documentar.

³ <http://www.turismzalau.ro/index.php/ro/obiective-turistice-menu-ro/obiective-turistice-din-judetul-salaj/gradina-zmeilor>

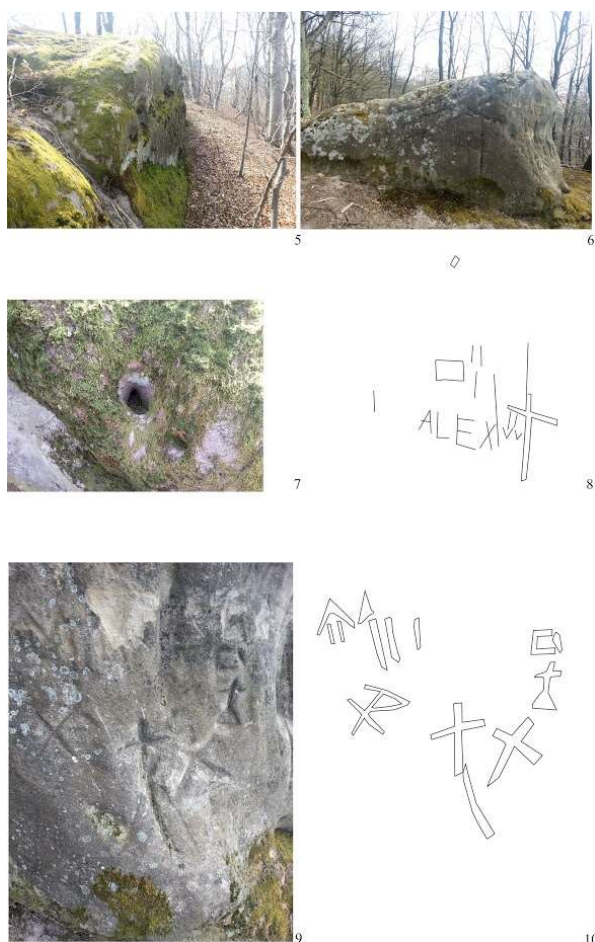

Fig. 3. Foto și desene D. Culic.

Unele semne au fost desenate de către Dan Culic, cel care le-a văzut, așa că le reproducem fără să le comentăm special, fiind incluse în marcaje.

Pentru cititor, considerăm necesar a marca semnele într-o anume ordine aleatoare acum. Din aceste motive, am marcat și descris semnele cu anume culori, pentru identificare și comentarii. De la bun început, trebuie să recunoaștem că interpretarea semnelor este influențată de unele studii recente din zona chiliilor, bisericuțelor, dar și megalitelor din Munții Buzăului⁴, ca și a celor din Apuseni, din Peștera Cizmei⁵.

Despre acelea am făcut o serie de studii și comentarii, iar în locurile respective am găsit numeroase semne și simboluri creștine incizate sau pictate⁶.

⁴ Gh. Lazarovici, D.-L. Gavrilă, *About symbols and signs in the rock sanctuaries*, in C.-E. Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici (eds.), *Between Earth and Heaven. Symbols and signs. In Memory of Henrieta Todorova*, Muzeul Bucovinei Suceava, Academia Română-Filiala Iași* Institutul de Arheologie Iași, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, 2016, p. 453- 479; Lazarovici Gh., Gavrilă D.-L., 2.1 *Gavanele - „Perechea Divină” (The Divine Couple)*. 2.2 „The Giant” at Agatoane. 2.4. *Agatonul Vechi*. In C.-E. Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici (eds.), *Symbols and signs as a communication system. In memory of Gheorghe Dumitroaia*, Papers presented at the international symposium “From Symbols to Signs. Signs, Symbols, Rituals in sanctuaries”, Suceava, Romania, 9-11 September 2016, Etnoreligion Series, III, Muzeul Bucovinei Suceava, Academia Română. Filiala Iași, Institutul de Arheologie, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, 2017, p. 288-296.

⁵ C. Rișcuția, I. Rișcuția, *Impresiunile palmare rupestre din Peștera Gaura Chindiei, comuna Pescari (județul Caraș-Severin)*, in „Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă”, XXVI, 1977, 1, p. 34; C.-M. Lazarovici et alii 2018.

⁶ Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *Altarele din munți în preistorie*, in C. Cosma (ed.), *Studii de arheologie și istorie. Omagiu Profesorului Nicolae Gudea la 70 de ani*, Editura Mega, Cluj-Napoca, p. 101-135.

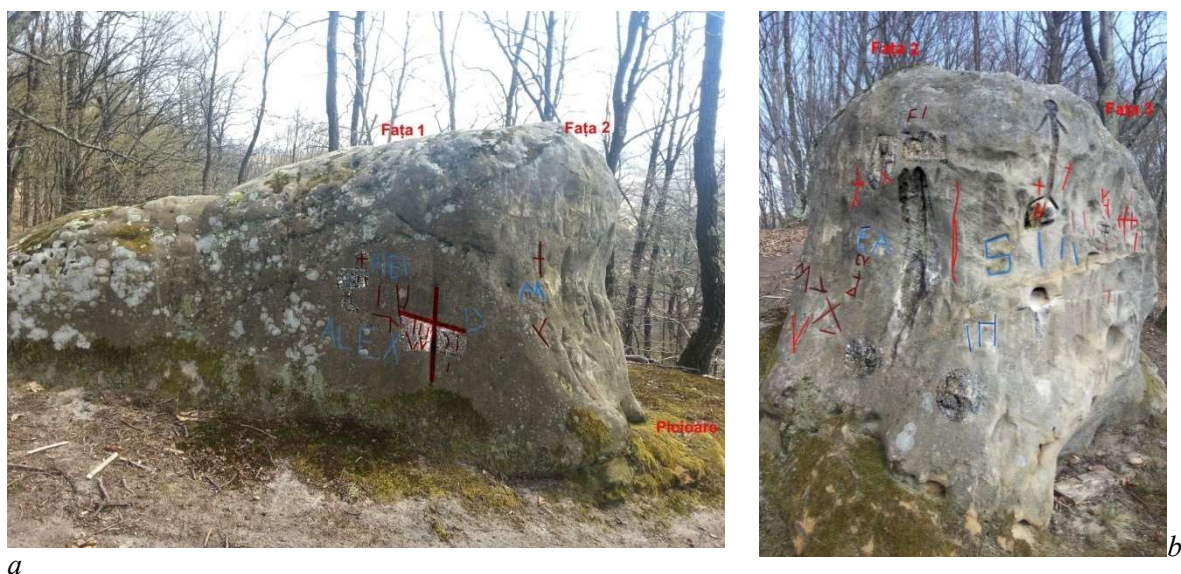

Fig. 4. Piatra 1, fețele 1-3, foto D. Culic, marcajele Gh. Lazarovici.

Așa cum am amintit și mai sus, interpretările noastre sunt influențate de monumentele și semnele paleocreștine din Sălaj⁷, Carpații Răsăriteni⁸ și de cele din zona Buzăului⁹.

La Piatra 1, pe fața 1, am marcat nouă semne sau grupe de semne (și litere). Pe fața 2, am marcat cu A 20 de semne, de la A1 la A20. Pe fața 3, am marcat cu N 16 semne, de la N1 la N16. În total, sunt cca. 45 de semne și litere. În cazul unor litere, judecând după stil și adâncime, ele nu sunt din aceeași vreme, de aceea nu le comentăm. Dar mai precizăm că, pentru perioada medievală foarte timpurie, sunt alfabete născute din cele grecești (chirilice, glagolitice, unele rune ș.a.) pe care nu le cunoaștem în detalii, de aceea scrierile și literele nu le comentăm.

Tema altarului

Fața 3 (*față = parte a megalitului cu semne*). La Fața 3, semnul 1 (cu semnele 1a și 1b), figura principală și cea mai de sus îl reprezintă pe Isus Hristos cu semne de identificare (1a crucea lateral dreapta, și 1b H(*ristos*) sub picioare). După figură și poziție, imaginea ne-a sugerat înălțarea lui Isus la Ceruri.

Așadar, este vorba de un altar de închinăciune destinat lui Isus Hristos și evenimentelor legate de crucificare, dar, mai ales, de înălțare.

⁷ Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *op. cit.*, 2011.

⁸ *Ibidem*, p. 83-84, 86-87 și bibl.

⁹ *Ibidem*, p. 87, fig. 18.

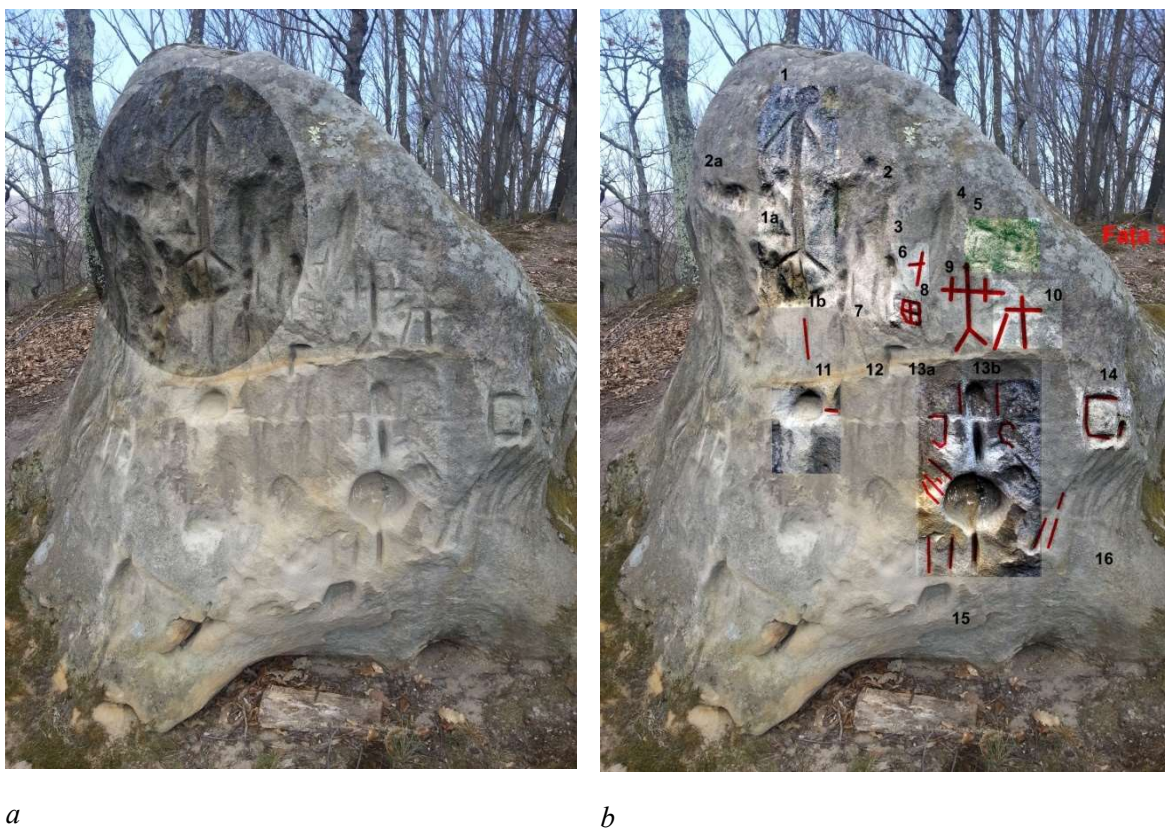
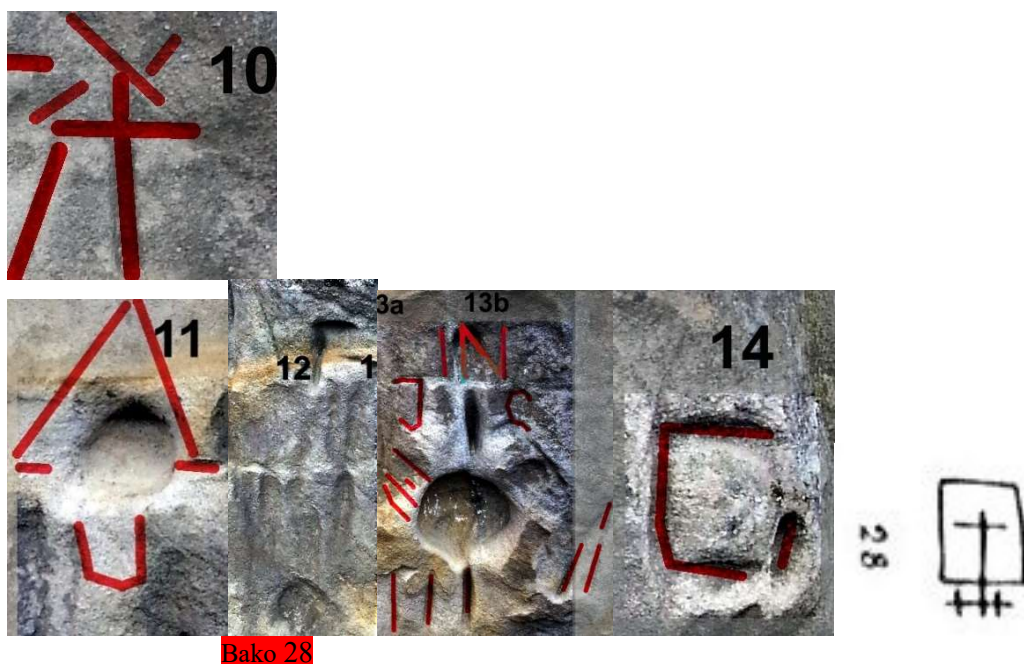

Fig. 5. Piatra 1, fața 3, foto Dan Culic.

Fig. 5c. Detaliile semnelor notate cu N.

Bako 28

De la această idee de bază ne-am construit logica interpretărilor, dar poate fi și alta. Semnul al doilea, marcat prin alveole, marchează poate stelele (fig. 5c.2). **Figura/semnele 3 și 13** marchează soarele, aflându-se sub nivelul la care este plasat Isus. În opinia noastră, el reprezintă soarele, iar semnele care îl însoțesc sugerează ideea de lumină (după ideea biblică a vorbeii Domnului: „*a zis Domnul să fie lumină și a fost lumină*”: *Facerea*). Pentru a se înțelege că este vorba de lumina creștină, au adăugat soarelui unele semne, **J** și posibil un **ρ** sau **J** (sus începutul), **ρ** (ro sfârșitul), dar avem unele rezerve din cauza păstrării lui **ρ**, care poate fi și **φ** sau **σ**, cu alte interpretări. Semnul 3 ar marca simbolul lui Isus pe cruce, crucea luând forma unui om cu cap și labelle mâinilor în jos. **Semnul 4**, ca o picătură sau ca fulgerul din mâna lui Zeus, ar marca **pogorârea** în sens bisericesc, coborârea / **pogorârea sfântului Duh**, la noi semn dumnezeiesc¹⁰. **Semnul 5** este ilizibil, sunt unele litere, poate mai târziu. **Semnul 6** reprezintă un **T** culcat probabil de la *theos*, zeul, aici *Domnul*. **Semnul 7** credem că reprezintă piatra de mormânt a lui Isus. **Semnul 8** ar fi steagul de luptă al lui Constantin cel Mare, ca urmare a apariției semnelui crucii pe cer, ca încurajare a luptei lui Constantin contra lui Maxențiu, pe care îl biruie punând crucea emblemă pe steaguri¹¹. **Semnele 9 și 10** sunt variante ale crucii, unele semne de ierarhii bisericești ce-l au ca semn (semnul 9), iar **semnul 10** este asociat cu un **T** întors (*theos*) și un **I**, poate Isus. **Semnul 11** are soarele în centru, iar deasupra, simbol de casă pe care îl interpretăm ca și casa domnului de pe pământ (adică biserica).

¹⁰ E. Braniște, Ec. Braniște, *Dictionar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Editura Diecezană, Caransebeș, 2001, s.v. p. 317 și 103, asociat **cinzecimea** (*Fapte* 2, 3-4) cu a cincea duminică sau **Duminica Mare a Rusaliilor**.

¹¹ *Ibidem*, p. 120 s.v. cruce.

Fața 2 (fig. 6-7)

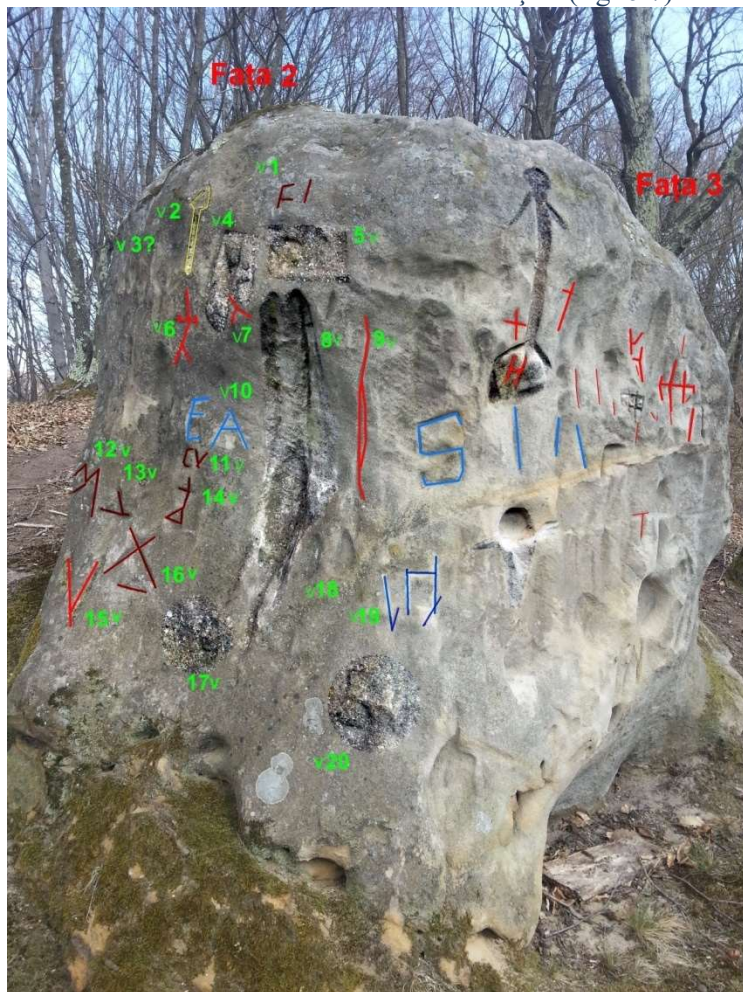

Fig. 6. Piatra 1, fața 3, foto Dan Culic.

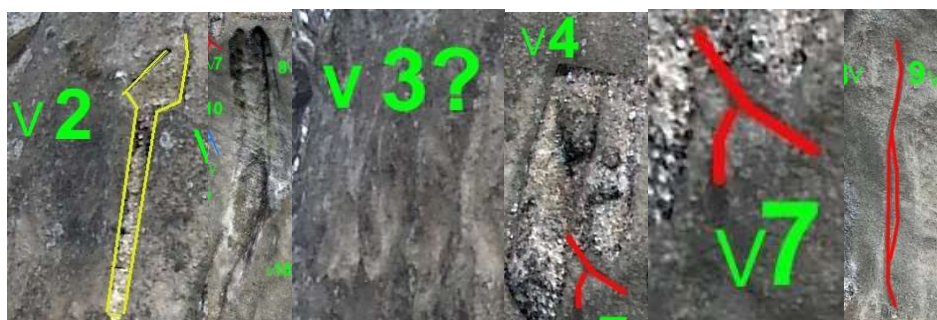
care dacii trăgeau spre nori să îi alunge sau la mesaj către cer în mitologii mai vechi, vulturii lui Zeus din mitologia greacă (aduceau știri despre Prometeu) sau vulturii de la Çatal Höyük¹².

Unele din semnele de pe **Fața 2** trec și pe **Fața 3**, fiind marcaj albastru de litere SI, tot litere sunt și v 10 (v. de la verde) cu EA, probabil nume de persoane care și-au marcat trecerea sau amintirea. Tot litere și tot neclare sunt semnele **1 FI**, **v3**, **v17** – neclar, **v20** neclar, 5 sau S.

Alte spații neclare sunt fie eroziuni naturale mai vechi (semnele v4 v8 și v18), dar ar putea reprezenta cina lui Isus care, la un banchet, a rupt pâinile și peștii, și a înmulțit bucatele și vinul.

Mai sunt o serie de semne pe care le regăsim în mai toate vremurile, începând din Neolitic, din **Scrierea Danubiană**.

Nu știm dacă acestea se leagă de altarul principal, dar este posibil. Mergând pe urma miturilor vechi, regăsim aici o săgeată cu vârful rupt, orientată în sus, ceea ce ne duce cu gândul la săgețile cu

¹² Cei 7 vulturi, Gh. Lazarovici, *The Eagle-The Bird of Death, Regeneration-Ressurrection and Messenger of Gods. Archaeological and Ethnological Problems*, in „Tibiscum”, X, 2000, p. 61; 7 număr sacru.

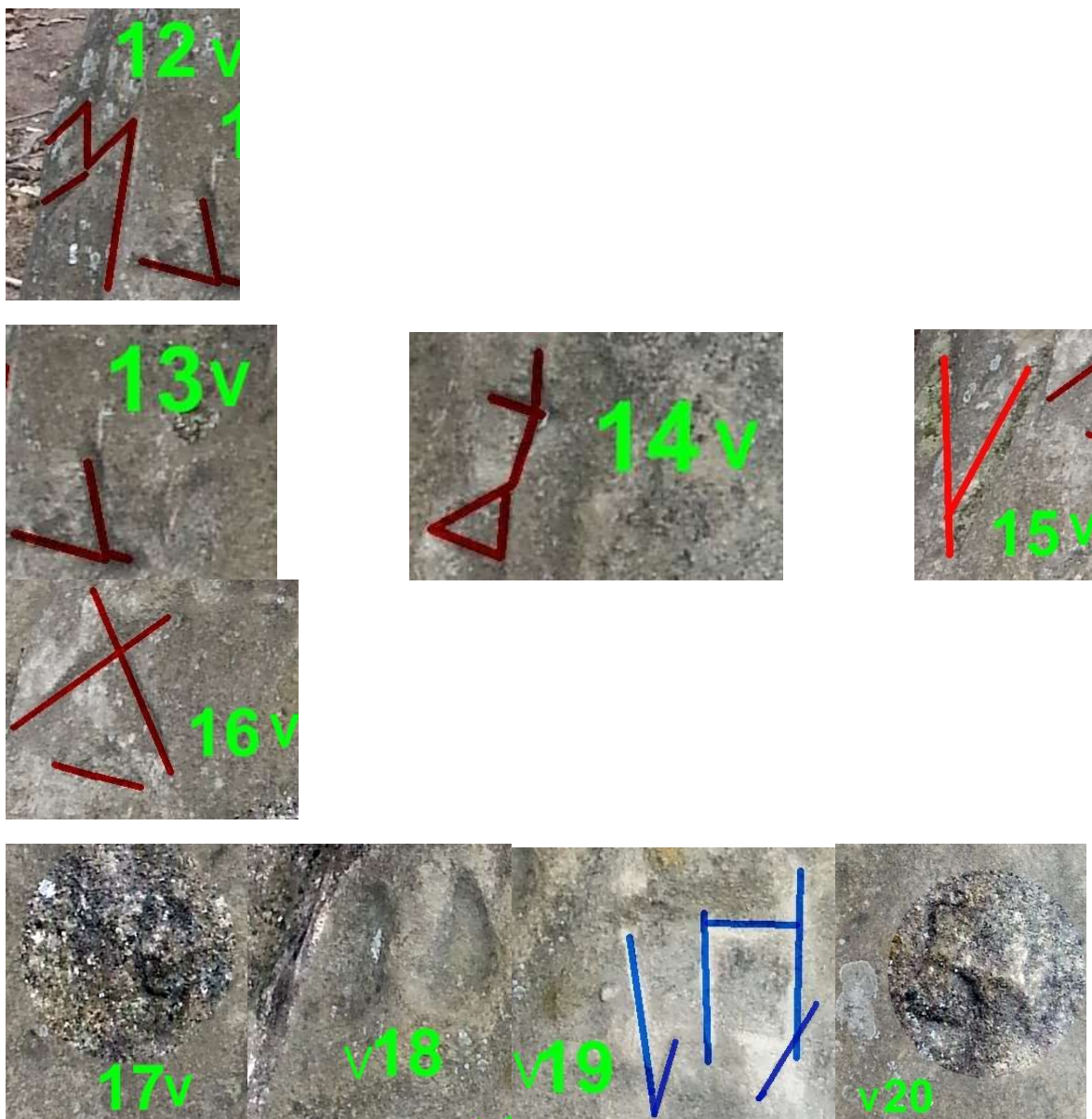

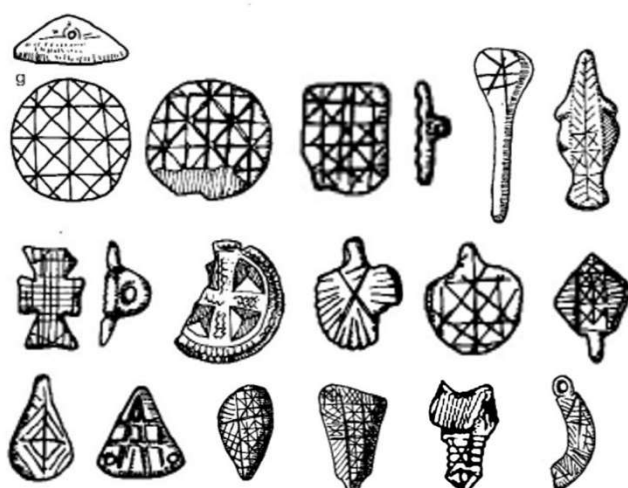
Fig. 7. Piatra 1, fața 3 marcajele ▲, catalog DS ▼.

Fig. 8.		 24a	 1a = a	 111d	 49b	 46b
		Rupestre	Ep. Cuprului	Neolitic	Creștine	Loc obiecte de cult
Coronini		1				
Chindia 2 f		1				
Abu Hureyra			1			
Banțica			1			
Broscariului Pi 22			1			
Broscariului Pi3			1			
Broscariului P1 fața			1			
Csapojevka			1			
Daia Română			1			
Falkenstein			1			
Fratelia I			2			
Jela 146			1			
Karanovo I			1			
Karanovo VI			1			
Kolsh I			1			
Măgura Vitănești			1			
Orăștie			1			
Parța			3			
Parța 3			1			
Parța A1981			1			
Parța P40			1			
Parța Pasărea			1			
Parța inv. A2707			1			
Popiza semn b8			1			
Rast			1			
Tangâru			1			
Teasc Piatra 21			1			
Teasc Piatra 25			1			
Teasc Piatra 3			1			
Teasc Piatra 5			1			
Teasc Piatra 8			1			
Turdaș			4			
Turdaș 139.20			1			
Vrșac -At			1			
Vrșnik			1			
Karanovo			1	1		
Cifer, Pacon			1		1	
Ovcharovo			1		1	
c. Vinča, Srem			1		1	
Bucium				2	3	
Broscaru Pi. 4					1	
Coronini					1	
Chindia 2					1	
Glăvăneștii V. f.b.					1	
Jela 4					1	
Lozna 1					1	
Nandru 1					1	
Nandru 1b					1	
Nandru 2					1	
Paradimini					1	
Svetozarevo 2					1	
Tărtăria 3.5					1	
Târpești					1	

Turdaş 173					1	
Vrşac 6					1	
liniar stichband					1	
Cotârgaşi					2	1
Coronini						1
Chindia 2						1
Teasc						1

Sintetizând datele din fig. 8, observăm că, din cele 58 de situații, 9 sunt din Epoca Cuprului, 37 sunt din Neolitic, 16 sunt legate de arta rupestră, iar 23 sunt legate de obiecte sau locuri de cult. Desigur, sunt mult mai multe situații, dar le-am ales doar pe acelea care aveau și înclinația, și poziția identică. Urmărind dispunerea în timp (pe epoci) a semnelor, observăm că ele sunt corelate în toate epocile. Desigur, corelațiile sunt slabe, de cele mai multe ori sunt doar 2-3 semne. În această situație este greu de tras o concluzie directă. Indirect, ele transmit mesaje sub forma simbolurilor, nu este vorba despre „scrieri”. De nenumărate ori am arătat că simbolurile au o putere de comunicare mare și aceleași lucruri se repetă în timp, cum am văzut în fig. 8. De altfel numeroși specialiști care s-au ocupat de simboluri au arătat că, de exemplu, crucea reprezintă o împărțire a anului în cele patru anotimpuri și simboluri solare¹³.

Mellaart J. 1975 fig. 95
Early Halaf seals and (a) from Mersin XXVII
the rest from Arpachiyah (after Mallowan)

Fig. 9. Simboluri cu cruce, Anatolia (după Mellaart 1975).
stăpânirii romane avem chiar o bazilică creștină¹⁵.

Dacă este vorba de o carieră pentru castrul roman de la Porolissum, este posibil ca

Ideea combinațiilor de pătrat, diagonale, cruce (din combinarea părții stângi și drepte (X), nu este doar din perioada creștină. În Anatolia, în marile civilizații, sunt numeroase obiecte (fig. 9), pandantive, amulete, sigilii, alte obiecte care au redat pe ele simboluri, idoli cu bandă în cruce pe piept sau spate (*Kreutzband* și altele¹⁴).

Revenind la zona arheologică a castrului roman de la Buciumi, care face parte din sistemul de pază al provinciei Dacia Porolissensis, trebuie să amintim că, în perioada romană, la Porolissum, sunt numeroase piese cu semne și simboluri creștine, iar către sfârșitul

¹³ H. Wirth, *Die Heilige Urschrift der Menschheit. Symbolgeschichtliche Untersuchungen diesseits und jenseits der Nordatlantik*, Leipzig: Koehler & Amelang. Urschrift I. Text band. 1931, p. 37 și urm; 43, 56-67, 119-129 ș.a.

¹⁴ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, in „Bibliotheca Musei Napocensis”, III, Cluj, 1979, pl. XX/D6, 9, G4, XXI G5; S. Hansen, *Bilder vom Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur antropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa*, in „Archologie in Eurasien”, Band 20, Deutsches Archäologisches Institut, Eurasien-Abteilung. Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 2007, Pl. 250/10, 22; 255/1, 271/1; 321/3; 325/5-7; 328-329; 377; 407; 461-469; 472 ș.a.; Monah, *Plastica antropomorfa a culturii Cucuteni-Tripolie*, ediția a doua revăzută și adăugită, in „Bibliotheca Memoriae Antiquitatis”, XXVII, Editura Constantin Matasă, Piatra-Neamț, 2012, fig. 103.3, 108.4, 122.12; 132.8; 146.1 ș.a.; Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, Chapter 9. *About the great religious themes of Vinca culture*, in C.-E. Ursu and S. Terna (eds.), *Anthroporphism and symbolic behavior in the Neolithic and Copper Age communities of South-Eastern Europe*. In „Studies into South-East European Prehistory”, I, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, 2014, p. 206, 225-227, fig. 712-76 ș.a.

¹⁵ N. Gudea, *Cristiana Minora. Studii articole și note în legătură cu Creștinismul tipuriu din Dacia romană, Dacia postromană și unele provincii vecină*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011 și bibl.

altarul să aparțină unor sclavi romani care au îmbrățișat creștinismul, dar aceasta este posibil să fie doar o speculație. Din mai multe lucrări ale lui N. Gudea, privind creștinismul timpuriu din Epoca Romană, avem numeroase obiecte și situații de redare a variantelor de cruci din lumea romană și romană târzie (fig. 9). Prezența unui Y în mai multe situații v7, v13, v15, ne duce cu gândul la un creștinism timpuriu, influențat de gnostici, unde Y ar reprezenta numele nerostit al lui YHWH Yahve, care apare adesea ca numele divinității supreme: *Înaltul, Eternul, Prea-Sfântul, Domnul...*¹⁶.

N. Gudea și alți colegi au publicat o serie de forme ale crucii din perioada romană și romană târzie (fig. 10), pe care le regăsim pe semnele rupestre în diferite forme (fig. 14).

Typus	Nomina	SPECIES	varia lectio					
			a	b	c	d	e	f
A	crux graeca = quadrata N.Gudea 2011, T.3	+	f	p	λ ω			
B	crux latina N.Gudea 2011, T.3	†	†	†	T	†	†	
C	crux S. Andrei N.Gudea 2011, T.3	X	X	X	X	X	⊠	
D	crux monogramatica N.Gudea 2011, T.3	✱	✱	⊗	✱	✱		
E	crux Jacobi N.Gudea 2011, T.3	✱	✱	✱	⊗	⊗	⊠	
F	chrisma N.Gudea 2011, T.3	✱	✱	⊗	✱			

Fig. 3. Tabel cuprinzând principalele tipuri de cruce pe obiectele de uz casnic și variantele lor (tabel III).

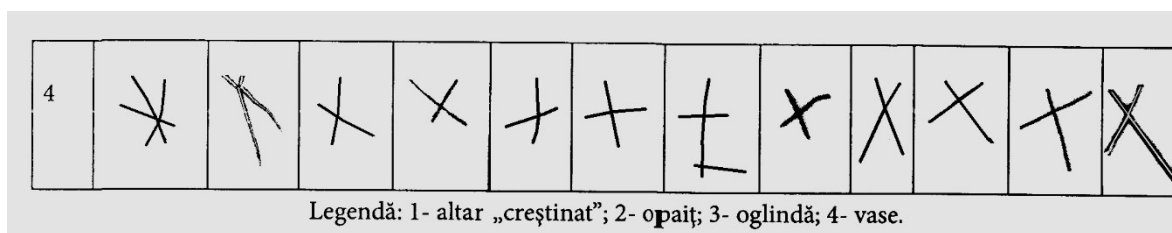
Typus	Nomina	SPECIES	varia lectio						
			a	b	c	d	e	f	g
A	crux graeca 250 d.H T4	+	†	⊕	⊕				
B	crux latina 250 d.H T4	†	†	⊕	†	†			
C	crux ^{T4} S. Andrei 250 d.H	X	X	⊠	X				
D	crux monogramatica	✱	✱	✱	✱	✱	✱		
E	crux ^{T4} Jacobi 250 d.H	✱	✱						
F	chrisma T4 250 d.H	✱	✱						
G	√svastica T4 250 d.H	卐	卐						

Fig. 4. Tabel cu tipurile de cruce incizate sau zgâriate pe vasele de la Dura Europos (secolul II - 250).

Fig. 10. Tipuri de cruci : ▲ apud Gudea 2011 ș.a.; ▼ apud Bondoc 2013¹⁷.

¹⁶ N. Vlassa, *Neue Beitrage zur Frage orientalischer Einflüsse im Neolithikum Siebenbürgens, Prähistorische Zeitschrift*, 42, 2, p. 181-192, 1974, p. 128.

¹⁷ D. D. Bondoc, *Câteva evidențe privind relațiile dintre păgâni și creștini la Cioroiu Nou, în epoca romană, în „Tibiscum”, S.N., 3, 2013, p. 119-129.*

Pentru perioada medievală timpurie, sunt numeroase dovezi de redare a semnelor creștine și, mai ales, a crucii, ca în lucrarea lui Dan Gh. Teodor privind creștinismul din secolele IX-XI (fig. 11-12)¹⁸.

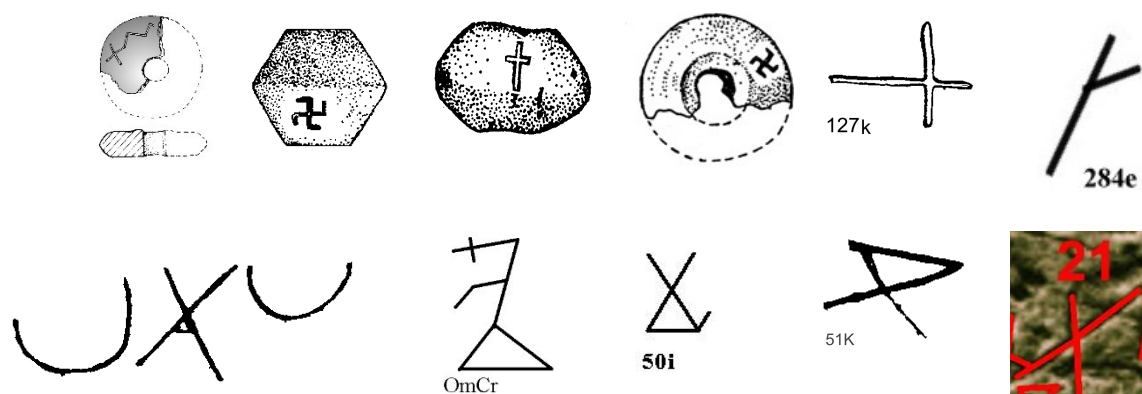

Fig. 11. Piese cu semne și simboluri creștine (apud Teodor 1991).

Putem observa cum unele simboluri din Neolitic (fig. 9) dăinuiesc în creștinismul timpuriu din România (fig. 10-12). Credem că simbolurile se leagă de marile probleme ale vieții (anotimpurile, lumina, punctele cardinale ș.a. Prin studiul nostru, cu caracter de etnoreligie, dorim să sensibilizăm colegii arheologi și istorici să se aplece mai mult asupra simbolurilor din preistorie. Nu sunt doar elemente de convergență. Pandantivele aduc noroc, feresc de necazuri, se spune în credințele populare.

¹⁸ D. Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați. De la origini și până în sec. XIV*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1991.

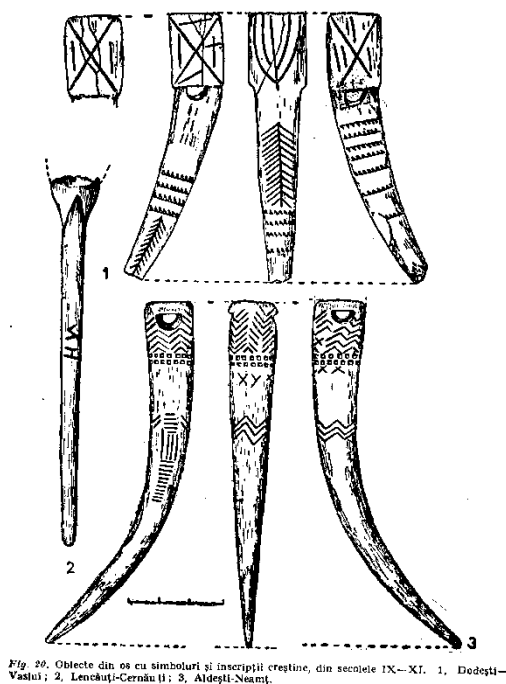

Fig. 12. Piese cu semne creștine, pandantive turnate în Moldova cu semne creștine, secolele IX-XI, apud Teodor, 1991.

Ar fi imposibil de analizat toate simbolurile, dar am selectat, în fig. 13, câteva steaguri de la Ditrău cu semne și simboluri creștine (fig. 12.28, 30); în afară de cruce mai au T (Theos-Zeu) și Y (Yahve).

Analogii | Bucium din baza de imagini (SD și simboluri)

Crucea

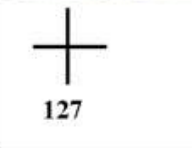
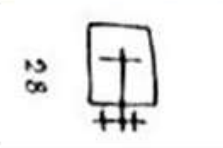

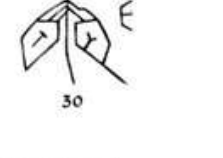
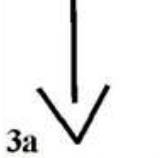

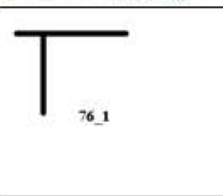

			
		Combina#ii si invoca[ri 	
			
			
			

Fig. 13. Analogii de la Ditrău și din DS pentru semnele de la Bucium.

Acestea ne aduc aminte de studiul lui N. Vlassa, despre unele plăcuțe de aur din perioada romană târzie de la Orșova¹⁹. El ne-ar fi spus mai multe și mai clar despre simbolurile noastre²⁰.

Fig. 14. Semne și simboluri creștine.

¹⁹ Vlassa, *op.cit.*, 1974; *Idem*, *O nouă plăcuță de aur gnostică de la Dierna*, in „Acta Mvsei Napocensis”, XIVB, p. 205-219.

²⁰ Gheorghe Lazarovici: Mi-a fost un dascăl și un prieten bun, sper să nu-i dezamăgesc memoria!!!!

CAVE SIGNS FROM BUCIUMI (SĂLAJ COUNTY)

At Buciumi, in Sălaj County, some impressive stone blocks have been discovered, which preserve signs and symbols that can be related to Christianity. Their analysis demonstrates that a number of elements have been transmitted over the millennia, as they are found in our databases referring to the Danube Script, but others appeared even earlier, in the Paleolithic.

BIBLIOGRAFIE

- Bejenariu J., Pop R. 2013. Discoveries Prehistoric Petroglyphs Recently Discovered in the Someș Valley (Sălaj County), Romania. In ****International Newsletter on Rock Art, INORA*, 66. 2013, p. 1-4.
- Bondoc D. D. 2013. Câteva evidențe privind relațiile dintre păgâni și creștini la Cioroiu Nou, în epoca romană. *Tibiscum*, S.N., 3, p. 119-129.
- Braniște, E., Braniște, Ec., 2001. *Dictionar enciclopedic de cunostinte religioase*, Ed. Diecezană, Caransebeș.
- Gudea N. 2011. *Cristiana Minora. Studii articole și note în legătură cu Creștinismul tipuriu din Dacia romană, Dacia postromană și unele provincii vecină*, Ed. Mega, Cluj-Napoca.
- Hansen S. 2007. *Bilder vom Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur antropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa*, Archölogie in Eurasien, Band 20, Deutsches Archäologisches Institut, Eurasien-Alteilung. Mainz: Verlag Philipp von Zabern.
- Lazarovici Gh. 1979. *Neolithic Banatului*, Bibliotheca Mvsei Napocensis, III, Cluj.
- Lazarovici Gh. 2000. The Eagle-The Bird of Death, Regeneration-Ressurrection and Messenger of Gods. Archaeological and Ethnological Problems. *Tibiscum*, X, p. 57-68.
- Lazarovici Gh., Gavrilă D.-L. 2016. About symbols and signs in the rock sanctuaries. In C.-E. Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici (eds.), *Between Earth and Heaven. Symbols and signs. In Memory of Henrieta Todorova*, Muzeul Bucovinei Suceava, Academia Română-Filiala Iași* Institutul de Arheologie Iași, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, p. 453- 479.
- Lazarovici Gh., Gavrilă D.-L. 2017. 2.1 Gavanele - „Perechea Divină” (The Divine Couple). 2.2 “The Giant” at Agatoane. 2.4. Agatonul Vechi. In C.-E. Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici (eds.), *Symbols and signs as a communication system. In memory of Gheorghe Dumitroaia, Papers presented at the international symposium “From Symbols to Signs. Signs, Symbols, Rituals in sanctuaries”, Suceava, Romania, 9-11 September 2016*, Etnoreligion Series, III, Muzeul Bucovinei Suceava, Academia Română-Filiala Iași, Institutul de Arheologie, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, p. 288-296.
- Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2011. Altarele din munți în preistorie. In C. Cosma (ed.), *Studii de arheologie și istorie. Omagiu Profesorului Nicolae Gudea la 70 de ani*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, p. 101-135.
- Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2014. Chapter 9. About the great religious themes of Vinca culture. In C.-E. Ursu and S. Terna (eds.), *Anthroporphism and symbolic behavior in the Neolithic and Copper Age communities of South-Eastern Europe. Studies into South-East European Prehistory I*, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, p. 187-248.
- Lazarovici Gh., Pop R. 2016. Hunting Symbols from the Someș Cliffs. In C.-E Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici (eds.), *Symbol to Sings 2015: Between Earth and Heaven. Symbols and signs. Papers presented at the international symposium From Symbols to signs. Signs, symbols, rituals in sanctuaries, Suceava, Romania, 11-13 September 2015. In memory of Henrieta Todorova*, Etnoreligion Series, II, Muzeul Bucovinei Suceava, Academia Română-Filiala Iași, Institutul de Arheologie, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, 2016, p. 57-106.
- Lazarovici Gh., Pop R. 2016a. Simboluri legate de vânătoare de la falezile Someșului. *Acta Musei Porolissensis*, XXXVIII, p. 9-63.
- Lazarovici Gh et alii 2018. Gh. Lazarovici, C. C. Roman, Lazarovici C.-M., Al.-Val. Lupea, Noi semne rupestre în Peștera Cizmei. Un studiu de etnoreligie. *Sargetia*, IX (XLV), S. N., p. 109-142.
- Monah D. 2012. *Plastica antropomorfa a culturii Cucuteni-Tripolie*, ediția a doua revăzută și adăugită, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XXVII, Ed. Constantin Matasă, Piatra-Neamț.
- Pop R., Ghemiș C. 2013. Contributions to the Knowledge of Parietal Art in North-Western Transilvania. The Discoveries from Ileanda (Sălaj Conty). *Ziridava*, 27, p. 7-20.
- Rîșcuța, C., Rîșcuța, I. 1977. Impresiunile palmare rupestre din Peștera Gaura Chindiei, comuna Pescari (județul Caraș-Severin). *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, XXVI, 1, p. 34.
- Teodor D. Gh. 1991. *Creștinimul la est de Carpați. De la origini și până în sec. XIV*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1991.
- Vlassa N. 1974. Neue Beiträge zur Frage orientalischer Einflüsse im Neolithikum Siebenbürgens. *Prähistorische Zeitschrift*, 42, 2, p. 181-192.
- Vlassa N. 1977. O nouă plăcuță de aur gnostică de la Dierna. *Acta Mvsei Napocensis*, XIVB, p. 205-219.
- Wirth H. 1931. *Die Heilige Urschrift der Menschheit. Symbolgeschichtliche Untersuchungen diesseits und jenseits der Nordatlantik*. Leipzig: Koehler & Amelang. Uhrschrift I. Text band.

AȘEZAREA DE SECOL IV D.CHR. DIN PUNCTUL „CĂLĂLBOAIA”, SAT POLOCIN, COM. POGONEȘTI, JUD. VASLUI (CAMPANIILE 2014-2015)

Mircea MAMALAUCA*, Mircea OANCA**

Keywords: settlement, dwellings, ceramic fragment, culture.

După sondajul arheologic din anul 2009, din punctul „Călălboaia”, sat Polocin, aflat la circa 400 m de necropolele din punctele „La Movilă” și „Islaz”, sondaj care a dus la descoperirea unei posibile locuințe de suprafață, a fost organizată, în anul 2013, prima campanie de cercetare sistematică. Din perimetrul cercetat în anul 2009 au fost recuperate nu mai puțin de 941 fragmente ceramice, un capac de urnă, o gresie pentru ascuțit obiecte de fier și două fragmente dintr-un pieptene de os, format din mai multe plăcuțe suprapuse¹. Mai apoi, în anul 2013, au fost dezvelite două locuințe cu un inventar foarte sărac. Este vorba de locuințele de suprafață L 1 și L 2, descoperite în perimetrul primelor două secțiuni, respectiv S 1 și S 2. Aproape întregul material recuperat a fost încadrat în perioada secolului IV d. Chr., cu excepția câtorva fragmente ceramice și piese (fibulă, monedă) aparținând secolului III d. Chr.²

În anii 2014-2015, au urmat noi campanii de cercetare, încheiate cu rezultate care merită a fi cunoscute. Au fost trasate trei secțiuni, respectiv S 4, S 5 și S 6 (Pl. 2), în perimetrul cărora au fost descoperită o parte din L 1 și o nouă locuință, respectiv L 3.

La 0,50 m sud de S 1, am trasat un șanț lung de 26 m pe axa est-vest, cu lățimea de 2 m. Între metrii 6 și 12, la adâncimea de - 0,40 m, s-au conturat urmele unei noi locuințe (am considerat în prima fază de cercetare) de suprafață, orientată est-vest, având lungimea de 5,20 m, iar pentru a-i determina lățimea, în anul următor, am trasat o secțiune la sud de cea precedentă. În perimetrul acesteia nu au mai apărut urme arheologice. Acest complex aflându-se în apropierea primei locuințe, cercetată în anul 2013, este posibil ca între ele să existe legătură. Poate fi vorba de o anexă la L 1 sau de două locuințe, lipite una de cealaltă, sau chiar de o singură locuință, respectiv L 1 de dimensiuni mai mari. Menționăm că L 1 avea, inițial, o suprafață de circa 11 mp, lucru care ne determină ca, ținând cont de situația din teren, să considerăm că descoperirea din perimetrul S 4 nu este altceva decât o prelungire a L 1 și nu o nouă locuință. Interesant este, însă, faptul că materialul arheologic recuperat din acest perimetru se rezumă doar la multe bucăți de chirpic, dispus masiv între metrii 8,10 și 9,5 m. Din apropierea acestei aglomerări de chirpic au fost recuperate și două fragmente de vatră, fețuită, cu urme de ardere intensă. Zone în care s-au aflat concentrate bucăți de chirpic mai existau și în extremitatea estică a complexului, precum și în cea vestică, dar pe o suprafață și cu o densitate mult mai mică. Alături de bucățile de chirpic, provenite din pereții construcției, au mai fost recuperate fragmente de oase și câteva cioburi. Acest complex arheologic, pe baza elementelor descrise, l-am considerat ca fiind, posibil, partea de sud a L₁.

*mircea_mamalaucă@yahoo.com; **myrxas@yahoo.com

¹ M. Mamalaucă, *Sondajul arheologic din punctul „Călălboaia”, sat Polocin, com. Pogonești, jud. Vaslui*, în Acta Musei Tutovens, IX-X, 2014, p. 151-165.

² M. Mamalaucă, *Așezarea din sec. IV d. Chr. De la Polocin (com. Pogonești, jud. Vaslui-campania 2013)*, în Acta Musei Tutovens, 2018, XIV, p. 137-164.

În urma inventarierii întregului material descoperit în perimetrul complexului arheologic, am constatat că au fost recuperate 40 de fragmente ceramice de culoare cenușie, provenite de la vase lucrate la roată din pastă fină, 16 fragmente de vase, de asemenea, lucrate la roată, din pastă de culoare cărămizie. La acestea se mai adaugă 41 de fragmente provenite din vase lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă, de culoare cenușie, și 7 fragmente desprinse din vase lucrate cu mâna, din pastă grosieră. La toate acestea se mai adaugă și 2762 de bucăți de chirpic.

Din perimetrul cuprins între metrii 6 – 12, acolo unde considerăm că putem vorbi de prelungirea L₁, la adâncimea de – 0, 40 m, îndeosebi din intervalul metrilor 8-10, provin câteva zeci de fragmente din vase lucrate la roată, din pastă fină, dar mai ales zgrunțuroasă. Din toate acestea, am ales un fragment de la fundul unui vas lucrat la roată din pastă fină, de culoare cenușie (Pl. 2, fig. 1), un fragment de la partea superioară a unui vas de aceeași culoare (Pl. 2, fig. 2), dar și un fragment dintr-un vas, probabil miniatural, de culoare cenușiu deschis, prevăzut cu un decor format dintr-o succesiune de cercuri concentric dispuse pe orizontala vasului (Pl. 2, fig. 3). Aceștia le adăugăm câteva fragmente desprinse din partea superioară a unor vase lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă de culoare cărămizie (Pl. 2, fig. 4, 5) sau cenușiu-negricioasă (Pl. 2, fig. 6, 7), dar și din partea inferioară a unor oale (Pl. 2, fig. 8, 9). Inventarul este identic și în intervalul 10 – 12 metri, unde întâlnim, în linii mari, aceleași categorii de vase, respectiv fragmente din diverse categorii de vase. În acest sens, putem aminti un fragment desprins de la fundul inelar al unui castron lucrat la roată din pastă fină de culoare cărămizie (Pl. 2, fig. 10), sau de la buza unui vas realizat în aceeași tehnică (Pl. 2, fig. 11).

Mai multe fragmente, din perimetrul locuinței, provin de la adâncimea de -0,45 – 0, 50 m. Dintre metrii 6 – 7 ai secțiunii S 4, au fost recuperate trei fragmente, două desprinse din vase lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă și unul din zona mediană a unui castron lucrat la roată din pastă fină, de culoare cenușiu închis. În intervalul metrilor 7 – 9 au fost descoperite câteva cioburi provenite atât din vase lucrate la roată, din pastă fină cenușie, cât și din pastă zgrunțuroasă, precum și un fragment desprins din corpul unui vas lucrat cu mâna, din pastă grosieră. Din nefericire, acestea proveneau din puncte de pe suprafața vaselor care nu permit lansarea unor supoziții privitoare la destinația și forma vaselor. Singurele fragmente la care ne putem imagina cărei categorii le aparțin sunt cele desprinse de la partea superioară a unui castron, de mici dimensiuni, lucrat la roată, din pastă fină, de culoare cenușie (Pl. 2, fig. 12) și a unui vas cu fundul inelar, de culoare cenușiu deschis (Pl. 2, fig. 13). Din perimetrul cuprins între metrii 9 – 11 au fost recuperate câteva cioburi desprinse din corpul unor castroane lucrate la roată, din pastă fină, unul de culoare cenușiu închis (Pl. 3, fig. 1), iar celălalt cenușiu deschis (Pl. 3, fig. 2). De semnalat sunt și cele câteva fragmente desprinse de la fundul (Pl. 3, fig. 3) sau gura unor oale (Pl. 2, fig. 4, 5, 6) lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă, de culoare cărămizie, respectiv cenușie. Interesant este și fragmentul dintr-un vas, probabil oală, lucrată la roată, din pastă zgrunțuroasă, de culoare cenușiu – cărămizie (Pl. 3, fig. 7). Pe suprafața fragmentului s-a păstrat o mică parte dintr-un decor meandric incizat în lutul moale. Din extremitatea vestică a acestui complex, dintre metrii 11 – 12 mai provin câteva foarte mici fragmente din corpul unor vase lucrate la roată, din pastă fină, cenușie, greu însă de încadrat.

Din afara locuinței provin nu mai puțin de 119 fragmente din vase lucrate la roată, din pastă fină, de culoare cenușie, 103 cărămizii, 130 desprinse din vase lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă, de culoare cenușie și cărămizie și 33 din vase lucrate cu mâna din pastă grosieră. La toate acestea mai pot fi adăugate și 664 bucăți de chirpic și 5 pietre. În acest perimetru, primele urme arheologice au apărut de la adâncimea de - 0,15 m; este vorba de două cioburi desprinse de la fundul, posibil al unei oale de dimensiuni mari, lucrată la roată, din pastă fină, de culoare cenușiu deschis (Pl. 3, fig. 8), la care se mai adaugă unul de la partea inferioară a unui castron, cu fundul drept, lucrat la roată din pastă fină, de culoare cenușiu deschis (Pl. 3, fig. 9). De la aceeași adâncime au mai fost recuperate fragmente, desprinse de la partea superioară a unor vase lucrate la roată, din pastă fină, de culoare cărămiziu - roșietică (Pl. 3,

fig. 10, Pl. 4, fig. 1, 2), precum și de culoare cenușie, cu urme de ardere secundară (Pl. 4, fig. 3, 4). Există și câteva cioburi din vase lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă, rupte de la partea superioară (Pl. 4, fig. 5) sau de la fundul unor asemenea vase (Pl. 4, fig. 6, 7).

De la aceeași adâncime, dar din suprafața aflată deasupra locuinței, au fost recuperate mai multe fragmente, din care am ales două desprinse de la partea inferioară a unui vas de dimensiuni mari (probabil, o oală), lucrată la roată, din pastă fină de culoare cenușiu deschis (Pl. 5, fig. 1), sau de la partea inferioară, posibil a unui castron lucrat în aceeași tehnică și apropiat în privința culorii cu cel prezentat anterior (Pl. 4, fig. 8). Merită amintit fragmentul de la partea inferioară a unui vas, cu fundul inelar, lucrat la roată, din pastă zgrunțuroasă, de culoare cărămizie (Pl. 4, fig. 9).

După ce am prezentat câteva fragmente adunate de la adâncimea de - 0,15 m, din perimetrul cuprins în afara L 1, trebuie să remarcăm faptul că destul de multe fragmente provin de la adâncimea de - 0,40 m. Din intervalul cuprins între metrii 0 – 2, de la nivelul de călcare, provin câteva zeci de fragmente, multe dintre ele greu de încadrat din punct de vedere al categoriei de vase din care provin, vase lucrate, însă, la roată, din pastă fină, dar și din ceramică zgrunțuroasă, de culoare cenușie sau cărămizie. Există, totuși, și câteva fragmente care pot să ne ofere indicii legate de categoria de vase din care s-au desprins. În acest sens, amintim fragmentul rupt de la partea superioară a unui vas (castron) lucrat la roată, din pastă fină, de culoare cenușie (Pl. 5, fig. 2), precum și cel de la fundul unui vas, de mari dimensiuni, lucrat la roată, din pastă fină, de culoare cenușiu închis (Pl. 5, fig. 3). De remarcat ar mai fi două cioburi provenite de la partea superioară a unor vase lucrate la roată din pastă fină de culoare cărămizie (Pl. 5, fig. 4; Pl. 6, fig. 1). Interesant este și fragmentul desprins de la partea superioară a unui vas lucrat la roată, din pastă fină, de culoare rășietică, cu buza îngroșată, de formă rectangulară (Pl. 6, fig. 2). De remarcat sunt și două fragmente desprinse de la mijlocul unor vase lucrate la roată, prevăzute cu un decor constând dintr-o succesiune de linii în zig-zag (Pl. 6, fig. 3, 4).

Din același perimetru provin și câteva fragmente din vase, probabil oale, lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă. Este vorba de cinci fragmente desprinse de la fundul unor oale de culoare cărămizie (Pl. 5, fig. 5; Pl. 6, fig. 5) sau negru cenușiu (Pl. 6 fig. 6), de la partea superioară a unei oale (Pl. 6, fig. 7) și chiar un fragment dintr-o toartă (Pl. 6, fig. 8).

În intervalul cuprins între metrii 2 – 4, lucrurile se repetă, fragmentele desprinse din vase lucrate la roată, din pastă fină (Pl. 7, fig. 2), aflându-se alături de cele de desprinse din vase lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă, respectiv două fragmente de la partea superioară (Pl. 7, fig. 1, 3), unul din zona mediană a unui vas (Pl. 7, fig. 4) și un fund desprins din aceeași categorie de vase (Pl. 7, fig. 5). De remarcat sunt, însă, și două fragmente desprinse din două oale lucrate cu mâna, din pastă grosieră, respectiv un fragment de la partea superioară a unei oale (Pl. 8, fig. 1) și de la fundul altui vas (Pl. 8, fig. 2). Sigur și în acest perimetru au fost mai multe fragmente despre care, însă, nu putem oferi mai multe informații, datorită dimensiunilor mici și a locului din care acestea s-au desprins.

În intervalul cuprins dintre metrii 4 – 6, la aceeași adâncime de - 0,40 m, din mai multe fragmente recuperate ne-am oprit la două, provenite din vase lucrate la roată, din pastă fină, unul de culoare cenușie (Pl. 8, fig. 3), iar celălalt cărămiziu-roșietic (Pl. 8, fig. 4) și alte două desprinse de la fundul unor oale lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă, de culoare cenușie (Pl. 8, fig. 5), respectiv cărămizie (Pl. 9, fig. 1).

La cele prezentate până acum, merită să adăugăm și fragmentele provenite din afara locuinței, din extremitatea vestică a secțiunii, dintre metrii 21 – 27. Din cele câteva zeci desprinse din diverse categorii de vase lucrate la roată sau cu mâna, am selectat câteva mai reprezentative, cum ar fi un fragment dintr-un vas bogat ornamentat cu linii meandrice și drepte (Pl. 9, fig. 2). Acest tip de decor este des întâlnit pe suprafața unor vase de provizii, specifice perioadei secolelor III – IV d. Chr. Merită amintite și cele trei fragmente desprinse din corpul

unor oale lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă, una dintre ele de dimensiuni apreciabile, de culoare cărămizie (Pl. 9, fig. 3), și două de culoare cenușie (Pl. 8, fig. 6; Pl. 9, fig. 4), dar și un fragment de la fundul unei oale lucrate cu mâna, din pastă grosieră, de culoare cărămizie (Pl. 9, fig. 5). Din categoria fragmentelor desprinse din vase (castroane) lucrate la roată din pastă fină cenușie, respectiv cărămizie, menționăm două fragmente de la partea superioară a unor vase (Pl. 9, fig. 6, 7).

Următoarea secțiune trasată este cea cu numărul 5, S 5, aflată la 0,5 m nord de S 2, în prelungirea casetei pe care am practicat-o în vederea descoperirii, în întregime, a L₂. În perimetrul acestei secțiuni nu a fost descoperit niciun complex arheologic, în schimb, au fost recuperate un număr mare de fragmente ceramice și chirpic. Secțiunea a avut o lungime de 10 m și o lățime de 2 m, în acest perimetru afându-se 75 de fragmente provenite din vase lucrate la roată din pastă fină, de culoare cenușie, 98 din pastă fină, de culoare cărămizie, 90 din vase lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă și 20 desprinse din vase lucrate cu mâna, din pastă grosieră, de culoare cărămizie și alte două de culoare cenușie. De pe suprafața secțiunii provin 263 bucăți de chirpic și 50 de fragmente de oase provenite de la diverse animale. Remarcăm un mic fragment dintr-un vas de sticlă, probabil parte dintr-un pahar cu alveole pe suprafață, descoperit în stratul vegetal.

Marea majoritate a fragmentelor ceramice au fost recuperate de la adâncimi cuprinse între – 0,40 m – 0,60 m. În acest sens, în intervalul 10 – 12 m, am descoperit atât un fragment dintr-un vas, probabil oală de mari dimensiuni, lucrată la roată, din pastă fină, de culoare cenușie (Pl. 10, fig. 1), cât și un mic fragment de la partea superioară a unui castron, de mici dimensiuni, lucrat la roată, din pastă fină, de culoare cenușie (Pl. 9, fig. 8). La acestea se mai adaugă alte două mici cioburi desprinse dintr-un vas mic (castron?), realizat dintr-o pastă foarte fină, de culoare cenușiu deschis. Merită semnalat decorul format dintr-o succesiune de incizii paralele, dispuse, posibil pe mare parte din suprafața vasului (Pl. 10, fig. 2, 3). La fragmentele enumerate se adaugă alte câteva desprinse din vase lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă, de culoare cenușie, sau cărămizie, respectiv două de la partea superioară a unor oale Pl. 10, fig. 4, 5), precum și o buza în formă de T a unui castron de mari dimensiuni (Pl. 10, fig. 6). De la aceeași adâncime, dar în intervalul metrilor 13 – 14, au fost recuperate mai multe fragmente provenite din toate categoriile de vase, respectiv lucrate la roată, din pastă fină sau zgrunțuroasă, dar și lucrate cu mâna. Remarcăm pentru acest interval două fragmente de la partea superioară a două vase (castroane), lucrate la roată, din pastă fină, unul de culoare cenușie (Pl. 11, fig. 1), iar celălalt cărămiziu (Pl. 11, fig. 2). Mai interesant este, însă, unul din cele două fragmente desprinse din vase lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă, de culoare cenușie. Este vorba de un fragment care provine dintr-un vas de provizii, de dimensiuni medii, cu un decor meandric care, probabil, a fost dispus pe o parte din suprafața vasului, de obicei, în zona superioară a acestor categorii de vase (Pl. 11, fig. 3). La acest fragment se mai adaugă unul desprins dintr-un vas de mici dimensiuni (Pl. 11, fig. 4). Lucrurile se repetă și în intervalul cuprins între metrii 15 – 16, de unde au fost adunate mai multe fragmente rezultate în urma spargerii unor vase lucrate la roată din pastă fină, de culoare cenușie, sau cărămizie, dar și din vase lucrate cu mâna, din pastă grosieră. Singurele cioburi care ne-au permis o încadrare categorială sunt cel desprins de la fundul unui vas lucrat la roată, din pastă zgrunțuroasă (Pl. 11, fig. 5), respectiv de la partea superioară (Pl. 11, fig. 6). Interesant este și bucata dintr-o toartă de amforă, probabil de mari dimensiuni, de culoare cărămiziu deschis, spre galben (Pl. 11, fig. 7), dar și fragmentul de la partea superioară a unui vas de mici dimensiuni lucrat roată, din pastă fină, de culoare cărămizie. (Pl. 11, fig. 8). Din același interval fac parte și alte trei fragmente, două desprinse din vase lucrate la roată, din pastă fină, de culoare cărămiziu roșietică, respectiv două torți (Pl. 12, fig. 1) și o a doua pe care se observă o impresiune a unui deget, făcută în lutul moale (Pl. 12, fig. 2). Cel de-al treilea fragment provine dintr-un vas lucrat la roată, din pastă fină, de culoare cenușie, cu urme de ardere secundară (Pl. 12, fig. 3).

În intervalul cuprins între metrii 16 și 20 au fost decoperite, de asemenea, câteva zeci de fragmente rupte, din diferite categorii de vase. Din toate acestea, am ales câteva pe care le-am considerat a fi mai ilustrative. Este vorba de fragmente desprinse de la partea superioară a două amfore de culoare cărămiziu deschis (Pl. 12, fig. 4, 5). La acestea se mai adaugă trei fragmente din vase lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă, de culoare cenușie, două de la partea superioară, probabil a unor oale (Pl. 12, fig. 6, 7) și unul din zona mediană, fiind acoperit și cu un decor format din linii ușor adâncite (Pl. 12, fig. 8). Semnalăm însă și câteva fragmente desprinse din vase lucrate la roată din pastă fină, de culoare cenușie sau cărămizie. Am ales pentru exemplificare unul desprins de la partea superioară, probabil a unui castroan (Pl. 13, fig. 1), iar celălalt de la fundul unui vas (Pl. 13, fig. 2)

În cadrul aceleași campanii din 2014, la 0,50 m nord de S 5, am trasat o nouă secțiune, respectiv S 6, cu lungimea de 10 m și lățimea, într-o primă fază, de 2 m, la care ulterior am adăugat, între metrii 2 și 7,5, o casetă cu lățimea de 1m. Dovedindu-se ulterior că nici aceasta nu a fost suficientă, în anul următor am lărgit această casetă cu încă un metru. La nivelul de călcare, pe suprafața trasată inițial am descoperit o serie de materiale arheologice, multe dintre ele greu de încadrat, atât din punct de vedere al categoriei de vase din care s-au desprins, cât și sub aspect tipologic. Câteva din aceste obiecte merită, totuși, a fi semnalate. Aș remarca în acest sens un fragment dintr-o toartă desprinsă dintr-un vas de mici dimensiuni, lucrat la roată, din pastă fină, de culoare cărămizie Pl. 13, fig. 3), dar și fragmente desprinse din vase lucrate din pastă fină, de culoare cenușie (Pl. 13, fig. 8, 9, 10, 11). La acestea se mai adaugă un fragment de la partea superioară, probabil a unei oale lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă, de culoare cenușie Pl. 13, fig. 4), precum și cioburi desprinse din alte vase (Pl. 13, fig. 5, 6, 7). Din rândul fragmentelor desprinse din vase lucrate cu mâna, din pastă grosieră, amintim unul de la fundul unei oale de mari dimensiuni de culoare cărămizie. (Pl. 13, fig. 12). Merită amintite, însă, și cele câteva bucăți de chirpic, parte din pereții unei locuințe.

În perimetrul acestei secțiuni, între metrii 2 - 7, 5 s-au conturat urmele unei noi locuințe, respectiv L3. Pe direcția E – V lungimea acesteia este de circa 7,5 m, iar pe N – S de aproximativ 3 m. Urmele arheologice au fost recuperate de la o adâncime cuprinsă între 0,40 – 0,50 m, fiind însă extrem de puține. Totul se rezumă la 28 fragmente care provin din vase lucrate la roată din pastă fină, de culoare cenușie, 23 fragmente din vase de culoare cărămizie, iar alte 35 provin din vase realizate prin aceeași tehnică, dar din pastă zgrunțuroasă. Doar 16 cioburi sunt din vase lucrate cu mâna, din pastă grosieră. În schimb în perimetrul locuinței au fost descoperite 1670 de bucăți de chirpic. De asemenea, pe aceeași suprafață au mai fost găsite resturi de oase de la diverse animale, două gresii și o cantitate destul de mare de cărbune. Menționăm că majoritatea bucăților de chirpic au fost recuperate de pe latura de sud a locuinței. De asemenea, un lucru important care trebuie semnalat este legat de faptul că podeaua locuinței era puternic bătătorită, fără urme de lutuială.

Încercând să realizăm o prezentare a materialelor arheologice, pornind de la locul din care au fost recuperate, respectiv de pe suprafața locuinței sau din afara acesteia, constatăm că din perimetrul aflat în imediata apropiere a L3, fragmentele sunt imposibil de încadrat din punct de vedere tipologic. Situația este aceeași și în perimetrul locuinței, între metrii 1–4, unde fragmentele desprinse din vase lucrate la roată, din pastă fină, de culoare cenușie și cărămizie, precum și cele două desprinse din vase lucrate din pastă zgrunțuroasă sunt imposibil de încadrat din punct de vedere tipologic. Totuși, merită amintite două cioburi dintr-un vas acoperit cu un strat de smalt pe interior și un decor format din linii în valuri, de culoare maronie pe fond maron deschis. Este posibil ca acestea să provină dintr-o piesă mai recentă, poate de epocă modernă (Pl. 14, fig. 1, 2). De asemenea, remarcăm și un mic fragment de la fundul unui vas lucrat la roată, din pastă fină, de culoare cărămiziu-roșietică. Se pare că și acesta este de dată recentă (Pl. 14, fig. 3). Există apoi cioburi foarte mici, din vase lucrate cu mâna din pastă grosieră, care sunt, însă, imposibil de încadrat tipologic (Pl. 14, fig. 4). În suprafața cercetată a fost descoperit și

un nucleu de silex (Pl. 14, fig. 5). De remarcat sunt și cele câteva bucăți de oase împrăștiate pe suprafața podelei. Tot în acest interval au existat nu mai puțin de 7 puncte cu resturi de cărbune și cenușă, dar și multe bucăți de chirpic, marea majoritate de dimensiuni mici.

Nici în intervalul cuprins între metrii 5 – 6 lucrurile nu sunt mult schimbate: alături de chirpic se aflau câteva zeci de fragmente ceramice, marea majoritate de dimensiuni foarte mici, desprinse din toate categoriile de vase, atât lucrate la roată, cât și cu mâna, reprezentative fiind un fragment desprins de la partea inferioară a unui vas lucrat la roată, din pastă fină, de culoare cenușiu deschis, probabil un castron (Pl. 14, fig. 6), și altul, desprins din fundul unei oale lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă (Pl. 14, fig. 7). De remarcat este și un ciob rupt din partea superioară a unui pahar de sticlă, pe care se observă două șanțuiri dispuse astfel: una sub buza paharului, cealaltă mai jos cu circa 1,5 cm, ele reprezentând cu siguranță un decor (Pl. 14, fig. 8).

În intervalul cuprins între metrii 7 – 8, situația este apropiată de cea din zona anterioară, bucățile de chirpic și oasele, provenite de la diverse animale, fiind completate de o serie de cioburi desprinse din diferite categorii de vase, multe dintre ele greu de încadrat datorită dimensiunilor reduse și a locului din care provin. Remarcăm, totuși, un fragment de la partea superioară a unui vas lucrat la roată, din pastă fină de culoare cenușie (Pl. 15, fig. 1), precum și un fragment de la partea superioară a unei oale lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă, de culoare neagră (Pl. 15, fig. 2).

Din intervalul metrilor 9 – 10, respectiv de dincolo de marginea locuinței, am recuperat câteva cioburi, din care doar unul se remarcă în mod deosebit: el s-a desprins de la partea superioară a unei oale lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă, de culoare cenușiu deschis (Pl. 15, fig. 3).

În linii mari, acesta este materialul arheologic descoperit în perimetrul S 6, precum și pe suprafața L 3, fiind ușor de sesizat sărăcia inventarului, precum și a informațiilor desprinse din studierea acestuia.

Concluzii

Este foarte ușor de sesizat că locuințele descoperite și cercetate în cele trei campanii derulate până acum sunt extrem de sărace în privința inventarului, totul rezumându-se la câteva obiecte, descoperite mai ales în campania din anul 2013. În cele din anul 2014 și 2015, locuințele cercetate sunt aproape în totalitate lipsite de piese importante. Aproape totul se rezumă la multe fragmente de chirpic și sute de fragmente ceramice extrem de mici, despre multe dintre ele neputându-se face aprecieri legate de categoriile de vase din care s-au desprins. Acesta este și motivul pentru care nu am încercat să realizez trimiteri la descoperiri de obiecte ceramice similare.

De remarcat este faptul că acel complex, considerat, la un moment dat, a fi o nouă locuință, respectiv L 3, nu este altceva decât o prelungire a L 1. Toate locuințele cercetate până acum sunt de suprafață, dar niciuneia nu i s-a putut sesiza nici conturul, nici eventualii stâlpi de susținere a pereților și a acoperișului. Interesant este faptul că podeaua din L 3 era puternic bătătorită, dar fără urme de lutuială.

În ceea ce privește încadrarea cronologică și culturală, materialele salvate, îndeosebi fragmentele ceramice, ne îndreptătesc să susținem, cu mare probabilitate, că așezarea, respectiv inventarul descoperit, poate fi încadrat perioadei secolului IV d. Chr., respectiv culturii Sântana de Mureș-Černjachov.

Lista ilustrațiilor

- Pl. 1. Localizarea așezării din punctul „Călălboia”, sat Polocin; Secțiunile trasate.
- Pl. 2. 1-3, 10-13 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 4-9 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.
- Pl. 3. 1-2, 8-10 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 3-7 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.
- Pl. 4. 1-4, 8 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 5-7, 9 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.
- Pl. 5. 1-4 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 5 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.
- Pl. 6. 1-4 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 5-8 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.
- Pl. 7. Ceramică lucrată la roată din pastă fină; 1, 3-5 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.
- Pl. 8. 1-2 - ceramică lucrată cu mâna din pastă grosieră; 3-4 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 5-6 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.
- Pl. 9. 1-4 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă, 5 - ceramică lucrată cu mâna din pastă grosieră; 6-8 - ceramică lucrată la roată din pastă fină.
- Pl. 10. 1-3 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 4-6 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.
- Pl. 11. 1-2, 8 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 3-6 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă; 7 – toarta unei amfore.
- Pl. 12. 1-3 - ceramică lucrată la roată din pastă fină, 4-5 - fragmente de amfore; 6-8 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.
- Pl. 13. 1-3, 8-11 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 4-7 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă; 12 - ceramică lucrată cu mâna din pastă grosieră.
- Pl. 14. 1-4, 6 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 5 - fragment silex; 7 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă; 8 – fragment dintr-un pahar de sticlă.
- Pl. 15. 1 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 2-3 ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.
- Pl. 16. Șantierul și amplasarea locuinței 3.
- Pl. 17. Locuința 3 (detaliu); secțiunile 5-6.
- Pl. 18. Locuința 4 (ansamblu și detaliu).
- Pl. 19. Locuința 4; echipa de pe șantier.

BIBLIOGRAFIE

- Bobi 1985: V. Bobi, *Considerații preliminare asupra celor două necropole din secolul al IV-lea e.n. descoperite în Moldova de Jos*, în *MemAntiq*, IX-XI, 1977-1979 (1985), p. 205-226.
- Bloșiu 1975: C. Bloșiu, *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Lețcani (jud. Iași)*, în *ArhMold*, VIII, 1975, p. 203-280.
- Coman 1980: G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, Editura Litera, București, 1980.
- Diaconu 1965: Gh. Diaconu, *Tîrșor. Necropola din secolele III-IV e.n.* Biblioteca de arheologie, VIII, Editura Academiei, București, 1965.
- Diaconu 1970: Gh. Diaconu, *Mogoșani. Necropola din sec IV e.n.*, Târgoviște, 1970.
- Diaconu 2003: Gh. Diaconu, *Tîrșor – un sit milenar, studii de istorie și arheologie*, Ploiești, 2003.
- Dragomir 2001: I. T. Dragomir, *Necropola virtuală Sântana de Mureș - Cerneahov (sec. III-IV e.n.) de la Lunca regiunea de sud a Moldovei*, în *Danubius*, XIX, 2001.
- Gaiu 1995: C. Gaiu, *Noi descoperiri și considerații asupra cimitirului de la Fântânele „Rât” (com. Matei, jud. Bistrița-Năsăud)*, în *R. B.*, IX, 1995, p. 149-163.
- Ioniță 1966: I. Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sântana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul RSR*, în *ArhMold*, IV, 1966, p. 189-259.
- Ioniță 1974: I. Ioniță, *Necropola din secolul IV e.n. de la Miorcani (jud. Botoșani)*, în *CercIst*, S.N., V, 1974, p. 81-92.
- Levițki, Haheu, Vornic, Ciobanu 2005: O. Levițki, V. Haheu, V. Vornic, L. Ciobanu, *Așezarea de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de la Giurgiulești - Stâna lui Ion și Stâna lui Mocanu*, în *Revista Arheologică*, S.N., I, 2, 2005, p. 312-350.
- Mamalaucă 1997: M. Mamalaucă, *Săpăturile arheologice în necropola de secol IV. p. Ch. de la Pogonești - Ivești*, în *Carpica XXVI/1*, 1997, p. 147-166.
- Mamalaucă, Oancă 2014: M. Mamalaucă, M. Oancă, *Sondajul arheologic din punctul „Călălboia”, sat Polocin, com. Pogonești (jud. Vaslui)*, în *ActaMT*, IX-X, 2014, p. 151-164.
- Mamalaucă 2018: M. Mamalaucă, *Descoperiri din perioada Antichității Târzii în Podișul Central Moldovenesc. Necropolele de la Bogdănești-Fălciu, Pogonești și Polocin*, Editura Demiurg, Iași, 2018.
- Palade 2004: V. Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad-Valea Seacă (sfârșitul sec. al III-lea – a doua jumătate a sec. Al V-lea)*, Editura ARC 2000, București, 2004.

- Şovan 2005: O. L. Şovan, *Necropola de tip Sântana de Mureş-Černjachov de la Mihălăşeni (jud. Botoşani)*, Bibliotheca Archaeologica „Hierasus“. Monographica, I, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2005.
- Vornic 2006: Vl. Vornic, *Aşezarea şi necropola de tip Sântana de Mureş-Černjachov de la Budeşti*, Editura Pontos, Chişinău, 2006.

THE 4TH-CENTURY AD D WELLING FROM CĂLĂLBOAIA SITE, POLOCIN VILLAGE, POGONEŞTI COMMUNE, VASLUI COUNTY (2014-2015 CAMPAIGNS)

It is very easy to observe that the dwellings discovered and researched in all the three archaeological campaigns that have been carried out until now, are scanty in respect of inventory, only few items in all were found especially in 2013 campaign. In 2014 and 2015 campaigns, the dwellings were almost entirely lacked of important items. Almost all the finds were consisted of adobe fragments and extremely small ceramic fragments whose basic origin of wares, could not be identified and assessed or either analogies with ceramics found in similar sites, belonging to the same culture, could not be drawn.

It is worth noting that the complex considered to be a new dwelling, in a certain moment, respectively L3, is nothing else but an extension of L1. All the dwellings that have been researched by now are surface sites, and the outline or the pillars holding the walls and the roof, could not be identified to any of them. In respect of L3, it is interesting to pinpoint that the floor was trodden without any track of clay on it.

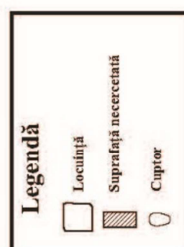
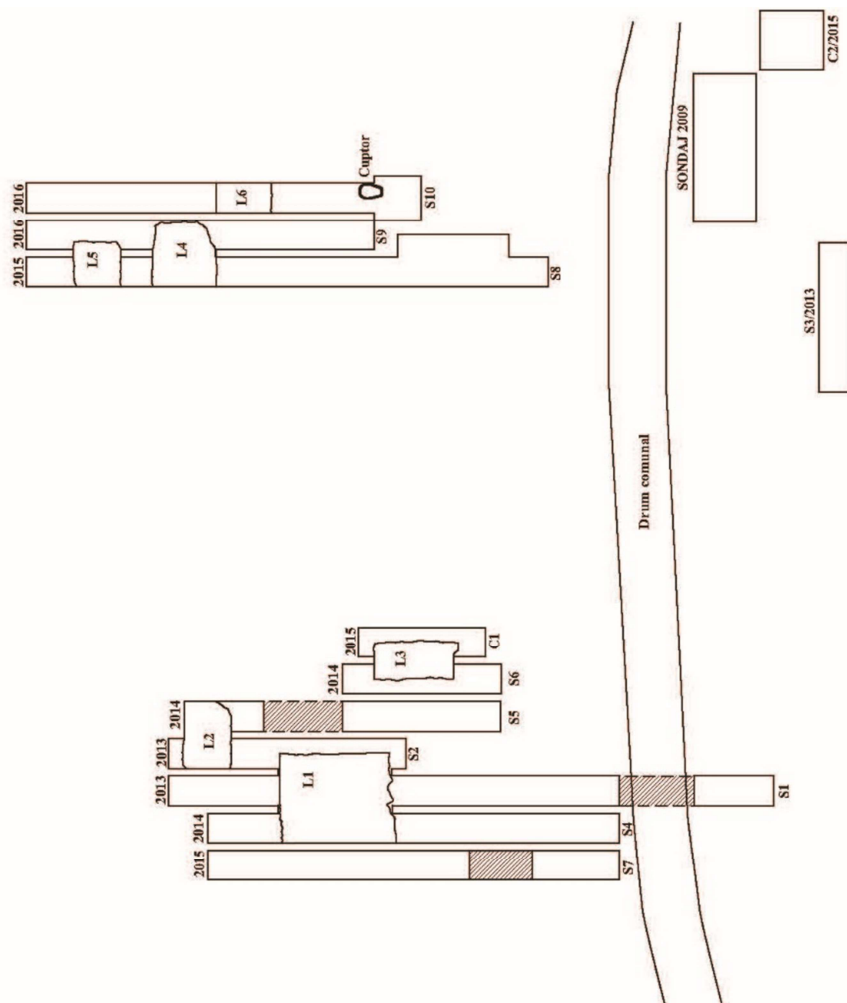
Regarding the chronological and cultural framing for the materials preserved, especially ceramic fragments, allow us to consider with high probability that the dwelling, respectively the inventory discovered can be associated to 4th century AD period, respectively, to Sântana of Mureş-Černjachov culture.

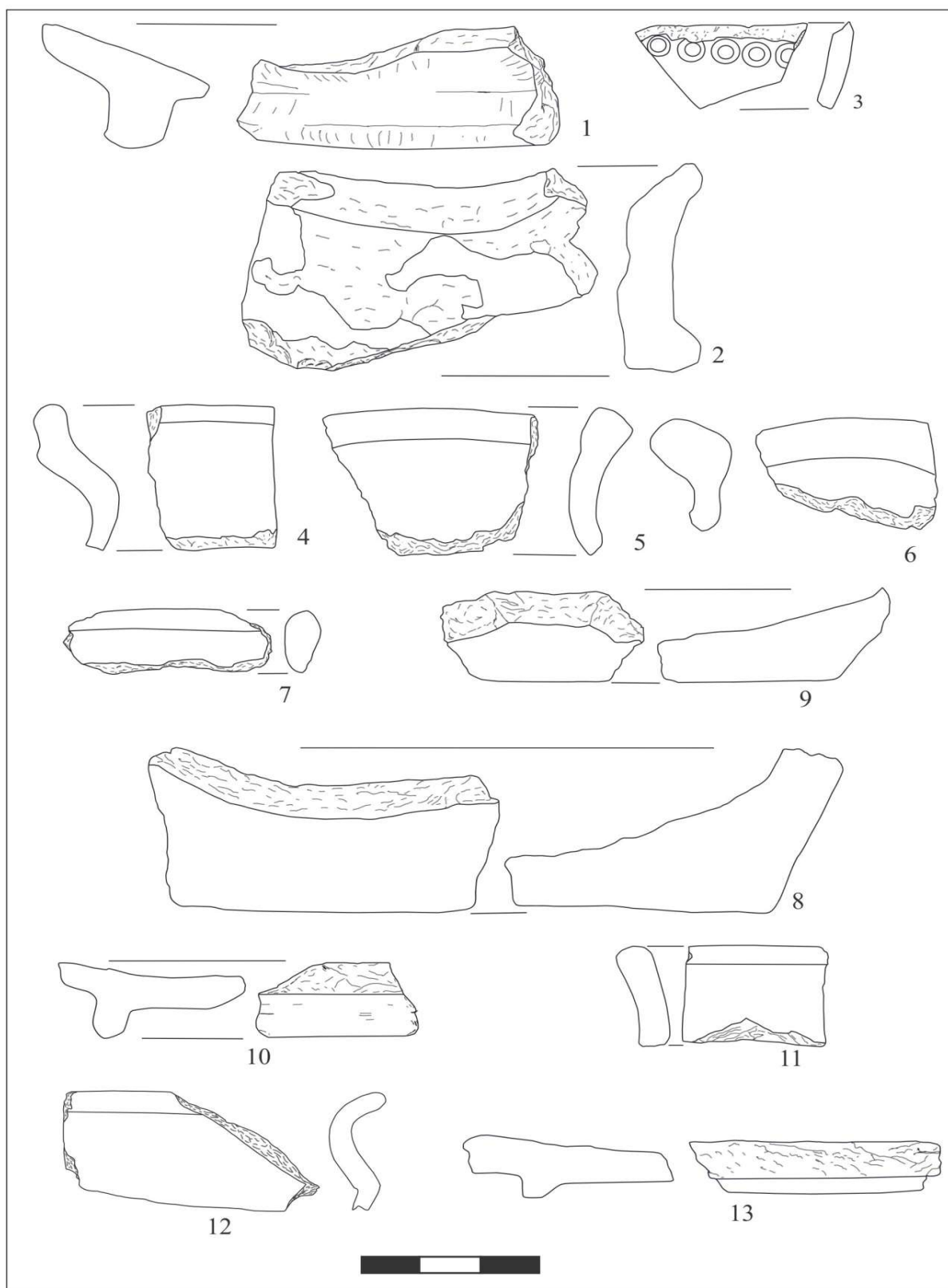
Pl. 1. Localizarea așezării din punctul „Călălboaia”, sat Polocin; Secțiunile trasate.

PLAN POLOCIN-CĂLĂLBOAIA 2009-2016

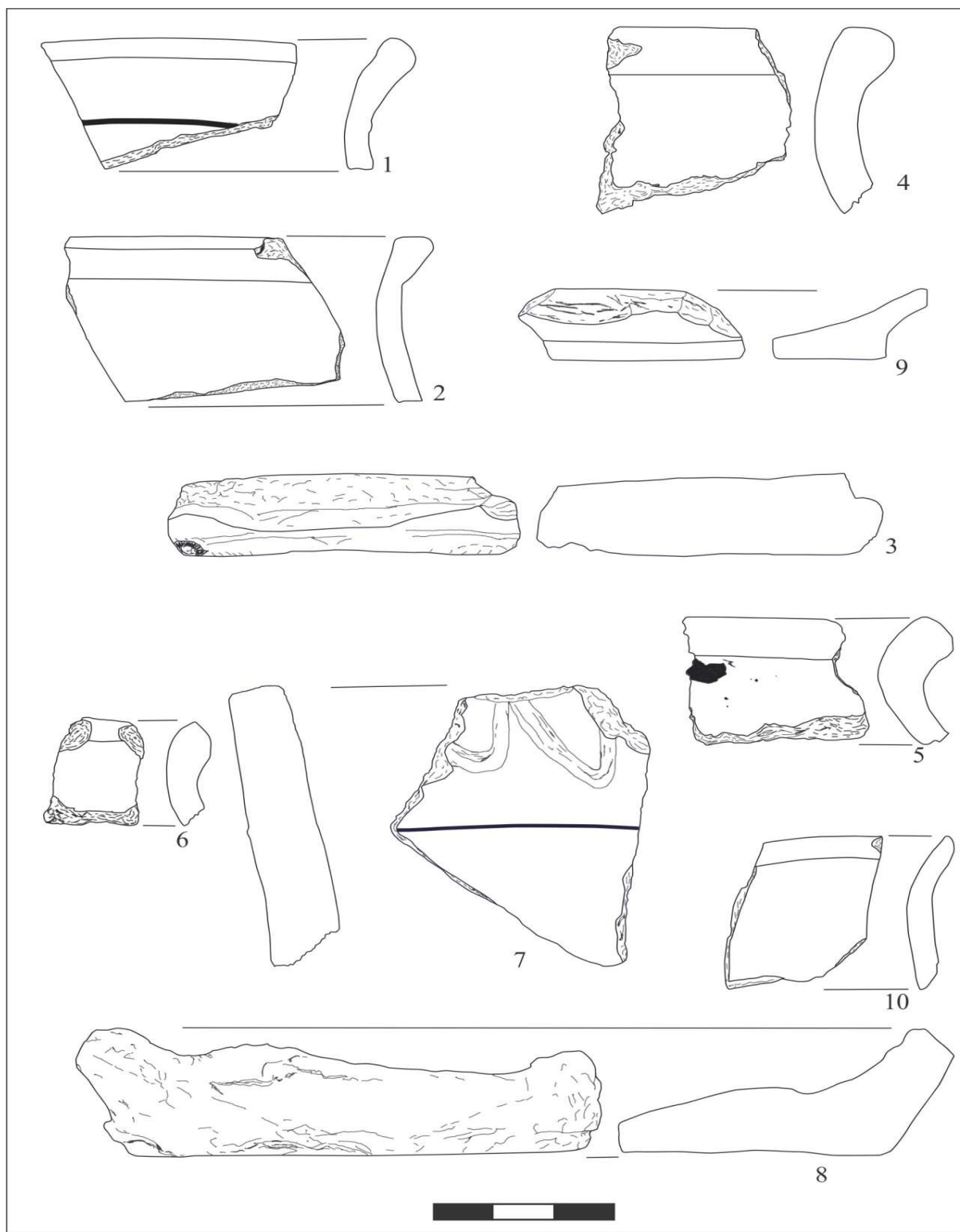
1:400

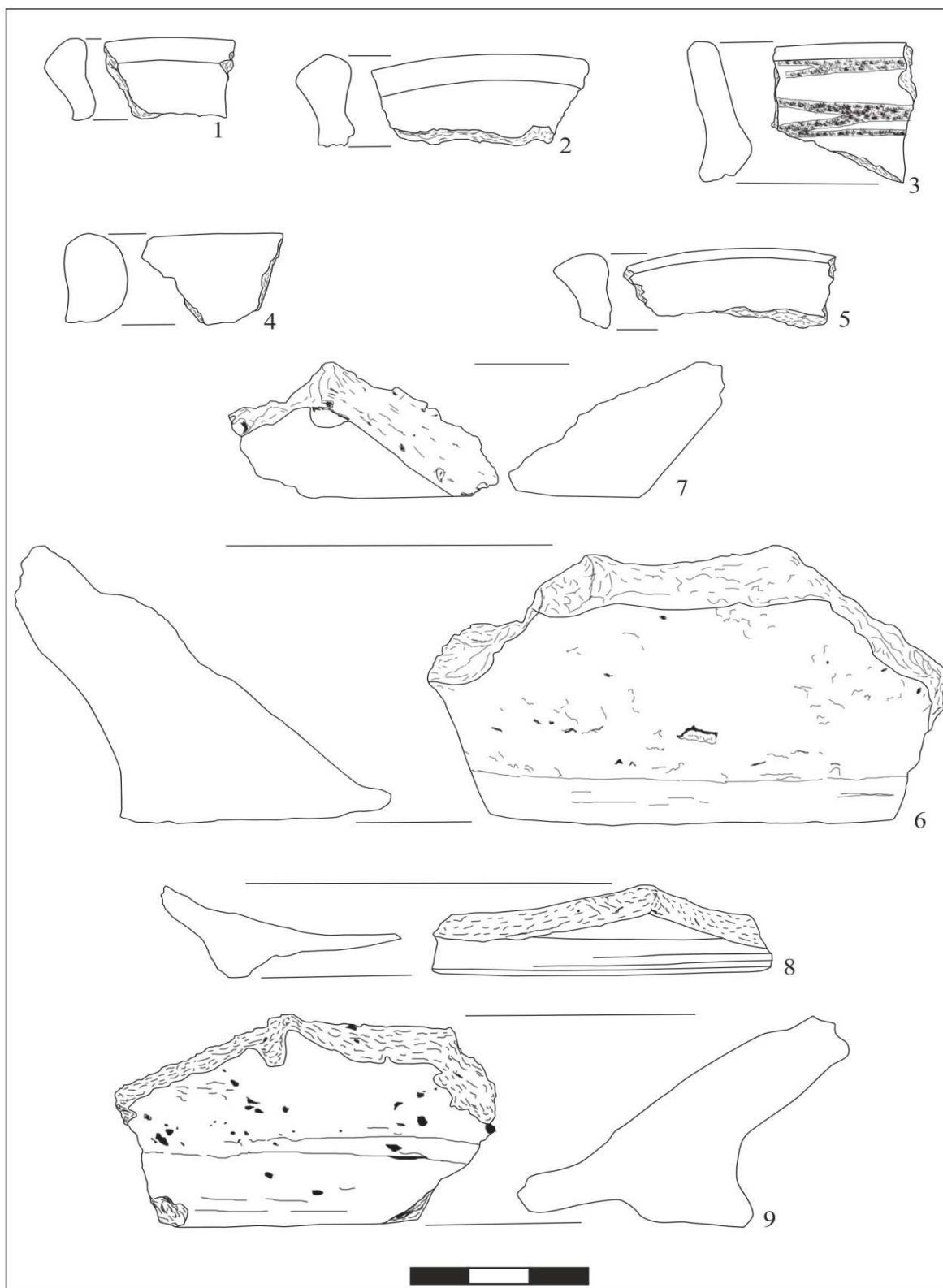
C3/2015

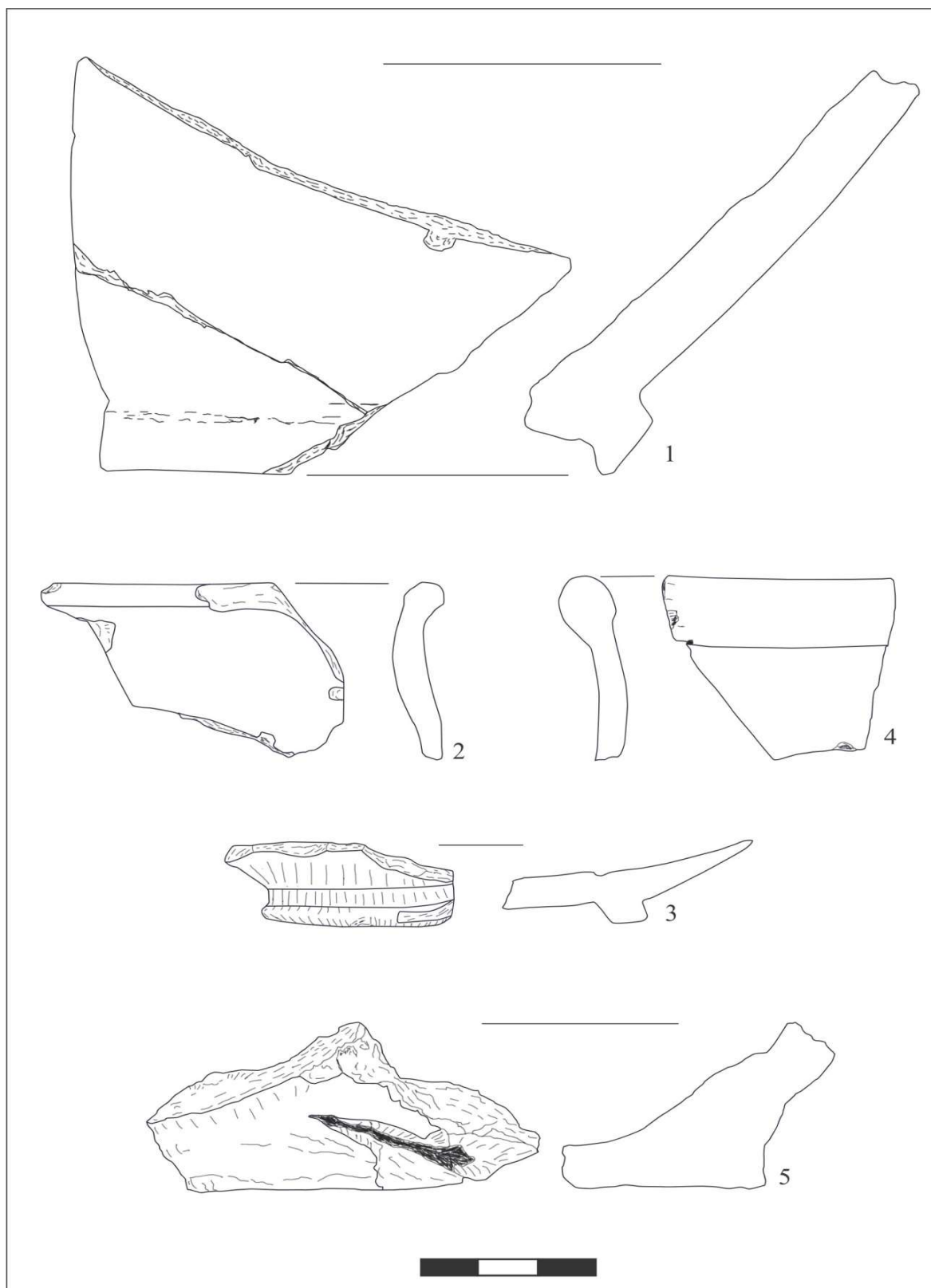
Pl. 2. 1-3, 10-13 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 4-9 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.

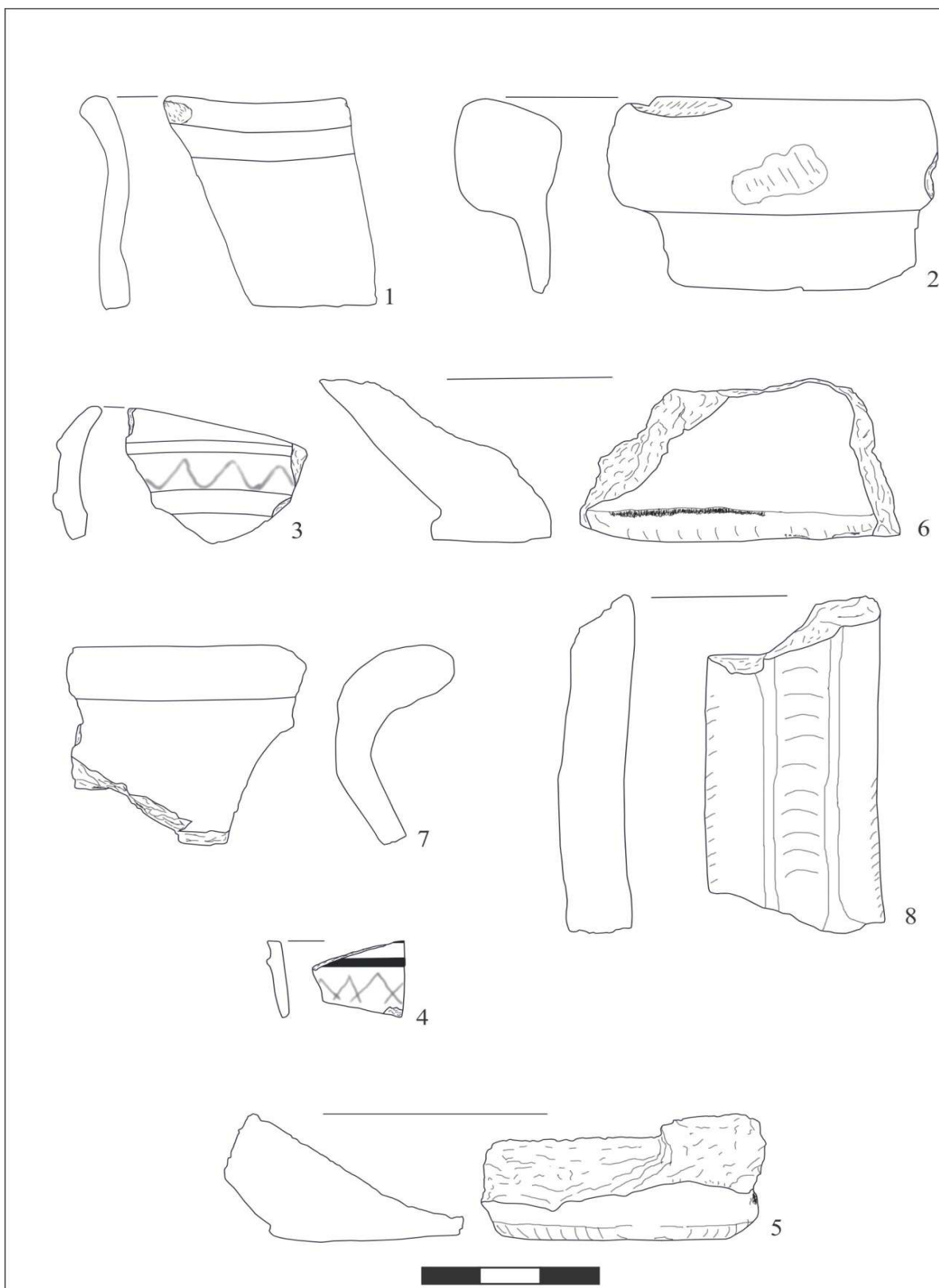
Pl. 3. 1-2, 8-10 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 3-7- ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.

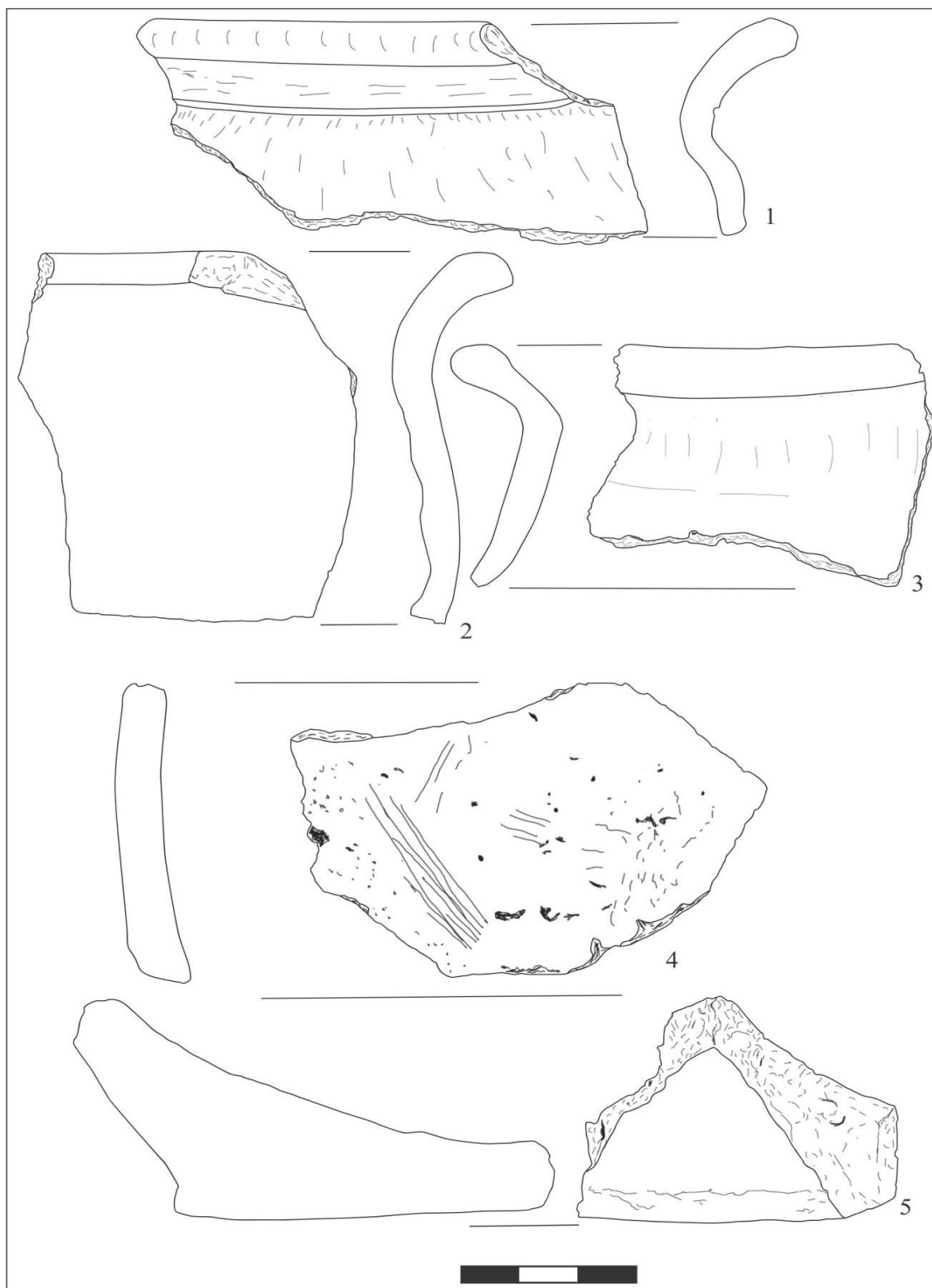
Pl. 4. 1-4, 8 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 5-7, 9 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.

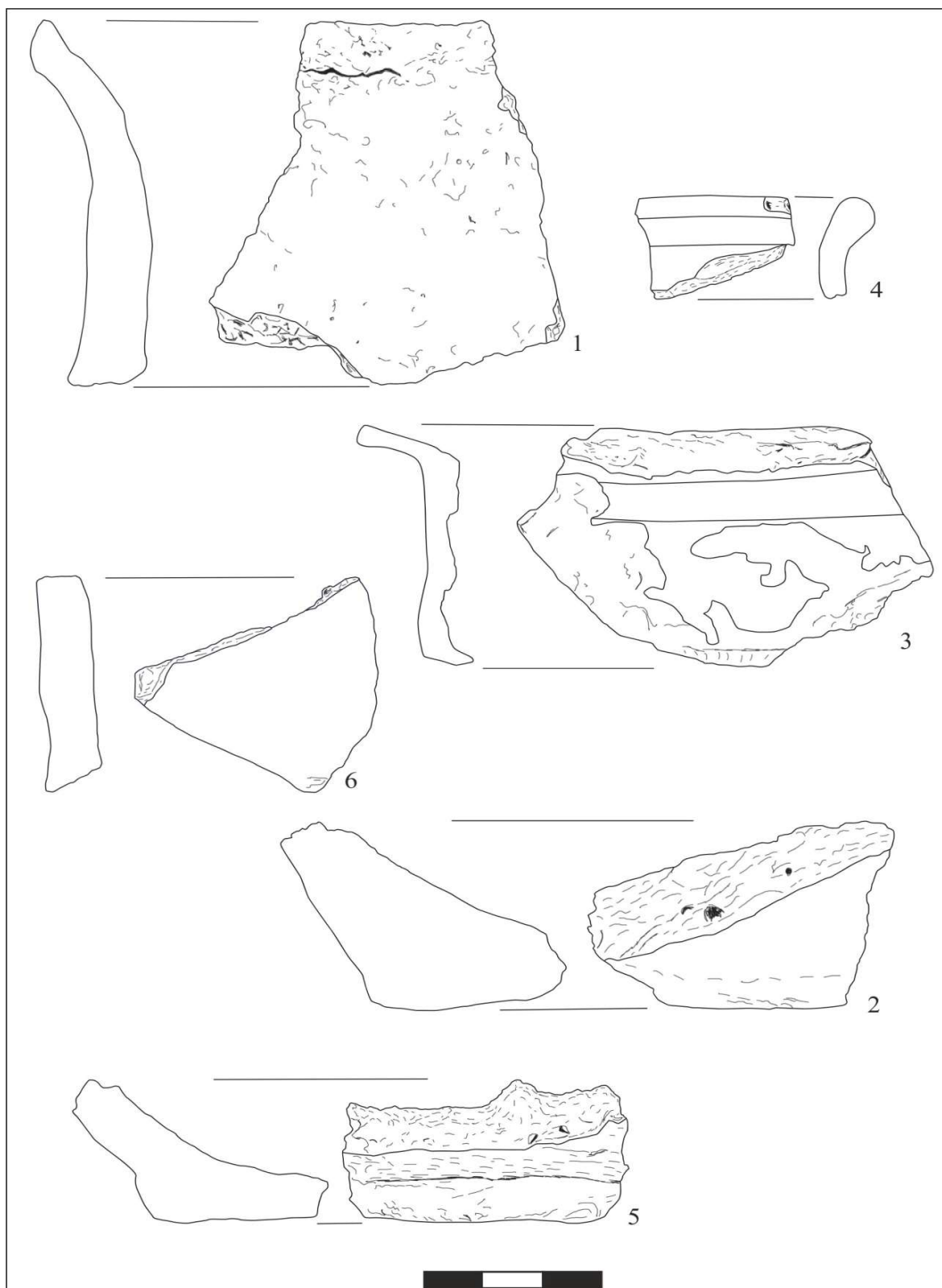
Pl. 5. 1-4 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 5 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.

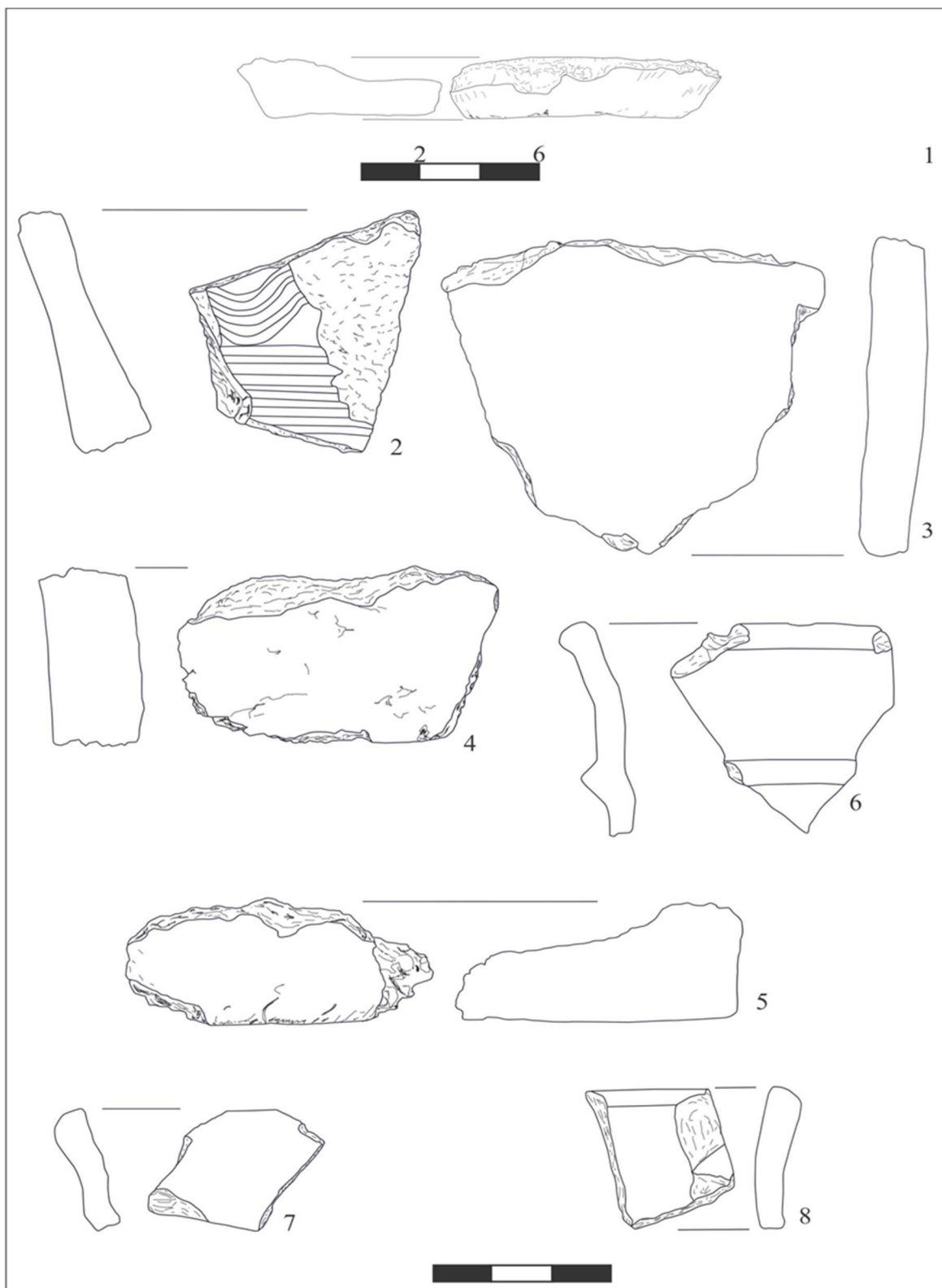
Pl. 6. 1-4 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 5-8 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.

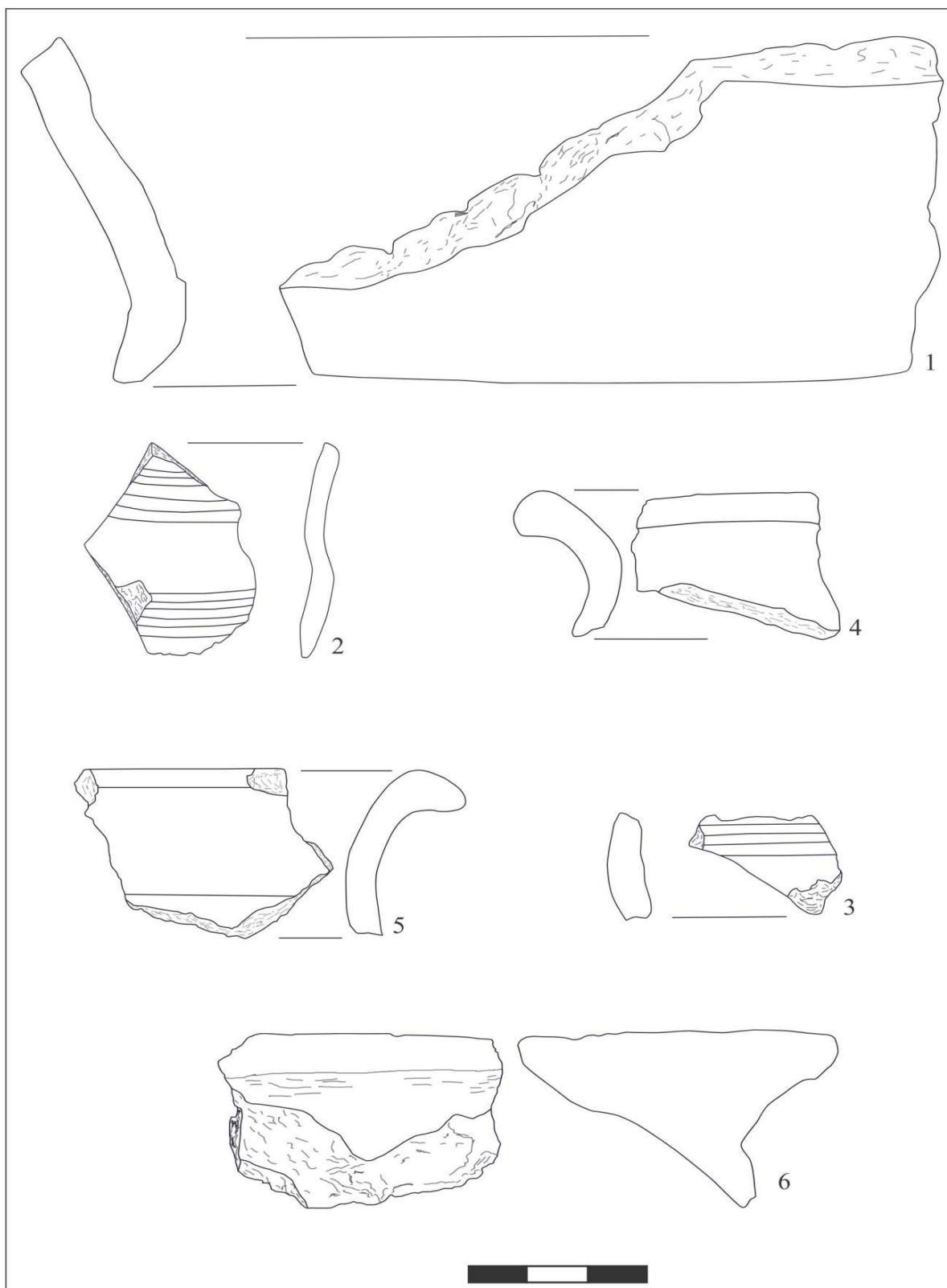
Pl. 7. Ceramică lucrată la roată din pastă fină; 1, 3-5 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.

Pl. 8. 1-2 - ceramică lucrată cu mâna din pastă grosieră; 3-4 - ceramică lucrată la roată din pastă fină;
5-6 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.

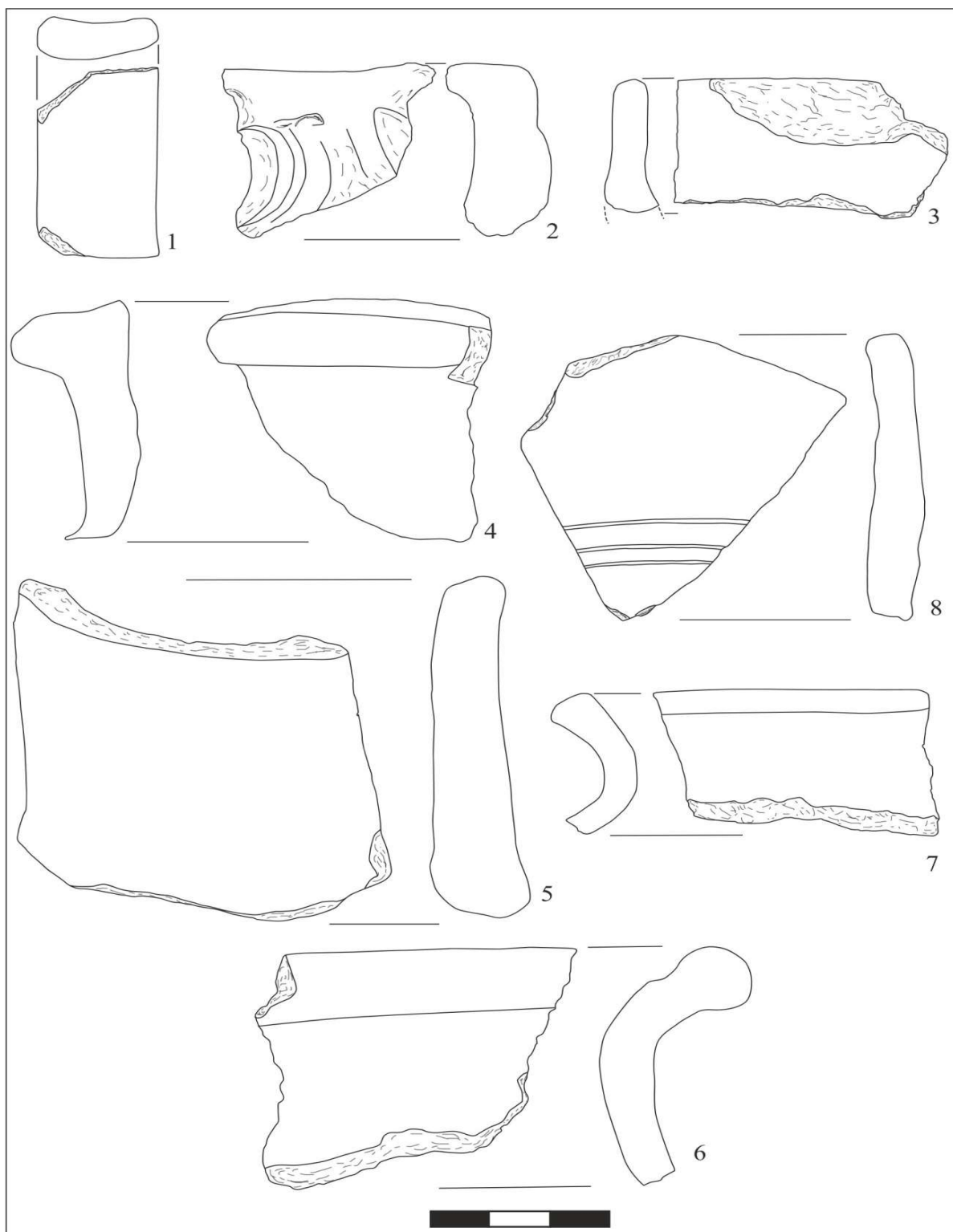
Pl. 9. 1-4 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă, 5 - ceramică lucrată cu mâna din pastă grosieră;
6-8 - ceramică lucrată la roată din pastă fină.

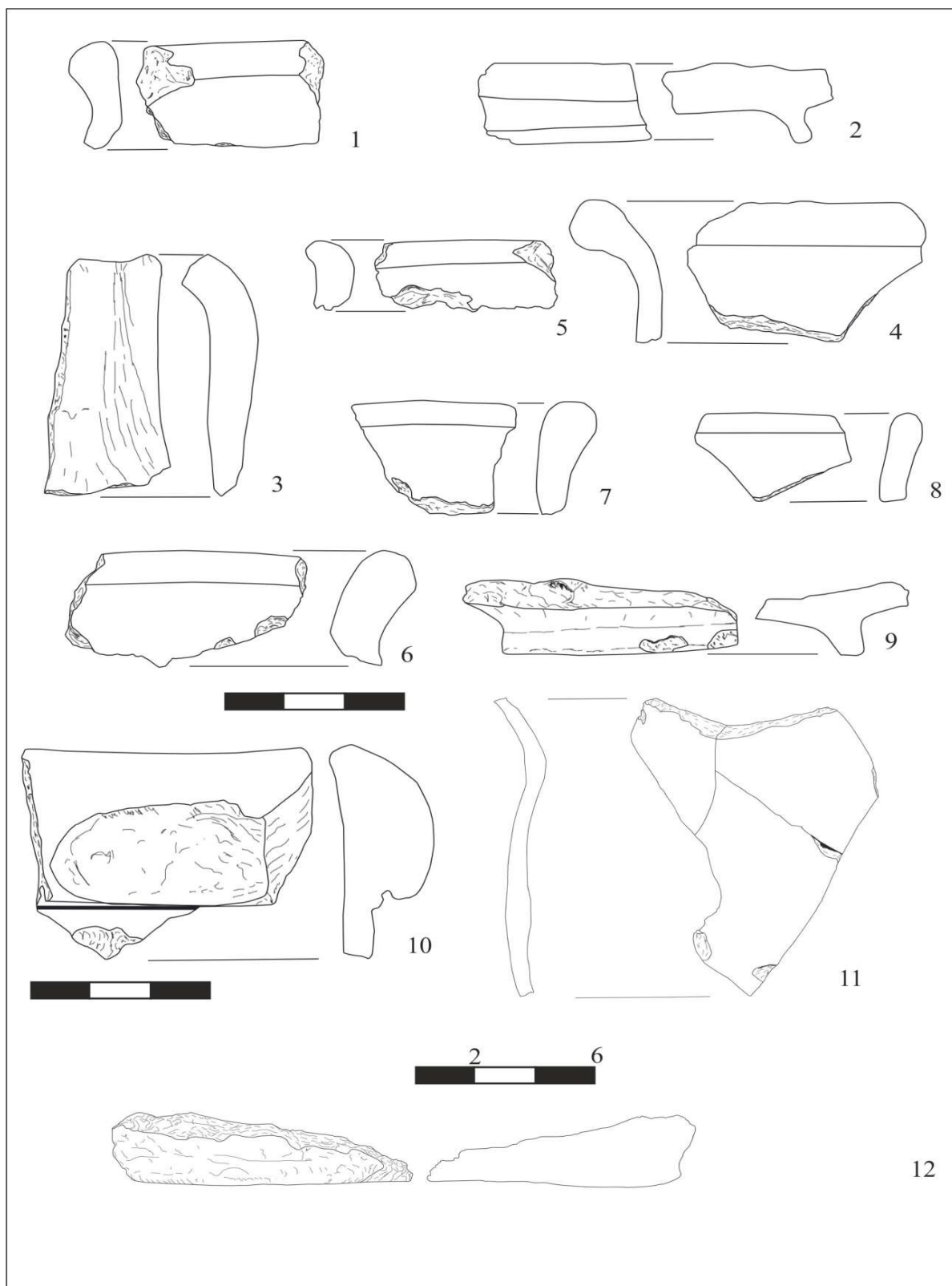
Pl. 10. 1-3 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 4-6 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.

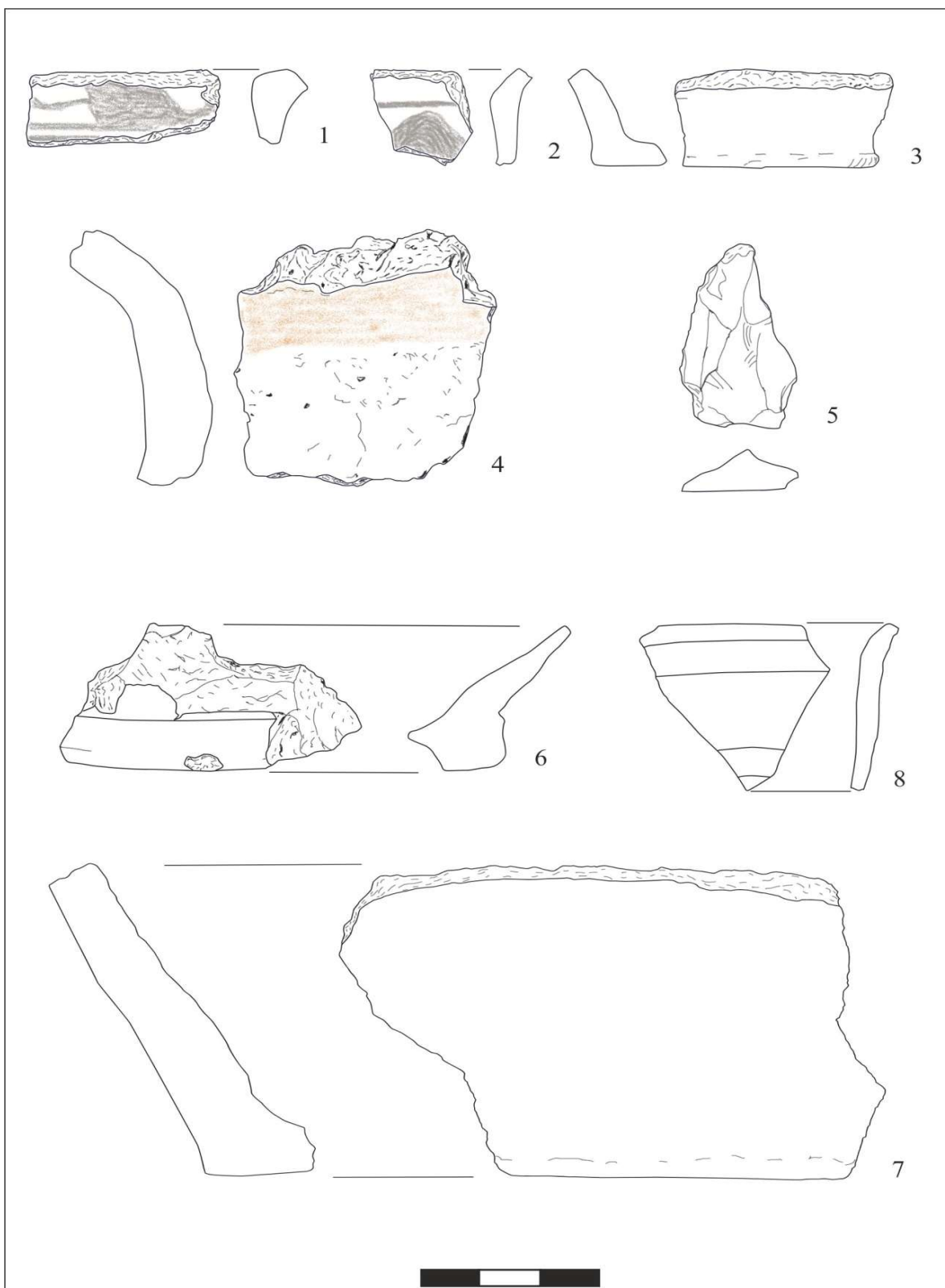
Pl. 11. 1-2, 8 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 3-6 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă;
7 – toarta unei amfore.

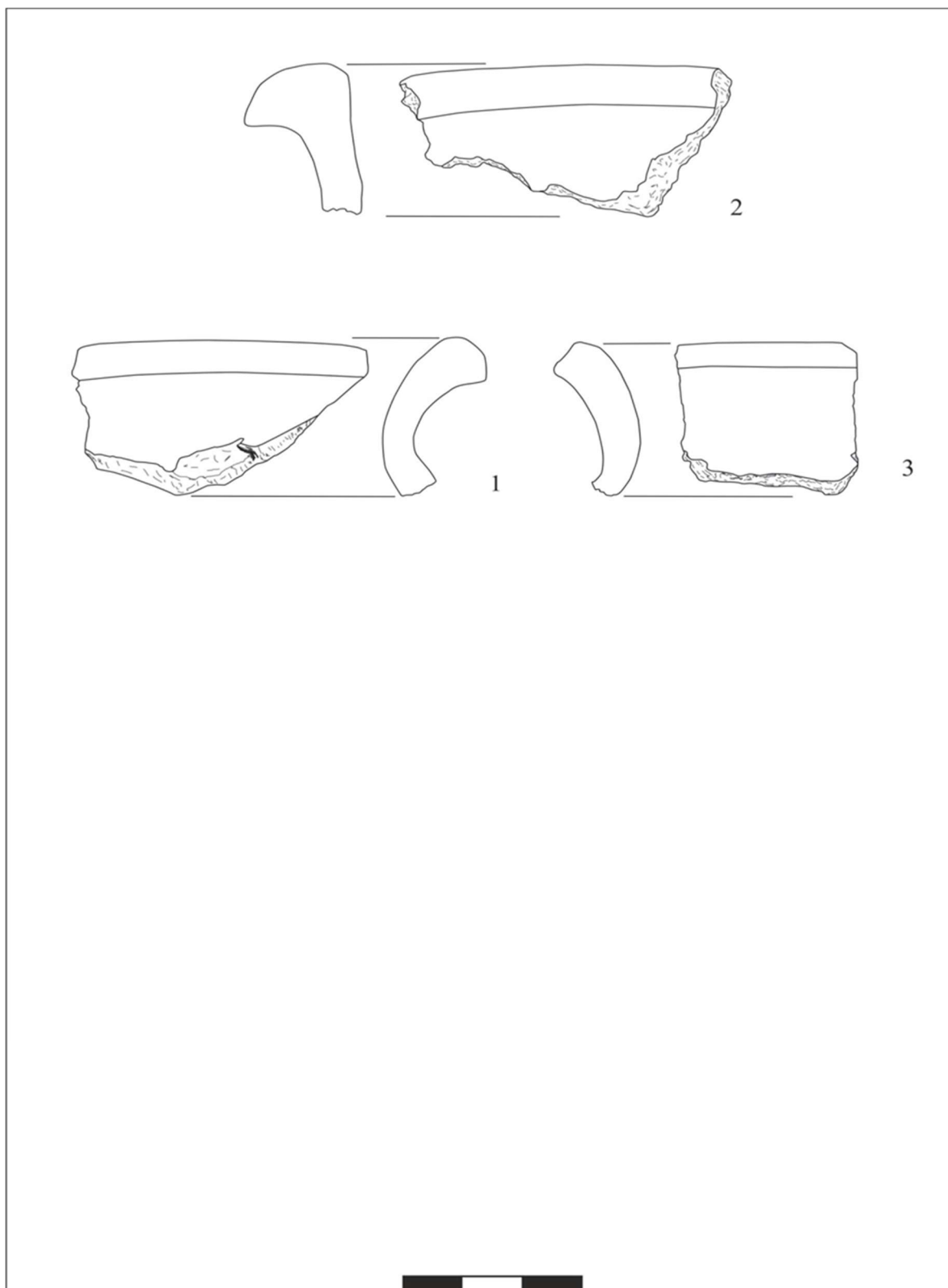
Pl. 12. 1-3 - ceramică lucrată la roată din pastă fină, 4-5 - fragmente de amfore; 6-8 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.

Pl. 13. 1-3, 8-11 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 4-7 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă;
12 - ceramică lucrată cu mâna din pastă grosieră.

Pl. 14. 1-4, 6 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 5 - fragment silex;
7 - ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă; 8 – fragment dintr-un pahar de sticlă.

Pl. 15. 1 - ceramică lucrată la roată din pastă fină; 2-3 ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă.

Aspect general Secțiunea 4

Locuința 3

Pl. 16. Șantierul și amplasarea locuinței 3.

Detaliu Locuința 3

Secțiunile 5 și 6

Pl. 17. Locuința 3 (detaliu); secțiunile 5-6.

Locuința 4

Locuința 4 detaliu

Pl. 18. Locuința 4 (ansamblu și detaliu).

Locuința 4 detaliu

Aspect șantier

Pl. 19. Locuința 4; echipa de pe șantier.

PUNGA – UN ACCESORIU VESTIMENTAR CU DENUMIRE VECHĂ GERMANICĂ

Adrian PORUCIUC*

Keywords: Romanian *pungă*, “words-and-things”, Ötzi, „bog people”, Gothic *puggs*, Wulfila’s Bible, etymology, onomastics

Scurtă introducere

Lucrarea de față are la bază comunicarea pe care am prezentat-o la Sesiunea Națională de Comunicări Științifice (Ediția a XV-a, mai 2019) de la Muzeul „Vasile Pârvan” din Bârlad. Este vorba de o abordare interdisciplinară, în care sunt valorificate date oferite de arheologie, istorie, etnografie și lingvistică, toate menite să susțină ideea că denumirea unui anumit accesoriu vestimentar, cel denumit *pungă* în daco-română și aromână, își are originea într-o limbă vorbită de germanici (cel mai probabil fiind vorba de goți) dintre cei stabiliți temporar în Europa sud-estică în perioada marilor migrații. Chiar dacă argumentele mai numeroase din această lucrare vor fi cele lingvistice, am considerat că sunt necesare și câteva aliniate introductive referitoare mai ales la material arheologic.

Dovezi arheologice

Foarte multe lucrări de arheologie conțin referiri la „accesorii vestimentare”, mai ales în prezentări ale inventarelor anumitor tipuri de înmormântări. Dar, dacă avem în vedere, în mod particular, descoperiri din teritorii europene, este de la sine înțeles că arheologii s-au putut referi, aproape exclusiv, la accesorii care aveau și componente din materiale neperisabile (precum os, sticlă sau metal)¹. De regulă, în mediul natural european, s-au putut păstra foarte puține materiale perisabile, precum pielea, lemnul sau țesăturile. Totuși, există și în Europa exemple de spectaculoase conservări, chiar peste milenii, ale unor materiale organice, în condiții deosebite, după cum indică exemplele ilustrative date mai jos.

Dacă aplicăm vechea (și eficientă) metodă interdisciplinară denumită prin formula „cuvinte și lucruri” (*Wörter und Sachen*), se cuvine să acordăm atenție ambelor elemente ale formulei, dar îl voi aborda mai întâi pe cel de-al doilea. „Lucrul” pus în discuție aici (anume punga) poate fi evidențiat în multe culturi, în epoci foarte diverse. Dar, ca să rămânem în teren paleo-etnografic european, nu putem să nu pornim de la „omul înghețat” (*Ice man*) din Alpi, căruia i s-a dat numele de *Ötzi* (a se căuta www.ice-man/en/clothing). Trupul mult-discutatului individ eneolitic (cu o „vârstă” de cca. 5300 ani), însoțit de straiete și uneltele sale, a fost găsit într-un ghețar din Alpii tirolezi, în 1991. Pentru ceea ce ne interesează aici, este de menționat că Ötzi avea asupra lui și o pungă (*pouch*) cusută de centură, iar punga conținea următorul inventar: iască de aprins focul, o răzuitoare, un fel de sfredel, un suvac de os și o țăndără de cremene

Dacă Ötzi și „recuzita” lui s-au păstrat prin înghețare, unor indivizi care au murit la aproximativ trei milenii după el li s-au păstrat atât trupurile, cât și veșmintele (și accesoriile din

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași.

¹ Vezi, de exemplu, subcapitolele privitoare la „accesorii vestimentare” în volumul Mamalaucă 2018.

materiale perisabile) în turbăriile din Europa de nord-vest, cu precădere în Danemarca².

Pe teritoriul țării respective au fost descoperiți peste 500 de „oameni de mlaștină” (*bog people*), cei mai mulți reprezentând fie sacrificii rituale, fie execuții din „epoca pre-romană a fierului”. Nu mă voi referi aici la vestitul „Om din Tollund”³, ci, pentru interesele acestui articol, la acea „zână” (*huldre*) găsită în 1879, într-o turbărie care se chema chiar *Huldre Fen* (cf. Glob 1969: 79-80)⁴. La momentul descoperirii, femeia respectivă încă purta o mantilă și o scufie din piele de miel, o fustă în carouri (tip ecosez) și un fel de batic prins cu un ac din os de pasăre. Printre cele menționate de descoperitori mai erau un șnur de lână cu două mărgel de chihlimbar, un „buzunar” (*pocket*) care conținea un pieptene de os și, nu în ultimul rând, o „bășică” (*bladder*) în care erau împachetate cu grijă o bentiță pentru păr și o curelușă de piele.

Având în vedere că, într-o asemenea discuție, nu sunt de neglijat unele dovezi etnografice care ar indica *prolonged continuity* între cultura tradițională scandinavă a Epocii Fierului și cea din zilele noastre, mă voi referi și la o bogată serie de imagini date pe internet, atât pentru *Danish-folk-costumes*, cât și pentru *Swedish-folk-costumes*. De remarcat este că, spre deosebire de costumele bărbătești, foarte multe dintre cele femeiești prezintă punga (bogat brodată) prinsă la brâu, iar unele purtătoare ale respectivului accesoriu apar și cu fuste sau rochii care, prin țesătura lor cadrilată (tip ecosez), seamănă izbitor cu fusta „zânei” din *Huldre Fen*. Remarcabil este și faptul că punga tradițională a suedezele de azi nu poartă, totuși, vechea denumire de *pung* (termen care există și în limbile scandinave actuale, după cum voi arăta mai jos), ci sunt desemnate prin compusul *kjolsäck*, traducibil aproximativ ca „sac la fustă” (*kjol* ‘fustă’ + *säck* ‘sac’)⁵. Dau și acest amănunt, deoarece sued. *säck* reflectă o preluare (prin intermediul relațiilor comerciale timpurii) a lat. *saccus*.

Deoarece mai jos mă voi referi și la efecte ale contactului romano-germanic din primele secole ale mileniului I, voi menționa că tot Glob (1969: 127) face referire la o „grămăjoară” de monede romane (emise între 124 î.Hr. și 74 d.Hr.), descoperită în una din locuințele așezării vechi germanice din situl Ginderup (ținutul Thy, Danemarca):

Tezaurul, depozitat într-o gaură săpată lângă vatră, a rămas adunat într-o grămăjoară, monedele arătând a fi fost conținute într-o pungă. [...] Posesorul monedelor poate să fi fost un localnic din Thy care servise ca legionar în armata romană, poate cu rang de ofițer [...]. Ulterior se întorsese în satul natal cu agoniseala lui [...]. Conținutul tezaurului arată că toate acestea s-au petrecut în jur de 100 d.Hr., deci chiar în perioada în care Tacitus scria cartea lui privitoare la germani [*De origine et situ Germanorum liber*]⁶.

² Evidențiez Danemarca și pentru că demonstrația de mai jos are o strânsă legătură cu germanicii scandinavi, dintre care, cu siguranță, unii au reprezentat o importantă componentă a populației polietnice cuprinse vastul orizont cultural dintre siturile Černjakhov (reg. Kiev, Ucraina) în nord-est și Sântana de Mureș (jud. Mureș, România) în sud-vest, în principal pe parcursul secolelor III-IV d.Hr.

³ Amănuntele descoperirii respectivului reprezentant al Epocii Fierului din Danemarca sunt date de Glob (1969). Datările (cu radiocarbon) mai recente, menționate pe diverse pagini de internet, indică pentru „Tollund_Man” perioada 375-210 î.Hr.

⁴ Datarea C14 indică, pentru femeia din *Huldre Fen* (cunoscută și ca „Huldremose Woman”), o perioadă surprinzător de largă: 160 î.Hr.-340 d.Hr.

⁵ De fapt, și în germana dialectală s-a consemnat un termen compus *Schnorrsack*, desemnând o pungă brodată (cu baieră de prins la brâu), pe care tot o pagină de internet (indicată în bibliografie) o prezintă ca fiind un accesoriu la costumul tradițional femeiesc din zona Odenwald (la nord-est de Heidelberg). În ce îl privește pe al doilea component al susmenționatului termen compus, germ. *Sack* (din lat. *saccus*) a fost atestat în vechea germană de sus, cu forma *sac*, încă de pe la anul 800 d.Hr., potrivit dicționarului Pfeifer 2004, s.v. *Sack* (vezi și v.eng. *sacc* ‘sac, pungă’, dat în dicționarul Bosworth 1898, tot ca împrumut din latină).

⁶ Într-un articol-capitol dintr-un volum colectiv, dedicat problemelor ridicate de dovezi ale revenirii unor „veterani germanici din armata romană în Scandinavia sudică”, Grane (2012: 462) menționează și el conținutul micului tezaur de la Ginderup (31 *denarii* + 1 *aureus*) și pune în discuție, cu destulă reținere, mai vechi ipoteze privitoare la revenirea „acasă” a unor asemenea veterani.

Așadar, descoperirea de la Ginderup oferă doar o vagă posibilitate de reconstituire a recipientului în care era depusă susmenționata „grămăjoară” de monede romane. Probabil, încă nu s-a încercat și vreo analiză chimică, menită a da indicii asupra materialului din care era făcută punga. Iar despre denumirea acelei pungi nu putem decât să facem presupuneri, prin comparație cu vocabular germanic atestat mai târziu. Oricum, la Ginderup, n-a fost vorba de vreun recipient mai de soi, cu adaos de material neperisabil și/sau de metal prețios, precum punga regală din faimosul mormânt-navă de la Sutton Hoo (atribuit îndeobște regelui Redwald, care a domnit în regatul anglo-saxon East Anglia, în secolul VII). În capitolul privitor la inventarul mormântului de la Sutton Hoo, Mitchell (1998: 102) face referire la „un capac de pungă (*purse-lid*) din aur, bogat împodobit cu granate”; capacul se prezintă, de fapt, ca o plăcuță din os de balenă ornată cu aplice din aur încrustate cu granat. Iar în cazul recipientului de care aparținea capacul în discuție, putem presupune că se chema *pung*, cuvânt consemnat în engleza veche și inclus în dicționarul anglo-saxon al lui Bosworth (1898, s.v. *pung* ‘a small purse’), dicționar care îl trimite pe acel *pung* la alți termeni vechi germanici, precum got. *puggs*, v.isl. *pungr* și v.germ.s. *pfung*⁷.

În ce îl privește pe presupusul veteran, care și-a îngropat banii lângă vatra proprie din Ginderup, nu vom ști niciodată dacă, pentru obiectul folosit ca recipient, el a folosit denumirea veche scandinavă *pungr* ‘pungă pentru bani’ (inclus în dicționarul vechi scandinav al lui de Vries, din 1961) sau a folosit cumva un termen precum *sacculum* (‘săculeț’), care putea să fi fost preluat din latina cazonă. Ceea ce știm cu siguranță este că termenul v.scand. *pungr* avea un corespondent germanic atestat mult mai devreme, anume got. *puggs*. Astfel că, deși nu dețin suficiente dovezi arheologice privitoare la descoperiri de urme ale unor accesorii de tip pungă (prinse la brâu sau atârinate ca pandantiv-talisman) în morminte gotice⁸, pot valorifica măcar faptul căse știe ce denumire pentru pungă aveau, în limba proprie, vizigoții dintre care s-a ridicat episcopul Wulfila (secolul IV). În traducerea capitolului din *Noul Testament* în care Isus le dă sfaturi comportamentale ucenicilor trimiși să propovăduiască noua credință în teritoriu, respectivul episcop-traducător (sau un colaborator al său) a folosit, pentru ‘pungă pentru bani’, un termen gotic pe care l-a scris *pugg* (o formă de acuzativ, în care, după model grecesc, este folosită gemația gg pentru un sunet similar celui transcris în engleză prin *ng*). De fapt, respectiva formă de acuzativ (după care s-a reconstituit forma de nominativ *puggs*, de citit ca /puŋs/), a fost atestată doar într-un singur verset din susmenționatul capitol din *Noul Testament* al lui Wulfila (*Codex Argenteus*, Luca 10, 4)⁹.

⁷ Atestarea unor asemenea termeni, evident înrudiți, în cele mai importante limbi vechi germanice, le-a îngăduit filologilor să reconstruiască o formă proto-germanică, anume **pungaz*. Însă explicarea unui asemenea termen ca aparținând de fondul lexical indo-european s-a dovedit a fi dificilă, dacă nu chiar imposibilă. Așa se face că, în cazul got. *puggs*, Köbler (1989) a considerat că un termen proto-germanic reconstruit ca **pungaz* era „probabil un împrumut dintr-o sursă necunoscută”. Mai recent, după cum arată Haarmann (2016: 247 – unde sunt date exemple dintr-o lucrare a lui Hyllested din 2014) termenul germanic scandinav *pung* (‘pungă’) a fost prezentat ca un împrumut din „finica de la Marea Baltică”. De fapt poate fi vorba de un termen păstrat dintr-un substrat pre-germanic, sau chiar pre-indo-european, care avea legătură și cu proto-finica Europei de nord-est. Voi lăsa pentru altă ocazie evidentă (dar complicată) relație dintre familia de cuvinte germanice reprezentată de got. *puggs*, v.eng. *pung* etc. și cea reprezentată de termeni germanici precum v.eng. *pohha* (cu varianta *pocca* ‘săculeț, pungă’ – cf. Bosworth 1983) și de v.franc. **pokka* (pe care îl are la bază fr. *poche*, din care provine eng. *pouch* – cf. Baumgartner/ Ménard 1996, respectiv Hoad 1993). Și familia din urmă ar putea să provină din susmenționatul substrat. Oricum, dacă asemenea date și ipoteze au importanță mai degrabă pentru sorgintea preistorică a pungi (ca obiect), pentru această discuție, axată în principal pe relație dintre got. *puggs* și rom. *pungă*, perioada de interes major este cea în care acel *puggs* a fost consemnat într-un text gotic scris cu aproximativ două secole înainte ca latina vorbită în sud-estul Europei să devină română timpurie.

⁸ Voi menționa doar că Șovan – în volumul său din 2005, privitor la „necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Mihălășeni” – prezintă (în planșa 389) reconstituiri ale unui port femeiesc la care apar, ca accesorii, pungi atârinate de centură.

⁹ Cf. Köbler 1989, s.v. *puggs*.

Prezentări și interpretări etimologice divergente

Ca punct de pornire pentru argumentația (mai ales) lingvistică de mai jos, voi folosi un fragment din tocmai menționatul verset din *Noul Testament*, redat în patru limbi liturgice, la care am adăugat două versiuni (diacronic diferite) în limba română:

<i>Septuaginta:</i>	<i>Mē bastázete ballántion, mē pēran...</i>
<i>Vulgata:</i>	<i>Nolite portare sacculum, neque peram...</i>
<i>Biblia slavonă:</i>	<i>Ne nosíte vlagálišta, ni píry...</i>
<i>Wulfila:</i>	<i>Ni bairaiþ pugg, nih matibalg...¹⁰</i>
<i>NT (Bălgrad) 1648:</i>	<i>Nu purtareþi pungă, nece taistră...</i>
<i>Biblia 1975:</i>	<i>Nu purtaþi pungă, nici traistă...</i>

Ce este de observat, deocamdată, este că punga a fost desemnată ca *ballántion* (*βαλλάντιον*) în greaca veche, prin *sacculum* în latina clasică¹¹, prin *puggs* (cu forma de acuzativ *pugg*) în gotică și prin *pungă* în prima traducere românească a *Noului Testament*¹², ca și într-o versiune românească recentă a *Bibliei*. De aici putem purcede la analiza critică menită a demonstra nu doar că rom. *pungă* arată a avea o mare vechime în terenul limbii române (vezi materialele ilustrative date mai jos), ci și că termenul în discuție nu s-a bucurat decât de extrem de puține clarificări etimologice definitive până la momentul de față. Oricum ar fi, chiar dacă proveniența directă a rom. *pungă* a pus mari probleme filologilor (uneori preferându-se simpla indicare de „etimologie necunoscută”, precum în DEX², s.v. *pungă*), ar fi existat, totuși, destule elemente care să îngăduie o lămurire etimologică a respectivului termen românesc, ca și a relației sale cu got. *puggs*.

În cuprinzătorul dicționar etimologic romanice, REW, al lui Meyer-Lübke (cu o primă ediție publicată în 1911), au fost incluse foarte multe articole privitoare la termeni germanici preluați în limbile romanice¹³. Surprinzător este faptul că articolul 6849 din REW¹⁴ se referă la un *punga* dat ca termen preluat din mediogreacă. Potrivit lui Meyer-Lübke, din presupusul cuvânt-sursă mediogrecesc – cu sensul dat în germană ca ‘Tasche’¹⁵ – ar fi derivat o serie de cuvinte romanice. Seria este deschisă de rom. *pungă* (fără sens indicat), după care urmează doi termeni dialectali din Italia, anume *ponga* ‘umflătură’ (Lazio) și *ponga* ‘gușă de pasăre’ (Veneto), și doi termeni dialectali din Sardinia, anume substantivul *punga* ‘amuletă’ și verbul *appungitai* ‘a aduna (cu avariție)’. Meyer-Lübke încheie respectivul articol din REW cu un enunț menit să explice de ce a considerat cuvintele romanice menționate mai sus ca fiind preluări din mediogreacă, nu direct din germanică¹⁶: „Cuvântul [*punga*] are la bază got. *puggs*;

¹⁰ Pentru comparație cu germanica scandinavă de azi, iată același început de verset în daneză: *Bærer ikke **pung**, ikke **Taske**...* (ceea ce s-ar traduce perfect în română prin: „Nu purtați nici **pungă**, nici **tașcă**...”).

¹¹ Nu am mai luat în considerație aici și conținutul versiunii slavone, deoarece acolo nu pare să se facă referire la vreo *pungă* cu bani, ci mai degrabă la „udătură” (*vlagálište* fiind un derivat de la *vлага* ‘umezeală’), probabil ca o paralelă la traista cu merinde (*pira*, o preluare din greacă). Fac aceste observații cu oarecare reținere, având în vedere că, în rusă, *vlagalište* a ajuns să desemneze organul genital feminin (cf. Nikolova, Zwilling 1981, s.v. *влагалище*).

¹² Tot *pungă* apare și în versetul respectiv din *Biblia de la București* (1688).

¹³ După cum am arătat într-un articol-capitol anterior (Poruciu 2009), în ediția a treia a dicționarului său (REW³, 1930-1935), Meyer-Lübke a acceptat tacit câteva propuneri etimologice (făcute de Pușcariu și Giuglea) privitoare la origini vechi germanice ale unor termeni românești precum *rapăn*, *râncaci*, *stinghe*, *strungă* și *tapă* (*pungă* neaflându-se printre ele).

¹⁴ În REW³ articolul respectiv apare cu același număr și fără vreo modificare în conținut.

¹⁵ Germanul *Tasche* este plurisemantic, putând fi tradus în română, după caz, ca: ‘buzunar, pungă, geantă, sacoșă’.

¹⁶ În speță, putea fi vorba de limba ostrogotilor, care și-au avut în Italia propriul regat (fundat de Theoderic cel Mare) între 493 și 553. După prăbușirea regatului (sub loviturile armatelor Imperiului Roman de Răsărit), cea mai mare parte a populației ostrogote a fost asimilată de populația locală a Italiei (așa cum se va întâmpla și cu longobarzii care au pătruns în Italia la cincisprezece ani după prăbușirea regatului ostrogot). Prin urmare, multe

totuși, răspândirea geografică, precum și acel *-a* final arată că o preluare din m.greacă este mai probabilă”¹⁷. Vom vedea mai jos că respectivul enunț nu a fost perceput ca acceptabil de unii specialiști în etimologie de după Meyer-Lübke și, de asemenea, că cele două argumente ale lui (invocate în sprijinul ideii că termenul gotic în discuție ar fi ajuns în limbile romanice prin intermediere mediogreacă) nu stau în picioare.

Cu privire la vechile germanisme atestate în romanica răsăriteană, reputatul romanist-germanist Gamillscheg, în volumul întâi din a sa *Romania Germanica* (1934: 30), arată că germanisme precum *tufa* și *punga* erau folosite în „latina vulgară estică” deja în secolul IV. Apoi, în al doilea volum, același autor face referiri la 33 de est-germanisme păstrate în română. În contextul respectiv, Gamillscheg (1935: 252-253), citând din conținutul articolului din REW privitor la *punga*, consideră că într-adevăr există o corespondență etimologică între m.grec. *punga*, rom. *pungă* și termenii dialectali din italiană și sardă menționați de Meyer-Lübke în articolul respectiv. Însă tot el consideră că toate cuvintele respective provin dintr-un „gotic timpuriu **puggaz*”, care ar fi intrat „ca termen cazon (*Soldatenwort*) în romanica estică, înaintea căderii vocalei finale” (deci, înțelegem, înainte ca acel **puggaz*, reconstruit, să devină *puggs* în gotica *Bibliei* lui Wulfila). Chiar dacă rămâne valabilă ideea că anumite germanisme au intrat (din vocabularul germanicilor danubieni care au luptat pentru Imperiul Roman, ca mercenari sau ca federați) în latina târzie sau în „romanica estică” și *de acolo* în greacă, nu putem considera ca reușită încercarea lui Gamillscheg de a explica acea terminație *-a* (care îi pusese probleme și lui Meyer-Lübke) prin apel la puțin plauzibila reconstrucție **puggaz*, de care, de fapt nici n-ar fi fost nevoie, după cum vom vedea mai jos.

Merită menționat aici și articolul privitor la v.scand. *pungr*¹⁸ din dicționarul lui de Vries (1961). Articolul oferă și o listă de corespondente germanice (toate cu sensul ‘pungă’), dintre care sunt de remarcat (pe lângă got. *puggs*) v.eng. *pung*, v.friz. *pung* și v.germ.s. *pfung* (toate fără vocală finală), dar și un m.germ.j. *punge* (care, de reținut, a păstrat o vocală finală). Cu privire la etimologia lui *pungr*, de Vries face aluzie la o opinie mai veche, în privința căreia el avea îndoieli (pe bună dreptate): „Se consideră [citați fiind Torp și Jóhanesson] că e vorba de o preluare a termenului germanic din lat. vulg. **pungus*, pe lângă un m.lat. *punga* < m.grec. *πούγγα*, *πούγγιον*; însă cuvântul grecesc este desigur un împrumut din germanică”. Obiecții la respectiva interpretare etimologică voi prezenta mai jos.

Nu putem neglija supraviețuirea vechiului scandinav *pungr*, cu pierderea vechii terminații *-r*, în limbile scandinave actuale. L-am extras pe *pung*, împreună cu unele derivate ale sale, dintr-un dicționar danez-român și unul suedez-român, cu sensurile traduse în română de autorii respectivelor dicționare. Așadar, în Høybye1984 dan. *pung* este dat cu sensurile ‘pungă, portmoneu, pungă de tutun, scrot’ (menționată fiind și expresia *have en velfylt pung* ‘a avea punga bine căptușită’); în articole separate sunt date verbul *punge* (urmat de adverbul *ud* ‘afară’), însemnând ‘a-și dezlega baierile pungii’ și un termen compus referitor la un animal marsupial, *pungerotte* ‘oposum’. Iar Munteanu 2002 conține articole separate privitoare la următorii termeni suedezi moderni: *pung* ‘pungă, portmoneu, portofel, pungă de tutun, scrot,

gotisme din italiană (discutate în Gamillscheg 1934) ar fi explicabile prin respectiva asimilare de populație ostrogotă în Italia, nu doar prin preluarea de cuvinte gotice de la mercenari și federați. O asemenea asimilare (a cel puțin unei părți din populația vizigotă, respectiv gepidă) a avut loc și în teritorii ale României de azi imediat după perioada marilor migrații, după cum au sugerat Diculescu (1922) și Gamillscheg (1935).

¹⁷ Toate citatele traduse din alte limbi în română se datorează autorului. În ce privește prescurtările folosite în acest articol în fața cuvintelor din diverse limbi, voi da aici o listă de ajutor pentru cititori: arom. (aromân), dan. (danez modern), eng. (englez modern), fr. (francez modern), m.germ.s. (medio-german de sus), m.germ.j. (medio-german de jos), m.grec. (medio-grecesc, bizantin), m.lat. (medio-latin), pol. (polonez modern), rus. (rusesc modern), sued. (suedez modern), v.eng. (vechi englez), v.franc. (vechi franconic), v.friz. (vechi frizon), v.isl. (vechi islandez), v.scand. (vechi scandinav), v.slav.bis. (vechi slav(on) bisericesc).

¹⁸ Acel *-r* final din vechea scandinavă reprezenta o rotacizare a unui *-z* proto-germanic (pe care l-am văzut ca *-s* în got. *puggs*).

marsupiu' (inclusă în același articol fiind și expresia *håll hårt om pungen* 'a fi strâns la pungă'); verbul *punga* 'a da din pungă, a plăti'; substantivul compus *pungdjur* '(animal) marsupial'; verbul compus *pungslå* 'a storce de bani'. În ce privește sfera semantică a dan./sued. *pung*, merită acordată toată atenția sensurilor sale principale (referitoare la punga de bani, sau de tutun), dar și celor referitoare la anumite organe „pungiforme”, deoarece unele dintre acele sensuri se dovedesc frapant de asemănătoare celor pe care le voi evidenția, mai jos, în cazul la familiei lexicale a rom. *pungă*.

Se cuvine menționat și că vorbitorii de proto-slavă au folosit și ei termeni care dovedesc origine germanică și înrudire cu got. *puggs*. Într-un prestigios dicționar al limbii poloneze, cel al lui Brückner (cu o primă ediție din 1927), anume în articolul privitor la pol. *pawica* ('măciulie'), tema termenului respectiv este considerată a reflecta un împrumut al got. *puggs*¹⁹. Același filolog menționează termeni slavi mai vechi, din slava bisericească, pe care el îi transcrie ca *pagy*, *pagwa* și *pawica*²⁰. Ridică semne de întrebare (la care voi reveni) enunțul final din articolul respectiv: „De la slavi, s-a răspândit [termenul vechi slav în discuție] în întreaga Peninsulă Balcanică”.

Propuneri etimologice românești

Ținând cont de atitudinea sa foarte prudentă (dar nu negaționistă) cu privire la vechile germanisme păstrate în limba română, ca și pentru că a făcut o propunere de etimologie pentru rom. *pungă* (cu un ecou din Brückner 1927?), voi cita mai întâi din Pușcariu (*Limba română*, ed. 1976: 269):

Învățații sunt împărțiți în două tabere: unii cred că în românește se păstrează un număr mare de împrumuturi vechi germane [Loewe, Giuglea, Diclescu, Gamillscheg], alții le contestă [Densusianu, Zauner, Skok, Bruch, Rosetti]. [...] Unele dintre presupusele germanisme vechi ne-au putut fi transmise prin alte limbi. Astfel *pungă* e la noi mai degrabă împrumutat de la slavi (v. bulg. *pagva*) sau de la bizantini (m. grec. *πούγγα*) decât din goticul *puggs* (germ. **pungaz*).

Voi reveni la ipoteza potrivit căreia rom. *pungă* ar proveni „mai degrabă” din slavă. Însă voi prezenta mai întâi propunerile etimologice de găsit în trei dicționare românești (pe care le adaug la cea din DEX², cu eticheta „etimologie necunoscută”). Să începem cu primul dicționar etimologic complet al limbii române, al lui Ciorănescu (ed. 2001).

În deschiderea articolului privitor la *pungă*, Ciorănescu dă sensurile de bază ale cuvântului ('săculeț cu bani; unitate monetară [...] care reprezenta la început conținutul unei pungi, cam 500 plăști [...] cornet, fișic'), apoi menționează existența cuvântului și în macedo-română (aromână). În partea etimologică (urmându-i pe Meyer și pe Tiktin), Ciorănescu menționează mai întâi ipoteza provenienței din greacă, indicând: „mgr. *πούγγη* [decî nu *πούγγα*!], cf. ngr. *πούγγι*, cf. lat. med. *punga*”. Apoi adaugă (ca o desprindere de opinia lui Pușcariu?): „Se consideră în general că împrumutul din mgr. s-a produs prin intermediul sl. *pagva* [după Miklosich, Densusianu, Byhan, Conev, Rosetti], dar această ipoteză nu pare necesară”. În final de articol, Ciorănescu scoate în evidență soliditatea poziției lui *pungă* în limba română, dovada fiind importantul număr de derivate (13) de la cuvântul respectiv (*pungoi*, *punghiță*, *pungaș*, *a pungi*, *a pungi* etc.). Așadar, de reținut este că Ciorănescu se

¹⁹ În cel mai cunoscut dicționar etimologic al limbii ruse, Vasmer (1957) dedică un articol termenului rus. *пуговица* ('măciulie, mâner rotund'), de a cărui origine gotică se îndoiește însă, chiar dacă respectivul termen rusesc este corespondent etimologic perfect al pol. *pawica*, pe care Brückner l-a considerat a fi un gotism.

²⁰ De fapt, Brückner aplică regulile ortografice poloneze la termeni slavi bisericești, care, la origini, au fost consemnați cu litere fie glagolitice, fie chirilice. Printre altele, este de remarcat că sunetul reprezentat în polonă de *q* este de fapt un *o* nazalizat, adică /q/, care în chirilică se transcria printr-o literă specială (cf. Carlton 1990: 56). În rusă acel /q/ a devenit /u/ (cu pierderea nazalității, după cum vedem în susmenționatul rus. *пуговица*). Oricum, termenii slavi bisericești pe care Brückner îi „polonizează” ca *pagy*, *pagwa* și *pawica* (vezi și Miklosich mai jos) ar trebui să fie transliterați ca *pogvъ* (sau *pogvʹ*), *pogva*, respectiv *pogvica*.

îndoia, pe drept, că ar fi nevoie de un intermediar slav pentru a înțelege preluarea termenului românesc din (medio-)greacă. Dar, după cum vom vedea, nici ideea unei intermediări grecești nu este de acceptat.

Micul dicționar al academiei (MDA, vol. 4, 2003) conține un foarte cuprinzător articol privitor la rom. *pungă* (pentru care este indicată o primă atestare din sec. XVII). Într-o concisă paranteză etimologică, sunt indicate (ca surse posibile?): „ngr. πούγγι [de fapt πουγγί, cu accent final], lm. [medio-lat.] *punga*, slv. [v.slav.bis.] *pogva*”. (La fiecare din cele trei virtuale surse se poate obiecta, din motive diferite, după cum vom vedea mai jos.) Cea mai importantă parte a articolului (cea care indică solida poziție a cuvântului în discuție în terenul limbii române) prezintă multiplele sensuri ale rom. *pungă* (dintre care le-am selectat pe următoarele: ‘săculeț cu băieri, din diferite materiale [...], în care se țin monedele și alte obiecte mici; conținut al pungii; săculeț cuprinzând 500 de galbeni [...], cu care se făceau unele plăți înainte de sec. XIX; nume dat unor organe [...] care seamănă cu o pungă; punga boașelor, scrot; umflătură a pielii’). Sunt de asemenea menționate 21 de expresii idiomatiche (precum „a i se face gura pungă”, „a-i sufla vântul în pungă”, „a întoarce punga pe dos”, „a avea cheag la pungă” etc.). La acestea se adaugă nume de plante, precum *punga-babei*, *punga-ciobanului*, *punga-popii* etc. De menționat este și că, tot în MDA-IV, sunt incluse peste 20 articole separate privitoare la derivate (unele cu atestări foarte vechi) ale rom. *pungă*, precum următoarele: *pungaci* (‘pungaș’), *pungar* (‘persoană care păstra și administra averea unei comunități’), *a pungări* (‘a pungăși’); *punghiță* (‘punguliță’), *pungit* (‘zbârcit, zgârcit’) etc.

Tot ce am prezentat până aici cu privire la *pungă* se referă de fapt la termenul *daco-românesc*. Însă, după cum indică Ciorănescu (2001, s.v. *pungă*) termenul *pungă* există și în aromână (macedo-română). În dicționarul Papahagi 1974, pentru arom. *pungă* (pl. *pundzi*) se dau, în franceză, sensurile «bourse; poche; pl. testicules». În articolul respectiv, Papahagi dă și câteva expresii idiomatiche, precum: *avea suflată draclu tu pungă* (= în pungă suflase dracul); *s’ vearsă n pundzi* (= se boșorogeste). În final de articol, Papahagi evită să opteze pentru una sau alta dintre originile propuse pentru termenul în discuție, preferând să facă doar două trimiteri: „În greacă πούγγι „bourse” [de fapt, πουγγί]. Cf. și vsl. *pogva* „corymbus” [adică „inflorescență umbeliformă”]. În același dicționar sunt incluse și două articole privitoare la cuvinte derivate de la *pungă*. Primul articol este cel referitor la arom. *pungar*, care nu are sensul lui *pungar* din daco-română (vezi mai sus), ci înseamnă ‘teșilă’, «bourse en peau dans laquelle le pâtres gardent leur objets; bourse faite d’une vessie»; al doilea este articolul privitor la *punghiță* ‘punguță’, «petite bourse» (care este de trimis la daco-rom. *punghiță*, cel inclus în MDA-IV).

Tot pentru înțelegerea poziției lui *pungă* în spațiul vorbitorilor de română sunt de menționat măcar unele dintre numeroasele nume proprii bazate pe apelativul respectiv. Din dicționarele onomastice Constantinescu 1963 și Iordan 1983 am extras următoarele nume de familie românești: *Punga*, *Pungan*, *Pungariu*, *Pungă*, *Pungoci*, *Pungoi*, *Pungulescu*, *Punguță*. La seria respectivă voi adăuga câteva nume pe care le-am extras din cărți de telefon recente: *Pungaru* (Iași), *Pungila* (Timișoara), *Pungea* și *Punguț* (Cluj-Napoca). În ce privește numele de localități care au evidentă legătură cu apelativul *pungă*, un dicționar al localităților actuale din România, Ghinea/ Ghinea 2000, include oiconimele *Punga* (jud. Buzău) și *Pungești* (1558, jud. Vaslui)²¹.

De remarcat este că *Punga* apare printre numele de familie românești incluse în indexul proiectului *Romanian Names*, lansat pe internet de către Florin Lipan (specialist IT) în 2012. La o căutare pentru PUNGA, apar pe harta României „cercuri” de diverse dimensiuni (după

²¹ Există și un nume de vechi sat ardelean (atestat în sec. XIV, dar apoi dispărut), pe care Suciu (1968) l-a dat în două variante, anume *Ponuateluk* (1331) și *Pungwateluk* (1348). Mai ales a doua variantă se prezintă ca un compus în care magh. *teluk* (astăzi *telek* ‘teren, loc de casă’) a fost alipit unui *pungwa*, iar acesta se arată a avea o legătură cu v.slav.bis. *pogva*, cu sufixul *-va*, la care mă voi referi și mai jos.

numărul de „gospodării” purtătoare ale numelui respectiv). Este interesant că toate cercurile care reprezintă prezența lui PUNGA pe teritoriul României au fost înregistrate în județe care se plasează sub o diagonală imaginară (care ar împărți țara în două jumătăți) având ca extreme sudul județului Suceava și colțul de sud-vest al Olteniei (plus un cerc aflat peste Dunăre, în colțul de nord-vest al Bulgariei). Se poate observa că și cele două oiconime curente susmenționate, *Punga* și *Pungești*, se află tot în județe de sub respectiva diagonală.

Abundentul material lexical românesc prezentat mai sus, care se leagă direct sau indirect de apelativul *pungă*, dovedește cu prisosință soliditatea respectivului apelativ și a familiei sale în terenul limbii române. Dacă *pungă* a reprezentat un împrumut în româna timpurie (sau în latina târzie vorbită în sud-estul Europei, sau chiar în substratul autohton al limbii române), acel împrumut trebuie să fi fost dintr-un idiom vechi germanic, foarte posibil chiar din gotica vorbită de Wulfila și de contemporanii săi, în secolul IV. Argumente concludive în sprijinul acestei idei voi aduce în partea finală a acestui articol, în care voi ține seama nu doar de fonologie și semantică, ci și de cronologie și de context istoric.

Obiecții, ajustări și completări

Printr-o parcurgere regresivă (adică de jos în sus) a propunerilor etimologice ale înaintașilor (dintre care fiecare a enunțat câte ceva demn de reținut), voi face și propuneri menite să ducă la încheierea unei interpretări etimologice care să clarifice nu doar originea termenului rom. *pungă*, ci și a corespondentelor sale atestate în alte câteva limbi: latina târzie, medio- și neo-greaca, italiana și sarda, precum și unele limbi slave.

Ca să începem cu cele din urmă, am văzut mai sus că, fără să se pronunțe în mod expres asupra originii lui *pungă* din aromână, Papahagi doar face două trimiteri, anume la neogrec. *πουνγί* și la v.slav.bis. *pogva*. Termenul neogrecesc are legătură cu rom. *pungă*, dar nu este de luat în seamă ca posibilă sursă a acestuia din urmă (vezi și mai jos). Iar în ce îl privește pe v.slav.bis. *pogva*, cel pe care Pușcariu îl dă ca „v.bulg. *pqgva*”, nici acesta nu poate fi acceptat ca posibilă sursă pentru rom. *pungă*, deoarece, în privința lui, se pot formula mai multe obiecții (de natură lexicologică și semantică, dar și de cronologie istorică), de care va fi vorba imediat mai jos.

Desigur, nu este de respins ideea (susținută de Brückner, dar criticată de Vasmer) că tot din gotică putea proveni și un proto-slav **pogva*, ținând cont și de faptul că vorbitorii de proto-slavă au intrat în contact cu goții și cu alți vechi germanici înaintea sud-est europenilor antici. Însă, în primul rând, respectivul termen slav se prezintă ca un derivat (cu sufixul *-va*)²², ceea ce rom. *pungă* nu este. Mai mult, după cum indică deja Miklosich, în primul mare dicționar al limbilor slave (1886, s.v. *pongy*)²³, deja cele mai vechi atestări slave, date în respectivul articol de către reputatul filolog austriac (de origine slovenă), arată sensuri care păstrau o legătură doar cu noțiunea de „rotunjime”, dar nu se mai refereau în mod particular la obiectul desemnat atât de got. *puggs*, cât și de rom. *pungă*. Astfel, termenii transcriși de Miklosich ca *pagy* și *pqgva* aveau sensul redat prin lat. *corymbus* (cel indicat și de Papahagi), iar cel transcris ca *pqgvica* (vezi și Brückner mai sus) avea sensul redat prin lat. *globulus* (nu prin *sacculus*)²⁴. În finalul articolului Miklosich include (tot fără comentarii) încă o serie de trimiteri, anume la m.lat.

²² Nu este de neglijat faptul că și gotica avea un sufix *-wa*, destul de productiv (vezi *arhwa* ‘săgeată’, *brandwa* ‘semn’, *sarwa* ‘armament’, *sparwa* ‘vrabie’ etc., toate incluse în dicționarul Köbler 1989). Prin urmare există posibilitatea ca un proto-slav precum **pogva* (cu un sens legat de noțiunea de „obiect cu formă rotundă”) să fi fost sufixat deja din gotică, înainte de a fi împrumutat în proto-slavă.

²³ În respectivul articol, Miklosich dă trei atestări din vechea slavonă bisericească, apoi o serie de cuvinte corespondente din limbile slave moderne, urmată (fără comentarii) de o serie de posibile corespondente din limbi precum letona, albaneza și română (limbă din care Miklosich dă *punge* și *pungaš*, adică *pungă* și *pungaș*).

²⁴ După cum se vede în dicționarul (român-bulgar) Iovan 1994, bulgara de azi are *pungie* (‘pungă de tutun’, sau ‘pungă pentru bani’), o foarte probabilă preluare a neogrec. *πουνγί*, dar are și *pungáš*, care, cu siguranță, nu poate fi decât o preluare a rom. *pungaș*.

punga, got. *puggs*, v.germ.s. *pfunc* și neogrec. *πουγγί*. Iar ca să închei acest aliniat cu o obiecție de natură cronologică, ne putem despărți de orice idee de origine slavă pentru rom. *pungă*, pur și simplu observând că acel m.lat. *punga* (ca și cuvintele dialectale romanice *ponga* și *punga*, menționate de Meyer-Lübke) se bazează pe un gotism intrat în latina vorbită în sud-estul Europei încă din secolul IV (după cum a arătat Gamillscheg), deci cu vreo două secole înainte ca slavii să coboare la Dunărea de Jos. Așadar, nu putem decât să întărim opinia lui Ciorănescu, potrivit căreia ipoteza provenienței lui *pungă* din slavă „nu pare necesară”.

Spuneam mai sus ca voi prezenta obiecții la o ipoteză etimologică menționată (cu circumspecție) de către de Vries, anume cea care propunea o origine a v.scand. *pungr* dintr-un imaginar lat. **pungus* (probabil menit să-l explice și pe got. *puggs*). Respectiva ipoteză, conținea și indicația „m.lat. *punga* < m.grec. *πούγγα*, *πούγγιον*”, care nu stăin picioare (chiar dacă a recurs și Meyer-Lübke la ea). În primul rând, voi reaminti că nu grecii antichității târzii au intrat mai întâi în strâns contact cu germanicii danubieni, ci romanii și romanizații (la o vreme în care la Constantinopol încă se vorbea latină). Voi mai observa și că, de fapt, în cuprinzătorul dicționar Sophocles 1900 (cu material lexical mediogrecesc „din perioadele romană și bizantină” – secolele II-XII), se găsește doar un *poungion* (= *πouγγίον*), trimis de Sophocles la „goticul *puggs*, latinizat ca *punga*”. Nu se găsește acolo și vreun *poinga* (tocmai acel *πούγγα* despre a cărui atestare nu am putut găsi nimic), adică termenul mediogrecesc invocat și de Meyer-Lübke și de Pușcariu ca probabilă sursă directă a rom. *pungă*. Oricum, chiar dacă va fi existat un asemenea termen mediogrecesc, el nu putea proveni, după cum a sugerat și Sophocles, decât din acel gotism „latinizat” (*punga*), și nu invers. (Interesant este că, luând în considerație ipoteza provenienței lui *pungă* din greaca medie, Ciorănescu s-a referit nu la un m.grec. *πούγγα*, ci la un *πούγγη*; iar acela s-a putut transforma „natural”, dar cu schimbare de accent, în neogrec. *πouγγί*.)²⁵

Și astfel am ajuns și la complicata problemă ridicată de „acel -a final”, care l-a făcut pe Meyer-Lübke să recurgă la soluția intermediarii mediogrecești în explicarea originii termenului rom. *pungă* și a rudelor sale din Italia și Sardinia. După Meyer-Lübke, cu excepția notabilă a lui Gamillscheg, se pare că filologii care au încercat să clarifice originea termenilor romanici *ponga*, *punga* și *pungă* au fost influențați de respectiva soluție mediogreacă²⁶, la care au adăugat-o uneori (ca alternativă, precum în cazul lui Pușcariu) și pe cea slavă, pe care am respins-o mai sus. Surprinzător este că și Gamillscheg, lingvist cu vaste cunoștințe în domeniul germanisticii, a recurs (pentru rezolvarea problemei „acelui -a”) la o puțin credibilă reconstrucție, anume la un „gotic timpuriu **puggaz*”, când, de fapt, chiar materialul lexical gotic „real” atestat în *Biblia* lui Wulfila ar fi oferit o soluție mult mai plauzibilă, după cum vom vedea imediat mai jos.

În ce privește termenul gotic de interes direct pentru demonstrația de față, în vocabularul wulfilian (care a supraviețuit, în cea mai mare parte, în *Codex Argenteus*) este atestată, după cum am menționat deja, doar o formă de acuzativ, *pugg*, din care s-a putut deduce existența unui substantiv masculin cu forma *puggs* (în cazul nominativ singular). Bineînțeles, trebuie să avem în vedere că Wulfila nu a avut cum să includă întreaga masă a vocabularului gotic în *Biblia* sa. Totuși, textul respectivei *Biblie* conține destule elemente care să permită susținerea ideii că substantivul masculin *puggs*, putea foarte bine să aibă în gotică și o variantă **pugga* (adică **punga*), care nu a fost atestată în scris. În sprijinul unei asemenea supoziții, am extras din dicționarul Köbler 1989 următoarele perechi de substantive gotice, fiecare pereche fiind compusă din substantive masculine, cu terminațiile *-(u)s/-a* și cu unul și același sens:

²⁵ În dicționarul român-grec Mardare 2003, s.v. *pungă*, termenul românesc este tradus prin neogrec. *sakidio* și *balántio*, dar și prin *poungi* (cu sensul ‘pungă cu bani’).

²⁶ După cum am menționat deja, Vasmer (1987) s-a îndoit de posibilitatea provenienței din gotică a rus. *pugovica* (‘măciulie’); în schimb, în același articol, el s-a arătat a fi de acord cu soluția intermediarii mediogrecești (a lui Meyer-Lübke) în cazul medio-latinului *punga* și a termenilor romanici legați de acesta.

auhsus/ auhsa ‘bou’
films/ filma ‘vedenie’
mans/ manna ‘om’
munds/ munda ‘adăpost’
stalls/ stalla ‘grajd’

brands/ branda ‘lemn aprins, spadă’
hlaifs/ hlaiba ‘pâine’
marhs/ marha ‘cal’
smiþs/ smiþa ‘făurar’

Marea majoritate a substantivelor vechi germanice cu terminația *-a* erau masculine²⁷, dintr-o declinare specială. În engleza veche existau masculine precum *bula* ‘taur’, *hara* ‘iepure’ și *oxa* ‘bou’. Formele din engleza modernă – *bull*, *hare* și *ox* – arată a fi pierdut vocala finală²⁸. În schimb, corespondentele din germana modernă – *Bulle*, *Hase* și *Ochse* – se dovedesc mai conservatoare, prin păstrarea unei vocale finale (de tip *ă*). Am făcut aceste scurte comentarii deoarece am considerat a fi necesară aici și o scurtă întoarcere la acel substantiv m.germ.j. *punge* menționat în dicționarul lui de Vries (1961, s.v. *pungr* – vezi mai sus). Spre deosebire de v.eng. *pung* și de v.germ.s. *pfung*, acel *punge* (cu vocala finală păstrată), probabil a avut și el forma mai timpurie *punga*.

Concluzii

Opiniile înaintașilor, de importanță directă sau indirectă pentru explicarea originii termenului rom. *pungă*, oferă o mare bogăție de material lexical, însă nu toate interpretările respectivului material sunt acceptabile, după cum am observat mai sus. Dintre acele opinii, foarte plauzibilă (cu unele completări necesare) se dovedește a fi cea a lui Gamillscheg, în primul rând pentru că el nu a recurs la ideea unui neverosimil „ocol” prin mediogreacă pentru a explica termenii romanici *pungă*, *ponga* și *punga*, iar în al doilea rând pentru că tot el a fost singurul care a avut în vedere, în mod concret, contextul istoric în care un termen gotic (precum *puggs*) putea ajunge în latina vorbită în secolul IV. A trebuit să fac totuși observația că o formă a respectivului termen gotic putea fi preluată nu doar de la mercenari și federați, ci chiar de la comunități germanice asimilate în zone vorbitoare de latină, precum unele comunități ostrogote din Italia, sau vizigoții creștini (păstoriți de Wulfila) care au fost acceptați în Imperiu, sau unele comunități gotice sau gepide care au adăstat în spațiul carpato-danubian chiar și după încheierea perioadei marilor migrații.

În privința formei *punga*, am reușit să demonstrez că, pentru a elimina impedimentul acelui *-a* final, care le-a pus probleme lui Meyer-Lübke și lui Gamillscheg, este suficient să acordăm atenție acelor clar atestate dublete gotice cu terminațiile *-(u)s/-a*. Doar astfel (și nu printr-a trecere prin mediogreacă) putem accepta ideea că din gotică a putut fi preluat, ca atare, un masculin *punga*, substantiv care, în teren latin și/sau romanic, a fost automat perceput ca feminin, datorită terminației sale.

Din punct de vedere semantic, impresionantă este perpetuarea aceluiași sensuri originar-germanice de bază atât de către *pung* în limbile scandinave actuale, cât și de către *pungă* în română: ambele au supraviețuit, independent, ca denumiri ale unui „recipient pentru bani”, dar și ca denumiri ale unei părți anatomice care simbolizează însăși bărbăția. N-a fost însă vorba de o simplă perpetuare a unui cuvânt arhaic „fosilizat”, deoarece, după cum am văzut mai sus, termenului scandinav modern *pung* i s-a constituit propria familie „lărgită” (prin derivate și compuși, ca și prin includerea în expresii idiomatice), exact cum s-a întâmplat și în cazul termenului *pungă* din daco- și macedo-română, după cum am exemplificat mai sus. Toate acestea dovedesc și ele că *pungă* a putut exista în română chiar de la începuturile sale ca limbă romanică distinctă, chiar dacă, în condițiile binecunoscutului „mileniu mut” al limbii române,

²⁷ Există în gotică și perechi de masculine cu mici diferențe de sens între cele două variante, precum *gards* ‘curte’/ *garda* ‘ocol de vite’; și, în număr mai redus, există perechi similare, în care însă ambele variante sunt de genul feminin, precum *handus/ handa* ‘mână’, sau *haims* ‘sat’/ *haima* ‘ținut’.

²⁸ În eng. *hare* litera finală este „mută”, spre deosebire de *-e* din germ. *Hase*.

termenul românesc respectiv nu a fost consemnat mai devreme de sec. XVII.

Așadar, ca să revenim la linia „cuvinte și lucruri”, în privința „lucrului” în discuție se poate afirma că prima pungă europeană (conservată) a fost cea a eneoliticului Ötzi. Însă prima atestare a denumirii a unui asemenea accesoriu a fost cea din *Biblia* lui Wulfila (sec. IV), unde, într-un singur verset, s-a folosit forma de acuzativ a substantivului gotic *puggs* ‘pungă pentru bani’, iar acel substantiv putea foarte bine să fi avut, în gotica vorbită, o variantă **punga*, după cum am demonstrat mai sus. Însă nu prin preluare din textul *Bibliei* gotice, ci prin contactul între vorbitori de gotică și vorbitori de latină colocvială târzie, acea variantă a lui *puggs* a ajuns în romanica timpurie vorbită atât în sud-estul Europei, cât și în Italia și Sardinia.

PUNGA – AN ACCESSORY WITH AN OLD GERMANIC NAME

In an attempt to improve mainstream etymological propositions that regard the origin of the Romanian word *pungă* ‘purse’ and of several cognates of it, the author of the present article resorts to evidence provided by archaeology, history, ethnography and linguistics, from the perspective of the “words-and-things” method. First taken into consideration are the purse of Ötzi (the Copper-Age “Iceman”) and the purses of Iron-Age “Bog People” discovered in Denmark. As for linguistics, a starting point is represented by the fourth-century attestation of the Gothic term *puggs* in Wulfila’s Bible (Luke 10, 4). Whereas earlier etymologists (notably Meyer-Lübke) considered that Romance *a*-ended nouns (ultimately derived from Gothic), such as Romanian *pungă*, Italian *ponga* and Sardinian *punga*, could reach those languages only via Middle Greek, this author argues that such a “detour” needs not be imagined. First of all, Gothic itself provides sufficient examples of doublets made of variants of masculine nouns ending in either *-(u)s* or *-a*. Therefore, a Gothic **pugga* – that is, **punga* (as variant of *puggs*) – could be borrowed into Vulgar Latin as early as the 4th century CE. As for semantics, worth mentioning is the striking correspondence between the main meanings of today’s Danish/Swedish *pung* (‘purse for carrying money’, ‘scrotum’) and exactly the same meanings shown by today’s Daco-Romanian/Macedo-Romanian *pungă*. The main conclusion of the article is that a Gothic **punga* could have been borrowed into the Vulgar Latin (or the Early Romance) spoken in Central-Southeast Europe in the context of the earliest contacts between the Goths and the Roman Empire.

BIBLIOGRAFIE

- Baumgartner, Emmanuèle/ Philippe Ménard, 1996. *Dictionnaire étymologique et historique de la langue française*. Paris: Le Livre de Poche.
- Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură*, 1688, ed. 1997. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- Biblia sau Sfînta Scriptură*, 1975. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- Brückner, Aleksander, 1970 [1927]. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Bosworth, Joseph, 1983 [1898]. *An Anglo-Saxon Dictionary* (ed. T. Northcote Toller). Oxford: Oxford University Press.
- Carlton, Terence R., 1990. *Introduction to the Phonologic History of Slavic Languages*. Columbus: Slavica.
- Chantraine, Pierre, 1990 (1968). *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Paris: Klincksieck.
- Ciorănescu, Alexandru, 2001. *Dicționarul etimologic al limbii române* (ed. T. Șandru Mehedinți, M. Popescu Marin). București: Saeculum.
- Constantinescu, Nicolae A., 1963. *Dicționar onomastic românesc*. București: Editura Academiei.
- DEX² – *Dicționarul explicativ al limbii române*, 1996, ed. I. Coteanu et al. București: Univers Enciclopedic.
- Diculescu, Constantin, 1922. *Die Gepiden - Forschung zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*. Leipzig: Kabitsch.
- Ernout, Alfred/ Antoine Meillet, 1985 (1959). *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris: Klincksieck.
- Gamillscheg, Ernst, 1934 (I) – 1935 (II). *Romania Germanica - Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreiches*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Ghinea, Eliza, Dan Ghinea, 2000. *Localitățile din România – Dicționar*. București: Editura Enciclopedică.
- Glob, Peter Vilhelm, 1969. *The Bog People – Iron-Age Man Preserved*, trad. R. Bruce-Mitford. Ithaca/ New York: Cornell University Press.
- Grane, Thomas 2015. „Germanic Veterans of the Roman Army in Southern Scandinavia – Can We Identify Them?” În vol. *Proceedings of the 22nd Congress of Roman Frontier Studies, Ruse, Bulgaria, September 2012* (459-464), ed. L. Vagalinsky, N. Sharankov, S. Torbatov. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences.

- Haarmann, Harald, 2016. *Auf den Spuren der Indoeuropäer*. München: C. H. Beck.
- Hoad, Terry F., 1993. *The Concise Dictionary of English Etymology*. Oxford: Oxford University Press.
- Høybye, Pol, 1984. *Dansk-romænsk ordbog / Dicționar danez-român*. București: Editura Științifică.
- Iordan, Iorgu, 1983. *Dicționar al numelor de familie românești*. București: Editura Științifică.
- Iovan, Tiberiu, 1994. *Dicționar bulgar-român*. București: Editura Științifică.
- Mamalaucă, Mircea, 2018. *Descoperiri din perioada antichității târzii în Podișul Central Moldovenesc – Necropolele de la Bogdănești-Fălciu, Pogonești și Polocin*, prefață de Ion Ioniță. Iași: Casa Editorială Demiurg.
- Mardare, Valeriu, 2003. *Dicționar român-neogrec*. Iași: Polirom.
- MDA - *Micul dicționar academic*, 2001 (I), 2002 (II) 2003 (III, IV), ed. M. Sala et al. București: Univers Enciclopedic.
- Meyer-Lübke, Wilhelm, 1930-1935 [1911]. *Romanisches etymologisches Wörterbuch* – REW. Heidelberg: Winter.
- Miklosich, Franz, 1886. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller.
- Mitchell, Bruce, 1998. *An Invitation to Old English and Anglo-Saxon England*. Oxford: Blackwell.
- Munteanu, Valeriu, 2002. *Dicționar suedez-român*. Iași: Polirom.
- Nikolova, O. N./ M. J. Zwilling, 1981. *Russo-nemeckij slovar'*. Moskva: « Russkij jazyk ».
- NT 1648 – *Noul Testament. Tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, Mitropolitul Transilvaniei*. Alba Iulia: Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei.
- Poruciuc, Adrian, 1999. "The Significance of Old Germanic Elements Preserved in Romanian". În vol. *Eurolinguistik – Ein Schritt in die Zukunft. Beiträge zum Symposium vom 24. Bis 27. März 1997 im Jagdschloß Glienicke (bei Berlin)* (175-189), ed. N. Reiter. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Poruciuc, Adrian, 2000. „Probleme ridicate de vechi germanisme păstrate în română – cazurile *bardă* și *budă*”. *Studii și cercetări lingvistice* (SCL), LI, 2 (395-417) – *Omagiu lui Gheorghe Mihăilă, la a 70-a aniversare*. Editura Academiei Române.
- Poruciuc, Adrian, 2008. „Problema vechilor germanisme păstrate în limba română”. În vol. *Lucrările primului simpozion internațional de lingvistică: București, 13-14 noiembrie 2007* (105-130), ed. N. Saramandu, M. Nevaci, C. I. Radu. Editura Universității din București.
- Poruciuc, Adrian, 2009. "An Opening to Remember: Meyer-Lübke's Outlook on Old Germanisms in Romanian". În vol. *Das Rumänische und seine Nachbarn* (217-231), ed. Th. Kahl. Berlin: Frank & Timme.
- Pușcariu, Sextil, 1976 (1940). *Limba română*, I, ed. I. Dan. București: Minerva.
- Shevelov, G. Y., 1964. *A Prehistory of Slavic – The Historical Phonology of Common Slavic*, Carl Winter, Heidelberg.
- Sophocles, E. A., 1900. *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B.C. 146 to A.D. 1100)*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Suciu, Coriolan, 1967 (I), 1968 (II). *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*. București: Editura Academiei.
- Șovan, Octavian Liviu, 2005. *Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Mihălășeni(jud. Botoșani)*. Târgoviște: Cetatea de Scaun.
- Vasmer, Max, 1986-1987. *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, I-IV, ed. O.N. Trubačev. Moskva: Progress.
- Vries, Jan de, 1961. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: Brill.
- Vulgata, 1914. *Biblia Sacra, Vulgatae Editionis*, ed. M. Hetzenauer. Ratisbonae et Romae: Fr. Pustet & Co.

Internet

- <https://de.wikipedia.org/wiki/Schnorr sack>
- <https://pomog.org/bible-church-slavonic>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Tollund_Man
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Huldremose-Woman>
- www.biblegateway.com
- www.iceman/en/clothing
- www.pinterest.com/caoj/danish-folk-costume
- www.pinterest.com/daphemitchell/swedish-folk-costume
- www.wulfila.be/gothic/browse

DIN NOU DESPRE UNELE REALITĂȚI DE LA NORDUL DUNĂRII DE JOS ÎN SECOLELE VI-VII D. HR.

Dan Gh. TEODOR*

Keywords: Latinophone, Byzantine, Slavs, Cutrigs, Bulgarian, Byzantine writers, material culture.

Perioada primului mileniu creștin, în general, și cu deosebire epoca secolelor VI-VII d. Hr., prezintă o importanță aparte pentru cunoașterea evoluției societății de la nordul Dunării de Jos. În perioada menționată, după cum se știe, se înregistrează pătrunderea unor numeroase grupuri de migratori, precum hunii târzii, alanii, bulgarii, slavii sau avarii, fenomen amplu și deosebit de activ, cu consecințe importante pentru societatea de pe teritoriul carpato-dunărean și, în egală măsură, pentru posesiunile din Peninsula Balcanică ale Imperiului Bizantin.

O pleiadă numeroasă de istorici bizantini, în majoritatea lor contemporani cu evenimentele politice și militare din veacurile menționate, au transmis prin intermediul scrierilor lor o serie de informații despre populațiile care au pătruns în teritoriile de la nordul Dunării de Jos, despre obiceiurile și religia lor, dar, mai cu seamă, despre luptele pe care armatele Imperiului le-au purtat în scopul de a opri invazia acestor noi veniți, care urmăreau să se stabilească în regiunile de la sudul fluviului.

Pe baza datelor oferite de scrierile transmise de Pseudo-Caesarios, Marcellinus Comes, Iordanes, Ioan din Efes, Procopius din Caesarea, Mauricius, Theophilact Simocatta, Theophanes Confessor și alții¹, au putut fi cunoscute în mare parte evenimentele petrecute în regiunile Dunării Mijlocii și de Jos, istoriografia modernă încercând să reconstituie realitățile vremurilor trecute, formulând o serie de concluzii, multe dintre acestea fiind acceptate și astăzi. Cu toate acestea, au rămas încă destul de multe aspecte mai puțin elucidate, cauzate în bună parte de ambiguitatea informațiilor transmise de unele dintre izvoarele scrise menționate. În numeroase cazuri, unele din datele transmise sunt exagerate, vorbindu-se, de exemplu, de numărul extrem de mare al invadatorilor, de existența zecilor de mii de prizonieri sau de acțiuni războinice de mare anvergură, la care luau parte un număr mare de militari.

Izvoarele scrise menționate nu amintesc decât foarte vag de prezența unor romanici la nordul Dunării de Jos și, uneori, chiar destul de neclar despre populația latinofonă de la sud de fluviu. Unele știri lasă impresia că teritoriile carpato-dunărene ar fi fost lipsite complet de populația autohtonă, în secolele VI-VII zonele geografice amintite fiind locuite temporar, după unele surse scrise, doar de diferitele grupuri de migratori care aveau drept unic scop atacarea Imperiului Bizantin. Aceste izvoarele relatează, în special, acțiunile armatelor bizantine, distrugerile cauzate de invaziile barbarilor și mai rar, și de unele din realitățile care nu sunt în legătură cu evenimentele militare desfășurate în regiunea graniței dunărene a Imperiului.

* danteodor33@yahoo.com

¹ Iordanes, *Getica*, ed. G. Popa Liseanu, București, 1939; Procopius din Caesarea, *Războiul cu goții*, ed. H. Mihăescu, București, 1963; *Idem*, *Istoria secretă*, ed. H. Mihăescu, București 1972; Mauricius, *Arta militară*, ed. H. Mihăescu, București, 1970; FHDR, II, p. 407-567, București, 1970; Theophilact Simocatta, *Istoria bizantină*, ed. H. Mihăescu, București, 1955.

Este în mare parte cunoscut că istoriografia modernă, până către mijlocul secolului trecut, s-a bazat exclusiv pe informațiile transmise de izvoarele scrise amintite în relatarea realităților existente, acceptând, cu unele excepții, ambiguitățile acestor surse. În realitate, multe dintre aceste știri trebuie reanalizate și corect coroborate cu datele pe care cercetările arheologice le-au obținut, mai ales în ultima jumătate de secol.

În legătură cu știrile transmise de izvoarele scrise ale vremii, trebuie avut în vedere și faptul că autorii menționați obțineau informații doar prin intermediul militarilor care acționau în regiunile respective, prizonierilor sau negustorilor care, în cele mai multe cazuri, relatau diferit evenimentele, uneori eronat sau cu exagerări evidente, deformând astfel realitățile din acele zone. De aceea, informațiile transmise de istoricii menționați trebuie acceptate cu prudență și, în măsura în care este posibil, verificate și cu ajutorul datelor puse la dispoziție de investigațiile arheologice.

După cum se știe, cele mai multe știri privind perioada secolelor VI-VII, din regiunile Dunării de Jos, se referă la slavi² și mai puțin la alte grupuri de migratori. Slavii erau cei care întreprindeau atacuri în teritoriile de la sud de Dunăre, uneori la îndemnul avarilor. În unele excepții sunt menționate și invaziile altor populații ca, de exemplu, aceea din anul 559, când hunii cutriguri, sub conducerea caganului Zabergan, pustiesc numeroase zone de la sud de Dunăre, provocând mari distrugerii, între care și cele din Dobrogea, când sunt afectate orașele Histria sau Tropaeum Traiani³. De asemenea, este menționată și prezența bulgarilor, în anii 679-680, avându-l în frunte pe Asparuh, staționați temporar în zonele de la nordul gurilor Dunării unde amenințau trupele bizantine⁴.

În general, indiferent de exagerările unora din izvoarele scrise, pătrunderile slavilor în teritoriile bizantine erau acțiuni de pradă, la care luau parte doar câteva sute de migratori și nu un număr de câteva mii, așa cum menționează scrierile, de aceea și anihilarea lor din punct de vedere militar a fost, de cele mai multe ori, posibilă.

Sprîjinindu-ne doar pe datele transmise de câteva izvoare scrise, constatăm că începuturile invaziilor slave în Imperiu nu sunt prea clare. Marcellinus Comes relatează că, în vremea ultimilor ani ai domniei împăratului Anastasius (517-518), a avut loc o pătrundere a unor grupuri de călăreți geți⁵, pe care unii autori moderni i-au considerat fie slavi, fie bulgari sau anți⁶.

Unii dintre istoricii vremii respective credeau că sclavinii și anții constituiau cele două mari ramuri ale slavilor⁷. În realitate, anții nu erau slavi, ci o populație nomadă probabil alanică⁸. De altfel, către sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea, se înregistrează chiar lupte între aceste populații, după cum ne informează istoricul Procopius din Caesarea⁹.

În deplasarea lor din regiunile originare nord-estice ale Podișului Valdai și arealele rețelei hidrografice ale cursurilor superioare ale Niprului, Volgăi sau Daugavei, slavii s-au îndreptat în masă spre vest și sud-vest, colonizând treptat unele teritorii din Polonia, Slovacia sau Câmpia Tisei, unde populația băstinașă era rară sau lipsea¹⁰. În regiunile unde populația autohtonă era mai numeroasă, ca în teritoriile de la nordul Dunării de Jos, slavii nu s-au așezat

² D. Gh. Teodor, *Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII d. Hr.*, în ArhMold., XVII, 1994, p. 224-228.

³ Ioan din Antiohia, *Cronica 218*, în FHDR, II, 1970, p. 357; Agathias, *Istorii*, V 6, în același volum, p. 479.

⁴ Theophanes Confessor, *Cronografia, anul 6171 (679)*, în FHDR, II, p. 619-620.

⁵ Marcellinus Comes, *Cronica, 517*, în FHDR, II, p. 367.

⁶ E. Stein, *Histoire du Bass Empire, II. De la disparition de l'empire d'Occident à la mort de Justinien (476-565)*, Paris-Bruxelles-Amsterdam, 1949, p. 220-224; Vl. Iliescu, *Marcellinus Comes, 517*, în FHDR, p. 367, nota 51.

⁷ Iordanes, *op. cit.*, V, 34-35, p. 26, 27, 88.

⁸ D. Gh. Teodor, *Unele considerații privind originea și cultura anților*, în ArhMold., XVII, 1993, p. 205-214; I. Corman, *L'origine ethnique des Antes fondée sur des découvertes archéologiques dans l'espace d'entre Prouth et Dniester*, în ArhMold, XIX, 1990, p. 169-189.

⁹ Procopius din Caesarea, *op. cit.* III, 14, 7, București, 1963, p. 156.

¹⁰ L. Musset, *Invaziile. Al doilea asalt asupra Europei creștine*, București, 2002, p. 72-73.

nicăieri definitiv, astfel că nu se poate vorbi, în nici un caz, de o slavizare, fie și temporară, a zonelor de la răsărit și sud de Carpați sau a Podișului Transilvaniei, așa cum au încercat unii preinși specialiști, adepți ai panslavismului, să acrediteze ipoteza, ignorând sau interpretând tendențios informațiile izvoarelor scrise, precum și rezultatele cercetărilor arheologice¹¹. De altfel și cercetările lingvistice constată că, din perioada pătrunderii lor în spațiul carpato-dunărean, în limba română nu s-au putut păstra decât câteva cuvinte slave arhaice, unele din ele nesigure¹², ceea ce arată că, între noii veniți și autohtonii romanici, contactele au fost destul de limitate, grupurile de migratori, puțin numeroase și destul de mobile, având scopul de a se stabili la sudul Dunării, atrase de civilizația Imperiului. Toate acestea explică de ce în spațiul carpato-dunărean slavii nu au reușit să creeze structuri social-politice durabile, așa cum au întemeiat în unele regiuni ale Europei. De altfel, în teritoriile de la nordul Dunării de Jos, cercetările arheologice atestă pretutindeni aspecte de cultură materială autohtonă, de vechi tradiții, precum cele de tip *Cireșanu*¹³ și *Ipotești-Cândești*¹⁴ din Muntenia și Oltenia, *Costișa-Botoșana-Hansca*¹⁵, în zonele de la est de Carpați, sau *Bratei-Țaga*¹⁶, în Transilvania. Aceste aspecte de cultură materială autohtonă, romanică, au contribuit efectiv la desfășurarea și definitivarea amplului proces de asimilare etno-lingvistică a puținilor slavi rămași să viețuiască la nordul Dunării de Jos. În ceea ce îi privește pe slavi, izvoarele scrise ale vremii se referă și la modul lor de viață, constatând că „locuiesc în colibe jalnice, răzlețiți mult unii de alții și mereu se mută dintr-un loc în altul”¹⁷, ceea ce arată că, în perioada celei de a doua jumătăți a secolului al VI-lea, grupurile de slavi nu se stabiliseră pentru mai multă vreme în teritoriile în care pătrunseseră. De aceea, nu este de mirare că cercetările arheologice întreprinse nu atestă nici urme de colibe sau alte vestigii care le-ar fi putut aparține. De altfel, asemenea construcții simple nu lasă urme care să fie atestate arheologic. În schimb, locuințele autohtone construite temeinic din bârne și chirpici, prevăzute cu cuptoare speciale, locuințe, în general, parțial adâncite în pământ, vădesc o preocupare atentă pentru spațiul de locuit, specifică populațiilor sedentare, ale căror principale ocupații erau agricultura și meșteșugurile. Confundând, adesea, populația romanică autohtonă cu noii veniți, unele surse scrise ale vremii ne informează că slavii “au o mulțime de animale de tot felul și de roade care zac în grămezi, mai ales mei și parâng”¹⁸, sugerând existența unei populații de agricultori și crescători de vite cu vechi tradiții, situație care nu poate fi reală deoarece, în perioada pătrunderii lor aici, noii veniți aveau o tehnică agricolă rudimentară și o destabilitate de locuire evidentă.

Despre realitățile din teritoriile de la nordul Dunării de Jos elocvente sunt și descoperirile arheologice care au scos la iveală, în cadrul așezărilor autohtone, numeroase unelte agricole de certă sorginte romană, precum brăzdarele de plug, secerile, coasele, cosoarele

¹¹ Gh. Postică, *Unele considerații privind interpretarea etnică a monumentelor arheologice medievale timpurii din nordul Bucovinei*, în „Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat”, Iași, 1997, p. 118-121.

¹² Gh. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 68-82.

¹³ V. Teodorescu, *Cireșanu. Un aspect cultural aparținând populației daco-romane din secolele IV-V la sud de Carpați*, în „Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova”, I, Ploiești, 1984, p. 51-97.

¹⁴ Idem, *Despre cultura Ipotești-Cândești în lumina cercetărilor arheologice din NE Munteniei*, în SCIV, 15, 1964, 4, p. 485-502; idem, *O nouă cultură arheologică recent precizată în țara noastră cultura Ipotești-Cândești (sec. V-VII e. n.)*, în „Sesiunea de Comunicări Științifice ale Muzeelor de Istorie”, vol. II, București, 1971, p. 104-130.

¹⁵ D. Gh. Teodor, *Conceptul de cultură Costișa-Botoșana. Considerații privind continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele V-VII e. n.*, în „Studia Antiqua et Archaeologica”, I, Iași, 1983, p. 215-225; idem, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V-VII e. n. (Așezarea de la Botoșana-Suceava)*, București, 1984.

¹⁶ Lăgia Bârzu, *L'établissement no.1 de Bratei, dép. de Sibiu*, în „Dacia”, NS, XXXVIII-XXXIX, 1994-1995, p. 239-295; Eugenia Zaharia, *La station nr. 2 de Bratei dép. Sibiu (V^e-VIIe siècles)*, în același volum, p. 297-356; D. Protase, *Țaga. Două așezări din perioada finală a etnogenezei românești (sec. IV-V și sec. VII-VIII)*, Cluj Napoca, 2003, p. 7-51, pl. I-XI.

¹⁷ Procopius din Caesarea, *op. cit.*, VII, 14, București, 1963, p. 157.

¹⁸ Mauricius, *op. cit.*, XI, 4, 5, p. 279.

etc.¹⁹ În perioada secolului al VI-lea, slavii foloseau brăzdare de plug și unelte agricole puțin evoluat²⁰, adoptarea tipurilor de unelte romane, net superioare, fiind o activitate pe care aceștia au desfășurat-o abia către sfârșitul secolului al VII-lea și în secolul al VIII-lea, ca urmare a multiplelor influențe primite din partea culturii materiale daco-romanice și din Bizanț²¹.

De asemenea, fără a avea la bază argumente credibile, mulți specialiști au pus pe seama slavilor unele vestigii, precum fibulele digitate sau anumite categorii ceramice lucrate cu mâna. S-a exagerat vădit când s-a considerat că toată ceramica lucrată cu mâna ar fi fost produsă de către slavi, omițându-se faptul că asemenea produse de olărie (borcane, tigăi, căni etc.) lucrate cu mâna sunt documentate, cu forme și tehnici uneori identice, în numeroase regiuni ale Europei Apusene, unde grupurile de slavi nu au pătruns niciodată²². În ceea ce privește fibulele digitate, care au fost puse în legătură cu existența unor elite slave, s-a arătat că, în realitate, asemenea piese au fost vehiculate de grupuri de populații seminomade, cum au fost anții sau alanii²³.

Fibulele digitate sunt creații ale atelierelor meșteșugărești gotice târzii și bizantine, fiind produse în Imperiu sau Crimeea²⁴, și chiar în unele regiuni de la nordul Dunării de Jos²⁵.

Referitor la prezența și stabilirea slavilor în teritoriile de la nordul Dunării de Jos, unii arheologi au pus în legătură și existența marelui cimitir de incinerare de la Sărata Monteoru (jud. Buzău), considerat și cel mai mare cimitir al acestor noi veniți, idee pe care am acceptat-o cu rezerve și noi în trecut²⁶.

Analiza atentă, întreprinsă în lumina recentelor cercetări arheologice privitoare la tipurile de morminte de incinerare, și originea vestigiilor descoperite ca obiecte de inventar oferă, însă, posibilitatea de a formula noi concluzii. În acest sens, trebuie reținut că necropola se datează între sfârșitul secolului al VI-lea și mijlocul secolului al VII-lea²⁷, anume într-o vreme când cea mai mare parte a slavilor se deplasase deja la sud de Dunăre. Mormintele de incinerare, depuse în urne lucrate cu mâna sau în gropi simple, cele mai multe fără inventar, nu sunt în totalitatea lor specifice numai slavilor, ci, pe spații geografice mai întinse, și altor grupuri etnice. Unele urne sunt lucrate, însă, la roată, etalând o olărie de producție autohtonă de tip *Ipotești-Cândești*²⁸, iar cele lucrate cu mâna, în cea mai mare parte prezintă tipuri comune, atestate în civilizația geto-dacică sau în numeroase culturi materiale din alte părți ale Europei. De asemenea, fibulele digitate, cataramele de centură și alte piese din metal, care fac parte din inventarul unor morminte, evidențiază o certă origine romano-bizantină²⁹. Asemenea constatări sunt în măsură să schimbe opinia potrivit căreia necropola de la Sărata Monteoru ar aparține în totalitate slavilor. Mai corect ar fi să se accepte că acest mare cimitir a putut fi utilizat nu numai de slavi, ci și de către populația autohtonă romană, într-o vreme când ritualurile de înmormântare din cadrul religiei creștine nu erau obligatorii încă. De altfel, este cunoscut faptul că, în spațiul de la nordul Dunării de Jos, ritul de înmormântare al incinerății avea o

¹⁹ V. Neamțu, *Le technique de la production céralière en Valachie et en Moldavie jusqu'à XVIIIe siècle*, București, 1975, *passim*; C. M. Tăulea, *Contribuții la cunoașterea tipologiei, evoluției și răspândirii brăzdarelor de plug de la Ghidici-Dolj*, în „Oltenia”, IV, 1982, p. 47-85.

²⁰ R. S. Minasian, *O pojavlenie pašennogo zemledelija v verchnem Podneprovje i severo zapadnich oblastijach R.F.S.R.*, în „Arheologičeskij Sbornik”, 24, Leningrad, 1983, p. 81-89.

²¹ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în ArhMold., XVII, 1994, p. 234.

²² *Ibidem*, p. 232.

²³ *Ibidem*, p. 134.

²⁴ A. I. Aibabin, *Chronologia mogil'nikov Kryma poznerymyskogo i rann srednevekovog vremeni*, în „Materialy po arheologii, istorii i etnografii Tavrii”, I, Simferopol, 1990, p. 21-26 și figurile.

²⁵ D. Gh. Teodor, *Fibule digitate din secolele VI-VII în spațiul carpato-dunăreano-pontic*, în ArhMold., XV, 1992, p. 136.

²⁶ I. Nestor, *La nécropole slave encien de Sărata Monteoru*, în „Dacia”, NS, I, 1957, p. 284-296; D. Gh. Teodor, *Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII*, în *Istoria Românilor*, II, București, 2001, p. 734.

²⁷ I. Nestor, *op. cit.*, p. 292-295.

²⁸ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, ArhMold., XV, 1992, p. 136-137.

²⁹ *Ibidem*, p. 119-141.

îndelungată tradiție, fiind direct legat de spiritualitatea geto-dacică.

În afară de slavi, izvoarele scrise din secolele VI-VII vorbesc rar despre alte grupuri de migratori existente în spațiul carpato-dunărean, cum ar fi gepizii, alanii, bulgarii sau avarii. Prezența gepizilor, de exemplu, sumar amintită, este dovedită mai ales de descoperiri arheologice care atestă așezări și necropole aparținând acestei populații, situate în zonele din centrul și nord-vestul Transilvaniei³⁰. În cazul gepizilor, este dovedită și o coabitare a acestora cu populația romană, influențele civilizației romano-bizantine fiind vizibile în conținutul culturii specifice fiecărei populații.

De asemenea, sunt destul de puține informații despre prezența avarilor în regiunile de la nordul Dunării de Jos. Știrile despre această populație se referă mai ales la acțiunile lor întreprinse împotriva Imperiului Bizantin din zonele Dunării Mijlocii. Mai multe date în cazul avarilor sunt oferite de cercetările arheologice care, în mai multe locuri din Transilvania și Banat, atestă existența unor mici necropole de înhumăție, în cadrul cărora au fost înmormântați mai ales militari³¹. Aceste necropole sunt situate în marea lor majoritate în preajma ocnelor de sare, de unde avarii, cunoscuți crescători de vite, își procurau produsul necesar³².

Un episod interesant este relatat de Theophanes Confessor³³, către sfârșitul veacului al VII-lea, în vremea împăratului Constantin al III-lea, în legătură cu prezența bulgarilor conduși de Asparuh, în regiunile de la nordul Gurilor Dunării. Retragerea trupelor bizantine în cadrul acestui conflict a facilitat pătrunderea acestor noi invadatori la sud de Dunăre, nu prin Dobrogea, ci prin estul Câmpiei Munteniei, unde unele descoperiri arheologice le jalonează drumul³⁴.

Și mai puține informații sunt transmise în ceea ce îi privește pe alani și cutriguri³⁵. Investigațiile arheologice au oferit și ele unele date privitoare la prezența acestor grupuri de migratori, bazându-se pe analiza vestigiilor vehiculate de aceștia în spațiul carpato-dunărean, cum ar fi anumite categorii ceramice de culoare cenușie, cu suprafețele lustruite și unele piese de metal, specifice acestor populații nomade³⁶.

Analizând informațiile pe care istoricii bizantini din perioada secolelor VI-VII ni le transmit, se constată, așa cum am mai arătat, unele neclarități, ambiguitatea datelor, exagerările exprimate și, uneori, chiar necunoașterea situației geo-politice existente, determinând de-a lungul vremii formularea unor concluzii eronate. Acestea pot fi, într-o bună măsură, corectate prin intermediul cercetărilor arheologice care s-au întreprins până în prezent și care vor continua, astfel ca evenimentele petrecute în vremea menționată să fie cunoscute cât mai aproape de adevăr.

Prin coroborarea informațiilor transmise de izvoarele scrise din perioada secolelor VI-VII cu datele oferite de amplele cercetări arheologice, vor putea fi evidențiate cu mai multă certitudine unele din realitățile din vremea respectivă. În felul acesta vor putea fi corect apreciate numeroasele prefaceri social-economice, culturale și politice care s-au petrecut în vremea menționată în regiunile carpato-dunărene, transformări care au facilitat supraviețuirea și continuitatea romanității orientale.

³⁰ K. Horedt, *Gepizii*, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 704-714; Ligia Bârzu, *Gepizii*, în *Istoria Românilor*, II, București, 2001, p. 707-717.

³¹ I. Stanciu, *Avarii*, în *Istoria Românilor*, II, București, 2001, p. 817-824.

³² K. Horedt, *Avarii în Transilvania*, în *Contribuții la Istoria Transilvaniei, sec. IV-XIII*, București, 1958, p. 61-108.

³³ Theophanes Confessor, *op. cit.*, p. 619-620.

³⁴ D. Gh. Teodor, *Precizări cronologice și culturale privind două piese feudale timpurii din Câmpia Munteniei*, în *ArhMold*, XVI, 1993, p. 285-287.

³⁵ vezi, FHDR, II, 1970, p. 455, 479, 515, 575, 612.

³⁶ Maria Comșa, *Ceramica alanică din secolul al VIII-lea descoperită în centrul Dobrogei*, în „Pontica”, XII, 1979, p. 151-162; D. Gh. Teodor, *Elemente nomade din secolele VI-VIII d. Hr. în regiunile de la est și sud de Carpați*, în *Musaioi V*, 1994, p. 72-80; idem, *Eastern slav and nomadic elements of the seventh-ninth Centuries in the Carpathians-Dniester regions*, în „Zbornik na Počest Darinii Bialecovej”, Nitra, 2004, p. 398-403.

**ONCE MORE ABOUT SOME REALITIES
FROM THE NORTH OF THE LOWER DANUBE
IN THE VI-VII CENTURIES AD**

Analyzing the information transmitted by the Byzantine written sources about the realities from the north of the Lower Danube during the VI-VII centuries, it is found that in many cases there are exaggerations, unclear, erroneous data and ignorance of the geo-political situation.

Such information can lead to wrong conclusions about the history of the Carpatho-Danubian regions in general.

Errors like these, for the most part, could be corrected through archaeological investigations, highlighting concretely the social-economic, cultural and ethno-linguistic realities existing in the mentioned period.

In conjunction with the little news provided by the Byzantine sources, the results of archaeological research have thus been able to highlight the numerous prefaces that took place within the Roman society in a historically troubled period from a political and military point of view.

TOPORAȘE MINIATURALE MEDIEVALE TIMPURI DIN SPAȚIUL CARPATO-NISTREAN. ASPECTE PRIVIND DATAREA, ORIGINEA ȘI FUNCȚIONALITATEA

ION TENTIUC* VALERIU BUBULICI**

Keywords: early Middle Ages, Carpathian-Dniester region, miniature axes, iron, bronze, dating, origin, functionality, semantics

Generalități

Una dintre cele mai apreciate unelte și arme ale omului, din cele mai vechi timpuri, a fost toporul. Dubla calitate a piesei, la confecționarea căreia se depunea un efort deosebit și necesita multă abilitate, a propulsat toporul printre piesele elitiste, dând naștere unui număr important de forme și modele, unele reprezentând veritabile opere de artă, realizate din piatră sau metal.

Pornind de la etimologia cuvântului *topor*, s-a stabilit că acesta poate fi înrudit cu termenii hitiți *tapar* care este tradus prin 'a domni', dar și cu cel proto-hattic de *tabarnă* 'stăpân, prinț, rege', păstrate din substratul anatolian pre-indoeuropean¹, în care sensul primar al cuvântului – 'cel cu toporul' - desemna conducătorul. Tot așa și termenul 'tăparu', perpetuat în aromână, desemnază șeful sau comandantul². Acest fapt a făcut ca toporul să fie apreciat ca un adevărat simbol al autorității regale³.

Procesul de miniaturizare a imaginii diverselor viețuitoare (oameni și animale) sau piese din categoria ustensilelor sau armelor a fost un fenomen care s-a perpetuat din Paleolitic până în perioada Evului Mediu. Una din piesele care a fost supusă frecvent miniaturizării a fost toporul, în special cel modelat din metal. Toporul din cupru pare să fi fost cunoscut încă din Eneoliticul iranian, în forma sa dublă, cu brațele în cruce, asociat cu versiunea miniaturală. Ultima a fost folosită în calitate de amuletă sau de monedă primitivă de schimb⁴. Secura dublă era considerată obiect sacru în Perioada Minoică, fiind reprezentată în pictura de pe zidurile palatelor cretane⁵.

În ultimii ani, de un interes sporit s-a bucurat o categorie de piese cunoscute în literatura de specialitate sub denumirea de toporașe miniaturale medievale timpurii. Cele mai multe au fost descoperite în diferite regiuni din Europa de Nord, Centrală și de Est (fig. 1/B), însă nu lipsesc nici în sud-estul continentului⁶.

* Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău; ion_tentiuc@yahoo.com; v_bubulici@mail.ru

¹ A. Poruciuc, *Topor și balta. Relicve lexice de sorginte preistorică*, în A. Poruciuc, *Archaeolinguistica. Trei studii interdisciplinare*, București, 1995, p. 67-68.

² T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologi*, ed. II, București, 1974, s.v.

³ E. Furnée, *Die wichtigsten konsonantischen Erscheinungen des Vorgriechischen*, The Hague: Mouton, 1972, p. 267; N.M. Nikulina, *Ritualnye moloty-topory iz Trojanskogo klada L (k voprosu o datirovke dannogo archeologiceskogo kompleksa)*, in „Vestnik drevnej istorii”, 2, 1999, p. 218-228.

⁴ J. Deshayes, *Civilizațiile vechiului Orient*, I-III, trad. C. Tănăsescu, București, 1976, I, foto 84.

⁵ p. Lévêque, *Aventura greacă*, trad. C. Tănăsescu, București, 1987, I, p. 40; A. Evans, *The Palace of Minos: A Comparative Account of the Successive Stages of the Early Cretan Civilization as Illustrated by the Discoveries at Knossos*. Cambridge, University Press 2013, p. 346-348.

⁶ p. Paulsen, *Axt und Kreuz in Nord- und Osteuropa*. Bonn 1956, 195-196; V. p. Darkevici, *Topor kak simbol Peruna v drevnerusskom jazyce* in *Sovetskaja archeologija*, 1961, № 4, p. 91-102; N. A. Makarov,

În prezent, numărul de toporașe medievale timpurii, incluse în circuitul științific prin publicare, se apropie de 200 de piese. Un număr important de vestigii de acest fel rămân nepublicate. Toporașele miniaturale, identificate în procesul investigațiilor arheologice sau fortuit, sunt realizate, de regulă, din bronz, însă nu lipsesc cele confecționate din fier. Vestigiile medievale scoase la lumină în complexe închise, bine datate, au permis cercetătorilor să le atribuie sfârșitului mileniului I – începutul mileniului următor⁷. Chiar dacă unele dintre ele imită forma prototipurilor de luptă, utilizarea toporașelor din această categorie în calitate de armă este exclusă din cauza dimensiunilor foarte mici și a greutății lor reduse. S-a mai constatat că multe piese provin din localități rămase necunoscute⁸.

Pornind de la tehnica de realizare (martelare sau turnare), forma, ornamentica, contextul descoperirii și arealul de răspândire, cercetătorii au încercat să stabilească originea, datarea, funcționalitatea, cauza difuzării în timp și spațiu, dar și semantica toporașelor miniaturale.

În istoriografia românească, problema acestei categorii de vestigii a fost abordată tangențial, fiind pusă în legătură cu relațiile de schimb ale romanicilor de răsărit cu statele vechi rusești sau cu pătrunderea în spațiul est-carpatic a unor obiecte de cult și de podoabă⁹. Despre unele toporașe s-a vorbit prin prisma implicării vikingilor în comerțul pe distanțe lungi, conexiunea lor la comerțul internațional al Marelui Drum al Mătăsii, cu pătrunderea nordicilor de la Marea Baltică la Marea Neagră și Dunărea de Jos¹⁰. S-a mai acreditat că unele dintre artefacte ar face parte din categoria de unelte specifice meșterilor bijutieri sau a meșteșugarilor care lucrează obiecte mărunte¹¹.

Câteva piese care reprezintă toporașele miniaturale din fier sau bronz, aparținând perioadei medievale timpurii, au fost descoperite în spațiul carpato-nistean și carpato-nisteano-danubian (fig. 1/A). Acestea au fost scoase la lumină la Cărbuna (rn. Ialoveni) și Păharniceni-Petruha (rn. Orhei), în partea centrală a spațiului pruto-nistean, dar și la Suceava¹², Bucovca și Cernăuca (reg. Cernăuți), în Bucovina, sau la Horodnița, pe Nistrul Superior¹³. Piese reprezentând toporașele au fost descoperite și în zona dunăreană, la Păcuiul lui Soare și Dristra (=Siliștriu)¹⁴. Toporașele de bronz de la Dunărea de Jos alcătuiesc o categorie locală, distinctă,

Drevnerusskie amulety-toporiki. in *Rosijskaja archeologija*, № 2, 1992, p. 41-56; p. Kucypera, S. Wadyl, *Early medieval miniature axes of Makarov's type 2 in the Baltic Sea Region*, in „Archaeologia Litwana”, nr. 12, 2011, p. 122-129; Iu. M. Lesman, *Skandinavskij komponent drevnerusskoj kultury*. in „Stratum plus. Arkheologija i kulturnaia antropologija”, (5), 2014, p. 43-87; M. Ju. Menišikov, *Proishozhdenie, chronologija i semantika izobrazenij miniatiurnych toporikov iz raskopok v istoriceskom tzentre Moskvy*. in „Archeologija Podmoskovja”, vyp. 12, Moskva, 2016, p. 239-252; G. Atanasov, *Otnovo za Rusko-varjajските kultovi bradvici na Dolen Dunav – Corrigenda et addenda (po povod novi nachodki ot Drastar/Silištriu)*. in „Prinosi kam balgarskata archeologija”, t. VIII, Sofia, 2018, 221-234; V. Yotov, *Data about northmen's presence in the Lower Danube Area*, in „Studia romana et medievalia. Miscellanea in honorem annos LXXX peragentis professoris emeriti Dan Gh. Teodor oblata”, București-Brăila, 2018, p. 467-476; A. Tiurk, *Amulety-toporiki v materiale Karpatskogo Basejna XI-XII vv.*, in „Trudy Kamskoj arheologo-etnografičeskoj ekspedicii Permskogo Gosudarstvennogo gumanitarno-pedagogičeskogo universiteta”, vyp. XIV, Permi, 2018, p. 165-182.

⁷ N. A. Makarov, *op. cit.*, 1992, 41-56; Iu. M. Lesman, *op. cit.*, 2014, 43-87.

⁸ Condițiile de descoperire ale celor mai multe toporașe din spațiul pruto-nistean nu totdeauna sunt foarte clare.

⁹ V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, p. 100.

¹⁰ O. Damian, M. Vasile, *Varangians nearby the Danube delta. About an archaeological discovery in the Byzantine fortress at Nufăru, Tulcea county*. in SCIVA, tom. 62/3-4, 2011, p. 275-290; M. Dejan, *Elemente răsăritene în ținuturile extracarpătice (secolele VI-X)*, Suceava, 2015, p. 213-216;

¹¹ G. Bilavski, *Unelte agricole din Moldova medievală*, Brăila, 2016, p. 251.

¹² M. Dejan, *op. cit.*, 2015, p. 215.

¹³ p. Paulsen, *op. cit.*, 1956, p. 197; G. M. Vlasova, *Bronzovye izdelija XI-XIII vv. iz sela Zelece*, in „Materialy po archeologii Severnogo Pricernomorja”, nr. 4, Odessa, 1962, p. 257; N. A. Makarov, *op. cit.*, 1992, p. 54, nr. 46 și nr. 48; I. p. Voznij, *Čornivska feodalina ukriplena sadiba XII-XIII cm*, Černivți, 1998, p. 37; p. Kucypera, p. Pranke, S. Wadyl, *Wczesnośredniowieczne miniaturowe toporki metalowe z Europy Środkowo-Wschodniej i Północnej. Corpus zabytkow*, Torun, 2011, p. 147, nr. 107 și nr. 109; p. Kucypera, S. Wadyl, *op. cit.*, 2011, p. 127.

¹⁴ p. Diaconu, D. Vâlceanu, *Păcuiul lui Soare. I. Cetatea bizantină*, București, 1972, p. 159, fig. 56/1; G. Atanasov, *op. cit.*, 2018, 221-234; V. Yotov, *op. cit.*, 2018, p. 467-484.

deosebită de cele de tipul I, după clasificarea lui N. Makarov.

Aspecte tipologice

În funcție de materialul din care sunt confecționate, piesele miniaturale reprezentând toporașele, descoperite în spațiul carpato-nistrean, pot fi distribuite în două grupuri principale: I. piese miniaturale realizate din fier și II. piese miniaturale din bronz.

I. *Piese miniaturale din fier.* Sunt realizate prin forjare la cald sau prin turnare.¹⁵ Pornind de la forma lor, piesele executate din fier formează două categorii: 1. piese reprezentând toporașe miniaturale și 2. ciocănașe miniaturale.

I.1. *Toporașe miniaturale din fier.* Sunt modelate prin martelare la cald. Forma lamei permite a se evidenția trei tipuri distincte de toporașe.

I.1.1. *Tipul întâi* încadrează toporașele cu lama de aspect triunghiular în secțiunea longitudinală. Unele piese au orificiul de fixare rectangular (Cat. nr. 2)¹⁶ (fig. 2/3), ceafa îngroșată având forma unui corp paralelipipedic. O piesă de acest fel a fost descoperită la Păhărnicieni-Petruha (Orhei). Alte toporașe au gaura de fixare a cozii de formă circulară. Două piese de acest fel provin de la Suceava.¹⁷ Toporașul de la Păhărnicieni-Petruha, păstrat întreg, are lungimea de 5,4 cm și greutatea¹⁸ de 33,75 g.

Din cauza durității metalului din care au fost realizate, aceste vestigii, în general, sunt lipsite de ornament. Excepție constituie unul din cele două toporașe de la Suceava, care este înzestrat cu un decor format din incizii punctiforme obținute cu ajutorul unui poanson cu capătul bont¹⁹. Ornamentul formează linii în zigzag și cercuri. Decorul este realizat doar pe una din laturile lamei, probabil pe cea expusă la vedere, în cazul când piesele erau purtate la brâu.

I.1.2. *Cel de-al doilea tip* îl alcătuiesc toporașele cu corpul îngust și alungit, având lama lățită asimetric (fig. 2/2,6). Au orificiul de fixare a cozii de formă circulară sau cvasi-triunghiulară. Sunt cunoscute trei piese de acest fel. Două au fost descoperite în partea centrală a spațiului pruto-nistrean, la Cărbuna²⁰ (Ialoveni) și la Păhărnicieni-Petruha (Orhei). Alt toporaș provine din nordul Bucovinei, de la Cernăuca (reg. Cernăuți). Toporașul de la Cărbuna (Cat. nr. 1) (fig. 2/2) are lungimea de 5,6 cm și greutatea de 14,33 g, iar cel de la Păhărnicieni-Petruha (Cat. nr. 3) (fig. 2/6) este de 8,0 cm lungime și cu greutatea de 34,49 g. Piesa descoperită la Cernăuca (reg. Cernăuți)²¹, cu muchia ruptă în vechime, are corpul îngust și lama lată, trasă asimetric în jos. Lama toporașului de la Cernăuca este perforată. Asemenea orificii apar pe lamele unor topoare de luptă descoperite la est de Carpați, cum ar fi cele de la Siliștea Nouă (jud. Suceava) sau Fedești (jud. Vaslui)²². Un toporaș miniatural asemănător a fost descoperit în situl de la Sigtum (Stockholm) (Suedia), în straturile culturale aparținând celei de-a doua jumătăți a secolului al XI-lea (cca. 1057-1077). Piesa are lungimea de 4,4 cm și greutatea de

¹⁵ Numărul mic și diversitatea formelor nu a permis elaborarea unui lanț tipologic general acceptat pentru piesele din fier. De cele mai multe ori, cercetătorii includ toporașele din fier în grupul pieselor atipice, cu forme originale (vezi: N. A. Makarov, *op. cit.*, 1992, p. 52; p. Kucypera, S. Wadyl, *op. cit.*, 2011, p. 123).

¹⁶ Cat. = Catalog.

¹⁷ M. Dejan, *op. cit.*, 2015, p. 214-215; G. Bilavski, *op. cit.*, 2016, pl. LV/7,9.

¹⁸ Greutatea este indicată pentru piesele păstrate integral.

¹⁹ M. Dejan, *op. cit.*, 2015, p. 214, fig. 17.

²⁰ Este necesar să menționăm că toporașul de la Cărbuna a fost descoperit întâmplător împreună cu resturi de la o cămașă de zale inelară, un colan din fier și un cârlig de pescuit (vezi fig. 3/1-4).

²¹ I. p. Voznyj, *Udarnoe voorujenie Severnoj Bukoviny XII – pervoj poloviny XIII vv.* in „Stratum plus”, 6, 2014, p. 59, рис. 1/8, рис. 2/10; I. p. Voznyj, A. V. Fedoruk, *Udarna zbroja XII – pershoj polovini XIII st. z teritorii Verhnjogo Pruta ta Srednjogo Dnistra* in „Visnik Institutu Archeologii Livivskogo Universitetu”, vyp. 8, p. 56, рис. 1/8.

²² V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău, 1994, p. 130, fig. 4/1,2.

8,0 g.²³ O amuletă reprezentând toporașele de acest tip²⁴ a fost descoperită la Dristra.²⁵

I.1.3. *Tipul al treilea* este reprezentat de o singură piesă, descoperită în spațiul pruto-nistrean. Toporașul din fier are corpul îngust și alungit, lama bine profilată, lățită simetric față de axul longitudinal al corpului (Cat. nr. 4) (fig. 2/4). Taișul este evazat, de profil triunghiular, amintind forma unor amulete-toporaș atribuite lui Thor. Orificiul de fixare a cozii este de formă oval-alungită, muchia fiind deteriorată în vechime. Reprezintă topoarele de luptă de tip bardă. Are lungimea de 4,7 cm și greutatea de 17,35 g.

I.2. *Ciocănaș miniatural din fier*. Singura piesă din această categorie provine dintr-o localitate necunoscută din spațiul pruto-nistrean. Este realizat prin turnare, are aspect triunghiular în secțiunea longitudinală, cu orificiul de fixare rectangular (Cat. nr. 5) (fig. 2/5). Ceafa are forma unui corp paralelipipedic. Partea opusă cefeii ciocănașului este îngustată și îndoită spre manșon, având forma unui cioc cu capătul bont. Piesa are lungimea de 6,1 cm și greutatea de 70,61 g. Nu am identificat, deocamdată, analogii apropiate pentru această piesă. O amuletă reprezentând un ciocănaș asemănător a fost descoperit la Janów-Pomorski (Truso)²⁶ (Polonia). Deosebirea constă în faptul că ultimul este turnat din bronz împreună cu manșonul.

II. *Toporașe miniaturale din bronz*. În spațiul carpato-nistrian este cunoscut un număr mic de toporașe realizate din bronz. Spre deosebire de toporașele din fier, care alcătuiesc o varietate de forme, cele din bronz, mult mai bine cercetate de istoriografia europeană, pot fi încadrate în tipurile cunoscute: 1. toporașe cu lama asimetrică și 2. toporașe cu lama simetrică, de tip secure.

II.1. *Toporașe cu lama asimetrică*. Un toporaș din această categorie a fost descoperit într-o localitate necunoscută din spațiul pruto-nistrean (Cat. nr. 8) (fig. 2/1). Este confecționat prin turnare. Forma piesei imită toporul de luptă, de tip bardă, are corpul alungit, lama lată, asimetrică, cu latura dinspre mâner arcuită. Piesa are ceafa cilindrică, cu muchia prelungită orizontal și frumos profilată. Trecerea de la ceafă la lamă se face printr-un gât scurt format prin îngustarea cefeii și a laturii interioare și exterioare a lamei. Baza cefeii marchează trecerea spre lamă prin două nervuri dispuse simetric. Lama are o ușoară retragere pe marginea exterioară și este puternic arcuită pe latura interioară, unde formează un călcâi care, împreună cu aripioarele de la manșon, descrie o curbă parabolică. Călcâiul piesei este înzestrat cu un pinten cvasi-circular. Pe ambele suprafețe ale lamei toporașului a fost realizat un ornament incizat, reprezentând un șir de linii scurte, realizate în lungul taișului, dispus la o anumită distanță de acesta. Linii incizate au fost realizate și în lungul laturii exterioare ale lamei. Lungimea toporașului este de 4,0 cm, iar greutatea de 7,91 g.

Piesa aparține tipului I de toporașe, după clasificarea lui N. Makarov. Se găsesc numeroase analogii în Scandinavia, la Trondheim, în Norvegia, la Sigtum (Stockholm) în Suedia²⁷, în regiuni din nord-vestul Rusiei, în Polonia, Belarus, Ucraina și Ungaria²⁸, fiind tipul cu cele mai multe piese descoperite.

Cercetătorii care au abordat problema toporașelor miniaturale din bronz²⁹ consideră că aceste piese imită forma topoarelor de luptă cu muchia profilată, de tipul IV, după tipologia

²³ R. Edberg, A. Söderberg, *Insignier, amuletter, krigsleksaker ? Sigtunas miniatyryxor än en gång*, in „Situne Dei. Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi”, Sigtuna, 2018, p. 48, fig. 7.

²⁴ G. Atanasov, *op. cit.*, 2018, p. 232, fig. 16.

²⁵ În explicația la figura amuletei, din eroare, este indicat că piesa ar fi confecționată din argint, ceea ce nu reiese din descrierea toporașului în Repertoriu/Addenda studiului (G. Atanasov, *op. cit.*, 2018, p. 232, fig. 16).

²⁶ L. Gardela, *Amulety skandynawskie z Wolina i Truso*, in „Acta archaeologica pultuskiensia”, vol. V: *Meetings at the borders. Studies dedicated to Professor Wladyslaw Duczko*, Pułtusk, 2016, p. 99-110.

²⁷ R. Edberg, A. Söderberg, *op. cit.*, 2018, p. 34-59.

²⁸ N. A. Makarov, *op. cit.*, 1992, p. 52-55; Kucypera et al., *op. cit.*, 2011, p. 103-176; Tiurk, *op. cit.*, 2018, p. 165-182; A. Fiuredi, A. Tiurk, B. Zagorhidi-Tzigani, *Amulety-toporiki v materiale Karpatskogo Basejna XI-XIII vv*, in „III-j Mejdunarodnyj madiarskij simpozium”, Budapesht, 6-10 iuniea 2016 g. Budapesht, 2018, p. 483-515.

²⁹ N. A. Makarov, *op. cit.*, 1992, p. 43; Iu. Lesman, *op. cit.*, 2014, p. 71.

propusă de A. N. Kirpičnikov. M. H. Aleškovskij încadrează topoarele de luptă aparținând acestui tip în secolele XI-XII³⁰, iar A. N. Kirpičnikov și B. A. Kolčîn le atribuie secolelor XI-XIII³¹. Prototipuri din fier (topoare de luptă) pentru acestea au fost descoperite și pe insula Gotland³².

II.1.2. O variantă locală, distinctă, o constituie topoarele miniaturale din bronz descoperite în siturile de la Dunărea de Jos³³. Acestea, în opinia noastră, pot fi încadrate într-un tip aparte de topoare miniaturale de bronz din perioada Evului Mediu timpuriu³⁴. În cadrul lui, pot fi incluse topoarele de la Păcuiul lui Soare și Dristra, dar și cel de la Preslav³⁵. Se deosebesc de topoarele miniaturale din cadrul tipului I, după clasificarea lui N. Makarov, prin faptul că au lama mult mai îngustă, iar dimensiunile orificiului de fixare a mânerului sunt disproporționate în raport cu forma și dimensiunile piesei.³⁶ Între aceste topoare se distinge cel de la Păcuiul lui Soare, care este frumos ornamentat și are suprafața aurită. Lama topoarului este decorată cu cerculețe incizate, având puncte la mijloc. Piesa de la Păcuiul lui Soare a fost atribuită secolului al XI-lea³⁷, iar cele de la Dristra – sfârșitului secolului al X-lea.³⁸

II.2. *Topoare cu lama simetrică, în formă de secure*. Un topoar miniatural din bronz, aparținând acestui tip, a fost descoperit la Bucovca (rn. Hliboca, reg. Cernăuți), în nordul Bucovinei, altele două provenind de la Terebovil (Zelege) și Horodnița, pe Nistrul Superior³⁹. Piesa de la Bucovca are lama în formă de secure desfășurată simetric pe axul corpului. Lama este înzestrată cu două protuberanțe dispuse simetric în partea superioară⁴⁰. Aparține tipului II, după clasificarea lui N. Makarov. În regiunile Europei Centrale este cunoscut un număr important de topoare din bronz cu lama simetrică⁴¹, inclusiv variante turnate în fier.⁴²

³⁰ M. H. Aleškovskij, *Kurgany russkich drujinnikov XI-XII vv*, în „Sovetskaja arheologija”, nr. 1, 1960, p. 71-73.

³¹ A. N. Kirpičnikov, *Drevnerusskoe oružie*. Vyp. 2. SAI, 1966, vyp. E1-36. Moskova 1966, p. 61-72; B. A. Kolčîn, *Metallurgija i metalloobrabotka železa i stali*, în „Drevnjaja Rusi. Gorod, zamok, selo. Arheologija SSSR”, Moskova, 1985, p. 254-256, fig. 97/1-4, 6-8; 127/19, 21-22.

³² L. Thunmark-Nylén, *Die Wikingerzeit Gotlands. Bd. I. Abbildungen der Grabfunde*, Stockholm, 1995, Abb. 75/15; 148/12; L. Thunmark-Nylén, *Die Wikingerzeit Gotlands, Bd. 2. Typentafeln*, Stockholm, 1998, Taf. 225/11; Iu. Lesman, *op. cit.*, 2014, p. 73-74.

³³ p. Diaconu, D. Vâlceanu, *op. cit.*, 1972, p. 159, fig. 56/1; G. Atanasov, *op. cit.*, 2018, p. 221-234; V. Yotov, *op. cit.*, 2018, p. 476-484.

³⁴ Recent, în circuitul științific au fost incluse câteva topoare miniaturale din bronz sau argint, provenind de la Constanța, cu loc de descoperire incert, fiind interpretate drept piese premonetare (Vezi: G. Talmațchi, *Despre câteva descoperiri izolate de semne premonetare și monetae din teritoriul pontic*, în „Cercetări numismatice”, XVII, București, 2011, p. 15-25. În opinia noastră, forma și dimensiunile acestor piese înclină spre o datare din perioada romană târzie. Analogii pentru acest tip de vestigii se întâlnesc în situri aparținând culturii Sântana de Mureș-Cernjahov din spațiul est-carpatic (vezi: I. Ioniță, M. Mamalăucă, V. Vornic (coord.), *Antichitatea târzie în bazinul Prutului. Catalog*, Brăila, 2009, nr. 232 (Delacău), nr. 454 (Brăviceni), nr. 496 (Budești), dar și în complexele sarmatice de la est de Carpați (Petrești-Ungheni) (inedit – I. T., V. B.) și din Bazinul Carpatic (vezi: Gulyás Gyögyi, *A balta alakú csüngők a szarmata leletanyagban*, în „Hadak útján”, XXIV, Budapest-Estergom, 2015, p. 129-163).

³⁵ G. Atanasov, *op. cit.*, 2018, p. 223-224.

³⁶ În această categorie poate fi inclus și topoarul de la Gorbova (rn. Herța, reg. Cernăuți); piesa, realizată din fier, este atribuită armelor de luptă (I. p. Voznyj, *op. cit.*, 2014, p. 59, fig. 2/11; I. p. Voznij, A. V. Fedoruk, *op. cit.*, 2013, p. 56, foto 1/11.

³⁷ p. Diaconu, D. Vâlceanu, *op. cit.*, 1972, p. 159.

³⁸ G. Atanasov, *op. cit.*, 2018, p. 223-224.

³⁹ p. Paulsen, *op. cit.*, 1956, p. 197; N. A. Makarov, *op. cit.*, 1992, p. 54, nr. 46-48.

⁴⁰ G. M. Vlasova, *op. cit.*, 1962, p. 257, fig. 5/10.

⁴¹ p. Kucipera, S. Wadyl, *op. cit.*, 2014, p. 122, fig. 1/n.

⁴² B. Hensel, *Miniaturowy toporek z Kruszwicy*, în „Slavia Antiqua”, tom. XXVI, 1979, p. 127-130, fig. 1; R. Edberg, A. Söderberg, *op. cit.*, 2018, p. 49, fig. 7.

Considerații privind datarea și originea toporașelor

În spațiul carpato-nistean, cele mai timpurii toporașe miniaturale (din argint, bronz sau fier) au fost descoperite în situri arheologice aparținând culturii Sântana de Mureș-Cerniașov⁴³ și în unele complexe atribuite sarmaților (Petrești, rn. Ungheni, inedit). Toporașe de acest fel au fost identificate și în situri din bazinul carpatic.⁴⁴

Pentru Europa de Nord, piesele miniaturale, reprezentând toporașele, ocupă un loc distinct, fiind confecționate din materiale diverse: corn⁴⁵, chihlimbar⁴⁶, bronz⁴⁷ sau fier⁴⁸. Toporașele din secolele IX-XI sunt considerate, în Scandinavia, o continuare firească a celor din Perioada *Vendel* (secolele VII-VIII)⁴⁹.

Pentru intervalul de timp avut în vedere, secolele IX-XII, cercetătorii au evidențiat anumite particularități tipologice ale pieselor și câteva perioade (sau etape) cronologice distincte de circulație a toporașelor miniaturale. Perioada timpurie a fost încadrată în secolele IX-X. Piesele aparținând acestui interval de timp se caracterizează prin lipsa de asemănare cu topoarele de luptă, prin existența concomitentă a unei multitudini de forme de toporașe miniaturale, la fel ca și realizarea lor din diverse materiale, dar, în special, din fier sau metale colorate.⁵⁰ Ju. Lesman considera că toporașele miniaturale (din fier sau argint) au pătruns în nordul Rusiei din Scandinavia, în secolul al X-lea.⁵¹

Analogii pentru toporașele din fier din spațiul carpato-nistean au fost identificate, cum am menționat, în situri din nordul Europei, în special în Scandinavia și în sudul Mării Baltice. În Norvegia, Suedia și Danemarca, sunt cunoscute mai multe toporașe miniaturale din fier, dintre care unele au fost descoperite în complexe arheologice închise. Sunt remarcate piesele depuse în morminte cercetate în extramurosul așezării fortificate de la Fyrkat (Danemarca)⁵², și cele descoperite în complexele funerare de la Sigtun (Suedia)⁵³. Toporașe miniaturale asemănătoare au fost descoperite în Polonia⁵⁴, Ucraina⁵⁵ și Rusia⁵⁶. Menționăm piesele de fier din așezarea vesilor de la Krutik, lângă Beloozero⁵⁷, din așezarea fortificată de la Zimno⁵⁸, sau cele identificate în straturile culturale datate în secolul al X-lea de la Staraja Ladoga

⁴³ I. Ioniță, M. Mamalăucă, V. Vornic (coord.), *Antichitatea târzie în bazinul Prutului. Catalog*, Brăila, 2009, p. 48, 91, 99.

⁴⁴ G. Gyöngyi, *A balta alakú csüngők a szarmata leletanyagban*, in „Hadak útján”, XXIV, Budapest-Esztergom, 2015, p. 129-163.

⁴⁵ p. Paulsen, *op. cit.*, 1956, p. 51-59.

⁴⁶ L. Thunmark-Nylen, *op. cit.*, 2006, p. 222-223.

⁴⁷ R. Edberg, *op. cit.*, 2008.

⁴⁸ E. Roesdahl, *Fyrkat. En jysk vikingeborg. II. Oldsagerne og Gravpladsen. Nordiske Fortidsminder B*, 04. København, 1977, p. 190.

⁴⁹ p. Paulsen, *op. cit.*, 1956, p. 201-206.

⁵⁰ U. Schoknecht, *Menzlin. Ein frühgeschichtlicher Handelsplatz an der Peene*, Berlin, 1977, p. 79-80; M. Ju. Menišikov, *op. cit.*, 2017, p. 118-126.

⁵¹ Iu. Lesman, *op. cit.*, 2014, p. 77.

⁵² E. Roesdahl, *op. cit.*, 1977, p. 141, 142, fig. 209.

⁵³ R. Edberg, A. Söderberg, *op. cit.*, 2018, p. 34-59; p. ; Kucypera et al., *op. cit.*, 2011, p. 64.

⁵⁴ B. Hensel, *op. cit.*, 1979, p. 127-130.

⁵⁵ Ja. E. Borovskij, M. A. Sagajdak, *Archeologiceskie issledovanija Verhnego Kieva v 1978-1982 gg.*, in „Archeologiceskie issledovanija Kieva v 1978-1983 gg.”, Kiev, 1985, p. 40-41, рис. 4/2; V. E. Koršun, *Jazyceskie priveski Drevnej Rusi X-XIV vekov. Vyp. I. Oberegi*, Moskva, 2012, p. 53-55.

⁵⁶ N. A. Makarov, *op. cit.*, 1992, p. 52-55; M. Iu. Menišikov, *op. cit.*, 2016, p. 239-252.

⁵⁷ L. A. Golubeva, S. I. Kočkurina, *Belozerskaja vesi (po materialam poselenija Krutik IX-X vv.)*. Petrozavodsk, 1991, p. 55-56.

⁵⁸ V. V. Aulich, *Zimnivske gorodišče – slovianska pamjatka VI—VII st. n.e. v Zahidnij Volini*, Kiev, 1972, p. 41, 43, 44, tab. VIII/35; Iu. Lesman, *op. cit.*, 2014, p. 73.

(Zemleanoe gorodiste)⁵⁹, de la Timerovo⁶⁰, dar și din necropola de la Kiev⁶¹ etc. Este posibil ca și o parte din toporașele de fier descoperite la est de Carpați⁶² să aparțină acestui interval de timp, așa cum s-a opinat⁶³.

În următoarea perioadă, secolele XI-XII, arealul de răspândire a toporașelor miniaturale este caracterizat de predominarea numerică a pieselor realizate din metale colorate, în special a celor confecționate din cupru sau dintr-un aliaj pe bază de cupru. Acestea au fost analizate și clasificate competent de cercetători.⁶⁴ Totodată, în rând cu piesele confecționate din bronz sau cupru, în această perioadă au fost descoperite și toporașe realizate din fier de calitate foarte bună. Admitem ca unele toporașe miniaturale descoperite în spațiul carpato-nistean să aparțină acestei perioade, însă lipsa contextelor arheologice nu permite o datare mai strânsă a pieselor realizate din fier. Excepție constituie toporașul de la Cernăuca, descoperit într-un sit aparținând secolelor XII-XIII.⁶⁵

Pentru această perioadă, în spațiul carpato-nistean, toporașele miniaturale din bronz nu reprezintă decât descoperiri sporadice. Ele aparțin, după cum am menționat, celor două tipuri principale de vestigii evidențiate de N. Makarov. Prezența variantei dunărene a toporașelor a fost pusă în legătură cu războaiele prințului kievean Sviatoslav, în nord-estul Peninsulei Balcanice, și de luptele ruso-bizantine de la cetatea Dristra (=Silistra), din anii 970-971.⁶⁶ În acest fel, piesele de la Dunăre sunt atribuite unei perioade cronologice mai timpurii în comparație cu toporașele de bronz, de tipul I și II, după Makarov. Atragem atenția că nu sunt cunoscute toporașe de forma celor dunărene în regiunile de pe Nipru, la Kiev sau în împrejurimile lui, de unde a pornit campania militară condusă de Sviatoslav. Considerăm că piesele de la Dristra, la fel ca și toporașul de la Păcuiul lui Soare, pot fi încadrate cronologic în secolul al XI-lea.

Așadar, perioada de funcționare a toporașelor din bronz se încadrează între secolele al XI-lea și al XII-lea. Analiza stratigrafică a descoperirilor de la Sigtuna a confirmat această datare, evidențiind și unele tipuri perpetuate în secolul al XIII-lea.⁶⁷ Toporașul din bronz aparținând tipului I, descoperit în spațiul pruto-nistean, cum am menționat, găsește numeroase

⁵⁹ E. A. Rjabinin, *Novye otkrytia v Staroj Ladoge (itogi raskopok na Zemleanom gorodišče 1973-1975 gg.)*, in „Srednevekovaja Ladoga. Novye arheologičeskie otkrytija i issledovanija”, Leningrad, 1985, p. 33, 39.

⁶⁰ N. A. Makarov, *op. cit.*, 1992, p. 52, fig. 26/11.

⁶¹ M. K. Karger, *Drevnij Kiev: ocerki po istorii materialnoj kul'tury drevnerusskogo goroda*, T. I. Moskva, Leningrad, 1958, p. 174-178, tabl. XVI/10.

⁶² În regiunile de la est de Carpați și la Dunărea de Jos, câteva toporașe miniaturale din fier au fost descoperite în situri din secolele XIII-XVII, interval de timp care depășește limite cronologice ale studiul nostru. Cel mai timpuriu pare a fi toporașul descoperit la Enisala (jud. Tulcea), identificat în straturile de cultură aparținând secolelor XIII-XIV (I.T. Dragomir, *Cetatea medievală de la Enisala. Unelte, arme și obiecte de podoabă*, in „Danubius”, Galați, 1973, p. 36, fig. 13/2), după care urmează cel de la Baia (jud. Suceava), datat cu secolul al XV-lea (E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII. Cercetări arheologice din anii 1967-1976*, Iași, 1980, p. 78-79; G. Bilavski, *Uneltele agricole din Moldova medievală*, Brăila, 2016, p. 251) și cel de la Târgu Trotuș (jud. Bacău), aparținând secolelor XIV-XVII (Al. Artimon, *Orașul medieval Trotuș în secolele XIV-XVII. Geneză și evoluție*, Bacău, 2003, p. 140). Menționăm că în sursele documentare din Moravia sunt amintite, pentru secolele XVII și XVIII, toporașe numite *vlašca*, atribuite vlahilor care îndeplineau și funcții de pază la hotarele din regiunile premontane (A. Polonec, *Slovenské valašky, fokoše i čekany*, in „Zbierky Slovenského národného múzea národopisného odboru v Martine”, Zv. 2. Martin, 1963, p. 8-9). Aceste toporașe din bronz au fost utilizate de huțulii din Carpații Păduroși, în calitate de atribut decorativ purtat de bărbați sau ca însemn pentru adolescenți, în perioada de inițiere. Au fost utilizate în diverse rituri și ritualuri, sau dansuri, până la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea (V. G. Holodnaja, *Gutzuliskie toportzy*, in „Jivaja starina”, 3 (29), Moskva, 1998, p. 12-14.

⁶³ M. Dejan, *op. cit.*, 2015, p. 215.

⁶⁴ N. A. Makarov, *op. cit.*, 1992, p. 41-56; p. Kucypera et al., *op. cit.*, 2011, p. 103-176; Iu. Lesman, *op. cit.*, 2014, p. 71-77; M. Iu. Menišikov, *op. cit.*, 2016, p. 239-252; M. Iu. Menišikov, *op. cit.*, 2017, p. 118-131.

⁶⁵ I. p. Voznyj, *op. cit.*, 2014, p. 59; I. p. Voznij, A.V. Fedoruk, *op. cit.*, 2013, p. 56, fig. 1/8, foto 1/10.

⁶⁶ G. Atanasov, *op. cit.*, 2018, p. 221-234.

⁶⁷ R. Edberg, A. Söderberg, *op. cit.*, 2018, p. 39-41, fig. 5.

analogii în situri din Scandinavia, inclusiv pe insula Gotland, unde asemenea piese au fost descoperite în complexe arheologice închise, bine datate, din secolul al XI-lea⁶⁸, dar și în Polonia⁶⁹, Belarus, Ucraina, Rusia⁷⁰ și Ungaria⁷¹.

N. Makarov consideră că toporașele miniaturale ale vikingilor erau turnate, de regulă, din fier sau din argint, iar cele din bronz ar fi fost confecționate în mediul vechi rusesc, de unde s-ar fi răspândit la scandinavi.⁷² Pe de altă parte, menționând prezența unui număr important de toporașe confecționate din bronz, în situri arheologice timpurii din Scandinavia, Iu. Lesman sugera că procesul de răspândire a pieselor a fost unul invers, acestea constituind un atribut creștin legat de răspândirea cultului Sfântului Olaf.⁷³

Cel mai important și cuprinzător proces și fenomen, al deceniilor din preajma anului 1000, a fost extinderea creștinismului în Europa de Nord, Centrală și de Est, când scandinavii, cehii, polonezii, rușii și maghiarii, aproape concomitent, dar independent unii de alții, au adoptat dogma creștină⁷⁴. Pe de altă parte, este perioada când spaimele despre iminenta apropiere a sfârșitului lumii, legate de anul o mie, au generat stare de panică și noi valuri de pelerinaj spre Ierusalim și Bethleem, descrise plastic de cronicarul Raoul Glaber (cca. 985-1047). Martor ocular al evenimentelor⁷⁵, considerat a fi cel mai bun narator despre anul 1000, acesta plasează apogeul „sfintei călătorii” către anul 1033, când se împlinea un mileniu de la Patimile pe cruce ale lui Iisus Christos⁷⁶.

Moartea conungului Olaf Haraldson, creștinătorul norvegienilor, ucis de secure în anul 1030, a coincis aproape perfect cu trecerea a o mie de ani de la moartea lui Iisus. Cazul a exercitat presiuni tulburătoare asupra noilor prozeliti, intensificând și mai mult spaimele apropiatei Apocalipse, accelerând pelerinajul⁷⁷. Toporul, de la care i s-a tras moartea regelui Olaf, a devenit simbol al supliciilor noului sfânt și martir al Scandinaviei⁷⁸, iar toporașul – un element iconografic, căruia i-a fost atribuită aceeași încărcătură religioasă, ca și crucii pe care a murit Christos. Prin aceasta se explică faptul că, în complexe arheologice închise, inclusiv în morminte, au fost descoperite toporașe miniaturale asociate cruciulițelor.⁷⁹

La sfârșitul secolului al XII-lea și în secolul al XIII-lea apar primele toporașe miniaturale turnate din plumb sau din aliaj realizat pe bază de plumb. Cercetătorii consideră că apariția lor

⁶⁸ p. Paulsen, *op. cit.*, 1956: p. 61-63; L. Thinmark-Nylen, *op. cit.*, 2006, p. 313, Anm. 71; Iu. Lesman, *op. cit.*, 2014, p. 73-74.

⁶⁹ L. Gardela, *op. cit.*, 2016, p. 99-102.

⁷⁰ N. A. Makarov, *op. cit.*, 1992, p. 52-55.

⁷¹ A. Tiurk, *op. cit.*, 2018, p. 165-182; A. Fiuredi et al., *op. cit.*, 2018, p. 483-514.

⁷² N. A. Makarov, *op. cit.*, 1992, p. 51.

⁷³ Iu. Lesman, *op. cit.*, 2014, p. 76-77.

⁷⁴ E. Pál, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale (895-1526)*. Cluj-Napoca 2006, p. 53.

⁷⁵ Raoul Glaber: „Multă lume mergea să ceară sfatul anumitor oameni, cei mai îngrijorați din vremea lor, cu privire la semnificația unei atât de mari revărsări de mulțimi spre Ierusalim, așa cum nici un veac trecut nu mai văzuse” (citată apud: G. Duby, *Anul 1000*, Iași, 1996, p. 184).

⁷⁶ G. Duby, *op. cit.*, 1996, p. 15.

⁷⁷ Drept mărturie a faptului că fenomenul pelerinajului nu a fost străin spațiului carpato-nistean servesc două *ampullae* de pelerin, mici recipiente din plumb sau ceramică, pentru păstrarea mirului sau a apei sfințite, descoperite în procesul investigațiilor arheologice la Iași. Acestea aparțin secolelor X-XI și XII-XIII (L. Stratulat, I. Iațcu, *Arta pelerinajului. Obiecte creștine în spațiul est și sud-est-carpatic (secolele IV-XVI)*. Catalog de expoziție, Iași, 2011, p. 18-19, nr. 4 și nr. 5 în Catalog).

⁷⁸ V. Spinei, *Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice*, I, în SCIV, 24/1, 1973, p. 61-77; II. SCIV, 24/2, 1973, p. 259-282; E. A. Melnikova, *Kult Sv. Olava v Novgorode i Konstantinopole* în „Bizantijskij vremennik” t. 56, Moskova 1996, p. 92-106.

⁷⁹ S. H. Fuglesang, *Viking and medieval amulets in Scandinavia*, in „Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research”, t. 84, 1989, p. 18; M. Ju. Menišikov, *Sekira Peruna ili molot syjatogo Olafa. Istoriceskij kontekst miniatiurnyh toporikov (amuletoy-toporikov)*, in „Arheologija Podmoskovija. Materialy naučnogo seminara”, vyp. 13, 2017, p. 118.

poate fi pusă tot în legătură cu perpetuarea fenomenului pelerinajului spre Locurile Sfinte.⁸⁰ Este categoria de piese care, deocamdată, rămâne necunoscută pentru spațiul est-carpatic, dar cu prezență numeroasă în multe regiuni din Europa de Nord și Centrală⁸¹. Lipsa toporașelor de plumb în regiunea carpato-nistreană poate fi explicată prin instabilitatea politică provocată de pătrunderea, la sfârșitul secolului al XI-lea, în regiunile de la nordul Dunării de Jos și la est de Carpați, a cumanilor. În rezultat au fost modificate traseele căilor comerciale care, în secolele IX-XI, urmau în lungul Nistrului, Prutului și al Siretului, pentru a ajunge de la Marea Baltică la Marea Neagră și la Constantinopol.⁸² Traseul a fost redirecționat prin interiorul Bazinului Carpatic, devenit mult mai sigur după creștinarea, către anul 1000, a Ungariei. Regii maghiari au facilitat tranzitarea prin țară a pelerinilor spre Locurile Sfinte⁸³. Considerăm că astfel se explică descoperirea toporașelor miniaturale în Ungaria⁸⁴, incluse recent în circuitul științific.⁸⁵

Aspecte privind funcționalitatea toporașelor miniaturale

Au fost expuse mai multe ipoteze privind funcționalitatea toporașelor miniaturale medievale timpurii. În anul 1961, V. P. Darkevici, considera că ele ar fi fost dedicate zeului Perun.⁸⁶ Ulterior, N. A. Makarov a atras atenția că toporașele miniaturale se răspândesc pe teritoriul Rusiei vechi în special, în secolele al XI-lea și al XII-lea, perioadă când procesul de creștinare a slavilor de răsărit (anul 988) deja luase o anumită amploare. Pe de altă parte, așa cum vestigiile au fost descoperite, în special, în așezări fortificate sau urbane, dar și în mormintele unor copii, toporașele miniaturale, în opinia autorului, ar putea fi considerate însemne ale copiilor pregătiți pentru cariera de militar/drujinar.⁸⁷

Ju. M. Lesman credea că toporașele din fier ar fi fost jucării pentru copii. Acestea ar fi pătruns în Rusia dinspre Scandinavia, începând cu secolul al VIII-lea, dar, în special, din secolul al X-lea.⁸⁸ Cât privește toporașele miniaturale din bronz, autorul susține ideea lui P. Paulsen că acestea reprezintă un atribut creștin și pot fi puse în legătură cu răspândirea cultului Sfântului Olaf, în prima jumătate a secolului al XI-lea. Toporașelor miniaturale, la fel ca și amuletelor, replici ale armelor de luptă⁸⁹, vechile superstiții le atribuie puterea magică de a aduce noroc purtătorului.

Analiza funcționalității artefactelor și a încărcăturii simbolice a toporașelor miniaturale, din perioada Evului Mediu timpuriu, a condus la apariția mai multor ipoteze privind utilizarea lor: 1. jucării pentru copii; 2. însemne ale copiilor inițiați pentru cariera de militar/drujinar; 3. însemn oferit celor aflați în afara serviciului militar sau la sfârșitul serviciului militar; 4. toporașul miniatural - atribut al pelerinilor.

În ultimii ani, tot mai mulți cercetători consideră că producerea și răspândirea toporașelor miniaturale din bronz poate să fie pusă, în primul rând, în legătură cu propagarea cultului Sfântului Olaf, cult care a luat amploare chiar din primii ani ai morții regelui

⁸⁰ M. Iu. Menišikov, *op. cit.*, 2017, p. 125.

⁸¹ Iu. Lesman, *op. cit.*, 2014, p. 76.

⁸² I. Tentiuc, *Populația din Moldova Centrală în secolele X-XIII*, Chișinău, 2017, p. 119-130; I. Tentiuc, *Cu privire la pătrunderea, staționarea și raporturile enclavelor vikinge cu populația românească din spațiul carpato-nistrean în secolele IX-XI*, în „Miscellanea Historica et Archaeologica in honorem Professoris Ionel Cândea septuagenarii”, București-Brăila, 2019, p. 117-121.

⁸³ E. Pál, *op. cit.*, 2006, p. 53-63.

⁸⁴ A. Tiurk, *op. cit.*, 2018, p. 165-182; A. Fiuredi et al., *op. cit.*, 2018, p. 483-514.

⁸⁵ Cercetătorii maghiari interpretează prezența toporașelor miniaturale în Ungaria prin prisma relațiilor comerciale dintre Ungaria și Rusia kieveană (A. Tiurk, *op. cit.*, 2018, p. 171-173) și mai puțin în legătură cu invitarea de către regele Ștefan I a unor mercenari varegi, pentru paza hotarelor de vest ale statului, sau cu tranzitul pelerinilor spre Locurile Sfinte (A. Fiuredi et al., *op. cit.*, 2018, p. 506-510).

⁸⁶ V. p. Darkevici, *op. cit.*, 1961, p. 91-102.

⁸⁷ N. A. Makarov, *op. cit.*, 1992, p. 52-55.

⁸⁸ Iu. Lesman, *op. cit.*, 2014, p. 73.

⁸⁹ Iu. Lesman, *op. cit.*, 2014, p. 76-77.

norvegian⁹⁰. În consecință, la Sigtuna și Vesby, la Constantinopol și la Novgorod, au fost edificate lăcașe închinare Sfântului Olaf.⁹¹ În biserica Nașterii Domnului de la Bethlehem, pe o coloană, este imaginată icoana Sfântului Olaf, datată în secolul al XII-lea. Aici, Olaf este reprezentat în ipostaza de rege-sfânt, purtând în mână o secure, arma de la care i s-a tras moartea.⁹²

Moartea martirică a conungului Olaf a impulsionat, cum am menționat, și mai mult pelerinajul noilor prozeliti spre Locurile Sfinte. Un număr mare de creștini din Europa, impaciențați de interpretarea literală a pasajului din Apocalipsă privind eliberarea lui Satan (Apocalipsa 20, 1-8), de apropierea zilei Judecării de Apoi, se grăbeau să ajungă la Ierusalim și Bethlehem pentru ispășirea păcatelor.⁹³

Pe de altă parte, toporașele miniaturale nu constituiau un atribut aparținând în exclusivitate doar pelerinilor. În procesul analizei toporașelor din fier sau bronz din colecția noastră, am atras atenția asupra faptului că greutatea pieselor este foarte apropiată de fracțiunile *unciei* de Bagdad sau de cea a *miscal*-ului oriental⁹⁴. Astfel, spre exemplu, toporașele realizate din fier, ale căror dimensiuni ajung până la 8,0 cm înălțime și 3,6 cm lățime a lamei, au greutatea, respectiv, de 17,35; 33,75 sau 70,61 g. Pe de altă parte, piesele din bronz, a căror înălțime variază de la 4,0 cm la 5,5 cm, au greutatea de circa 8,0 g.⁹⁵

Așadar, greutatea unor toporașe miniaturale, din fier sau bronz, este apropiată de standardele *unciei* de Bagdad sau de Irak, care, în cursul secolelor IX-X, varia între 33,5578 g, 33,1050 g și 33,4728 g, în funcție și de titlul argintului⁹⁶. Aceasta ne face să presupunem că toporașele miniaturale, din fier sau bronz, puteau fi purtate și de către vikingii care erau, în egală măsură, meșteri, negustori și luptători pricepuți. Ele puteau fi utilizate de către purtătorii lor, meșteri și negustori, și în calitate de *unitate de măsură a greutății (în calitate de ponduri)*, apropiată standardelor general acceptate în această perioadă.

Indisolubil legate de cultul lui Thor, apoi de cel al Sfântului Olaf, ultimul devenit patronul celest al negustorilor care făceau comerț peste mări⁹⁷, ciocănașelor/toporașelor miniaturale întotdeauna li s-a atribuit o puternică încărcătură magico-religioasă, supranaturală. Ele trebuiau și puteau să ajute negustorii în procesul tranzacțiilor comerciale, niciodată sigure în străinătate⁹⁸.

⁹⁰ Iu. Lesman, *op. cit.*, 2014, 77; M. Iu. Menišikov, *op. cit.*, 2017, p. 117-131.

⁹¹ V. Spinei, *op. cit.*, 1973, II, p. 264-265; E. A. Melnikova, *op. cit.*, 1996, p. 92-106; T. N. Djakson, *Četyre norvejskich konunga na Rusi: iz istorii russko-norvejskich politiceskich otnošenij poslednej treti X – pervoj poloviny XI v.* Moskva 2000, p. 51-90; Iu. Lesman, *op. cit.*, 2014, p. 76-77.

⁹² H. p. Fett, *Hellig Olav Norges evige konge*, Oslo, 1938, p. 80; M. Dejan, *op. cit.*, 2015, p. 215.

⁹³ G. Duby, R. Mantran (ed.), *L'Eurasie. XIe-XIIIe siècles*, Paris, 1982, p. 543-544; p. Maraval, *Lieux saints et pèlerinages d'Orient. Histoire et géographie des origines à la conquête arabe*, Paris, 1985; V. Bak, *Drevneskandinavskie i russkie palomnicestva v Sveatuju Zemlju v XI-XII vekach: sravnitelnyy analiz*. in „Orientalia Christiana Cracoviensia”, 4, 2012, p. 77-89.

⁹⁴ Conform unor cercetători, greutatea aproximativă a *miscal*-ului oriental era de 4,25 gr. (vezi: W. Hinz, *op. cit.*, 1970, p. 11-17, 26, 34-37). Vezi și: A.V. Komar, *Drevnerusskaja denezno-vesovaja sistema X v. na perekrestke putej: chazarskij tupik*, in „Chazarskij almanach”, t. 9, Charikov, 2010-2011, p. 131-184.

⁹⁵ Printre cercetătorii care, în procesul investigațiilor, au atras atenția și asupra greutății toporașelor miniaturale, îi vom menționa pe R. Edberg, A. Soderberg, *op. cit.*, 2018, p. 39-59.

⁹⁶ N. Bauer, *Die Silber- und Goldbarren des russischen Mittelalters. Eine archäologische Studie* (I), in „Wiener Numismatische Zeitschrift”, LXII, p. 77-120; II., LXIV, 1931, p. 61-100; W. Hinz, *Musulmanskie mery i vesa s perevodom v metričeskiju sistem. Perevod s nemetskogo*, Moskva, 1970, p. 34-37; D. Gh. Teodor, *Legăturile economice între regiunile de la răsărit de Carpați și Orientul arab în secolele IX-X e.n.* in „Spațiul carpato-dunăreano-pontic în mileniul marilor migrații”, Buzău, 2003, p. 475-479.

⁹⁷ E. A. Melnikova, *op. cit.*, 1996, p. 93.

⁹⁸ Ibid Fadlan descrie scena în care un negustor vareg (= Rūs) cere divinității ajutor, pentru a găsi un cumpărător bun și bogat, spre a-și vinde avantajos mărfurile. Conform unor cercetători, soțiile vikingilor, care de multe ori îi însoțeau în călătoriile în străinătate, purtau bijuterii, arme miniaturale și mărgelile din ceramică pe post de amulete (A. p. Kovalevskij, *Kniga Ahmeda Ibn Fadlana o ego putesevii na Volgu v 921-922 gg.*, Harkov, 1956; J. E.

Concluzii

Modificările social-economice, politice și culturale, care s-au produs la sfârșitul mileniului I – începutul mileniului al II-lea, ca și mișcările de populații au stimulat circulația și schimburile de valori materiale și culturale între comunitățile din diferite regiuni ale Europei Central-Nordice, de Est și de Sud-Est, dar și de pe întreg continentul euroasiatic. Schimbările climatice au contribuit la creșterea economică și demografică impresionantă a Europei, la dinamizarea deplasării populației dinspre nord spre sud și dinspre est spre vest.

În toate timpurile, comunitățile umane și-au creat reprezentări plastice ale unor piese de importanță deosebită pentru protejarea colectivității, realizate din piatră, corn, lut ars sau metal. Comunitățile nord-germanice, inclusiv cele scandinave, prin tradiție, au perpetuat obiceiul confecționării unei game vaste de piese miniaturale, inclusiv toporașe, purtate în calitate de însemn apotropaic. Răspândirea creștinismului în nordul, centrul și estul continentului, ca și a cultului Sfântului Olaf, regele-martir scandinav ucis de secure exact la împlinirea a 1000 de ani de la moartea pe cruce a lui Iisus Christos, a transmis toporului, simbol al puterii regale în preistorie, puterea Sfintei Cruci pe care a murit Mântuitorul, transformând toporașul miniatural într-un important element creștin al scandinavilor. Toporașul a fost echivalat cu valoarea simbolică a crucii, considerat a fi un atribut nelipsit al pelerinilor. Pe de altă parte, greutatea unor toporașe miniaturale, din bronz sau fier, este apropiată de fracțiunile *unciei* de Bagdad din această perioadă, ceea ce ne face să considerăm că artefactele puteau fi utilizate și în calitate de „ponduri” purtătoare de noroc în tranzacțiile comerciale ale nordicilor.

CATALOGUL

toporașelor miniaturale medievale timpurii, din fier sau bronz, descoperite în spațiul carpato-nistreano-danubian

Piese din fier

1. Cărbuna, rn. Ialoveni. (fig. 2: 3). Toporaș. Piesa este confecționată din fier prin batere la cald. Suprafața corpului și a lamei prezintă denivelări din procesul realizării. Forma piesei imită topoarele de tip bardă. Are corpul îngust cu tăișul lat, asimetric. Una din laturile lamei este dreaptă, cealaltă, dinspre manșon, este arcuită la trecerea de la corp la lamă. Dimensiuni: Lungimea piesei este de 5,6 cm, lățimea de 0,7-2,5 cm. Lama este lată de 2,5 și înaltă de 2,2 cm. Gaura de prindere a mânerului toporașului este cvasi-triunghiulară, cu dimensiunile de 0,6 x 0,9 cm. Ceafa este ușor rotunjită, formând un segment de cerc. Greutatea piesei este de 14,33 g. Se păstrează în fondurile Muzeului Național de Istorie a Moldovei din Chișinău. Nr. Inv. FB-30370.

2. Păhărnicieni-Petruha, rn. Orhei. (fig. 2: 4). Toporașul din fier descoperit la Păhărnicieni-Petruha (rn. Orhei) este confecționat prin forjare. Suprafața toporașului este șlefuită, însă mai păstrează denivelări din procesul de forjare. Lungimea piesei este de 5,3 cm. Lama, asimetrică față de corp, are lungimea de 3,2 cm de la nivelul găurii de înmănușare. Tăișul, cu marginea în formă de segment de cerc, are lungimea de 2,9 cm. Gaura de înmănușare este rectangulară în secțiune cu dimensiunile de 0,6 x 0,8/0,9 cm. Muchia toporașului, ușor alungită, este rectangulară, cu dimensiunile de 0,9 x 1,1 cm. Greutatea piesei este de 33,75 g.

3. Păhărnicieni-Petruha, rn. Orhei. (fig. 2: 6). Toporaș. Piesa a fost confecționată din fier prin forjare. Forma imită toporul de tip bardă. Are corpul îngust și alungit, cu tăișul asimetric. Gaura de fixare a cozii a fost realizată prin îndoirea pe un suport rotund a părții superioare a piesei și martelare. Lungimea piesei este de 8,1 cm, lățimea de 1,1-3,7 cm. Dimensiunile găurii sunt de 1,4 x 1,9 cm. Greutatea piesei este de 34,49 g.

Montgomery, *Ibn Fadlan and the Rusiyyah*, in „Journal of Arabic and Islamic Studies”, III, 2000, p. 8; M. Dejan, *op. cit.*, 2015, p. 214).

4. Moldova. Localitate necunoscută. (fig. 2: 3). Toporaș. Piesa a fost confecționată din fier prin forjare. Are corpul îngust și alungit, cu tăișul asimetric și lama arcuită. Muchia este prost conservată. Lungimea piesei este 4,7 cm. Lama este lată de 2,0 cm. Gaura de înmănușare este oval alungită, cu dimensiunile de 0,5 x 0,8 cm. Greutatea piesei este de 17,35 cm.

5. Moldova. Localitate necunoscută. (fig. 2: 5). Ciocănaș. Piesa a fost confecționată din fier prin turnare. Reprezintă un ciocan cu lungimea de 6,1 cm. Are muchia de profil rectangular cu dimensiunile de 1,3 x 2,2 cm. Celălalt capăt al piesei este îngustat, are formă de cioc și este îndoit spre manșon. Gaura pentru mâner este rectangulară cu dimensiunile de 1,3 x 1,5 cm. Ciocanul este confecționat din fier de înaltă calitate, are suprafața bine șlefuită. Greutatea piesei este de 70,61 g.

6. Suceava (jud. Suceava). Toporaș. Două piese confecționate din fier prin forjare cu loc de descoperire necunoscut. Ambele au o parte din ceafă ruptă. Unul dintre toporașe este ornamentat pe una din suprafețele lamei cu două șiruri de incizii verticale și câteva grupuri de adâncituri dispuse orizontal, realizate cu poansonul, care amintesc rune. Dimensiuni: Lungimea – 5,6 cm., lățimea – 3,1 cm. (*Literatura*: M. Dejan, *op. cit.*, 2015, p. 214-215, fig. 17).

7. Cernăuța (reg. Cernăuți). Toporaș miniatural din fier. A fost descoperit în așezarea fortificată de la Cernaucă. Dimensiuni: L = 7,3 cm., l = 3,5 cm., D orificiu = 2,5 cm. A fost atribuit secolelor XI-XIII. (*Literatura*: I.P. Voznyj, *op. cit.*, 2014, p. 59, fig. 1/8, fig. 2/10; I.P. Voznij, A. V. Fedoruk, *op. cit.*, 2013, p. 53-64, fig. 1/8, foto 1/10).

Toporașe din bronz (tipul I după Makarov)

8. Moldova. Localitate necunoscută. (fig. 2: 1). Toporaș. Piesa a fost confecționată din bronz prin turnare. Forma imită toporul de tip bardă, cu lama lată, asimetrică, cu latura din spate arcuită. Face parte din seria celor cu corpul triunghiular, având lungimea de 4,0 cm, diametrul găurii pentru fixarea manșonului de 0,4 cm și lățimea tăișului de 2,8 cm. Are ceafă cilindrică, prelungită și profilată. Trecerea de la ceafă la lamă se face printr-un gât scurt format prin îngustarea cefei și a laturii interioare și exterioare a lamei. Baza cefei marchează trecerea spre lamă prin două nervuri dispuse simetric. Lama este ușor arcuită în exterior și puternic arcuită pe latura interioară, formând călcâiul, care împreună cu aripioarele de la manșon, descrie o curbă parabolică. Călcâiul piesei este înzestrat cu un pinten cvasi-circular. Pe ambele suprafețe ale lamei a fost realizat un ornament incizat, reprezentând un șir de linii scurte, realizate în lungul tăișului, la o anumită distanță de acesta, dar și în lungul laturii exterioare ale lamei. Greutatea piesei este 7,91 g.

Toporașe din bronz (de tip dunărean)

9. Păcuil lui Soare. Toporaș realizat din bronz prin turnare. Are suprafața aurită. Lama are suprafața ornamentară cu cerculețe incizate, cu puncte la mijloc. A fost atribuit secolului al XI-lea. (*Literatura*: P. Diaconu, D. Vîlceanu, *op. cit.*, 1972, p. 159, fig. 56/1).

10. Dristra (Silistra). Câteva toporașe miniaturale au fost descoperite în procesul investigațiilor arheologice ale așezării fortificate. Lama și bucușă de înmănușare au suprafața ornamentară cu cerculețe incizate. (*Literatura*: G. Atanasov, *op. cit.*, 2018, p. 221-234; V. Yotov, *op. cit.*, 2018, p. 467-484).

Toporașe din bronz (tipul II după Makarov)

11. Bucovca (rn. Hliboca, reg. Cernăuți) (fig.). Toporaș. Piesa este confecționată din bronz. Este turnată. Are partea superioară, muchia, ruptă. Dimensiuni: Lungimea = 4,0 cm., lățimea = 3,6 cm. A fost atribuit secolului al XI-lea p. Chr. (*Literatura*: G. M., Vlasova, *op. cit.*, 1962, p. 257; N.A. Makarov, *op. cit.*, 1992, nr. 46).

EARLY MEDIEVAL MINIATURE AXES IN CARPATHIAN-DNIESTER REGION. THE ISSUES OF DATING, ORIGIN AND FUNCTIONALITY

The article considers the iron and bronze miniature axes of the early medieval times found in the Carpathian-Dniester space. These artifacts belong to the category of objects found in different regions of Northern, Central and Eastern Europe, as well as in the southeast of the continent, which date back to the 9th/10th-12th centuries. This period is characterized by a gradual warming of the climate, significant economic and demographic development of Europe, as well as a sudden increase in the activity of the Vikings, who combined armed attacks with trade activities, controlling the East European trade routes along the rivers to the Baltic Sea and the Black Sea. The spread of Christianity, the apocalyptic fear of the approach of the year 1000 by the axe (1030), which became a symbol of his martyrdom and an iconographic attribute, gave rise to new waves of pilgrimage to the Holy Places. The routes of pilgrims who carried miniature axes with them could cross the regions east of the Carpathians, where other objects associated with the pilgrimage were discovered. It should be noted that the weight of miniature axes practically coincides with the fractions of the Baghdad "ounce" of the 9th-10th centuries, and this suggests that they could also be used as weights bringing good luck to Scandinavians in commercial transactions.

BIBLIOGRAFIE

- Aleškovskij M. H., *Kurgany russkich družinnikov XI-XII vv.* in Sovetskaja arheologija, nr. 1, 1960, p. 70-90. // Алешковский М.Х. 1960. Курганы русских дружинников XI-XII вв. in Советская археология, № 1, 70-90.
- Artimon Al., *Orașul medieval Troțuș în secolele XIV-XVII. Geneză și evoluție*, Bacău, 2003.
- Atanasov G., *Otnovo za Rusko-varjajskite kulitovi bradvički na Dolen Dunav – Corrigenda et addenda (po povod novi nachodki ot Drastar/Silistra).* in *Prinosi kam balgarskata arheologija*, т. VIII, Sofia, 2018, p. 221-234. // Атанасов Г. 2018. Отново за Руско-варяхските култови брадвички на Долен Дунав – *Corrigenda et addenda (po povod novi nachodki ot Drastar/Silistra)*, in *Приноси към българската археология*, т. VIII. София 221-234.
- Aulich V. V., *Zimnivsike gorodišče – slovjanska pamjatka VI–VII st. n.e. v Zahidnij Volini.* Kiev 1972. // Ауліх В. В. 1972. Зимнівське городище — слов'янська пам'ятка VI–VII ст. н. е. в Західній Волині. Київ, Наукова думка.
- Bak V., *Drevneskandinavskie i russkie palomničestva v Sveatuju Zemliu v XI-XII vekach: sravnitelnyi analiz*, in „Orientalia Christiana Cracoviensia”, 4, 2012, p. 77-89. // Bak V. 2012. Древнескандинавские и русские паломничества в Святую Землю в XI-XII веках: сравнительный анализ, in „Orientalia Christiana Cracoviensia”, 4, 77-89.
- Bauer N., *Die Silber- und Goldbarren des russischen Mittelalters. Eine archäologische Studie (I)*, in „Wiener Numismatische Zeitschrift”, LXII, 77-120; II., LXIV, 1931, 61-100.
- Bilavski G., *Unelte agricole din Moldova medievală*, Brăila, 2016.
- Borovskij Ja. E., M.A. Sagajdak, *Arheologičeskie issledovanija Verhnego Kieva v 1978-1982 gg.* in *Arheologičeskie issledovanija Kieva v 1978-1983 gg.* Kiev 1985, p. 38-60. // Боровский Я. Е., Сагайдак М.А. 1985. Археологические исследования Верхнего Киева в 1978-1982 гг. in *Археологические исследования Киева в 1978-1983 гг.* Киев, 38-60.
- Brătianu Gh. I., *Marea Neagră*, ed. Victor Spinei, București, 1988.
- Damian O., M. Vasile, *Varangians nearby the Danube delta. About an archaeological discovery in the Byzantine fortress at Nufăru, Tulcea county.* in *SCIIVA*, tom. 62/3-4, 2011, p. 275-290.
- Darkevici V. P., *Topor kak simvol Peruna v drevnerusskom jazycestve*, in *Sovetskaja arheologija*, 1961, 4, p. 91-102. // Даркевич В.П. 1961. Топор как символ Перуна в древнерусском языке. In: *Советская археология*, 1961, № 4, 91-102.
- Dejan M., *Elemente răsăritene în ținuturile extracarpătice (secolele VI-X)*, Suceava, 2015.
- Deshayes J., *Civilizațiile vechiului Orient*, I-III, trad. C. Tănăsescu, București, 1976.
- Djakson T. N., *Četyre norvejskich konunga na Rusi: iz istorii russko-norvejskich političeskich otnošenij poslednej treti X – pervoj poloviny XI v.* Moskva, 2000. // Джаксон Т.Н. 2000. Четыре норвежских конунга на Руси: из истории русско-норвежских политических отношений последней трети X - первой половины XI в. Москва.
- Dragomir I. T., *Cetatea medievală de la Enisala. Unelte, arme și obiecte de podoabă*, in „Danubius”, Galați, 1973, 26-45.
- Diaconu P., D. Vilceanu, *Păciul lui Soare. Cetatea bizantină*, I. București, 1972.
- Duby G., *Anul 1000*, Iași, 1996.
- Duby G., R. Mantran (ed.), *L'Eurasie. XIe-XIIIe siècles*, Paris, 1982.
- Edberg, R., *Krigarammuletter från Rus i Sigtunas svartajord*, in „Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research”, t. 94, Stockholm, 1999, p. 245-253.

- Edberg R., *Nya fynd av miniatyryxor. På väg mot Paradiset – arkeologisk undersökning i kvateret Humlegården 3 i Sigtuna 2006*, Sigtuna, 2008.
- Edberg R., A. Söderberg, *Insignier, amuletter, krigsleksaker ? Sigtunas miniatyryxor än en gång*. in „Situne Dei. Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi”, Sigtuna 2018, p. 34-59.
- Evans A., *The Palace of Minos: A Comparative Account of the Successive Stages of the Early Cretan Civilization as Illustrated by the Discoveries at Knossos*. Cambridge: University Press, 2013.
- Fett H. P., *Hellig Olav Norges evige konge*, Oslo, 1938.
- Fiuredi A., A. Tiurk. B. Zagorhidi-Tzigani, *Amulety-toporiki v materiale Carpatского Basejna XI-XIII vv. in III-j Mejdunarodnyj madiarskij simpozium*, Budapesht, 6-10 iunea 2016 g. Budapesht, 2018, p. 483-514 //Фюреди А., Тюрк А., Загорхиди-Цигань Б., *Амулеты-топорики в материале Карпатского бассейна XI-XIII вв.*, in *III-й Международный мадьярский симпозиум*, Будапешт, 6-10 июня 2016 г. Budapest 2018, p. 483-514.
- Fuglesang S. H., *Viking and medieval amulets in Scandinavia*, in „Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research”, t. 84, 1989, p. 15-25.
- Furnée E., *Die wichtigsten konsonantischen Erscheinungen des Vorgriechischen*, The Hague: Mouton, 1972.
- Gardela L., *Amulety skandynawskie z Wolina i Truso. in Acta archaeologica pultuskiensia*, vol. V, *Meetings at the borders. Studies dedicated to Professr Wladyslaw Duczko*. Pultusk 2016, p. 99-110.
- Golubeva L. A., S.I. Kockurina, *Belozerskaja vesi (po materialam poselenija Krutik IX-X vv.)*. Petrozavodsk 1991. // Голубева Л.А., Кочкурина С.И. 1991, *Белозерская весь (по материалам поселения Крутик IX-X вв.)*. Петрозаводск.
- Gyöngyi G., *A balta alakú csüngők a szarmata leletanyagban*. in „Hadak útján”, XXIV, Budapest-Esztergom, 2015, 129-163.
- Hensel B., *Miniaturowy toporek z Kruszwicy*, in „Slavia Antiqua”, t. XXVI, 1979, p. 127-130.
- Hinz W., *Islamische Masse und Gewichte. Handbuch der Orientalistik. Erste Abteilung. Ergänzungsband I.*, ed. E.I. Brill. Leiden/Köln 1970.
- Hinz W., *Musulmanskie mery i vesa s perevodom v metričeskiju sistemu*. Perevod s nemetskogo. Moskva 1970. //Хинц В. 1970. Мусульманские меры и веса с переводом в метрическую систему. Перевод с немецкого. Москва.
- Holodnaja V. G., *Gutzuliskie topottzy*, in *Jivaja starina*, 3 (29), Moskva 1998, p. 12-14. //Холодная В.Г. 1998. *Гуцульские топорцы*, in „Живая старина”, 3 (29), Москва, 12-14.
- Ioniță I., M. Mamalăucă, V. Vornic (coord.). *Antichitatea târzie în bazinul Prutului. Catalog*. Brăila, 2009.
- Karger M. K., *Drevnij Kiev: ocerki po istorii materialinoj kulitury drevnerusskogo goroda*. t. I. Moskva, Leningrad, 1958. //Каргер М. К. 1958: *Древний Киев: очерки по истории материальной культуры древнерусского города*. т. 1. Москва, Ленинград.
- Kirpičnikov A. N., *Drevnerusskoe oružie*. Vyp. 2. SAI, 1966, вып. E1-36, Moskova 1966. //Кирпичников А.Н.1966. *Древнерусское оружие*. Вып. 2. САИ, 1966, вып. E1-36.
- Kolcin B. A., *Metallurgija i metalloobrabotka jeleza i stali in Drevnjaja Rusi. Gorod, zamok, selo. Arheologija SSSR*. Moskova 1985, p. 254-256. //Колчин Б.А. 1985. *Металлургия и металлообработка железа и стали*, in *Древняя Русь. Город, замок, село. Археология СССР*. Москва, 254-256.
- Komar A. V., *Drevnerusskaja denegno-vesovaja sistema X v. na perekrestke putej: chazarskij tupik*, in *Chazarskij almanach*, tom 9, Charikov, 2010-2011, p. 131-184.
- Konovalova I., *Les Rûs sur les voies de commerce de l'Europe orientale d'après les sources arabo-persanes*, in: *Les centres proto-urbains russes entre Scandinavie, Byzance et Orient*. Ed. M. Kazanski, A. Nersessian, C. Zuckerman, Paris, 2000, p. 395-408.
- Koršun V. E., *Jazyceskie priveski Drevnej Rusi X-XIV vekov. Vyp. I. Oberegi*. Moskva, 2012. // Коршун В. Е. 2012. *Языческие привески Древней Руси X-XIV веков. Вып. I. Обереги*. Москва.
- Kovalevskij A. P., *Kniga Ahmeda Ibn Fadlana o ego putešestvii na Volgu v 921-922 gg*. Harkov 1956. //Ковалевский А.П. 1956. *Книга Ахмеда Ибн Фадлана о его путешествии на Волгу в 921-922 гг*. Харьков.
- Kucypera P., P.Pranke, S.Wadyl, *Wczesnośredniowieczne miniaturowe toporki metalowe z Europy Środkowo-Wschodniej i Północnej. Corpus zabytkow*, Torun, 2011.
- Kucypera P., S.Wadyl, *Early medieval miniature axes of Makarov's type 2 in the Baltic Sea Region*, in „Archaeologia Lituana”, nr. 12, 2011, p. 122-129.
- Lebedev G. S., *Эпоха викингов в Severnoj Evrope*, Leningrad, 1985. //Лебедев Г.С. 1985. *Эпоха викингов в Северной Европе*. Ленинград.
- Lesman Iu. M., *Skandinavskij komponent drevnerusskoj kulitury*, in *Stratum plus. Arkheologija i kulturnaia antropologija* (5), 2014, p. 43-87. //Лесман Ю.М., 2014. *Скандинавский компонент древнерусской культуры*. in „Stratum plus. Arkheologija i kulturnaia antropologija” (5), 43-87.
- Lévêque P., *Aventura greacă* (trad. C. Tănăsescu), București, 1987.
- Makarov N. A., *Drevnerusskie amulety-toporiki*. in *Rosijskaja arheologija*, № 2, 1992, p. 41-56. //Макаров Н.А. 1992. *Древнерусские амулеты-топорики*, in *Российская археология*, № 2, 41-56.

- Melnikova E. A., *Kult Sv. Olava v Novgorode i Konstantinopole in Bizantijskij vremennik*, t. 56. Moskova 1996, p. 92-106. //Мельникова Е. А. 1996. Культ Св. Олава в Новгороде и Константинополе, in *Византийский временник*. t. 56. Москва, 92-106.
- Menišikov M. Ju., *Proishozhdenie, chronologija i semantika izobrazenij miniatiurnych toporikov iz raskopok v istoriceskom tzentre Moskvu*. in *Arheologija Podmoskovja*, vyp. 12. Moskva 2016, p. 239-252; //Меньшиков М. Ю. 2016. Происхождение, хронология и семантика изображений миниатюрных топоришков из раскопок в историческом центре Москвы, in *Археология Подмосковья*. вып. 12. Москва, 239-252.
- Menišikov M. Ju., *Sekira Peruna ili molot svjatogo Olafa. Istoričeskij kontekst miniatiurnyh toporikov (amuleto-toporikov)*, in „Arheologija Podmoskovija. Materialy naučnogo seminara”, Vyp. 13, 2017, p. 117-131. //Меньшиков М. Ю. 2017. Секира Перуна или топор святого Олафа. Исторический контекст миниатюрных топоришков (амулетов-топоришков) в XI-XVII веках, in *Археология Подмосковья. Материалы научного семинара*. Вып. 13. Москва, 117-131.
- Maraval P., *Lieux saints et pèlerinages d'Orient. Histoire et géographie des origines à la conquête arabe*, Paris 1985.
- Montgomery J. E., *Ibn Fadlan and the Rusiyyah*, in *Journal of Arabic and Islamic Studies*, III, 2000. p. 10-25.
- Neamțu E., V. Neamțu, S. Chepte, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII. Cercetări arheologice din anii 1967-1976*, Iași, 1980.
- Nikulina N. M., *Ritualnye moloty-topory iz Trojanskogo klada L (k voprosu o datirovke dannogo archeologiceskogo kompleksa)*, in „Vestnik drevnej istorii”, 2, 1999, p. 218-228. //Никулина Н.М. 1999. Ритуальные молоты-топоры из Троянского клада L (к вопросу о датировке данного археологического комплекса), in „Вестник древней истории”, 2, 218-228.
- Pál E., *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale (895-1526)*, Cluj-Napoca, 2006.
- Papahagi T., *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*. (ed. II), București, 1974.
- Paraschiv-Talmațchi C., G.Talmațchi, *Comerțul la gurile Dunării în secolele IX-XII. Un stadiu al cercetărilor*, in „Pontica”, XLVI. Constanța, 2013, p. 263-291.
- Paulsen P., *Axt und Kreuz in Nord- und Osteuropa*. Bonn 1956.
- Polonec A., Slovenské valašky, fokoše i čekany, in: „Zbierky Slovenského národného múzea národopisného odboru v Martine”, Martin, Zv. 2, 1963, p. 8-9.
- Poruciu A., *Archaeolinguistica. Trei studii interdisciplinare*, București, 1995.
- Postică Gh., *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistean (secolele V-XIII)*, București, 2007.
- Psellos Mihail, *Cronografia. Un veac de istorie bizantină (976-1077)*, Iași, 1998.
- Rjabinin E. A., *Novye otkrytija v Staroi Ladoge (itogi raskopok na Zemljanom gorodišče 1973-1975 gg.)* in „Staraja Ladoga. Novye arheologičeskie otkrytija i issledovanija”, Leningrad, 1985, p. 28-76. //Рябинин Е.А. 1985. Новые открытия в Старой Ладогe (итоги раскопок на Земляном городище 1973-1975 гг.). in *Средневековая Ладога. Новые археологические открытия и исследования*. Ленинград, 28-76.
- Roesdahl E., *Fyrkat. En jysk vikingeborg. II. Oldsagerne og Gravpladsen. Nordiske Fortidsminder B, 04*, København 1977.
- Schoknecht U., *Menzlin. Ein frühgeschichtlicher Handelsplatz an der Peene*, Berlin, 1977.
- Spinei V., *Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice*. I. in *SCIV* 24/1, 1973, p. 57-81; II. *SCIV* 24/2, 1973, p. 259-282.
- Spinei V., *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982.
- Spinei V., *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău, 1994.
- Steuer H., *Die Ostsee als Kernraum des 10. Jahrhunderts und ihre Peripherien*, in „Siedlungsforschung. Archaeologie – Geschichte – Geographie”, Bd. 22. Bonn, 2004, p. 59-88.
- Stratulat L., I. Iațcu, *Arta pelerinajului. Obiecte creștine în spațiul est și sud-est-carpatic (secolele IV-XVI). Catalog de expoziție*, Iași, 2011.
- Talmațchi G., *Despre câteva descoperiri izolate de semne premonetare și monetare din teritoriul pontic*, in „Cercetări numismatice”, XVII. București 2011, p. 15-25.
- Tentiuc I., *Populația din Moldova Centrală în secolele X-XIII*, Chișinău, 2017.
- Tentiuc I., *Cu privire la pătrunderea, staționarea și raporturile enclavelor vikinge cu populația românească din spațiul carpato-nistean în secolele IX-XI*. in *Miscellanea Historica et Archaeologica in honorem Professoris Ionel Căndea septuagenarii*, București-Brăila, 2019, p. 89-121.
- Tentiuc I., V. Bubulici, *Topoare de luptă vikinge cu muchia profilată descoperite în spațiul pruto-nistean*, in *Sesiunea științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie a Facultății de Istorie și Filozofie a Universității de Stat din Moldova, Ediția VI, Program, Rezumatele comunicărilor*, Chișinău, 2019, p. 39-40.
- Teodor D. Gh., *Legăturile economice între regiunile de la răsărit de Carpați și Orientul arab în secolele IX-X e.n.* in *Spațiul carpato-dunăreano-pontic în mileniul marilor migrații*, Buzău, 2003, p. 475-479.
- Thunmark-Nylén L., *Die Wikingerzeit Gotlands. Bd. I. Abbildungen der Grabfunde*, Stockholm 1995; Bd. 2:

- Typentafeln*. Stockholm 1998; Bd. 3 (1): *Text*. Stockholm 2006.
- Tiurk A., *Amulety-toporiki v materiale Karpatskogo Basejna XI-XII vv.*, in „Trudy Kamskoj arheologo-etnografičeskoj ekspedicii Permskogo Gosudarstvennogo humanitarno-pedagogičeskogo vuniversitata”, vyp. 14. Perm 2018, p. 165-182. //Тюрк А. 2018. Амулеты-топорики в материале Карпатского Бассейна XI-XII вв., in *Труды Камской археолого-этнографической экспедиции Пермского Государственного гуманитарно-педагогического университета*. Вып. 14. Пермь 165-182.
- Vlasova G. M., *Bronzovye izdelija XI-XIII vv. iz sela Zelece*, in „Materialy po archeologii Severnogo Pricernomorja”, nr. 4. Odessa 1962, p. 246-259 //Власова Г.М. 1962. Бронзовые изделия XI-XIII вв. из села Зелече, in: *Материалы по археологии Северного Причерноморья*, № 4, 246-259.
- Voznij I. P., *Čornivśika feodalina ukriplena sadiba XII-XIII st.*, Černivtzi, 1998. // Возный И.П. *Чорнівська феодальна укріплена садиби XII-XIII ст.* Чернівці 1998.
- Voznyj I. P., *Vnešnjaja trgovlia na territorii mejdurečija Verchnego Pruta i Srednego Dnestra v X-XIII vv.*, in „Stratum Plus”, 6, 2011, p. 255-272. //Возный И.П. 2011. Внешняя торговля на территории междуречья Верхнего Прута и Среднего Днестра в X-XIII вв. in „Stratum Plus”, 6, 255-272.
- Voznyj I. P., *Udarnoe vooruženie Severnoj Bukoviny XII – pervoj poloviny XIII vv.*, in „Stratum Plus”, 6, 2014, p. 55-64. //Возный И.П. 2014. Ударное вооружение Северной Буковины XII - первой половины XIII вв., in „Stratum Plus”, 6, 55-64.
- Voznyj I. P., A. V. Fedoruk, *Udarna zbroja XII – pershoj polovini XIII st. z teritorii Verhnjogo Pruta ta Serednjogo Dnistra* in *Visnik Institutu Archeologii Livivskogo Universitetu*, vyp. 8, p. 53-64. //Возный И.П., Федорук А.В. 2013. Ударна зброя XII – першої половини XIII ст. з території Верхнього Прута та Середнього Дністра, in *Вісник Інституту Археології Львівського Університету*, вип. 8, 53-64.
- Yotov V., *Data about northmen's presence in the Lower Danube area*, in *Studia romana et mediaevalia Europaensia. Miscellanea in honorem annos LXXXV peragentis professris emeriti Dan Gh. Teodor oblata*, București-Brăila, 2018, p. 467-484.

Lista ilustrațiilor

- Fig. 1. Harta răspândirii toporașelor miniaturale medievale. A. Arealul de răspândire a toporașelor miniaturale medievale în Europa de Nord, Centrală și de Est (după Menišikov 2017); B. Răspândirea toporașelor miniaturale medievale timpurii în regiunea carpato-nistreano-dunăreană;
- Fig. 2. Toporașe miniaturale medievale timpurii din fier și bronz din spațiul carpato-nistrean; 1, 2, 5, localități necunoscute din spațiul pruto-nistrean; 3, Cărbuna (rn. Ialoveni); 4, 6, Păhărnicieni-Petruha (rn. Orhei).
- Fig. 3. Complexul (depozitul - ?) cu piese din fier de la Cărbuna (rn. Ialoveni). 1, cârlig de pescuit; 2, toporaș miniatural; 3, fragment de cămașă de zale; 4, colan.

List of illustrations

1. Distribution map of medieval miniature axes. A. Distribution area of medieval miniature axes in Northern, Central and Eastern Europe (after Menišikov 2017); B. Distribution of early medieval miniature axes in the Carpathian-Dniester-Danube region.
2. Early medieval miniature axes of iron and bronze in the Carpathian-Dniester region; 1, 2, 5 - the location is unknown; 3 - Cărbuna (Ialoveni District); 4, 6 - Păhărnicieni-Petruha (Orhei District).
3. The complex (hoard (?)) of iron objects from Cărbuna (Ialoveni District). 1 - fishing hook; 2 - miniature axe; 3 - fragments of chain mail; 4 - torc.

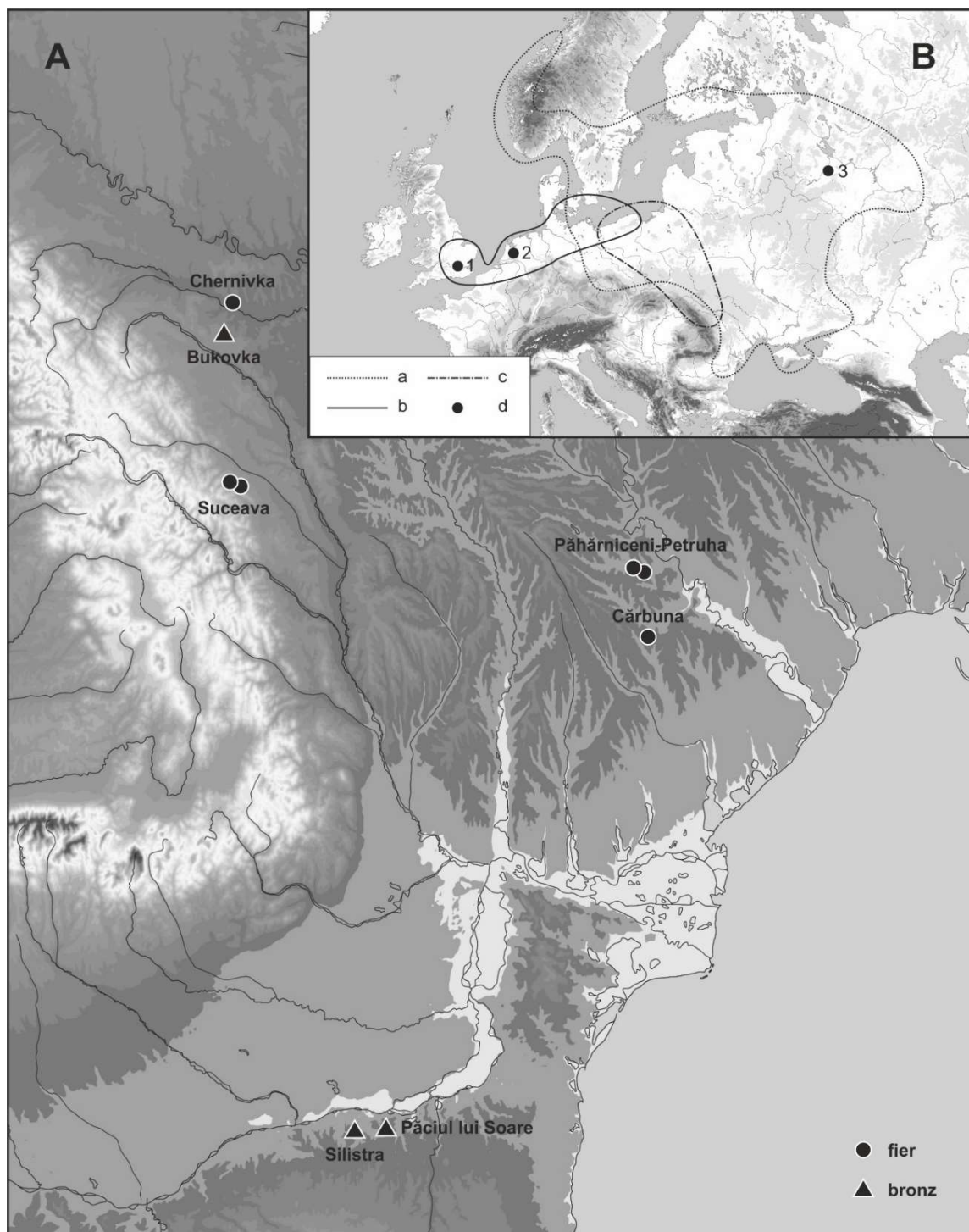

Fig. 1. Harta răspândirii toporașelor miniaturale medievale.

A. Arealul de răspândire a toporașelor miniaturale medievale în Europa de Nord, Centrală și de Est (după Menišikov 2017);

B. Răspândirea toporașelor miniaturale medievale timpurii în regiunea carpato-nistreano-dunăreană.

Fig. 2. Toporașe miniaturale medievale timpurii din fier și bronz din spațiul carpato-nistrean; 1, 2, 5, localități necunoscute din spațiul pruto-nistrean; 3, Cărbuna (rn. Ialoveni); 4, 6, Păhărnicești-Petruha (rn. Orhei).

3. The complex (hoard (?)) of iron objects from Cărbuna (Ialoveni District).

- 1 - fishing hook; 2 - miniature axe;
- 3 - fragments of chain mail; 4 - torc.

CONTRIBUȚII LA REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL JUDEȚULUI BRĂILA. COMUNA SILIȘTEA

Costin CROITORU*

Keywords: Siliștea, Brăila, archaeological, discoveries.

1. Preambul

De la bun început, trebuie să subliniez lipsa oricăror preocupări relative la istoricul / trecutul localității în sensul de promovare / valorificare. Nu am depistat absolut nici o încercare de monografie (fie ea publicată sau în manuscris, fie pe un subiect anume, istorie, etnografie, demografie, administrație etc.) și o relativ modestă implicare în ceea ce privește prezervarea sau promovarea identității, istoriei sau tradițiilor locale (sub forma elaborării unor proiecte de cercetare-valorificare a semnificativului potențial local).

Câteva noțiuni sumare privind comuna și localitățile componente se regăsesc doar în unele lucrări generale relative la județul Brăila, evident informațiile fiind vehiculate de la una la alta, fără vreo aplecare judicioasă asupra verificării lor sau vreo idee critică relativă la faptul istoric reiterat.

Pe de altă parte, trebuie să subliniez faptul că diverse descoperiri fortuite, dar și cercetări arheologice sistematice de pe teritoriul comunei, au pus în evidență un patrimoniu bogat și variat, datând, aproape neîntrerupt, până în epoca modernă. Nici această categorie de izvoare nu a suscitat vreo inițiativă locală, în sensul creării unei eventuale „colecții muzeale”, al unui „cerc de arheologie” etc. Nu am avut cunoștință pe durata documentării inerente studiului de față despre vreo contribuție în ceea ce privește culegerea de folclor, înregistrarea în vederea prezervării a unor elemente de specific local: dansuri, cântece, obiceiuri, port etc., aspecte etnografice în accepțiunea mai largă. În general, nu am sesizat vreo valoare socio-afectivă relativă la atașamentul populației în legătură cu zona natală sau dezvoltarea unei conștiințe locale care să genereze contribuții demne de menționat, particulare sau ale administrației locale, poate cu excepția „Zilei eroilor”, sărbătoare locală, în general asociată cu Monumentul de la Siliștea, ridicat în anul 1941 de către Cavaleria română, pentru a comemora activitatea de fortificare a frontierei estice¹.

În aceste condiții, îmi propun în rândurile următoare o analiză judicioasă a devenirii istorice a localităților pendinte de comuna Siliștea spre a putea argumenta necesitatea protecției zonale, întinderea zonelor protejate și a semnală multiplele perspective de valorificare a spațiului. Studiul a avut în vedere deopotrivă parcurgerea surselor bibliografice editate și inedite precum și o atentă verificare a terenului, urmând ca la următoarele cercetări să fie detaliate acele perioade și descoperiri despre care informațiile pe care le deținem în acest moment nu sunt

* Muzeul Brăilei „Carol I”; Universitatea de Stat „B. p. Hașdeu” din Cahul, email: costin_croitoru1@yahoo.com. Cercetările de teren au fost realizate în cadrul Proiectului „Peisaje ascunse: explorarea prin teledetecție și LIDAR a drumurilor, granițelor și câmpurilor de luptă din Carpații de Sud-Est” (abreviat: HiLands), cod PN-III-P4-ID-PCCF-2016-0090, finanțat de Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, a Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), în perioada 2018-2022. Verificările le-am efectuat împreună cu colegul Vasilică Vernescu, conservator la Muzeul Brăilei „Carol I”, în primăvara anului 2019.

¹ http://primariasilistea-br.ro/sarbatori_locale (accesat la 05.03.2019).

satisfăcătoare.

O chestiune deloc facilă a fost propunerea unor zone de protecție în ceea ce privește monumentele / siturile identificate. Am în vedere toate categoriile de monumente: *zonele cu patrimoniu arheologic cunoscut și cercetat*, *zonele cu patrimoniu arheologic reperat* și, în fine monumentele (de „for public”), și acestea, unele clasate și altele neclasate.

În ceea ce privește organizarea studiului, pentru a evita repetițiile și întinderea artificială a acestui demers, respectiv testarea răbdării cititorului, elementele generale prezentate în noțiunile introductive (așezare / vecini, demografie, relief) pentru comuna Siliștea sunt suficient de explicite și rămân valabile și pentru așezările pendinte, așa încât am preferat să nu le mai reiau pentru fiecare sat în parte. Evident am disociat pentru fiecare așezare (Cotul Lung, Cotu Mihalea, Mărtăcești, Muchia și Siliștea) partea de contribuții arheologice, acolo unde s-a putut și a fost cazul.

2. Așezare, vecini, relief

Comuna Siliștea se află la 10 kilometri nord, nord-vest de orașul Brăila, și are în componență următoarele unități administrative: Cotul Lung, Cotu Mihalea, Mărtăcești, Muchia și localitatea omonimă. Din punct de vedere geografic, localitatea se află în zona de contact dintre câmpia Brăilei și câmpia Siretului Inferior (fig. 1), având o energie de relief relativ modestă (25 metri altitudine medie); cele două unități sunt individualizate de Lunca Siretului, formată dintr-un șes larg și terase locale de luncă, ce prezintă un aspect tipic de acumulare, format de Siret și afluenții săi. Debitul său apreciabil și cantitatea mare de aluviuni au înălțat patul albiei, ceea ce a generat împotmolirea lui pe stânga și formarea unor limanuri fluviale. Peisajul hidrografic al zonei nu poate fi complet dacă nu avem în vedere și prezența, nu departe spre vest, a văii Buzăului, dar mai ales a Văii Iencii, ce urmează o direcție nord-sud, și pare să fi fost un vechi braț al Dunării; așadar trei artere hidrografice semnificative, deopotrivă în ceea ce privește asigurarea subzistenței, dar și în vehicularea mărfurilor și tranzitul persoanelor.

Altfel, relieful este relativ uniform, caracterizat prin prezența unor câmpuri întinse, netede, singurele accidente fiind formate de depresiunile de tasare, o popină (martor de eroziune) și movile, cele din urmă destul de bine evidențiate în peisaj și astăzi, chiar dacă rosturile și istoria lor reclamă forme și stări de conservare diferite (despre tâlcul acestor „denivelături antropice” voi reveni mai jos). Firește (și ca o observație generală pentru zona Bărăganului), peisajul antropic este caracterizat și de canalele de irigație, construite înainte de 1989, astăzi complet abandonate.

Nu este aici locul unei prezentări geografice amănunțite a spațiului care ne interesează, de altfel nici nu a intrat în intențiile mele acest lucru, ci doar să subliniez, odată în plus, importanța mediului (în zona la care mă refer extrem de ofertant) în dezvoltarea comunităților locale încă din „zorii istoriei” și până în contemporaneitate, aproape neîntrerupt (cred că eventualele „întreruperi de locuire” sunt fie lacune ale cercetării, fie reprezintă realități de scurtă durată și, deci, trebuie puse în legătură cu anumite evenimente istorice ori, poate, prefaceri naturale severe, cu repercusiuni asupra habitatului). Urmele de locuire identificate aici, dincolo de chestiunile de substanță – și acestea, de multe ori, discutabile – referitoare la încadrarea culturală, etnică, uneori chiar cronologică, nu pot fi puse la îndoială ori trecute cu vederea.

Prezența unor așezări sau necropole din varii perioade istorice, concentrate în acest spațiu, a unor alinamente defensive (celebră fiind linia fortificată Focșani-Nămoloasa-Galați²), ori a unor amenajări funerare tumulare sugerează, o dată în plus, importanța zonei în diverse etape cronologice.

Eterogene descoperiri arheologice, între care și unele fortuite, dovedesc cât se poate de

² D. Miller, *Considerații privind fortificațiile de pe aliniamentul Focșani-Nămoloasa-Galați*, în vol. *Perspective asupra istoriei locale în viziunea tinerilor cercetători. Miscellanea în memoriam Ștefan Stanciu* (îngrijit de C. Croitoru), III, Galați, 2007, p. 213-234.

elocvent afirmația precedentă. Însăși numele inițial al comunei, „Nazâru” sau „Siliștea Nazârului”, de origine turcească (deloc singular în acest areal, vezi și Osmanu – azi Unirea sau comuna Viziru), sugerează deopotrivă prezența aici din Evul Mediu a unui dregător otoman, realitate ce ilustrează, de asemenea, importanța acordată zonei de către administrația „centrală” care stabilise în zonă un reprezentant, fără îndoială din rațiuni în special economice.

3. Precizări metodologice

Am încercat în rândurile următoare, înainte de toate, să ofer o vedere de ansamblu asupra trecutului zonei în care se află azi comuna Siliștea. Și asta nu numai pentru a furniza sugestii cu privire la viitoare proiecte (poate chiar administrative, pornind de la documentarele de fundamantare a PUZ / PUG-ului), dar, mai cu seamă, pentru că în ultimul timp ne confruntăm, pe de o parte, cu o ofensivă „agresivă” asupra istoriei noastre naționale și locale, asupra patrimoniului (arheologic și nu numai!), datorată parțial necunoașterii și, mai ales, „altor” interese (altele decât protejarea lui, se înțelege!), iar, pe de altă parte, pentru că suntem supuși unei avalanșe de publicații – cărți datorate diverselor edituri, mai mult sau mai puțin (re)cunoscute, periodice noi, editate de către variate instituții, mai mult sau mai puțin (a)creditate, producții „istorice” ale unor diletanți și, mai grav, ale unor așa-zisi „specialiști”, gata oricând să prezinte istoria în cel mai „original” mod cu putință, să interpreteze descoperirile ori să „judece” actul istoric.

Deplin conștient de necesitatea completării și, foarte probabil, a corijării unora dintre informațiile cuprinse în prezentul material documentar, mai ales în ceea ce privește datele esențiale de identificare topografică și cartografică a descoperirilor, dar și încadrarea lor cronologică și culturală nuanțată, ce nu poate fi făcută decât în urma unor cercetări arheologice mai ample, în intervenția de față am încercat să cuprind toate descoperirile, din Neolitic și până la finele Evului Mediu / începutul perioadei contemporane, înregistrate până în acest moment pe teritoriul comunei Siliștea. Încadrările cronologice și/sau culturale sunt largi, autorul nepropunându-și aici și acum aprofundarea acestor aspecte. Am folosit datele generale conforme cu tratatul Academiei³ pentru a oferi o viziune de ansamblu, întrucât, în cele mai multe dintre cazuri, limitele inferioare și superioare ale unei perioade și/sau culturi, ori subdiviziunile acestora nu sunt perfect trasate și/sau unanim acceptate.

La *catalogul* propriu-zis al descoperirilor arheologice, am adăugat și informații relative la prezența unor movile – de loc puține în zonă – cu foarte posibil potențial arheologic.

Verificarea pe teren a numeroaselor situri notate mai jos de noi și, evident, identificarea altora, rămâne, cum am mai sugerat, și o sarcină pentru viitor. Punctele cu descoperiri sunt dispuse, acolo unde a fost posibilă diseminarea lor, crescendent cronologic, fiind, deci, notate consecutiv. Pentru realizarea acestei intervenții, m-am bazat pe consultarea vastei bibliografii arheologice, prelucrând, pe cât posibil integral, literatura specifică, cu relevanță asupra zonei urmărite, pe consultarea și transcrierea fișelor din vechiul *Repertoriu arheologic al României*, aflate la Institutul de Arheologie din București⁴, dar și pe unele manuscrise și documente de arhivă, unele dintre ele inedite sau doar neutilizate până în prezent, care conțin informații despre descoperiri arheologice fortuite; desigur citate infrapaginal, acolo unde a fost cazul și, evident, pe un suport cartografic generos.

Ca în orice lucrare de acest gen, s-au utilizat răspunsurile la chestionarele arheologice

³ M. Petrescu-Dâmbovița, Al. Vulpe (coord.), *Istoria românilor*, vol. I: *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 2001, *passim*; Șt. Pascu, R. Theodorescu (coord.), *Istoria românilor*, vol. III: *Genezele românești*, București, 2001, *passim*.

⁴ Vezi varianta online la <http://www.cimec.ro/scripts/ARH/RAR-Index/sel.asp?nr=2&jud=Galatzi&campsel=2&Lang=RO &nrSel=1&IDRap=4292#Lk4292> accesată la 20.11.2016.

inițiate de Al. Odobescu⁵, respectiv N. Densușianu⁶, aflate la Biblioteca Academiei Române. Trimiterile la bibliografia esențială s-au făcut pentru fiecare descoperire în parte. Acolo unde, în același punct, au fost semnalate vestigii din diverse perioade istorice, doar menționate în literatura de specialitate, pentru a evita repetițiile, nu am mai reluat trimiterea inițială, cititorul înțelegând că sursa este cea citată la primul punct. În ceea ce privește bibliografia secundară (lucrări generale care amintesc, într-un context mai larg, descoperirile arheologice notate), aceasta urmează bibliografiei esențiale și are drept scop încadrarea descoperirilor într-un spectru mai larg, cronologic, cultural sau tipologic.

Nu în ultimul rând, este de datoria mea să aduc un sincer omagiu celor care, prin rezultatele muncii lor, au făcut posibilă realizarea unui astfel de demers. Nu îi nominalizez aici, exclusiv din teama de a nu omite, involuntar, pe vreunul dintre specialiștii sau amatorii preocupați de „scoaterea la lumină” a vestigiilor trecutului⁷ dar, cititorul va intui cu prisosință efortul lor prin parcurgerea trimitărilor și, mai ales, a notelor bibliografice ce însoțesc descoperirile menționate.

4. Despre cercetările / descoperirile arheologice

Siliștea

1. **Conac**⁸ (fig. 3). Pe teritoriul comunei se semnalează prezența unei așezări neolitice (cultura Boian), de la suprafața căreia au fost recoltate fragmente ceramice specifice și unelte confecționate din silex. Terenul respectiv, aflat inițial pe „proprietatea Grigorescu”, fusese cultivat cu viță-de-vie, apoi a devenit teren agricol al C.A.P.-ului, ulterior în proprietatea S.C. Agrosil S.A. (fostul I.A.S. Siliștea), în apropierea unui fost Conac, în care funcționa sediul ultimei instituții amintite. Primele artefacte descoperite despre care avem cunoștință, după toate aparențele întâmplător, au ajuns într-o colecție particulară. Au intrat în circuitul istoriografic la debutul deceniului doi al secolului al XIX-lea, atunci când Constantin Moisil menționa între altele și un vas neolitic fragmentar provenind de aici⁹. Același recipient mai apare într-o lucrare de sinteză câțiva ani mai târziu, fiind atribuit corect culturii Boian¹⁰, preluat fiind apoi în celebra *Getica*¹¹.

Până în acest moment nu se oferise nici un indiciu relativ la locul sau contextul descoperirii. Abia în primăvara anului 1961, cu ocazia unei periegeze întreprinse de către arheologii N. Harțuche și Fl. Anastasiu de la Muzeul Brăilei, punctul a fost identificat „pe marginea terasei (Siretului, n.n.), la o distanță de aproximativ 2 km spre est de biserică, exact

⁵ Al. Odobescu, *Răspunsurile la Chestionar sau izvod cu întrebările în privința vechilor așezăminte ce se află în deosebitele comune ale României*, 1871, mss. la Biblioteca Academiei Române, *passim*.

⁶ N. Densușianu, *Chestionarul despre tradițiile istorice și antichitățile țărilor locuite de români*, partea I (epoca până la anul 600 d. Hr.), mss. la Biblioteca Academiei Române, *passim*.

⁷ Pentru o privire generală asupra celor care și-au adus aportul în acest domeniu vezi I. Căndea, C. Croitoru, *O bibliografie istorică a Brăilei*, Academia Română. Comisia de Istorie a Orașelor din România, Brăila, 2012, *passim*.

⁸ Situl este clasat în *Registrul Arheologic Național* la pozitia 44042.01 (<http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=muchea-silistea-braila-asezarea-boian-de-la-muchea-conac-cod-sit-ran-44042.01>).

⁹ C. Moisil, *Colecția Istrate Maria Capșa*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, IV, 1911, p. 140, fig. 1/11. Materialul este citat ca analogie la V. Christescu, *Les stations prehistoriques du lac de Boian*, în „Dacia”, II, 1925, p. 250 nota 4; Gh. Ștefan, *Raport asupra săpăturilor arheologice de la Băești Aldeni, jud. Buzău*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice”, 1943, p. 162; E. Comșa, *Quelques données relatives à la périodisation et à l'évolution de la civilisation de Boian*, în „Dacia” (NS), I, 1957, p. 72; Idem, *Stadiul cercetărilor cu privire la faza Giulești a culturii Boian*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie”, 8, nr. 1-4, 1957, p. 30, fig. 1.

¹⁰ I. Nestor, *Zür Chronologie der Rumänische Steinkupferzeit*, în „Prähistorische Zeitschrift”, XIX, nr. 3-4, 1928, p. 138-139, fig. 8/4.

¹¹ V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 429. Probabil, la aceleași vestigii se referă și O. Lecca, cel care, dincolo de etimologia naivă a termenului Nazâr („cuvânt turcesc, comandant de cetate / castelan”) reține și faptul că aici (Nazâr, sau în j. Brăila) „s-au găsit vase scitice” (sic!), vezi O. G. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, București, 1937, p. 361.

în dreptul acesteia”¹². Interesant de subliniat este faptul că, cu această ocazie, de la suprafața terenului arat, de pe o zonă de câteva sute de metri pătrați, au fost „recoltate”, pe lângă materialele neolitice (ceramică de tip comun, cu barbotină și ceramică fină: pahare, tipsii, vase cu decor specific, incizat și excizat¹³) și fragmente ceramice lucrate „la mână” de factură locală (geto-dacică), asociate cu fragmente de amfore grecești, de import (între care se remarcă o toartă cu șampilă fragmentară în cartuș dreptunghiular). Materialele identificate sugerează prezența aici a unei așezări cu două nivele de locuire, unul neolitic și unul din epoca fierului (secolele IV-III a. Chr.)¹⁴.

Informațiile au fost confirmate la reluarea cercetărilor în campaniile anilor 1991-1993¹⁵. În ceea ce privește nivelul de locuire neolitic, atribuit fazei Giulești a culturii Boian, investigațiile menționate păreau să fi atins marginea așezării, utilizată ca loc de depozitare a resturilor menajere. Au fost identificate 11 complexe arheologice (o locuință de suprafață – sau resturile degajate ale unei locuințe, o „platformă” de depozitare a resturilor menajere și nouă gropi cu pereții săpați neregulat, inițial folosite pentru extragerea lutului, ulterior umplute cu resturi menajere). Inventarul material identificat este preponderent ceramic (pahare și vase bitronconice din pastă fină, boluri și cupe cu picior din pastă semi-fină, borcane și vase de provizii din pastă grosieră; la care se adaugă unele obiecte de „cult”, așa-zisele măsuțe-altar), dar nu lipsesc nici ustensilele (unelte pe lame și așchii din silex de culoare gălbuie, dălți și topoare din piatră șlefuită cu urme intense de utilizare, frecătoare, harpun din corn, alte piese din os).

În ceea ce privește nivelul superior, atribuit hallstattului timpuriu, dincolo de unele fragmente ceramice identificate în strat, acesta este reprezentat de trei complexe – un mormânt și două gropi, care penetrează nivelul neolitic. Mormântul orientat nord-sud a fost săpat în „platforma” neolitică, groapa având formă patrulateră (1,80 x 0,60) cu laturile rotunjite. Scheletul fusese depus în poziție anatomică, întins pe spate, cu capul spre nord, fără inventar funerar. Gropile, una ovală, cealaltă cilindrică, cu prag din pământ cruțat, conțineau material specific: oase de animale trecute prin foc, scoici, cochilii de melc, unelte din os și fragmente ceramice.

În ceea ce privește limitele sitului, implicit ale zonei de protecție, lucrurile sunt un pic mai complicate. Deși situl arheologic *Siliștea Conac* este clasat (cod RAN 44042.01) și astfel intră sub incidența legii ca fixează clar zona de protecție a siturilor clasate, topografia zonei ridică unele probleme. Pe de o parte, în mod evident din descrierea cercetărilor de mai sus și din observații personale, acesta se limitează la botul de terasă, pe de altă parte nu știm în ce măsură situl a fost epuizat, oricum afectat de imobilele moderne și cercetările arheologice sistematice. În aceste condiții propunem o zonă de protecție pentru întreg botul de terasă amintit, limitat spre sud, sud-vest de instalațiile Agrosil din dreapta DJ255A.

2. Popina¹⁶ (martor de eroziune, are aspectul unui promontoriu, izolat din toate părțile de actuala terasă; de formă aproape triunghiulară, cu colțurile rotunjite, având o suprafață aproximativă de o jumătate de hectar; se află la circa un kilometru nord de punctul *Conac*). Din

¹² N. Harțuche, Fl. Anastasiu, *Cercetări și descoperiri arheologice în raionul Brăila*, în „Danubius”, I, 1967, p. 23; N. Harțuche, *Repertoriul arheologic al județului Brăila*, în vol. *Zilele culturii brăilene (25 octombrie – 1 noiembrie). Comunicări și referate*, Brăila, 1970, p. 24; Idem, *Preliminarii la repertoriul arheologic al județului Brăila*, în „Istros”, I, 1980, p. 331.

¹³ N. Harțuche, Fl. Anastasiu, *op. cit.*, în „Danubius”, I, 1967, p. 23, fig. 3/1-12.

¹⁴ N. Harțuche, Fl. Anastasiu, *op. cit.*, în „Danubius”, I, 1967, p. 23; N. Harțuche, *op. cit.*, în vol. *Zilele culturii brăilene*, p. 24; Idem, *op. cit.*, în „Istros”, I, 1980, p. 331.

¹⁵ V. Sîrbu, S. Pandrea, *Cercetările arheologice de la Siliștea, jud. Brăila. Campaniile 1991-1993: a) Așezarea Boian-Giulești; b) Așezările din prima epocă a fierului*, în „Istros”, VII, 1994, p. 27-32.

¹⁶ Situl este clasat deopotrivă în *Lista Monumentelor Istorice (LMI)* la poziția BR-I-s-B-02057 (<http://www.cultura.ro/sites/default/files/inline-files/LMI-BR.pdf>) și în *Registrul Arheologic Național* la poziția 44042.02 (<http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=muchea-silistea-braila-asezarea-babadag-de-la-muchea-popina-cod-sit-ran-44042.02>).

capul locului trebuie precizat că și aici au fost efectuate amenajări defensive în cel de-al Doilea Război Mondial – cazemata din zona centrală și o serie de tranșee –, la care se adaugă o suită de activități contemporane, ce au afectat iremediabil situl arheologic (fig. 2, 4, 26).

În cadrul unor periegeze efectuate în anul 1955 au fost identificate fragmente ceramice din prima epocă a fierului¹⁷. Un sondaj de control practicat în anul 1961 a confirmat descoperirile, autorii atribuind așezarea culturii Babadag¹⁸. Cercetări arheologice sistematice au fost întreprinse pe popină de către colectivul arheologic al Muzeului Brăilei condus de N. Harțuche (1980-1984)¹⁹. În primul rând, s-a determinat cronologia așezării, care conține un singur nivel de locuire, hallstattian (cultura Babadag). Presupunția relativă la existența unor vestigii neolitice nu s-a confirmat. Singurele materiale străine mediului Babadag au fost identificate tot în inventarul unor locuințe hallstattiene. Este vorba despre două recipiente (un borcan și un castron) care aparțin sfârșitului epocii bronzului (cultura Noua-Coslogeni)²⁰. Apoi, investigațiile arheologice au furnizat un bogat fond documentar în ceea ce privește tipul de locuințe, modul de păstrare al proviziilor, inventarul casnic, și fauna. Locuințele erau de două tipuri – adâncite și de suprafață. Primele, aveau de regulă o formă nedeterminată (oval-alungite, dreptunghiulare cu marginile rotunjite) și erau, așa cum ne lasă să înțelegem descrierea lor, de fapt locuințe semi-adâncite, pentru că, după toate aparențele se continuau și la suprafața terenului prin elevația unor pereți din lemn și chirpic. Sub „cota zero” acestea se dezvoltau pe o adâncime de aproximativ 1,90 metri și un diametru de 2,80 x 2,20 metri, la care se adăugau anumite cotloniri. Pe latura de nord exista o vatră simplă, închisă pe trei laturi. Locuința de suprafață era dreptunghiulară, cu dimensiunile 3,60 x 3 metri, construită pe direcția nord-est – sud-vest. Inventarul casnic recuperat era similar, format preponderent din materiale ceramice fragmentare provenite de la diverse tipuri de vase, fusaiole, patină din os, fragmente de râșnițe, vatră. Unele aglomerări de materiale din categoria celor descrise în cadrul inventarului casnic al locuințelor (ceramică, pietre, cenușă, cărbune, oase animale, mici gropi cu partea inferioară arsă, vetre) au generat arheologilor ipoteza că se află în prezența unor „adăposturi sezoniere, un fel de bucătării de vară, anexe ale gospodăriei”²¹. Dintre complexele investigate nu lipsesc nici gropile menajere, de obicei amplasate în imediata apropiere a locuințelor; mai rare fiind gropile de provizii, numărul redus al acestora fiind explicat de descoperirea unor vase mari, de tip chiup, care au preluat rolul păstrării rezervelor de hrană. Tot „în aer liber”, în apropierea unor locuințe s-au descoperit și cuptoare, unele dotate cu un soi de capace din lut utilizate pentru reglarea tirajului. Din inventarul casnic sunt enumerate mai ales vase diverse tipo-dimensional, utilizate pentru prepararea, servirea și păstrarea hranei, dar și unele unelte, ustensile și arme²², în special din piatră (râșnițe cu frecător, lustruitoare pentru ceramică, gresii pentru ascuțit, ciocan din piatră de tip „miner”²³, fusaiole), dar și din os și coarne (împungătoare, plantatoare,

¹⁷ N. Harțuche, Fl. Anastasiu, *op. cit.*, în „Danubius”, I, 1967, p. 23, fig. 3/13-23. Vezi și N. Harțuche, *op. cit.*, în vol. *Zilele culturii brăilene*, p. 24 (unele materiale aparțin Neoliticului târziu, probabil cultura Gumelnița, iar cele mai multe Hallstatt-ului – prima epocă a fierului).

¹⁸ N. Harțuche, *op. cit.*, în „Istros”, I, 1980, p. 331.

¹⁹ N. Harțuche, *Raport preliminar asupra săpăturilor de la Siliștea (Nazăru), jud. Brăila*, în „Istros”, II-III, 1981-1983, p. 67-79; N. Harțuche, O. Silvestru, *Considerații asupra cercetărilor din așezarea Babadag de la Siliștea – Nazăru, județul Brăila*, în „Istros”, VI, 1992, p. 17-24, ilustrația la p. 343-361.

²⁰ N. Harțuche, O. Silvestru, *op. cit.*, în „Istros”, VI, 1992, p. 17, pl. II/2-3. Pentru o încercare de explicare a acestor „intruziuni” vezi Mirela Vernescu, *Materiale de tip Coslogeni descoperite în așezările hallstattiene timpurii din Câmpia Brăilei*, în „Istros”, XI, 2004, p. 337-345.

²¹ N. Harțuche, O. Silvestru, *op. cit.*, în „Istros”, VI, 1992, p. 18.

²² O privire de ansamblu asupra descoperirilor de acest tip la V. Stoian, *Unelte și ustensile hallstattiene din nord-estul Câmpiei Române. Siliștea, jud. Brăila*, în vol. *Perspective asupra istoriei locale în viziunea tinerilor cercetători* (editori S. Stanciu, C. Croitoru), II, Galați, 2006, p. 21-34. Un inventar al uneltelor și ustensilelor la Idem, *Piese de inventar de tip Babadag de la Siliștea, jud. Brăila*, în „Tyragetia” (SN), I (XVI), nr. 1, 2007, p. 249-256.

²³ Pentru interpretare și analogii vezi C. Pricop, *Două ciocane de piatră de tip miner descoperite în așezarea de la Brăilița*, în „Istros”, II-III, 1983, p. 35-39.

patine, psalii, discuri ornamentale, podoabe) sau bronz (un vârf de săgeată și o brățară fragmentară). Resturile osteologice animale provin deopotrivă de la exemplare domestice sau sălbatice (ovi-caprine, bovine, porcine, cervidee).

În intervalul 1991-1993 cercetările arheologice au fost reluate de către V. Sîrbu și S. Pandrea, la complexele cunoscute adăugându-se o locuință de suprafață ilustrată prin resturile neincinerate ale pereților prăbușiți și aglomerări de pietre, oase de animale și fragmente ceramice, respectiv mai multe gropi²⁴.

În fine, investigațiile recente au fost efectuate în campania de cercetări arheologice din anul 2000²⁵, fiind finalizate abia în anul 2005²⁶, când s-au și încheiat cercetările pe popină. În anul 2000 s-au identificat „cel puțin” 10 complexe: o locuință adâncită, una de suprafață, o vatră exterioră (= în aer liber) și șapte gropi; alte șapte ipotetice gropi nefiind cercetate. S-au recoltat „câteva unelte și oase de animale în cantitate modestă” și fragmente ceramice caracteristice culturii Babadag (fazele I și II); în strat au apărut și câteva fragmente specifice culturii Noua, respectiv getice timpurii, asociate cu ceramică de import – amfore grecești din secolele IV-III a. Chr. Campania anului 2006 a vizat, înainte de toate, epuizarea complexelor semnalate în 2005 și neinvestigate. Cercetarea acestora a furnizat material similar cu cel din cercetările anterioare; subliniem totuși una dintre concluziile campaniei „complexele arheologice pe care le-am cercetat sunt situate la marginea așezării și, datorită caracteristicilor lor, nu pot fi considerate complexe de locuire; gropile de mari dimensiuni cu fundul lutuit au putut fi utilizate ca locuri în care era pregătit lutul necesar construcției / reparațiilor unor locuințe, iar apoi au devenit locuri unde s-au depozitat resturile menajere; gropile tronconice umplute cu foarte multă cenușă, fragmente de vase și de oase sunt, mai probabil, gropi unde au fost depuse resturile unor ritualuri / practici religioase pentru a fi ascunse de profani”²⁷. Dincolo de interpretarea rosturilor acestor complexe, ne aflăm la marginea așezării, fapt ce ne sugerează, după toate aparențele, epuizarea sitului arheologic.

În ceea ce privește limitele sitului, implicit ale zonei de protecție, lucrurile sunt clare. Situl arheologic *Siliștea Popină* este clasat (cod RAN 44042.02; cod LMI BR-I-s-B-02057) și astfel intră sub incidența legii ca fixează clar zona de protecție a siturilor clasate, topografia zonei însă ridică unele probleme. Pe de o parte, în mod evident din descrierea cercetărilor de mai sus și din observații personale, acesta se limitează la zona superioară a marotorului de eroziune, pe de altă parte știm că situl a fost epuizat, în ceea ce privește cercetările arheologice sistematice (de gândit dacă nu cumva este mai potrivită declasarea sa, și/sau încercarea de a profita de topografia generală spectaculoasă pentru un proiect de amenajare-valorificare, legat desigur de tranșeul și cazamata de aici). În aceste condiții propunem o zonă de protecție limitată doar pentru partea superioară a popinei.

3. Lutărie. Se semnală prezența unui topor din bronz (!?, mai probabil din epoca bronzului?) cu orificiu pentru înmănășare și ceafa prelungită, în colecția particulară „Istrate Capșa”; tradiția orală atribuie descoperirea unui punct din lutăria de la marginea de nord-vest a terasei, în dreptul popinei²⁸. Evident descrierea este prea vagă pentru a putea determina punctul și oricum, după toate aparențele pare a fi vorba despre o descoperire izolată care, eventual, ar trebui asociată punctului *Terasă 1* de pe teritoriul localității Muchia.

²⁴ V. Sîrbu, S. Pandrea, *op. cit.*, în „Istros”, VII, 1994, p. 32-36.

²⁵ V. Sîrbu, V. Vernescu, S. Copilu, *Siliștea, comuna Siliștea, jud. Brăila. Punctul Popină*, în vol. *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2000*, București, 2001, p. 230, nr. 190.

²⁶ S. Pandrea, V. Stoian, *Muchia, comuna Siliștea, jud. Brăila. Punctul Popină*, în vol. *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2005*, București, 2006, p. 232-233, nr. 121.

²⁷ *Ibidem*, p. 233.

²⁸ N. Harțușche, *op. cit.*, în „Istros”, I, 1980, p. 331. O prezentare a colecției „Maria Istrati-Capșa”, după articolul lui C. Moisil și la Em. E. Kretzulescu, *Colecțiunea Maria Istrati Capșa...*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie”, vol. XII, partea a II-a, 1941, p. 490-491.

4. Terasa (fig. 5, 24-25). În dreapta drumului 255A, aproximativ între acesta și popină pe un bot de terasă accentuat spre vest am identificat urme de locuire din secolul al XIX-lea, reprezentate de mai multe fragmente ceramice între care și unul provenind de la o pipă turcească. Punctul acesta este de urmărit și investigat arheologic întrucât poate furniza sugestii cu privire la vechea vatră a satului. În orice caz tot aici am identificat și fragmente ceramice decorate cu caneluri, specifice epocii bronzului. Propunem o zonă de protecție limitată doar la platoul superior al pintelui de terasă.

Movile. Evident acest tip de monumente cu potențial arheologic, movilele, erau mult mai numeroase decât cele pe care le mai putem identifica astăzi. Dincolo de lucrările agricole sistematice, mecanice și amenajările funciare moderne, la dispariția lor din peisajul zonei va fi contribuit fără îndoială și construirea celebrului aliniament defensiv din prima jumătate a secolului al XX-lea. Azi sunt mai greu de localizat, aproape imposibil, chiar și în zonele de teren libere de construcții. În orice caz, gruparea movilelor în anumite sectoare, este surprinsă de către învățătorul rural ce răspunde la Chestionarul lui Al. Odobescu, și care cunoștea la momentul 5/17 decembrie 1873 trei astfel de „pâcuri”, respectiv una izolată, după cum relatează²⁹:

A. Movile sau Gorgoneli (nouă!?) aflate la 800 de stânjani nord de localitate;

B. Movile sau Gorgoneli (două) aflate la 1200 de stânjani est de localitate;

C. Căprărie, movile sau gorgoneli (trei!?) aflate la un „sfert de paști” sud de localitate; Consemnăm aici figurarea pe Planul director de tragere al armatei române a toponimului „Movila Căprăriei”, la nord-vest de Mărtăcești și sud, sud-vest de Siliștea; tot aici pe „Valea Căprăriei” mai sunt figurate și alte simboluri specifice celor cu care sunt reprezentate movilele (vezi și fig. 60).

D. Movila Ciutaci aflată la distanță de „3/8 de paști” sud de comună. Pe Planul director de tragere al armatei române, apare „Movila Ciutacu” (aceiași!?), dar este situată mult la sud de Siliștea, la sud, sud-vest de Mărtăcești, mai aproape de localitatea Tudor Vladimirescu.

E. O movilă, probabil dintre cele neindividualizate de repondent, este Movila Cărnă pe care ofițerii topografi austrieci amplasaseră puncte de triumphiulație în vederea stabilirii hotarelor după retragerea administrației turcești (1829) și a cărei stare era verificată la 1857 de către subcârmuirea plășii Vădeni³⁰. După Dionisie Fotino în satul Ciutaci exista o movilă (omonimă, menționată și de repondent) unde „se îngropau turcii”. Altele sunt amintite de Nae Vasilescu, împreună cu „poveștile” lor, astfel Movila Malacof (vezi fig. 58) era numită după cârciumăreasa care purta malacof ca să fie pe placul ofițerilor; Movila Cerdac își datora denumirea unui pavilion de observație instalat de armata austriacă în 1854, iar Movila „Odaia Pașei” era loc de popas pentru diverse armate³¹.

Fără a mai putea fi surprinse azi în teren decât parțial, remarcăm și noi la acest capitol informațiile înregistrate pe Planul director de tragere al armatei române, unde regăsim mai multe alinamente de simboluri prin care sunt marcate movilele, dar și toponimele „Movila Siliștea Nazâru”, plasată la vest de Mărtăcești, la nord de aceasta apărând „Movila Spală Mălai” (sic!) etc. Atât cât a fost posibil, am încercat verificarea pe teren a acestora; consemnez rezultatele stăruințelor noastre mai jos.

5. Movila săpată. Fără detalii topografice se menționează prezența pe teritoriul localității a acestui monument, de altfel inserat și în *Registrul Arheologic Național* la poziția 44006.02³². Nu am absolut nici un indiciu relativ la plasarea lui în teren. Trimiterea serverului cartografic este eronată, vizând de fapt centrul satului. Sursa fișei de sit a fost Proiectul Listei

²⁹ I. Căndea, C. Croitoru, *Documente privind istoria Brăilei. Răspunsurile la Chestionarele Odobescu și Hașdeu pentru Județul Brăila*, Brăila, 2015, p. 52.

³⁰ Arhivele Naționale, Serviciul Județean Brăila, *fond Prefectura Județului Brăila*, dosar nr. 6/1857, fila 37.

³¹ Nae Vasilescu, *Orașul și județul Brăila, odinioară și azi*, Brăila, 1900, p. 119.

³² <http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=silistea-silistea-braila-tumulul-de-la-silistea-movila-sapata-cod-sit-ran-44006.02>.

Monumentelor Istorice din 1991, iar ultima actualizare a survenit în 2014 (!?). Nu am găsit nici o informație bibliografică sau pe teren, relativă la acest monument, asupra existenței căruia am rezerve. De văzut dacă nu se impune în acest caz reactualizarea listei RAN și, eventual, radierea ei.

6. Movila Pătranu. Fără detalii topografice se menționează prezența pe teritoriul localității a acestui monument, de altfel inserat și în *Registrul Arheologic Național* la poziția 44006.03³³. Cred că este vorba despre cea marcată pe Planul director de tragere al armatei române sub toponimul „Pătrana”, situat la nord-est de Mărtăcești (ceva mai la vest a se vedea și „Târlele Pătranu”), (vezi fig. 60), însoțită de simbolul specific (posibil astăzi să fie în raza satului Mărtăcești). La verificarea de teren am constatat că nu mai există, fiind complet nivelată, nu mai poate fi identificată vizual. În atare condiții s-ar impune reactualizarea listei RAN și radierea ei.

7. Movila Vrăbiescu (1, 2, 3) (fig. 6, 27, 61). Fără detalii topografice se menționează prezența pe teritoriul localității a acestui monument, de altfel inserat și în *Registrul Arheologic Național* la poziția 44006.06³⁴. Este plasată pe o hartă austriacă din secolul al XIX-lea și pe Planul director de tragere al armatei române, unde o regăsim sub toponimul „Vrăbieasa”, situată la sud-vest de Siliștea, în dreapta DJ255A. Este un caz tipic de monument clasat, fără a fi fost verificat în teren. Surpriza majoră la cercetarea de teren o reprezintă prezența în imediata apropiere a tumului a încă două, de dimensiuni mai mici (am notat monumentul central, de mari dimensiuni, cu numeralul „1”, pe celelalte cu „2”, respectiv „3”). Este așadar vorba despre un „complex”, care pentru arheologii generează o atenție specială, sugerând deja anumite ipoteze de lucru. Toate se ară consistent, periodic, așadar în timp vor dispărea complet. Se impun cercetări arheologice urgente, potențialul lor de a furniza artefacte și informații documentare relative la practicile funerare din preistorie și eventual antichitate și epoca migrațiilor fiind extrem de ridicate. Propunem o zonă de protecție pentru întregul complex.

8. Movila Inedită (fig. 7, 28-29). Pe aliniamentul celor trei movile Vrăbiescu, la 500 metri nord de Movila Vrăbiescu 1, în dreapta DJ255A, am identificat o altă movilă, și aceasta aplatizată datorită arăturilor sistematice. Deja i-a fost afectată mantaua; se distinge ușor prin nuanța mai deschisă a pământului de la suprafața ei, în arătură apărând sporadic fragmente osteologice și ceramice.

9. Movila Siliștea Nazâru (fig. 8, 30, 61). Consemnasem mai sus toponimul acesta, identificat pe Planul director de tragere al armatei române (1916). Este prezent în teren, într-o stare de conservare relativ bună, și aceasta datorită unor elemente topografice (punct de triungiulație militar?) din beton, care au impus ocolirea ei de către tractoarele care efectuau arături.

10. Movila Spală mălai (fig. 9, 31, 61). Consemnasem mai sus toponimul identificat pe planul director de tragere al armatei române (1916), la 600 metri nord, nord-vest de Movila Siliștea Nazâru. La momentul verificării de teren zona era acoperită cu o cultură deasă de rapiță, așa încât observații judicioase nu au putut fi efectuate. În orice caz, după configurația terenului putem afirma cu certitudine că, deși aplatizată, această movilă se mai păstrează încă în teren; pentru a mai salva informații și artefacte trebuie efectuate cercetări arheologice „de salvare” cât mai curând, până ce nu va dispărea cu totul în urma arăturilor sistematice.

11. Movila Căprăriei (fig. 10, 32, 60). Consemnasem mai sus toponimul acesta, identificat pe planul director de tragere al armatei române (1916). Movila încă este prezentă în teren, la 70 metri în dreapta DJ 221, într-o stare de conservare modestă, aproape nivelată, fiind arată sistematic (în prezent cultivată cu grâu); în următorii ani va dispărea cu totul, astfel că trebuie urgent efectuate cercetări arheologice „de salvare”.

³³ <http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=silistea-silistea-braila-tumulul-de-la-silistea-movila-patranu-cod-sit-ran-44006.03>.

³⁴ <http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=silistea-silistea-braila-tumulul-de-la-silistea-movila-vrabiescu-cod-sit-ran-44006.06>.

Muchia

1. Terasa 1 (fig. 11, 33-35, 42). Se află în zona sud-vestică a localității, în spatele școlii, acolo unde terasa este tăiată de șoseaua Brăila – Focșani, în dreapta, se formează un pînten de terasă spre răsărit, în lunca Siretului. Cu ocazia amenajărilor defensive din cel de-al Doilea Război Mondial au fost descoperite vestigii (vase de lut și obiecte din piatră, între care un cuțit curb – *krummeser*), astăzi risipite. Periegezele de la mijlocul secolului al XIX-lea (1955, 1961) au semnalat în această zonă prezența unor fragmente ceramice răzlețe, datate ipotetic, o parte în epoca bronzului (cultura Noua), altele în prima epocă a fierului (cultura Basarabi)³⁵.

După toate aparențele este vorba despre o așezare, care datorită acoperirii actuale a terenului nu mai poate fi documentată decât prin cercetări arheologice. Nu se pot emite nici un fel de supoziții în legătură cu starea sitului sau limitele sale, în unele parcele de vie, în săpătura proaspătă am identificat materiale ceramice, așadar prezența sitului este confirmată. Propunem o zonă de protecție limitată doar la platoul superior al pîntenului de terasă.

2. Terasa 2 (fig. 12, 36-38, 51). Pe terasa din zona de vest a localității, în spatele poligonului MAI, în dreapta drumului ce duce spre fostul Agrosil SA, au fost descoperite numeroase vestigii, pe o mare suprafață, în special fragmente ceramice caracteristice epocii bronzului (cultura Noua?), primei epoci a fierului și secolului IV p. Chr. (cultura Sântana de Mureș)³⁶. Pîntenul de terasă este afectat de cariera de loess. Ruperea și prăbușirea malului înalt a dezvăluit prezența unor morminte de înhumatie orientate est-vest, fără inventar funerar (cercetări inedite, Costin Croitoru, 2014). Personal le pun în legătură cu necropola aferentă tinerei așezări Muchea, formată *ad hoc* ca urmare a inundației din anul 1846, când locuitorii din Vameșu și Cotu-Lung au format cătunul omonim pe „muchia” înaltă a dealului respectiv. Prezența unor fragmente ceramice smălțuite caracteristice secolului XIX, în arătura din apropiere îmi întărește această supoziție. De altfel, și în prezent, în arătură apar încă fragmente osteologice umane.

Avem de-a face așadar, pe un spațiu relativ mare de pe terasa superioară a acestui deal, cu vestigii din mai multe perioade istorice, fapt care sugerează cu prisosință locuirea îndelungată a zonei, inclusiv elemente funerare pe care le punem în legătură cu fondarea așezării moderne. În aceste condiții propunem ca demers prioritar investigarea arheologică a zonei, la momentul în care va fi liberă de culturi, și evident clasarea ei conform standardelor și procedurilor actuale, în vederea declanșării procedurilor de protejare, cercetare, valorificare. Dată fiind suprafața mare cu descoperiri propunem o zonă de protecție generoasă, cu mențiunea că aceasta poate fi restrânsă în urma cercetărilor arheologice (cred că, datorită arăturilor sistematice, este foarte posibil ca unele materiale arheologice să fie „purtate” mărind astfel superficial zona cu descoperiri). Este vorba despre întreaga suprafață cuprinsă între malul înalt, abrupt al dealului și DJ 255A.

3. La Vii (fig. 13, 40). Pe terasa din marginea sudică a localității, în zona cultivată cu vii, aflată la aproximativ 100 metri nord de DJ202 și 1000 metri de sat, au fost identificate fragmente ceramice caracteristice secolului IV p. Chr. (cultura Sântana de Mureș)³⁷, atât de factură locală cât și de import, între cele din urmă atrage atenția o bază de amforă romană. Materialele sunt concentrate într-o zonă relativ restrânsă, pentru care propunem o zonă de protecție redusă.

4. Movila din vii („Movila Mare”) (fig. 14, 39). Pe terasa din marginea sud, sud-vestică a localității, la nord de DN23, în zona meridională a viilor, este semnalată prezența unei movile, parțial distrusă de câteva gropi. Are bornă topografică în vârf, fapt ce a salvat-o deocamdată de arături; pe o hartă austriacă este consemnată sub toponimul „Movila Mare”.

5. Între tarlale (fig. 15, 41). La aproximativ 300 metri est de punctul precedent și 230 metri nord de DN23, în terenul proaspăt arat, am identificat mici fragmente ceramice

³⁵ N. Harțuche, *op. cit.*, în vol. *Zilele culturii brăilene*, p 23; Idem, *op. cit.*, în „Istros”, I, 1980, p. 327.

³⁶ Punct inedit, verificări de teren C. Croitoru, S. Pandrea, V. Vernescu 2006, 2009, 2012, 2014. Confirmare 2019.

³⁷ Punct inedit, verificări de teren C. Croitoru, S. Pandrea, V. Vernescu 2006, 2009, 2012, 2014. Confirmare 2019.

caracteristice epocii bronzului. În actualul stadiu al cercetărilor nu putem emite nici o supoziție în legătură cu dimensiunile sau starea sitului. În orice caz trebuie verificat pe viitor pentru confirmarea sa.

6. Tumul aplatizat 1 (fig. 16, 43). La 130 metri est de punctul precedent și 210 metri nord de DN23, în spatele unei ferme se află, în arătură, o movilă aproape nivelată. Va dispărea în câțiva ani datorită arăturilor sistematice; sunt necesare săpături arheologice „de salvare”.

7. Tumul aplatizat 2 (fig. 17, 44). La 300 metri nord-est de punctul precedent și 450 metri nord de DN23, în arătură, o movilă aproape nivelată. Va dispărea în câțiva ani datorită arăturilor sistematice; sunt necesare săpături arheologice „de salvare”.

8. Terasa 3 (fig. 18, 45-46, 53-54). În spatele unor instalații de tip CAP, dezafectate, pe terasa înaltă, la 400 metri nord de DN23 am identificat în arătură numeroase fragmente ceramice. Aparțin epocii bronzului și secolului IV a. Chr. Punctul este inedit și, judecând după frecvența descoperirilor s-ar preta pentru cercetări arheologice.

9. Tumul aplatizat 3 (fig. 19, 47-48). La 150 metri nord de DN23 se află, în arătură, o movilă aproape nivelată. Va dispărea în câțiva ani datorită arăturilor sistematice, care deja au distrus mormintele secundare din mantaua sa, judecând după resturile osteologice risipite în jur; sunt necesare săpături arheologice „de salvare”.

10. Tumul aplatizat 4 (fig. 20, 49-50). La 240 metri est de punctul precedent și 250 metri nord de DN23, în arătură, se află o movilă aproape nivelată. Va dispărea în câțiva ani datorită arăturilor sistematice, care deja au distrus mormintele secundare din mantaua sa, judecând după resturile osteologice risipite în jur; sunt necesare săpături arheologice „de salvare”.

11. Terasa 4 (fig. 21, 55). În acest punct situat în spatele unei ferme, la 700 metri nord de DN23 și 800 metri sud, sud-vest de satul Pietroiu, pe un pînten de terasă am identificat numeroase fragmente ceramice (SMC?).

12. Movila topo („Movila Siliștea Tătarului”) (fig. 22, 52). La 100 metri vest de punctul precedent se află o movilă de dimensiuni mari, bine conservată; are în vîrf bornă topografică, prezență care a scăpat-o de arături. Pe planurile director de tragere ale armaterii române figurează sub denumirea de „Movila Siliștea Tătarului”, toponim foarte interesant. Este desigur de pus în legătură cu „Movila Tătarului” aflată la 450 metri vest (actualmente pe ea se află un „misterios” monument turcesc, aflat într-o stare avansată de degradare, pentru a cărei prezență nu există nici un fel de documentație și, care, în urma unei nefericite reforme administrative a trecut în patrimoniul comunei vecine).

Movila lui Dan (fig. 58). Pe o hartă austriacă din secolul al XIX-lea și pe Planul director de tragere al Armatei Române apare acest toponim, asociat simbolului specific, la nord-est de localitate. Este în zona de luncă, așadar prezeța sa insolită aici este de pus, mai curînd, în legătură cu acțiuni de demarcare a proprietăților funciare decât cu interpretarea sa ca tumul. În orice caz, nu am observat-o în teren; dacă mai există este complet aplatizată, ilizibilă în terenul acoperit cu culturi.

Cotu Lung

În ceea ce privește potențialul arheologic al acestei micuțe așezări, să spunem de la bun început că este necunoscut și asta datorită nivelului (inexistent al) cercetărilor de profil. Bogatele descoperiri de la Siliștea și Muchia au concentrat râvna arheologilor care au neglijat în schimb spațiile adiacente (este însă de observat totuși aspectul geografic, date fiind frecvențele revărsări ale Siretului, dacă vor fi existat așezări aici, ele desigur că vor fi avut caracter sezonier, lăsând deci prea puține urme care să ne parvină).

Până la verificări temeinice de teren, aduc în rândurile următoare în discuție un izvor neglijat până în prezent, dar care sugerează cât se poate de elocvent prezența unor elemente de interes istoric / arheologic. Este vorba despre răspunsurile la Chestionarul lui Al. Odobescu,

până nu demult inedite, pentru județul Brăila. În localitatea Cotu Lung Mihalești (sic) repondent este învățătorul N. Nedu, care consemna obiectivele ce îi erau cunoscute la data de 18/30 mai 1871. Le citez în continuare³⁸, întâi de toate, observând precizarea deosebit de interesantă:

„Pe lângă nota Dlui primar cu N. 83 amu priimitu unu ecemplaru de a Vă trimete răspunsu de antichități aflatu prin comune în terminu de o luna și jumătate din cauda unui anticități ce se află pe malul Siretului se afla în necată cu apa din cauda viniri Siretului de aceea amu întârziat a Vă trimeti răspunsu la terminu ca amu astiptatu până ce sau trasu apa de aceea ma grăbescu a Vă li trimete în preuna cu o coala anumi fiecarui anticități”.

Antichități aflate prin comuna Cotu Lungu Mihalești:

1ta Pe moșie Sărbănești pe malul Siretului spre miedă noapte se află o tabie lățimea ei esti 20 stânjini lungime Idemu didurili 1 stanjinu naltu didurili de pământu lă șantu de juru în prejuru lucrată în patru colțuri după spusa a mai mulți oameni dicu ca esti din vremea Ecaterini.

2^{le} pe moșia Vrabiesca spre meada dii supt nuci se află o movila cu numi pacina lungimea ei esti 40 stânjini nălțimea Idemu lățime despre apusu 25 stanjini și despre răsăritu 20 stanjini la întrebarea a mai multor oameni ce amu facutu nu amu pututu afla din ce vreme este pe moșie Vrabieșca în hotaru dela meada dii se află a siliști făcută de pământu rotundu în naltă de 5 stânjini pe cari juru în prejuru de 80 stânjini în vârful ei esti pus hotaru moșia Vrabieșca la cercitarea mai multor oameni ce leamu facutu dicu ea este din vremea turcilor”.

Sigur că, astăzi, în urma a aproape un secol și jumătate de prefaceri antropice și naturale după cum reiese chiar din debutul relatării de mai sus, este dificil, poate imposibil, de identificat în teren obiectivele la care se face referire în izvor. Le consemnez totuși pentru valoarea lor documentară – nu am nici un motiv să pun la îndoială seriozitatea relatării – și, deopotrivă, pentru a fi cunoscute mai ales în vederea viitoarelor verificări de teren. Așadar obiectivele sunt următoarele:

1. Tabie³⁹ aflată pe malul Siretului, în nordul moșiei Șerbănești, având lățimea de „20 stânjini lungime”, cu șanț și val înalt de un stângen⁴⁰ de jur împrejur, „lucrată în patru colțuri”, ar fi „din vremea Ecaterini”⁴¹; probabil este vorba despre o fortificație rectangulară din pământ cu dimensiuni apropiate de cea de la Sutești. Atribuirea ei epocii moderne (războaiele ruso-turce) este foarte probabilă, dar nici antichitatea nu este „străină” de astfel de elemente defensive, lucrate din pământ.

2. Movila Pacina aflată în sudul moșiei Vrabiasca „supt nuci”, are „lungimea” de 40 stânjini, „lățime spre apus 25 de stânjini și spre răsărit 20”; cum se vede dimensiunile consemnate ale acestei „movile” sunt destul de generoase; în orice caz, înălțimea este evident redată eronat, nu putea fi de 40 de stânjini (în text „idem” cu înălțimea).

3. Siliște aflată în sudul moșiei Vrabiasca „făcută de pământu rotundu” cu o înălțime de cinci stânjini și baza de 80 de stânjini, în vârful ei este pus hotarul moșiei menționate, „este din vremea turcilor”; din nou nu putem face absolut nici o apreciere asupra acestui monument. Judecând după dimensiunile consemnate aici ar putea fi vorba tot despre un martor de eroziune (popină?).

5. Despre monumente. Dincolo de orice descriere mai mult sau mai puțin documentată sau detaliată a monumentelor de pe teritoriul comunei Siliștea⁴², trebuie să remarcăm, de la bun început, faptul că nici unul dintre acestea nu sunt clasate în Lista Monumentelor Istorice (LMI).

³⁸ I. Căndea, C. Croitoru, *op. cit.*, p. 163-164.

³⁹ TĂBIE, *tăbii*, s. f. (Înv.) 1. Ridicătură de pământ construită în jurul unui loc întărit, pentru a-l apăra. 2. Tabără (1); redută. [Pl. și: *tabii*] – Din tc. *tabya*, cf. DEX.

⁴⁰ Unitate de măsură pentru lungime, folosită înainte de introducerea sistemului metric, care a variat, după epocă și regiune, de la 1,96 m la 2,23 m.

⁴¹ Ecaterina I, a doua soție a lui Petru cel Mare, împărăteasă a Rusiei (1725-1727) sau Ecaterina a II-a, soția lui Petru al III-lea, împărăteasă a Rusiei (1762-1796)?

⁴² Vezi recent Elena Ilie, *Eroi și monumente*, Brăila, 2018, p. 152-154.

Clasarea lor urgentă este imperios necesară. Lăsând la o parte unele drepturi, obligații dar și beneficii, introducerea acestor monumelte în *LMI* va fi sinonimă cu declanșarea procedurilor de protecție.

Siliștea

1. Crucea de la Biserică (fig. 64). În incinta bisericii cu hramul „Sfântul Ierarh Nicolae” se află o cruce ridicată în memoria eroilor din Primul Război Mondial. Poartă inscripția: „eroilor noștri morți pentru patrie, 1916-1918, Gheorghe Aramă, Mihalcea Lazăr Tudor, Ghisus Andrei Burtea, Radu Crăciun Ene, Mihalache Vrânceanu, Dumitrache Constantin, Stan G. Stan Tureuianu, Radu Constantin Alecu, Ene Tudorache, Paraschiv Constantin, Vasile Vasile Iancu, Dumitru Ion Stan, Dragomir Pavel Decu, Ștefanache Manole, Dumitru Andrei Marin, Ion Sandu Drăghici, Ștefan Mihăilă, Alexandru Stan, Iordache Moldoveanu. Ridicată de soțiile lor”.

2. Cruce din piatră (fig. 65). În capătul străzii Unirii, chiar în intersecția din prelungirea Străzii Principale, în marginea drumului, se află o cruce din piatră. Eventualele elemente decorative și inscripția sunt aproape ilizibile. Probabil este vorba despre un cenotaf „comemorativ”.

Muchia

1. Obelisc (fig. 66) ridicat de armata română în anul 1941, pentru a reaminti activitatea de fortificare a frontierei estice a țării. La momentul respectiv era amplasat în centrul satului. Azi se află într-o avansată stare de degradare, inscripția și soclul fiind vandalizate. Vechea inscripție, cuprinde urmatorul text: „Cu banul strâns cu greu din munca noastră am construit aici un brâu de fier și piatră pentru apărarea țării noastre. Sectorul de lucru No. 8, 30 iunie 1941”.

2. Cruce comemorativă din beton (fig. 67), amplasată în zona de nord-vest a localității, în apropierea intersecției DN23 cu DJ 255A (Muchia – Cotu Lung). A fost ridicată de Cavaleria română în anul 1941, pentru a comemora activitatea de fortificare a frontierei estice a țării. Pe soclu se afla inscripția „Cavaleria alături de celelalte arme au contribuit la fortificarea țării”.

3. Cruce epigrafă din piatră („Crucea lui Mustață”, fig. 68). Deși ignorată în „bibliografia” zonei, judecând după aspect, marcajul funerar pare să aparțină primei jumătăți a secolului al XIX-lea, legată de fenomenul transumanței. Eventualele elemente decorative și inscripția sunt aproape ilizibile, dar evident pot fi descifrate prin tehnici moderne. Probabil este vorba despre un cenotaf, în orice caz, supoziția aceasta rămâne de verificat pe viitor printr-un sondaj arheologic. Monumentul se află la cinci metri în dreapta DN23, după intersecția cu DC6. Pe planurile director de tragere ale armateri române figurează sub denumirea de „Crucea lui Mustață”.

4. Crucea lui Iancu (fig. 69). La intrarea în Muchea, chiar după curba accentuată pe care o face DN23, în marginea popasului, există o cruce epigrafă. Nu se mai distinge inscripția, dar potrivit tradiției orale a fost ridicată de familia Iancu împreună cu fântâna din imediata vecinătate, după cel de-al doilea Război Mondial, pentru a comemora dispariția copiilor.

5. Cazemate (fig. 23, 56-57). Poate unul dintre cele mai semnificative monumente istorice din zonă (din orice perspectivă, inclusiv din cele ce vizează promovarea / valorificarea patrimoniului; dincolo de perspectivele, aproape nelimitate, pe care le oferă prezența acestor alinamente pentru activitățile de tip educativ, cultural – „historical reenactment” – și tradiția orală cu privire la sistemul subteran de comunicare între cazemate, reutilizat în deceniile post-belice pentru a adăposti diverși răufăcători, trebuie exploatate în beneficiul comunității locale) o reprezintă sistemul de fortificație din cel de-al Doilea Război Mondial. Cel mai consistent segment este de urmărit în dreapta DJ 255A, la nord vest de Muchea unde, în dreapta crucii comemorative, am numărat o rețea formată din nu mai puțin de 12 cazemate.

Nu este momentul aici pentru a detalia eforturile umane și materiale, ori rațiunile tehnico-tactice ale ridicării acestui aliniament defensiv. Reținem în schimb, ca idee generală,

faptul că, până la 28 iunie 1940, în Teatrul de Operații de Est au fost realizate pe frontul Focșani–Nămoloasa–Brăila (sectorul 6 Focșani) 256 cazemate mitralieră cu un cubaj de 35779 mc; 15 cazemate adăpost cu un cubaj de 710 mc; două cazemate observator cu un cubaj de 184 mc; și s-au executat 1200 km. de șanț anticar, profil normal, cu un cubaj total de 18.000 mc. pământ, săpat pe porțiunea de front canalul Bizighești–Păltinești⁴³.

CONTRIBUTIONS TO THE ARCHEOLOGICAL REPERTORY OF THE BRĂILA COUNTY. SILIȘTEA COMMUNE

As already mentioned in the title the present contribution is intended to record all informations with archaeological character from the territory of the Siliștea commune from Brăila County. The author also considered the systematic archaeological research carried out here, fortuitous archaeological discoveries or various specific mentions within older or newer documentary sources but especially recent land checks, undertaken just in the spring of the previous year.

Beyond the detailed presentation of each point with potential archeology, the author proposed the establishment of a protection zone and, in many cases, carrying out urgent archaeological research to "save" information that in the near future they will be lost forever due to the destruction of sites mainly due to systematic plows.

⁴³ *Apud* D. Miller, *op. cit.*, p. 218.

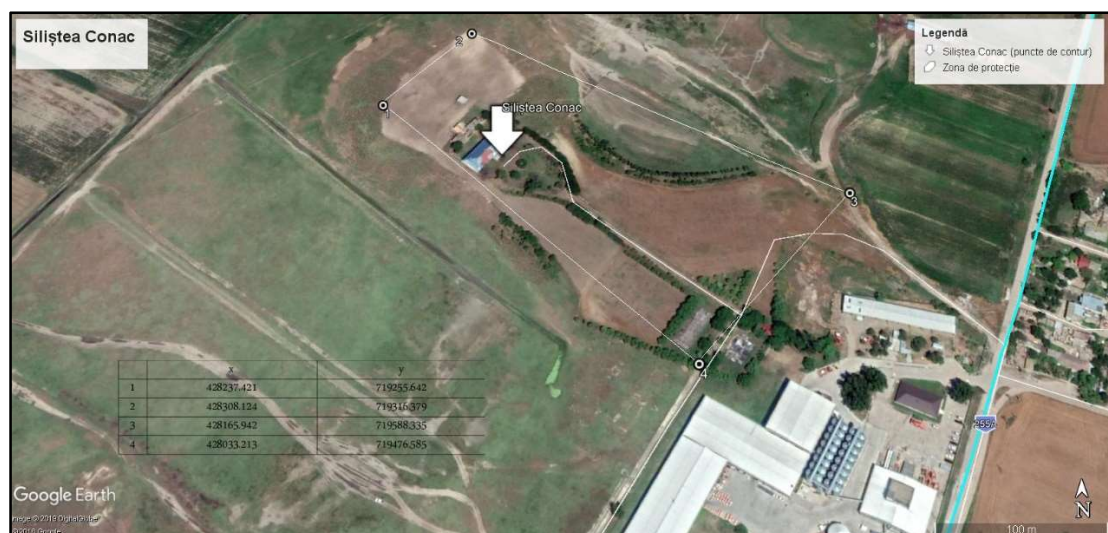

Fig. 3. Siliștea, Conac. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

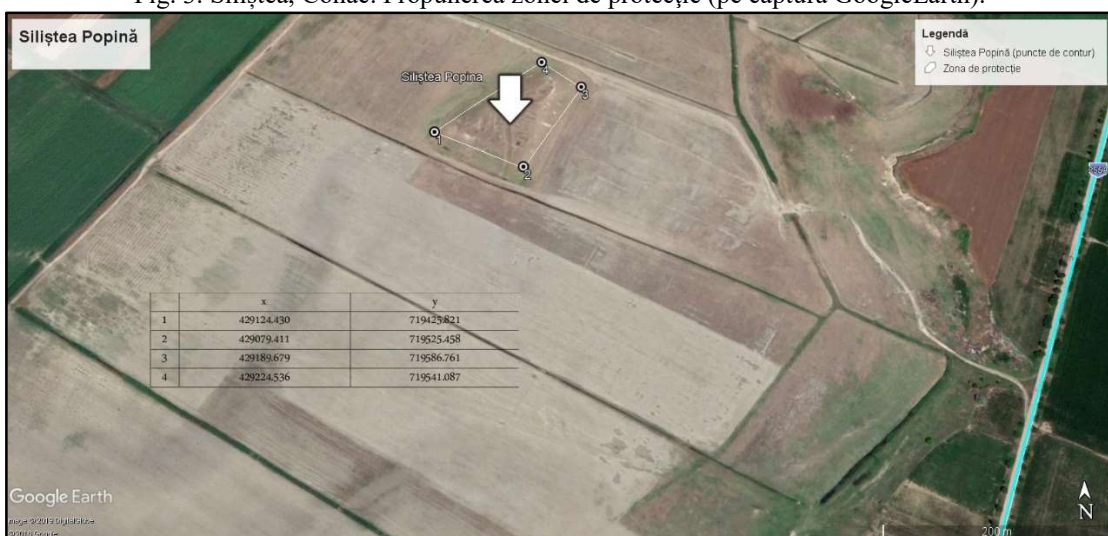

Fig. 4. Siliștea, Popină. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

Fig. 5. Siliștea, Terasa. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

Fig. 6. Siliștea, Movilele Vrăbiescu. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

Fig. 7. Siliștea, Movila inedită. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

Fig. 8. Siliștea, Movila Siliștea Nazăru. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

Fig. 9. Siliștea, Movila Spală Mălai. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

Fig. 10. Siliștea, Movila Căprăriei. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

Fig. 11. Muchea, Terasa 1. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

Fig. 12. Mucnea, Terasa 2. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

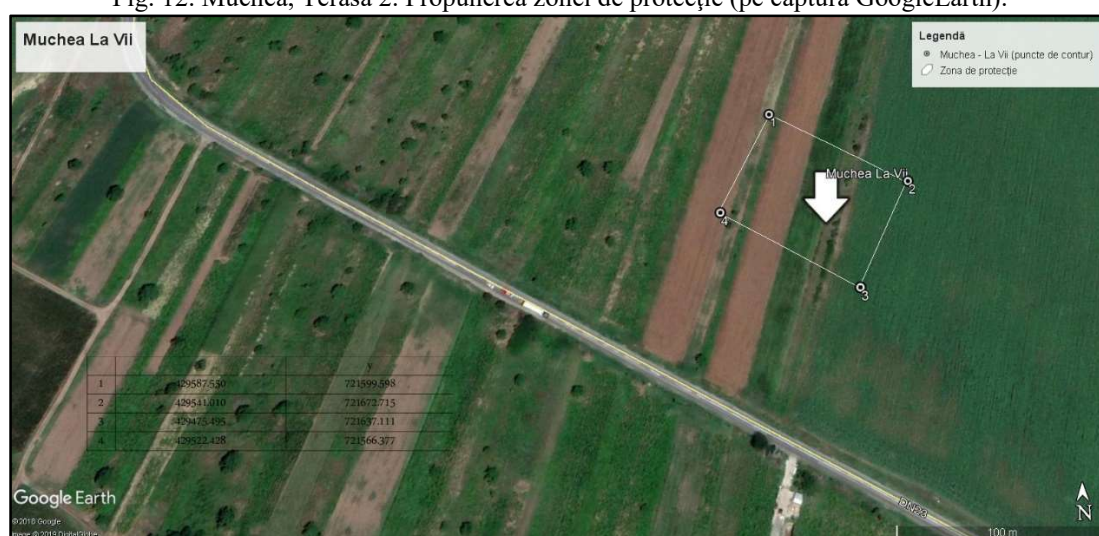

Fig. 13. Mucnea, La Vii. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

Fig. 14. Mucnea Movila din Vii. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

Fig. 15. Muchea, Între Tarlale. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

Fig. 16. Muchea, Tumul aplatizat 1. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

Fig. 17. Muchea, Tumul aplatizat 2. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

Fig. 18. Muchea Terasa 3. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

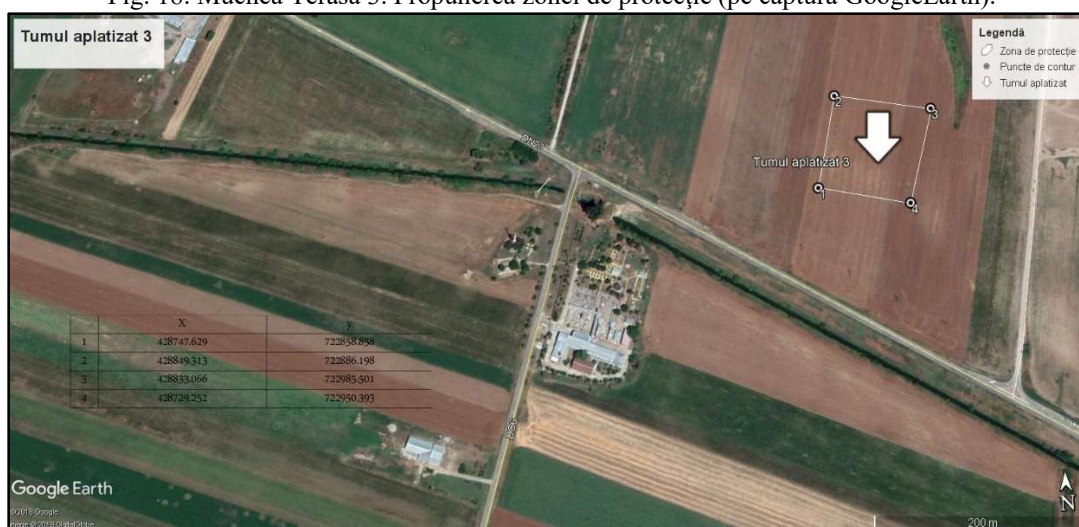

Fig. 19. Muchea, Tumul aplatizat 3. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

Fig. 20. Muchea, Tumul aplatizat 4. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

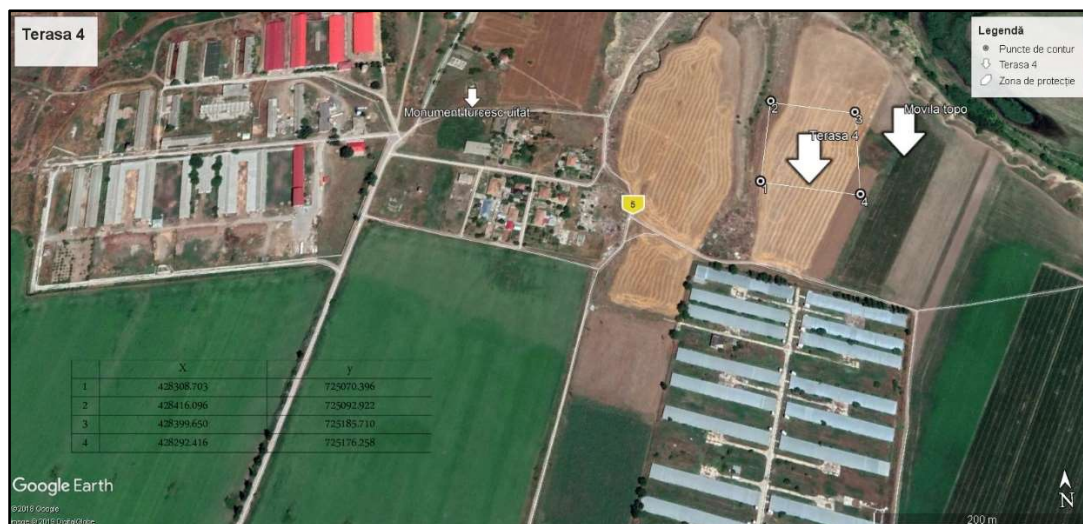

Fig. 21. Mucnea Terasa 4. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

Fig. 22. Mucnea, Movila topo. Propunerea zonei de protecție (pe captură GoogleEarth).

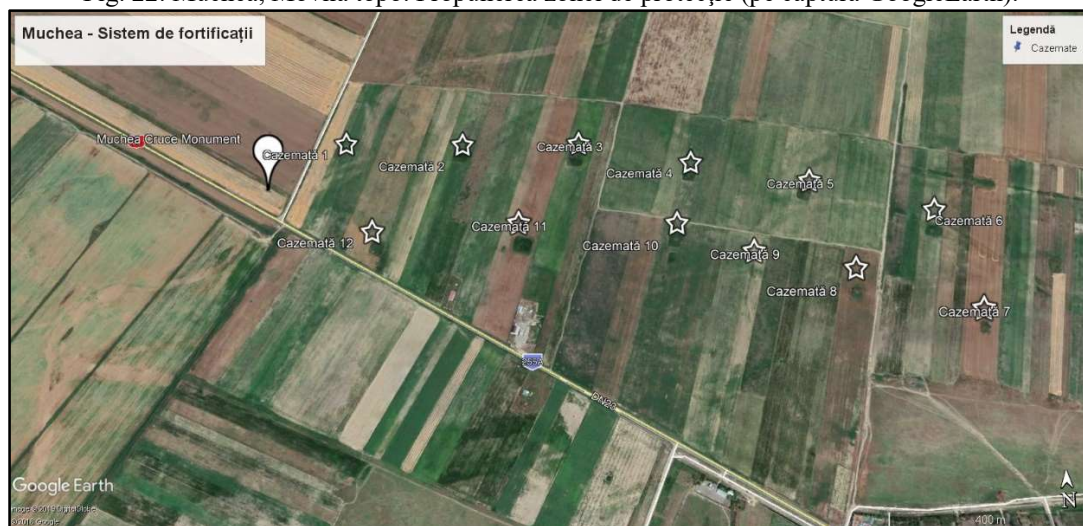

Fig. 23. Mucnea, Rețea de cazemate moderne (pe captură GoogleEarth).

Fig. 24. Siliștea, Terasa. Materiale identificate.

Fig. 25. Siliștea, Terasa. Martor foto.

Fig. 26. Siliștea, Popină. Martor foto.

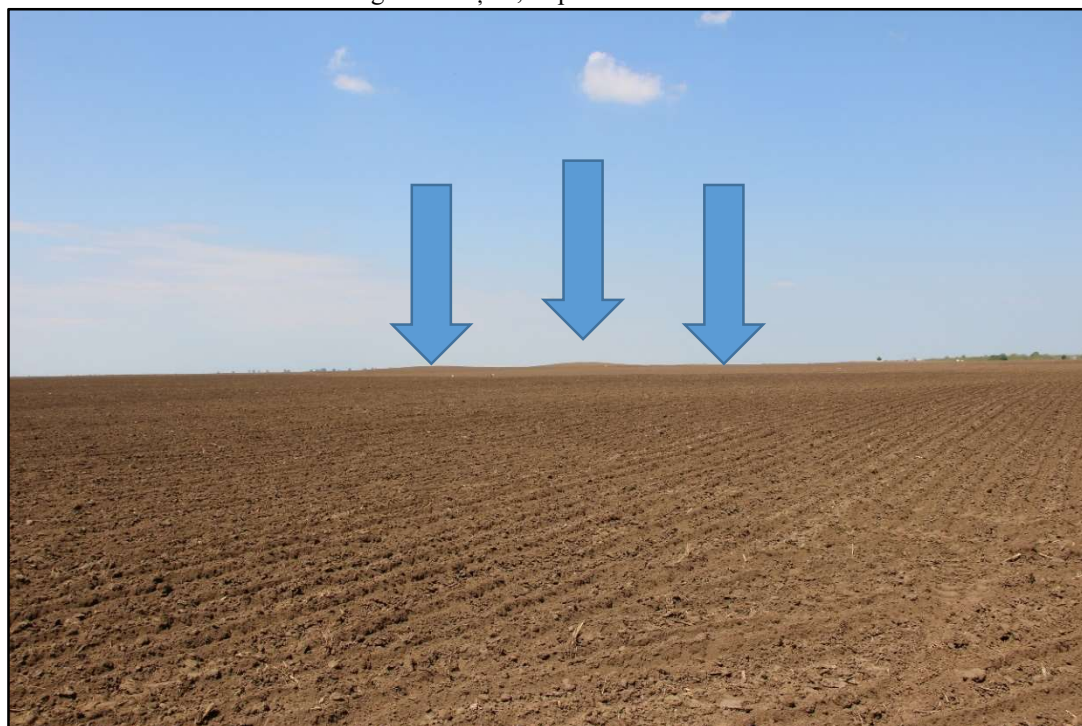

Fig. 27. Siliștea, Movilele Vrăbiescu. Martor foto.

Fig. 28. Siliștea, Movila Inedită. Martor foto.

Fig. 29. Siliștea, Movila Inedită. Materiale identificate.

Fig. 30. Siliștea, Movila Siliștea Nazăru. Martor foto.

Fig. 31. Siliștea, Movila Spală Mălai. Martor foto.

Fig. 32. Siliștea, Movila Căprăriei. Martor foto.

Fig. 33. Muchea, Terasa 1. Martor foto.

Fig. 34. Muchea, Terasa 1. Amenajări defensive din cel de-al Doilea Război Mondial.

Fig. 35. Muchea, Terasa 1. Materiale arheologice identificate.

Fig. 36. Muchea, Terasa 2. Resturi osteologice umane.

Fig. 37. Muccea, Terasa 2. Materiale ceramic identificate.

Fig. 38. Muchea, Terasa 2. Morminte de înhumare (cercetări inedite, C. Croitoru, 2014).

Fig. 39. Muchea, Muvila din Vii. Martor foto.

Fig. 40. Muchea, La VII. Materiale ceramic identificate.

Fig. 41. Muchea, Între Tarlale. Materiale ceramic identificate.

Fig. 42. Muchea, Terasa 1. Materiale ceramic identificate.

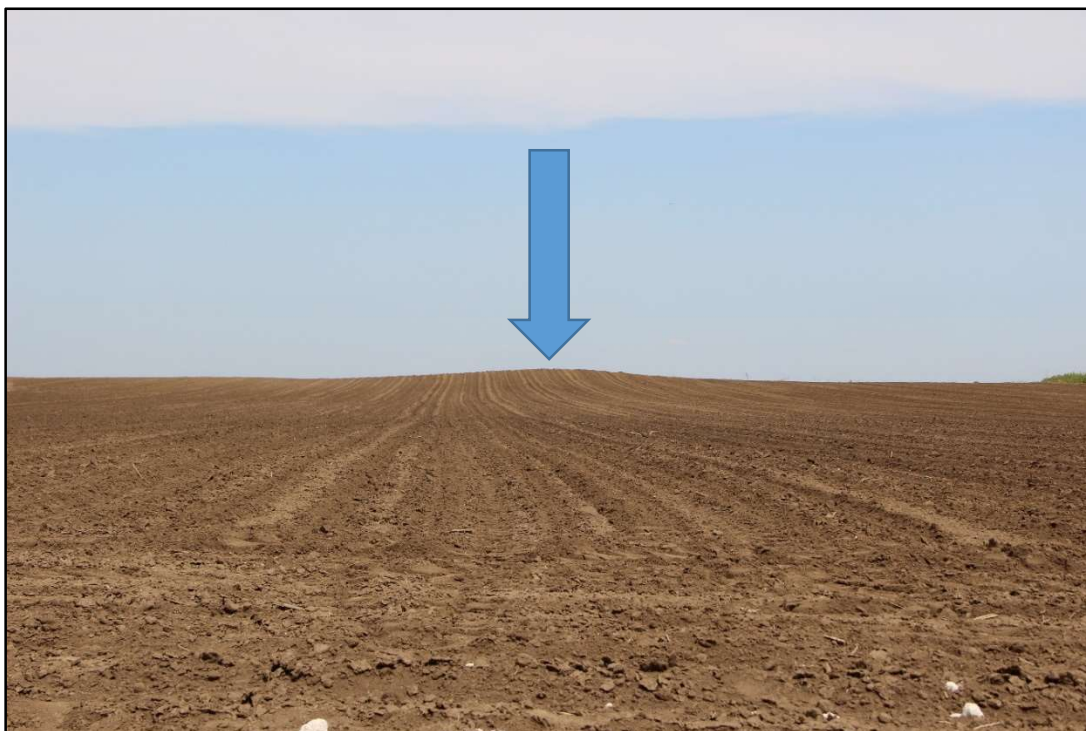

Fig. 43. Muchea, Tumul aplatizat 1. Martor foto.

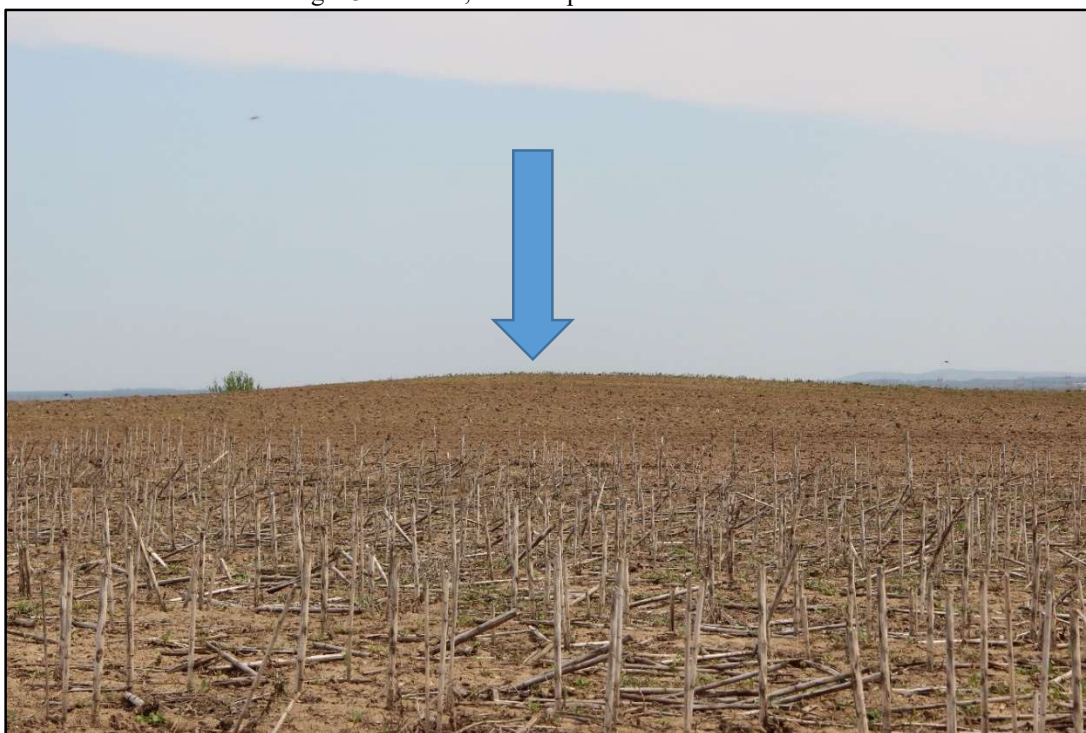

Fig. 44. Muchea, Tumul aplatizat 2. Martor foto.

Fig. 45. Muchea Terasa 3. Martor foto.

Fig. 46. Muchea Terasa 3. Materiale identificate.

Fig. 47. Muchea, Tumul aplatizat 3. Martor foto.

Fig. 48. Muchea, Tumul aplatizat 3. Fragmente osteologice identificate la suprafață.

Fig. 49. Muchea, Tumul aplatizat 4. Martor foto.

Fig. 50. Muchea, Tumul aplatizat 4. Fragmente osteologice identificate la suprafață.

Fig. 51. Muchea, Terasa 2. Martor foto.

Fig. 52. Muchea, Movila topo. Martor foto.

Fig. 53. Muchea, Terasa 3. Materiale arheologic identificate.

Fig. 54. Muchea, Terasa 3. Materiale arheologic identificate.

Fig. 55. Muchea, Terasa 4. Materiale arheologic identificate.

Fig. 56. Muchea, Rețea de cazemate. Martor foto.

Fig. 57. Muchea, Rețea de cazemate, detaliu. Martor foto.

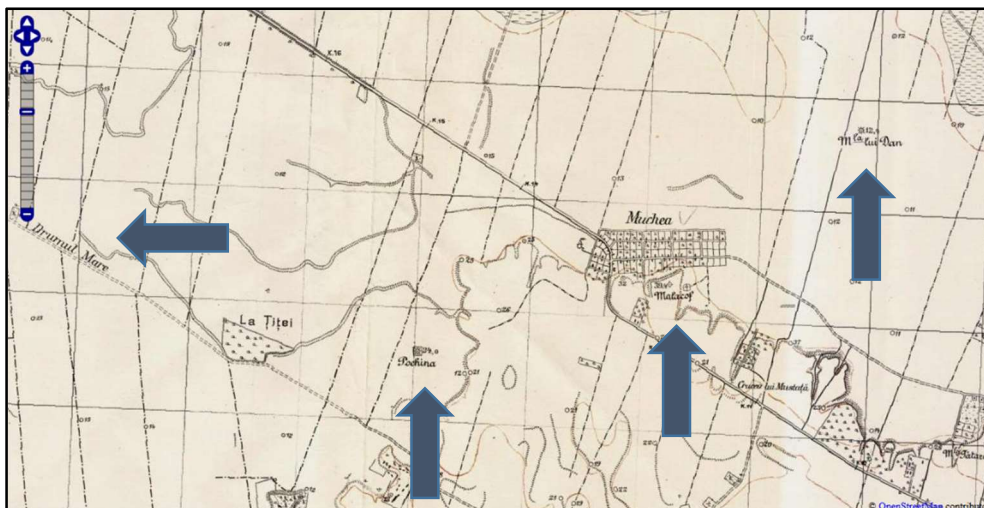

Fig. 58. Comuna Siliștea, plan director de tragere al armatei române (1: 20.000), 1914.
De remarcat toponimele „Malacof”, „Pochină”, „Movila lui Dan” și „Drumul Mare”.

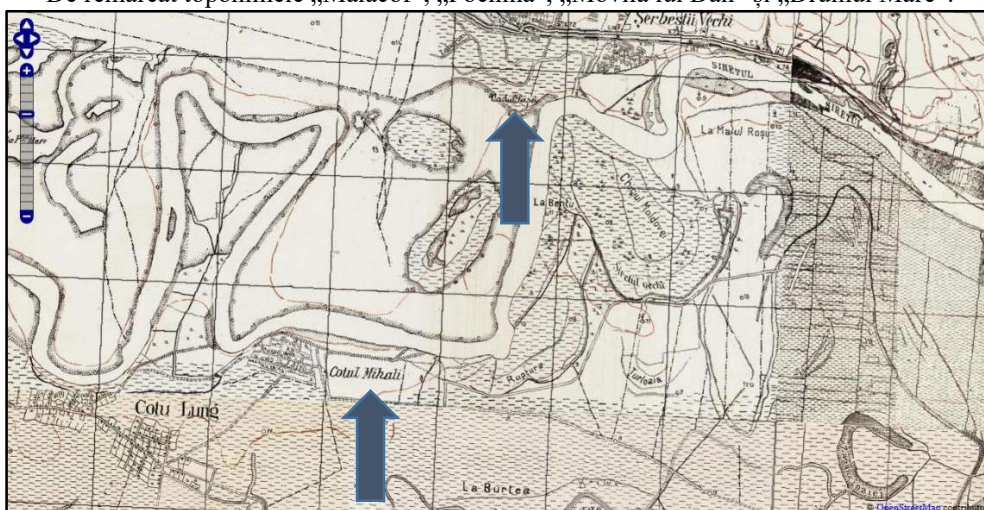

Fig. 59. Comuna Siliștea, plan director de tragere al armatei române (1: 20.000), 1914.
De remarcat toponimele „Cotul Mihali” și „Vadul Pașei”.

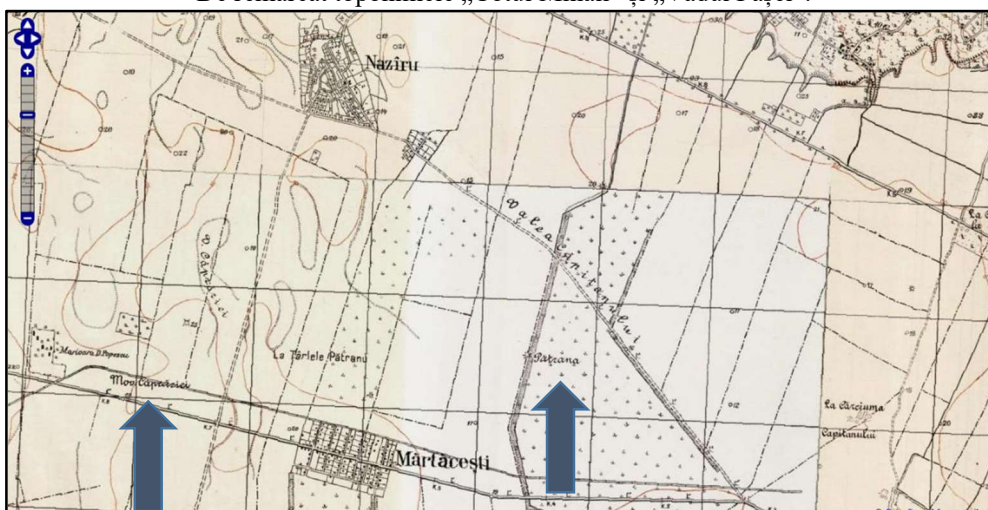

Fig. 60. Comuna Siliștea, plan director de tragere al armatei române (1: 20.000), 1914.
De remarcat toponimele „Movila Căprăriei” și „Pătrana”.

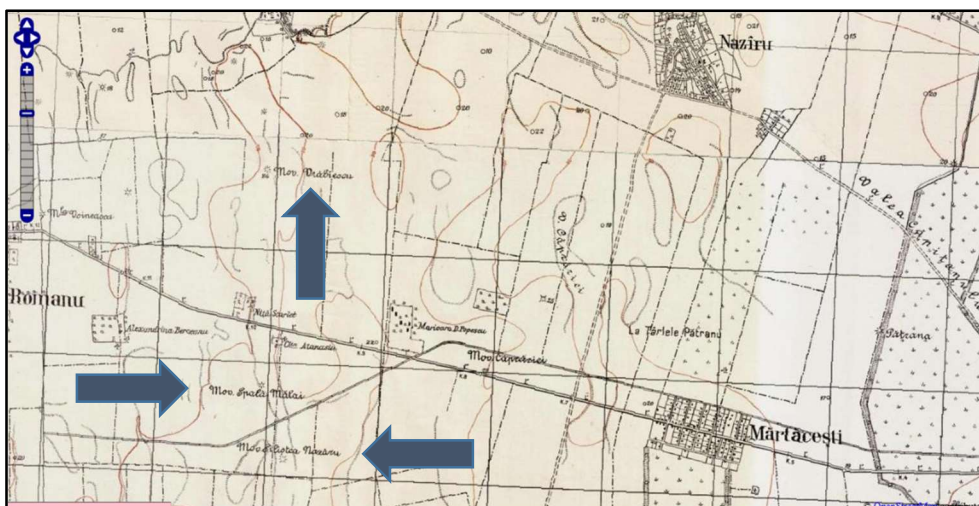

Fig. 61. Comuna Siliștea, plan director de tragere al armatei române (1: 20.000), 1914. De remarcat „Movila Siliștea Nazâr”, „Movila Spală Mălai” și „Movila Vrăbiescu”.

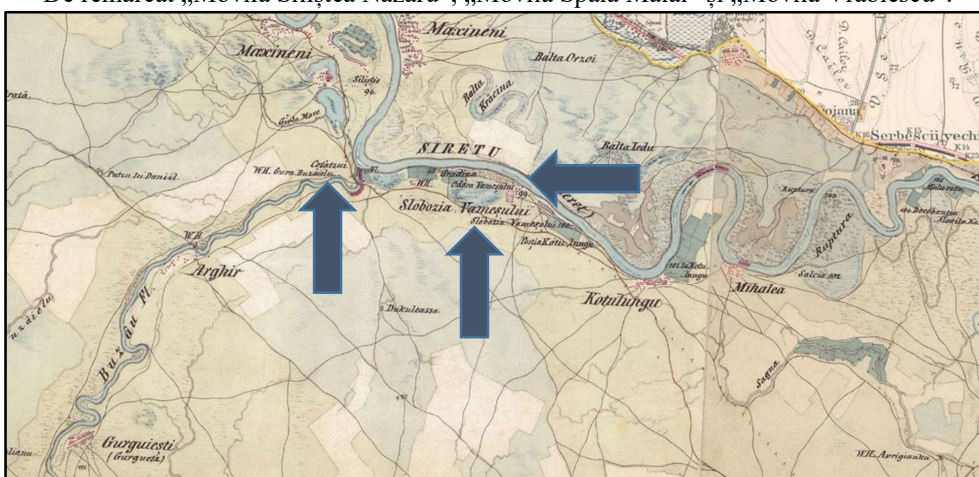

Fig. 62. Comuna Siliștea, harta austriacă, secolul XIX (<https://mapire.eu/en/map/europe-19century-thirdsurvey>). De remarcat toponimele „Cetățui”, respectiv „Grădina”, „Odaea” și „Slobozia Vameșului”.

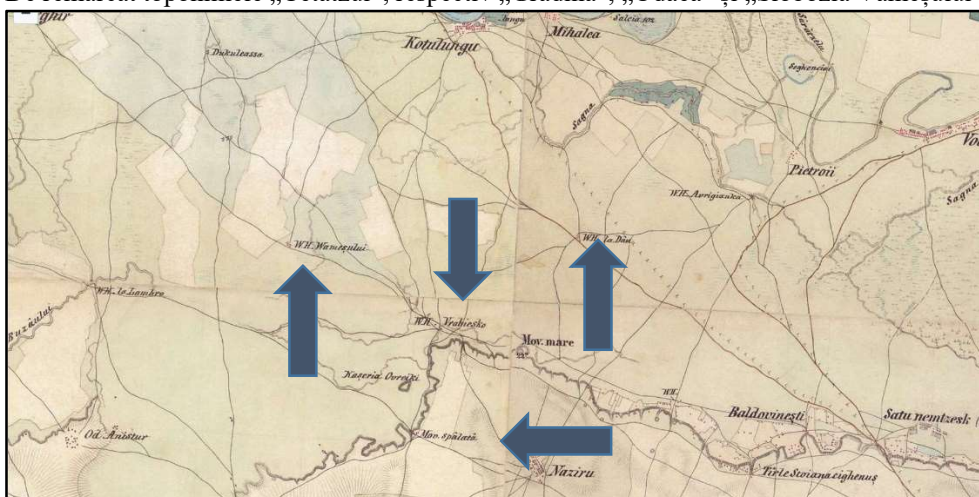

Fig. 63. Comuna Siliștea, harta austriacă, secolul XIX (<https://mapire.eu/en/map/europe-19century-thirdsurvey>). De remarcat „W.H Wameșului”, „W.H Dăn”, „W.H Vrabiesko” și „Mov. Spălătă”.

Fig. 64. Muchea, Crucea de la Biserică. Amplasare și detaliu (pe captură GoogleEarth).

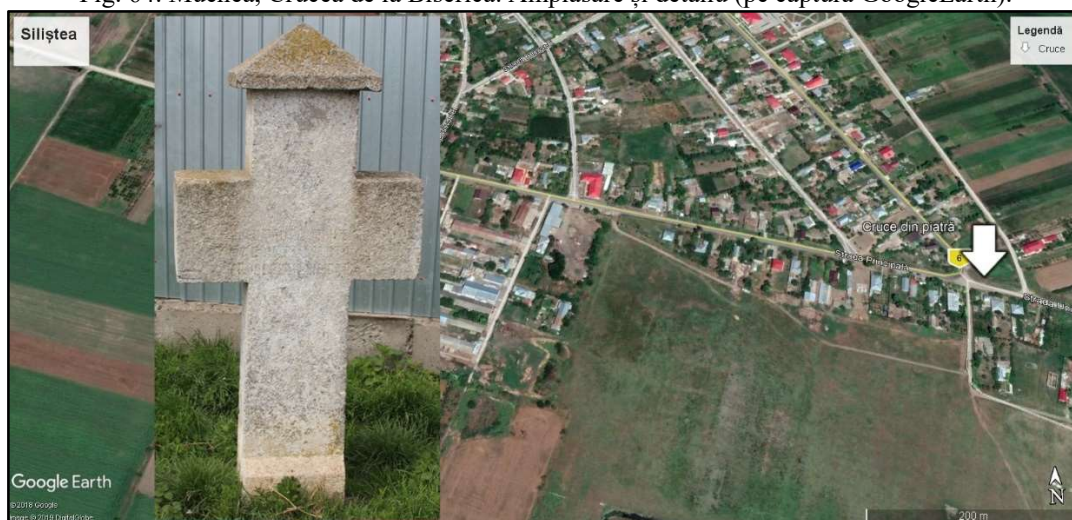

Fig. 65. Muchea, Cruce. Amplasare și detaliu (pe captură GoogleEarth).

Fig. 66. Muchea, Obelisc. Amplasare și detaliu (pe captură GoogleEarth).

Fig. 67. Mucnea, Cruce. Amplasare și detaliu (pe captură GoogleEarth).

Fig. 68. Mucnea, Cruce din piatră. Amplasare și detaliu (pe captură GoogleEarth).

Fig. 69. Mucnea, Crucea lui Iancu. Amplasare și detaliu (pe captură GoogleEarth).

CERCETĂRI DE SUPRAFAȚĂ ÎN COMUNA ROȘIEȘTI, JUDEȚUL VASLUI (2018)

Mircea OANCĂ*, Mircea MAMALAUCA**, Sorin CIOBOTARU***

Keywords: Roșiești, Vaslui county, archaeological sites, Cucuteni culture, Sântana de Mureș-Cerneahov culture.

Comuna Roșiești este situată în partea central estică a județului Vaslui (Pl. 1). Reședința comunei, satul Roșiești, se află la 38 km de municipiul Vaslui. Satele componente sunt: Roșiești, Valea lui Darie, Idrici, Gura Idrici, Gara Roșiești, Reditu și Codreni.

Comuna este așezată în Podișul Central Moldovenesc. Relieful este format în întregime din ansambluri de culmi și văi largi.

Din punct de vedere hidrologic, comuna Roșiești este străbătută de râul Idrici. O parte din izvoarele subterane se întâlnesc în cadrul versanților, afectând locuințele și drumurile.

Învelișul de sol este alcătuit, în cea mai mare parte, din soluri brune și brune podzolite de pădure și din soluri cenușii de pădure. Pe șesuri sunt soluri aluviale.

Resursele naturale constau din: gresii nisipoase lenticulare, nisipuri gălbui și luturi-loessoide.

Fiind așezată în Podișul Central Moldovenesc, vegetația include, atât elemente specifice pădurilor central-europene (gorun, fag), cât și specii floristice caracteristice stepelor și silvostepelor continentale est-europene.

* * *

În vara anului 2018, Muzeul „Vasile Pârvan” a fost solicitat pentru efectuarea unui studiu arheologic, în comuna Roșiești, ca parte a proiectului *Actualizarea planului urbanistic general și al regulamentului local de urbanism al comunei Roșiești*.

Până la începerea cercetării noastre de suprafață, în comuna Roșiești erau înscrise, în Repertoriul Arheologic Național, două situri, Rosiești Gară „Groapa ecologică”, cod RAN: 165844.01 și Gura Idrici „La Coșere”, cod RAN: 165853.01, Cod LMI: VS-I-s-B-06675.

În repertoriul arheologic al județului Vaslui, publicat în 1980, de Ghenuță Coman, în comuna Roșiești sunt menționate 16 situri arheologice. În timpul cercetărilor de suprafață din anul 2018, am verificat și cele două situri arheologice înscrise în Repertoriul Arheologic Național, dar am reperat încă opt, pe care le vom prezenta în continuare (Pl. 1).

* * *

* Muzeul „Vasile Pârvan” Bârlad, myrxas_oanca@yahoo.com.

** Muzeul „Vasile Pârvan” Bârlad, mircea_mamalauca@yahoo.com.

*** Muzeul „Vasile Pârvan” Bârlad (la acea dată), ciobotaru.sorin.ionut@gmail.com.

Repertoriul descoperirilor

1. Situl arheologic Roșiești Gară - „Groapa ecologică”, cod RAN: 165844.01

Este situat la aproximativ 1,5 km sud-est de satul Roșiești Gară, pe partea dreaptă a DC 53, care merge spre satul Gura Idrici, la est de amplasamentul gropii ecologice Roșiești, pe un martor de eroziune al dealului Ciunta, pe partea dreaptă a pârâului Idrici, afluent de dreapta al râului Bârlad¹.

În urma cercetărilor de teren, efectuate anterior, au fost descoperite două schelete umane deranjate de lucrările agricole. Din cele două schelete, doar unul avea drept inventar un vas ceramic, aflat în stare fragmentară. Fragmentele sunt din pastă grosieră, cu ceramică pisată în compoziție, de culoare neagră, extrem de friabile. Din păcate, vasul nu a putut fi restaurat din cauza stării de conservare a fragmentelor ceramice².

În timpul cercetărilor de suprafață, din anul 2018, am mai descoperit o parte dintr-un schelet uman (Pl. 2), scos la lumină în urma lucrărilor agricole. Am adunat fragmente ceramice, din pastă grosieră, cu ceramică pisată în compoziție, de culoare neagră (Pl. 2).

Am mărit aria sitului înscris în RAN (Repertoriul Arheologic Național), deoarece am descoperit fragmente ceramice similare la 100 m est de punctul declarat inițial.

2. Situl arheologic Gura Idrici - „La Coșere”, cod RAN: 165853.01; Cod LMI: VS-I-s-B-06675

Punctul menționat anterior de Ghenuță Coman,³ în marginea nord-estică a satului, se află pe promontoriul cuprins de bucla pârâului Idrici, loc denumit „La Coșer”. Ghenuță Coman a descoperit o stațiune arheologică, în cuprinsul căreia a găsit vestigii din următoarele perioade: aspectul Stoicani-Aldeni, ceramică cu pictură tricromă, aparținând culturii Cucuteni A; reține atenția o proeminență plată, în formă de lob romboidal care poate fi interpretată, fie ca partea superioară a unei figurine umane, cu brațele în lături, fie ca o reprezentare a unei cornute, resturi de locuire de tip hallstattian și La Tene; sunt, de asemenea, numeroase fragmente de amfore romane, care, după natura pastei, forme etc., pot fi datate în secolele I-III e.n.; și aici, ca și în partea cealaltă a satului, la „Ciunta”, locuirea se continuă în secolele următoare, IV e.n., V- VI, VII, VIII-IX, X-XI și XI-XII⁴.

În acest sit, au fost efectuate săpături de salvare în 1979-1980⁵, în apropierea malului abrupt al pârâului Idrici, care au dus la descoperirea unei bogate așezări Cucuteni și a unor obiective datate în secolele III-IV și VIII-IX⁶.

Este un sit cu o suprafață foarte mare, pluristratificat, după cum menționează și Ghenuță Coman⁷. În anul 2018, am identificat marginea de vest a sitului, pe dreapta pârâului Idrici, în zona unde acest pârâu face o curbă spre vest și intră în satul Gura Idrici. Am descoperit foarte multă ceramică Cucuteni și ceramică aparținând culturii Sântana de Mureș-Cernjachov (Pl. 3).

Majoritatea fragmentelor ceramice colectate, care aparțin culturii Cucuteni, se încadrează în categoriile grosieră și semifină. Sunt fragmente care provin de la vase de dimensiuni mari, realizate dintr-un amestec predominant de nisip și pleavă, cu ardere bună și culoare cărămidie. Fragmentele încadrate culturii Sântana de Mureș-Cernjachov sunt din

¹ cimec.ro.

² *Ibidem*.

³ Ghenuță Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, Editura Litera, București, 1980, p. 224.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Dan Gh. Teodor, Ruxandra Maxim-Alaiba, *Săpăturile arheologice de la Gura Idrici-Vaslui*, în „Materiale și cercetări arheologice”, 15, 1983, p. 464-469.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Ghenuță Coman, *op. cit.*, 1980, p. 223.

categoria fină și semifină, lucrate la roată, de culoare cenușie.

3. Situl arheologic Gară Roșiești - „Curtea Bisericii”

În marginea de vest a satului, pe stânga râului Bârlad, în jurul bisericii, Ghenuță Coman menționează vestigii caracteristice culturii Noua, perioadei La Tène și prefeudale⁸ (probabil se referă la materiale aparținând culturii Sântana de Mureș-Cernjachov).

În timpul cercetărilor, am verificat informația și am identificat situl în apropierea bisericii și a cimitirului, la sud-vest de aceasta. Cantitatea de materiale arheologice descoperite a fost destul de mică, respectiv 28 fragmente ceramice. Cercetarea noastră a fost efectuată în luna mai-iunie, atunci când vegetația era abundentă.

Am descoperit ceramică aparținând culturii Noua și perioadei La Tène, din pastă zgrunțuroasă, lucrată la mână.

Din cele 28 fragmente ceramice (Pl. 4), 14 sunt fragmente aparținând culturii Sântana de Mureș-Cernjachov. Sunt fragmente de culoare cenușie și neagră, majoritatea din pastă fină și câteva din pastă zgrunțuroasă, lucrate la roată.

4. Situl arheologic Codreni - „La Loturi”

Sit arheologic identificat de Ghenuță Coman,⁹ în timpul cercetărilor de teren din anul 1967, unde documentează materiale aparținând aspectului cultural Stoicani-Aldeni, cultura Cucuteni A, cultura Noua, dar și urme aparținând secolului al IV-lea d. Chr., locuirea continuând și în secolele V-VI, VII, VIII-IX, X-XI, precum și în secolele XV-XVI și XVII.

În urma cercetărilor de teren, întreprinse între anii 2008-2018,¹⁰ a fost descoperit un numeros material litic și ceramic, aparținând aspectului cultural Stoicani-Aldeni și culturii Cucuteni și secolului al IV-lea, cultura Sântana de Mureș-Cernjachov.

Situl se află între marginea nordică a satului Codreni (fost Tâlhărești) și pădure, pe partea dreaptă a pârâului Idrici, în punctul numit de localnici „La Loturi” sau „Loturi”. Cercetările de suprafață începute, încă din 2008 și continuate până în 2018, au avut ca rezultat descoperirea a numeroase materiale arheologice aparținând aspectului cultural Stoicani-Aldeni și culturii Cucuteni, precum și secolului al IV-lea d. Chr, cultura Sântana de Mureș-Cernjachov. Este vorba de unelte, arme, figurine zoomorfe și antropomorfe, fragmente de altărașe, fragmente ceramice, aparținând aspectului cultural Stoicani-Aldeni și culturii Cucuteni¹¹.

În anul 2018, am colectat 219 fragmente ceramice, majoritatea aparținând Culturii Cucuteni, faza A (Pl. 5, 6, 7). Majoritatea fragmentelor ceramice sunt din categoria fină și semifină, în proporție mai mică fiind din categoria grosieră, amestecul predominant fiind din măr și nisip fin. 23 de fragmente, aparținând culturii Cucuteni, prezintă decor pictat, pe suprafața exterioară.

În 2018 am descoperit și 9 fragmente litice (o săgeată, o lamă și două gratoare) (Pl. 7).

5. Situl arheologic Roșiești - „Curtea bisericii”

Ghenuță Coman menționează, pe locul dintre școală, dispensar și primărie, de o parte și de alta a pârâului, resturi ceramice din vase în formă de sac, cu brâu sub margine, aparținând culturii

⁸ *Ibidem*.

⁹ Ghenuță Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la sec. V-XI, SCIV*, 20, 1969, 2, p. 289; Titus Udrescu, *Descoperiri arheologice în jumătatea sudică a Moldovei cu privire la cultura Noua*, în „Carpica”, VI, 1973-1974, p. 17-42; Ghenuță Coman, *op. cit.*, 1980, p. 223.

¹⁰ Marin Rotaru, Cristian Onel, Laurențiu Ursachi, *Plastica neolitică Stoicani-Aldeni descoperită pe teritoriul județului Vaslui*, în „Acta Musei Tutovensis”, VIII, 2013, p. 7-15; *Idem*, *Plastica neolitică Stoicani-Aldeni descoperită pe teritoriul județului Vaslui*, *Elanul*, 130, 2012, p. 1-4; Mircea Oancă, *O figurină zoomorvă descoperită în situl eneolitic de la Codreni-„La Loturi”, comuna Roșiești, județul Vaslui*, în „Acta Musei Tutovensis”, XII, 2016, p. 109-117.

¹¹ *Ibidem*.

Noua, resturi ceramice din vase lucrate la roată, din pastă cenușie, caracteristice secolului al IV-lea, cultura Sântana de Mureș-Cernjachov, precum și resturi de vase borcan, din pastă nisipoasă, cu decor realizat în tehnica inciziei, aparținând secolelor X-XI¹².

O mare parte din suprafețele cercetate sunt cultivate și astfel ne-am rezumat la curtea bisericii, arată la acel moment.

În timpul cercetărilor din anul 2018, am descoperit 110 fragmente ceramic (Pl. 8), majoritatea aparținând culturii Noua, din categoria grosieră, lucrate cu mâna și resturi ceramice din vase lucrate la roată, din pastă cenușie, din categoria fină și zgrunțuroasă, caracteristice secolului al IV-lea, cultura Sântana de Mureș-Cernjachov.

Aproximativ 45 de fragmente ceramice sunt din secolul al XIX-lea și început de secol XX.

6. Situl arheologic Roșiești - „La Baraj 1”

A fost identificat în timpul cercetărilor de suprafață din anul 2018. Este situat la 1 km nord de satul Roșiești, pe dreapta drumului comunal 244A, dintre Roșiești și Idrici, în apropierea barajului.

Am descoperit numeroase fragmente ceramice (124), chirpic și fragmente osteologice, aparținând culturii Sântana de Mureș-Cernjachov (Pl. 9, 10). Fragmentele ceramice provin de la vase lucrate la roată din pastă fină, de culoare cenușie. Câteva fragmente sunt din categoria zgrunțuroasă, de culoare cărămizie, cu mult nisip în compoziție (au fost recuperate și două fragmente, de torți de amforă).

7. Situl arheologic Roșiești - „La Baraj 2”

Situl a fost identificat în timpul cercetărilor de suprafață din anul 2018. Este situat la 600 m nord de satul Roșiești, pe dreapta drumului comunal 244A dintre Roșiești și Idrici, în apropierea barajului, la o distanță de 400 m de punctul prezentat anterior, în dreptul sediului Administrației Naționale Apele Române, Direcția Apelor Prut, Acumularea Roșiești.

Au fost descoperite fragmente ceramice (39 buc.) și de chirpic, aparținând culturii Sântana de Mureș-Cernjachov (Pl. 11). Fragmentele provin de la vase lucrate la roată, din pastă fină și zgrunțuroasă de culoare cenușie și câteva de culoarea cărămizie.

8. Situl arheologic Idrici - „Stâna lui Zlatan”

A fost identificat de Ghenuță Coman¹³ în punctul „Stâna lui Zlatan” din marginea estică a satului, pe stânga pârâului Idrici, lângă biserică, unde a descoperit fragmente ceramice caracteristice secolului al IV-lea, cultura Sântana de Mureș-Cernjachov.

În anul 2018, am descoperit fragmente ceramice (Pl. 12) de la vase lucrate la roată, de culoare cenușie și neagră (7 fragmente) și de culoare cărămizie (15 fragmente), aparținând culturii Sântana de Mureș, în locul precizat de Ghenuță Coman, pe dreapta drumului dintre Idrici și Codreni.

9. Situl arheologic Gura Idrici - „Ciunța”

Ghenuță Coman menționează în acest punct un sit de mare întindere¹⁴. A colectat lame de silex, topoare de piatră și ceramică pictată, aparținând culturii Cucuteni A¹⁵. De asemenea,

¹² Ghenuță Coman, *op. cit.*, 1980, p. 223; *Idem*, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V-VI*, SCIV, 20, 1969, 2, p. 288; Titus Udrescu, *Descoperiri arheologice în jumătatea sudică a Moldovei cu privire la cultura Noua*, în „Carpica”, 1973, p. 221.

¹³ Ghenuță Coman, *op. cit.*, 1980, p. 224.

¹⁴ C. Moisil, *Privire asupra antichităților preistorice din România*, în BCMI, III, 1910, p. 173; Radu Vulpe, A. Buhoiu, C. Cihodaru, R. Petre, Șt. Kiss, *Cercetările arheologice de la Șuletea și Bârlălești*, în SCIV, 1, 1951, II, p. 227; Ghenuță Coman, *op. cit.*, p. 224.

¹⁵ Mircea Petrescu-Dâmbovița, *Sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova*, în SCIV, IV, 1953,

a descoperit o valvă pentru turnarea unei săbii, încadrată culturii Noua, din Epoca Bronzului, și materiale din secolul al IV-lea, cultura Sântana de Mureș-Cernjachov și până în secolul al XIII-lea¹⁶.

Punctul identificat de noi, în anul 2018, se află la 1,4 km de marginea vestică a satului Gura Idrici, pe stânga drumului dintre Gura Idrici și Roșiești Gară, la 309 m sud-est de situl Rosiești Gară „Groapa ecologică”. În acest punct, în cadrul cercetărilor de suprafață din anul 2018, am descoperit 7 fragmente osteologice (din care un fragment de calotă craniană umană) și 23 de fragmente ceramice (Pl. 13). Puținele fragmente ceramice descoperite aparțin culturii Noua, perioadei Epocii Fierului, La Tène, alte materiale aparținând secolului al IV-lea, cultura Sântana de Mureș-Cernlachov.

Fragmentele încadrate în Epoca Bronzului sunt din pastă zgrunțuroasă, cu pietricele în amestec și culoare neagră la exterior. Fragmentele din La Tène sunt din categoria grosieră, din pastă cu pietricele și pleavă, exterior netezit și culoare cafenie.

10. Situl arheologic Gura Idrici - „La Coșere 2”

Este situat în marginea estică a satului Gura Idrici, la 1,3 km nord-est de satul Gura Idrici, pe stânga pârâului Idrici, la 795 m nord-est de situl Gura Idrici „La Coșere 1”.

Am descoperit 40 de fragmente ceramice din Perioada Medievală, din care unul provine de la o pipă, și 3 fragmente prezintă decor pictat pe suprafața exterioară (Pl. 14). Ceramica este din categoria fină, cu o culoare cărămizie, lucrată la roată.

SURFACE RESEARCH IN ROȘIEȘTI, VASLUI COUNTY (2018)

Roșiești is located in the center of Vaslui County, Romania.

Until the beginning of our surface research in 2018, in Roșiești were listed in the National Archaeological Repertory two sites, Rosiești Gară – „Groapa ecologică”, RAN code: 165844.01 and Gura Idrici – „La Coșere”, RAN code: 165853.01, Code LMI: VS-I-s-B-06675.

In the archaeological repertoire of Vaslui county published in 1980 by Ghenuță Coman, 16 archaeological sites are mentioned in Roșiești. During these surface surveys in 2018, we also checked the two archaeological sites registered in the National Archaeological Repertory and found another eight, which we will present below.

Directory of discoveries:

1. The archaeological site Rosiești Gară- „Groapa ecologică” RAN code: 165844.01; Noua culture, Bronze Age;

2. Archeological site Gura Idrici – „La Coșere”, RAN code: 165853.01; LMI code: VS-I-s-B-06675; Cucuteni culture, Eneolithic and 4th century, Sântana de Mureș-Cerneahov culture;

3. Archeological site Gară Roșiești - „Curtea bisericii”; Noua culture, Bronze Age, La Tène and 4th century, Sântana de Mureș-Cerneahov culture;

4. Codren – „La Loturi” archaeological site; Stoicani-Aldeni culture, Cucuteni culture A, 4th century, Sântana de Mureș-Cerneahov culture;

5. The archaeological site Roșiești - „Curtea bisericii”; Noua culture, Bronze Age and 4th century, Sântana de Mureș-Cerneahov culture;

6. The archaeological site Roșiești - „La Baraj 1”; 4th century, Sântana de Mureș-Cerneahov culture;

7. The archaeological site Roșiești – „La Baraj 2”; 4th century, Sântana de Mureș-Cerneahov culture;

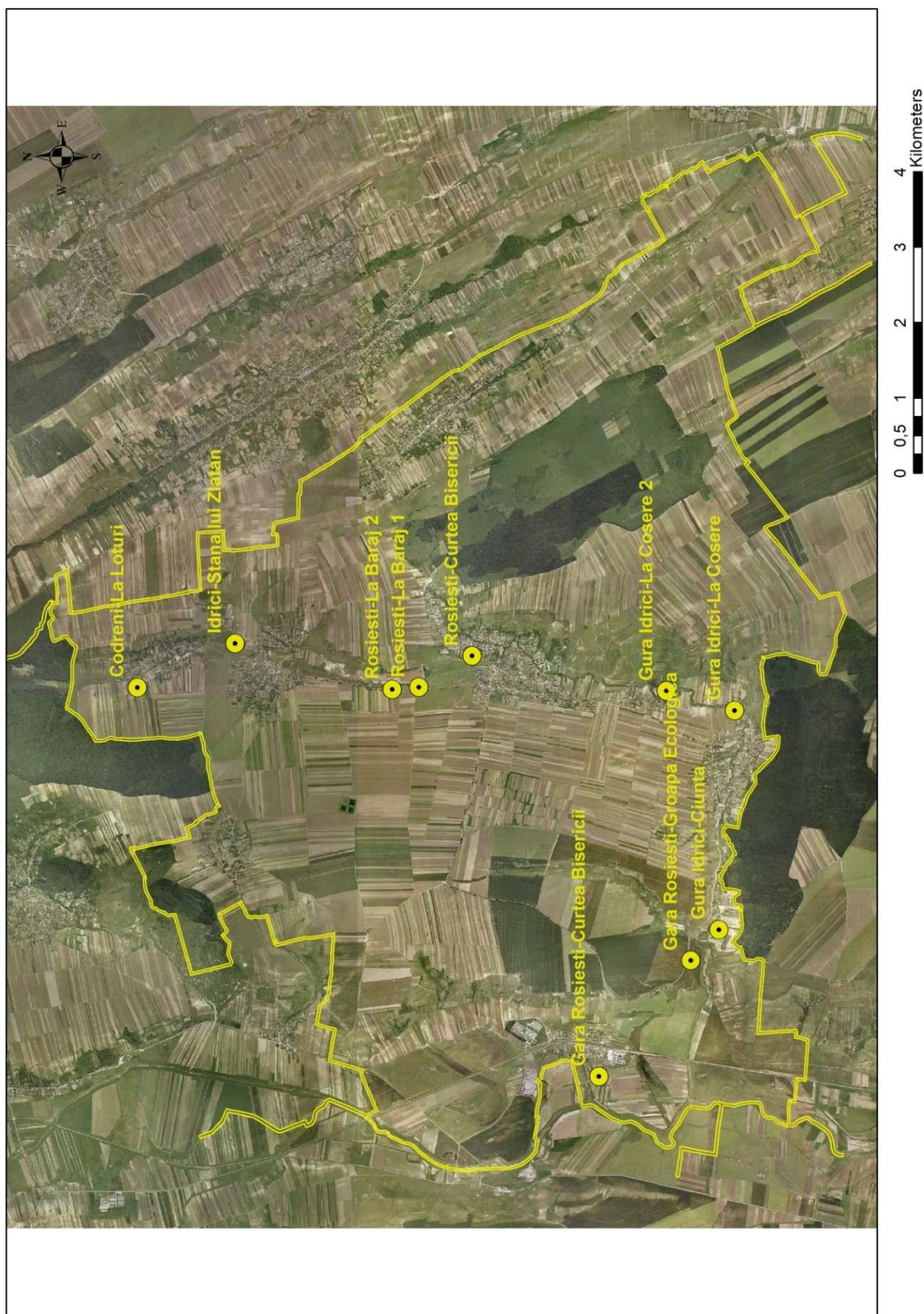
8. Idric archaeological site – „Stana of Zlatan”; 4th century, Sântana de Mureș-Cerneahov culture;

9. Archeological site Gura Idrici- „Ciunta”; Noua culture, Bronze Age, La Tène and 4th century, Sântana de Mureș-Cerneahov culture;

10. Archeological site Gura Idrici- „La Coșere 2”; medieval period.

3-4, p. 472; Ghenuță Coman, *op. cit.*, 1980, p. 224.

¹⁶ Ghenuță Coman, *op. cit.*, p. 224.

Pl. 1. Localizarea siturilor arheologice în comuna Roșiești.

Pl. 2. Materiale din situl arheologic Rosiești Gară - „Groapa ecologică” cod RAN: 165844.01.

Pl. 3. Materiale din situl arheologic Gura Idrici - „La Coșere”,
cod RAN: 165853.01; Cod LMI: VS-I-s-B-06675.

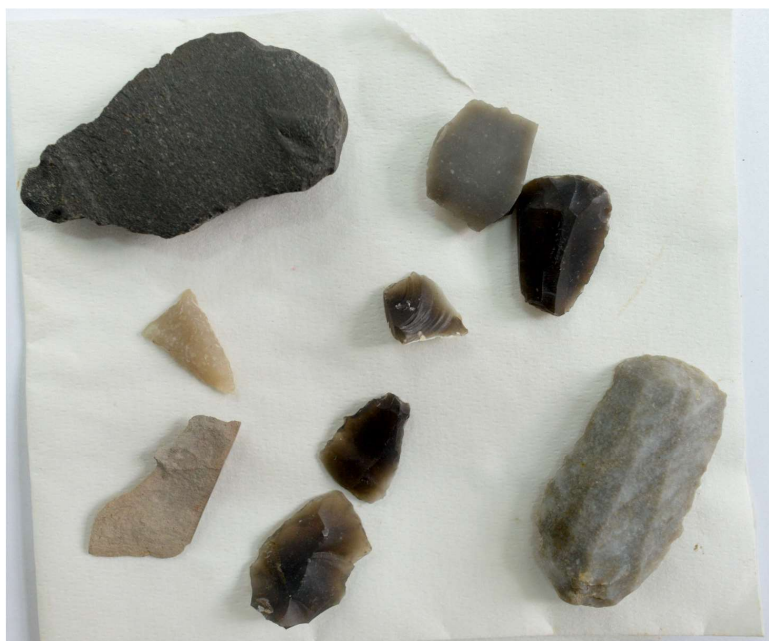
Pl. 4. Materiale din situl arheologic Roșiești Gară - „Curtea Bisericii”.

Pl. 5. Materiale din situl arheologic Codreni - „La Loturi”.

Pl. 6. Materiale din situl arheologic Codreni - „La Loturi”.

Pl. 7. Materiale din situl arheologic Codreni - „La Loturi”.

Pl. 8. Materiale din situl arheologic Roșiești - „Curtea bisericii”.

Pl. 9. Materiale din situl arheologic Roșiești - „La Baraj 1”.

Pl. 10. Materiale din situl arheologic Roşieşti - „La Baraj 1”.

Pl. 11. Materiale din situl arheologic Roșiești - „La Baraj 2”.

Pl. 12. Aspecte de teren din situl arheologic Idrici - „Stâna lui Zlatan”.

Pl. 13. Materiale din situl arheologic Gura Idrici - „Ciunta”.

Pl. 14. Materiale din situl arheologic Gura Idrici - „La Coșere 2”.

CONSIDERAȚII DESPRE PREZENȚA GROȘILOR DE BOEMIA ÎN MOLDOVA MEDIEVALĂ

Sorin LANGU*

Key words: grossus pragensis, Kingdom of Bohemia, Moldavia, hoards.

Una din monedele forte ale Europei Centrale este, pentru două secole, moneda pragheză. Ea apare și în Moldova într-o serie de descoperiri. Ne propunem, în rândurile care urmează, să analizăm prezența acestor monede pe teritoriul Moldovei medievale și să evidențiem legăturile cu apariția monedei autohtone.

Începuturile statului boemian se leagă de Boriwoj Przemyśl (845-895), primul dintre cei cinci conducători despre care avem date. Succesorii acestuia profită de înfrângerea statului moravian, atacat puternic și decisiv de către unguri, și ocupă mare parte din acesta. Stabil, Regatul Boemo-Moravian reușește să reziste încercărilor de cucerire atât dinspre vest, ale Imperiului Romano-German, cât și dinspre est, ale Regatului Maghiar. Mai mult, reușește să cucerească noi teritorii, cum este orașul Gniezno de la polonezi. Rezultatul a fost transformarea într-un regat ereditar cu Casa Przemyśl ca dinastie, care purtau și titlul de margrafi de Moravia (1212)¹.

Noul statut clarifică și obligațiile noului tratat, cuprinse în Bula de Aur din Sicilia, singura datorie, față de Imperiul Romano-German, rămânând aceea de a participa la consiliile regale². Moravia este pierdută, pentru scurt timp, cauza fiind marea invazie mongolă din 1241-1242, apoi a fost recăpătată de Ottokar al II-lea (1253-1278), supranumit „de Aur” și „de Fier”. Politica sa curajoasă duce la stăpânirea unor teritorii vecine: Austria, Carinthia și Styria, dar și la un conflict îndelungat cu Regatul Ungariei. Conflictul este rezolvat, pentru moment, prin bătălia de la Kressenbrunn, câștigată de cehi. Devenind o forță, Regatul Boemiei este următoarea țintă a lui Rudolf de Habsburg, împăratul romano-german. Rudolf îi ia lui Ottokar toate posesiunile germane, în 1276³, apoi, are loc bătălia decisivă de la Marchfeld, în care Ottokar, abandonat de nobilimea cehă, este învins și ucis⁴. Vaclav al II-lea îi urmează la tron, cu o politică orientată spre est și nu spre vest: devine duce de Cracovia, în 1291, împărat al Poloniei în 1300, iar fiul său este rege al Ungariei, de fapt, doar pe o parte a ei, în contextul stingerii dinastiei Arpadiene și a luptelor care au urmat până la instalarea dinastiei Angevine. Stabilitatea politică este dublată de cea economică, descoperirea argintului de la Kutna Hora făcând din Vaclav al II-lea unul din cei mai bogați regi ai Europei. La moartea sa, Regatul Boemiei se afla la apogee, dar urmașilor le va fi greu să-l mențină. Vaclav al III-lea nu domnește decât un an,

*Galați, languisorin@yahoo.com

¹ Robert Vickers, *History of Bohemia*, Chicago, 1894, p. 176-177.

² Roman Zaoral, *Mining, Trading and Minting in Late Medieval Bohemia*, în "From Ore To Money, Mining, Trading, Minting", Proceedings of the Tallinn (2018) Conference, Georges Depeyrot, Ivar Leimus (editors), Moneta, Wetteren, 2018 p. 80.

³ Rudolf se pregătește intens pentru această campanie, inclusiv din punct de vedere financiar, *The Cambridge Economic History*, edited by M. M. Postan, E. E. Rich, Edward Miller, III, Cambridge, 1965, p. 511.

⁴ Robert Vickers, *History of Bohemia*, Chicago, 1894, p. 281-284.

fiind asasinat înainte de a porni o campanie în Polonia⁵.

Cu el se va stinge dinastia Przemysl, care, după o scurtă perioadă de *interregnum*, va fi înlocuită de cea de Luxemburg. Jan de Luxemburg (1310-1346) va fi primul din dinastie, dar domnia fiului acestuia, Karel (1346-1378), va fi considerată *golden age* pentru Regatul Boemiei. Devenit și împărat al Imperiului Romano-German, Karel va asigura Regatului Boemiei o proeminență, care va fi greu de egalat. Praga devine capitala Imperiului, iar prin Bula de Aur, din 1356, se stabilește modalitatea de alegere a suveranului Imperiului Romano-German, regele Boemiei fiind unul dintre cei șapte electori⁶. Urmașul acestuia, Vaclav al IV-lea (1378-1419) nu a reușit să mențină această stabilitate, iar criza se va abate asupra Boemiei. Războaiele husite vor devasta regatul pentru aproape două decenii (1419-1434), cu toate eforturile succesorului lui Vaclav, Sigismund de Luxemburg (1419-1437), care era și rege al Ungariei (1387-1437), de a rezolva situația. Sigismund va fi ultimul reprezentant al dinastiei de Luxemburg, iar Boemia va fi atinsă de o instabilitate politică: George de Podebrady, un lider al mișcării husite, este ales rege al Boemiei, în 1458, dar, nefiind membru al vreunei case regale, nu va fi recunoscut de nicio altă monarhie, ceea ce va da naștere unei serii de războaie cu vecinii⁷.

La moartea lui Sigismund, este ales rege Vladislav al II-lea Jagellon, care, curând, va deveni rege și al Poloniei, și al Ungariei. Fiul acestuia va moșteni cele trei coroane, însă, la moartea lui, în bătălia de la Mohacs (1526), posesiunile se vor împărți. Ferdinand de Habsburg, fratele mai mic al lui Carol Quintul, este ales rege al Boemiei și timp de patru secole, Habsburgii vor conduce Boemia⁸.

Începuturile monetăriei pragheze datează din secolul al X-lea, din timpul lui Boleslav I, care emite denari și pfennigi, după model german⁹. Boleslav al II-lea continuă activitatea monetară, extinzând numărul de tipuri monetare, printre care și unul special, o imitație după penny-ul emis de regele englez Aethelred. Monedele boemiene reușesc să acopere necesarul de piață până în perioada domniei lui Premysld I Ottokar (1197-1230), când încep mari migrări de populație germană, în special în zonele urbane, care va aduce cu ea propria monedă, pfennigi și bracteate¹⁰. Aceste monede înlocuiesc moneda locală de slabă calitate și-l determină pe rege să introducă bracteatele ca nou tip de monedă boemiană. Urmașul său, Vaclav I, va bate doar bracteate, pentru ca Ottokar să revină și să emită denari și bracteate¹¹.

Situația se va schimba dramatic în 1298, când, la Kutna Hora, în centrul Boemiei, se va descoperi un mare zăcămint de argint, care va intra rapid în posesia regelui Vaclav al II-lea. Mina de la Kutna Hora devine una din cele mai bogate din istorie, între 1300-1340 fiind exploatate 20 de tone anual¹², ceea ce îi va permite regelui să emită groși praghezi de o puritate remarcabilă, 993/1000, care îi va impune rapid ca monedă principală în centrul Europei. Vaclav al II-lea va emite și bracteate, de bună calitate, dar grosul praghez, având o mărime de 3,5-3,7g, și o cantitate mare de metal prețios, se va impune ca monedă principală în zonă.¹³ Cauzele au

⁵ Ibidem, p. 318-319.

⁶ Ibidem, p. 357-377. Mai mult, el cumpără, în 1373, drepturile de succesiune la tronul marcgraviatului de Brandenburg cu suma imensă de 500 000 de florini, asigurându-și, astfel, al doilea vot în conciliul celor 7, *The Cambridge Economic History*, p. 512.

⁷ Ibidem, p. 476-484.

⁸ Ibidem, p. 491.

⁹ Peter Spufford, *Money and its use in medieval Europe*, Cambridge University Press, 1988, p. 79.

¹⁰ Roman Zaoral, *Mining*, p. 79.

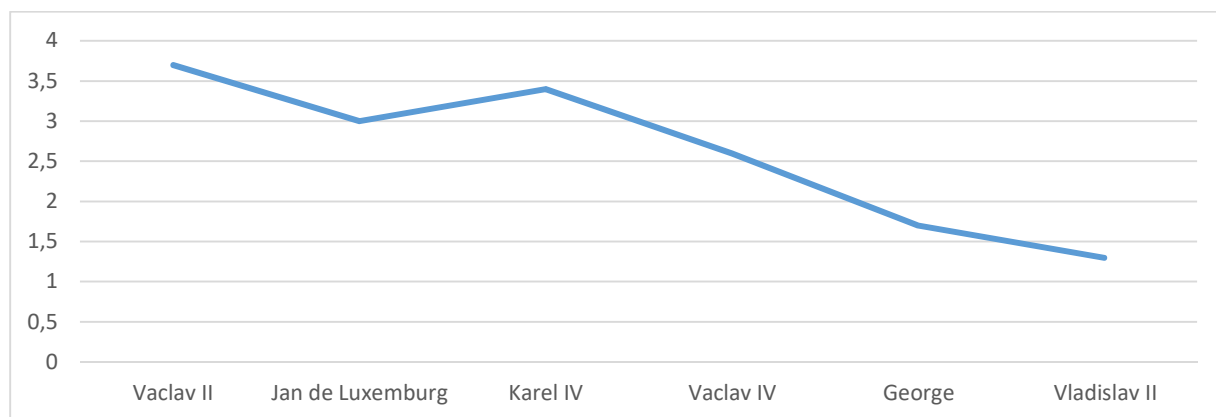
¹¹ Ibidem, p. 84.

¹² Ibidem, p. 87; Peter Spufford, *op. cit.*, p. 110.

¹³ Vezi și Marek Budaj, Aleš Švec, *Vzácný pražský groš Václava II. z nálezu Melčic- Zemianskeho Lieskového*, în "Denarius", 4, 2014, p. 59-60; Marek Budaj, *Pražský groš Václava II z Obišoviec*, în "Denarius", 4, 2014, p. 61-66; Paweł Milejski, *Weight debasement of Prague groschen of Wenceslas IV (1378-1419) based on Polish and Lithuanian hoards*, în "From Ore To Money, Mining, Trading, Minting". Proceedings of the Tallinn (2018) Conference Georges Depeyrot, Ivar Leimus (editors), Moneta, Wetteren, 2018, p. 99; *The Cambridge Economic History*, p. 588.

fost multiple, nu doar cantitatea de argint intrinsec: putem menționa și faptul că Boemia se afla la intersecția drumurilor comerciale din centrul Europei, ca și absența monedelor de aur. Florinul florentin apare în 1254, ducatul genovez, în 1284, la fel ca și țechinul venețian, iar hyperpyronul bizantin se devalorizase puternic, ajungând la 12 carate, spre sfârșitul secolului al XIII-lea. În 1328, se descoperă aur la Kremnica¹⁴, și, în scurt timp, se vor exploata până la 400 de kilograme de aur pe an,¹⁵ Regatul Ungariei dominând circulația monedelor de aur din centrul Europei.¹⁶ Acestea sunt principalele nominaluri folosite și de pelerinii care se îndreptau spre Roma: florinii florentini, ducații venețieni, florinii maghiari, groșii praghezi și cei flamanzi¹⁷. Curând se încheie un tratat între Jan de Luxemburg și Carol Robert de Anjou prin care cei doi își impart sferele de influență: Germania și Țările de Jos sunt apanajul groșului praghez, în timp ce nordul Italiei aparține florinului maghiar.¹⁸

Emisiunile de groși praghezi continuă și sub primii regi ai dinastiei de Luxemburg, Jan și Karel, dar sunt oprite de Sigismund și de urmașii săi până la George de Podebrady, care emite din nou groși praghezi, la fel cum va face și Vladislav al II-lea¹⁹. Emiterea groșilor se va opri după 1547, Ferdinand de Habsburg fiind decidentul. În timp, moneda pragheză se devalorizase masiv, conținutul de argint scăzând succesiv.²⁰ Și valoarea ei scade succesiv de la 1 florin pentru 12 groși la 1300, la 1 florin pentru 13 groși la 1350, 1 florin pentru 20 de groși la 1400, pentru ca, la 1450, să ajungă la paritatea 1 florin pentru 30 de groși²¹.

Grafic 1: Evoluția greutății groșilor praghezi.

¹⁴ Roman Zaoral, *Mining*, p. 87; la Kremnica, Carol Robert va angaja „bănari” de la Kutna Hora, Peter Spufford, *op. cit.*, p. 269.

¹⁵ *Idem*, *The Czech Lands and Italy in Comparative Perspective*, în ”The Medieval Networks in East Central Europe. Commerce, Contacts, Communication”, ed. B. Nagy, F. Schmieder, A. Vadas. London - New York, Routledge 2019, p. 209-226.

¹⁶ *Ibidem*, p. 219, „Bohemia and Hungary became the most important producers of precious metal in late medieval Europe. The silver and gold supplies to the Venice mint culminated in the years of 1330 to 1380.”

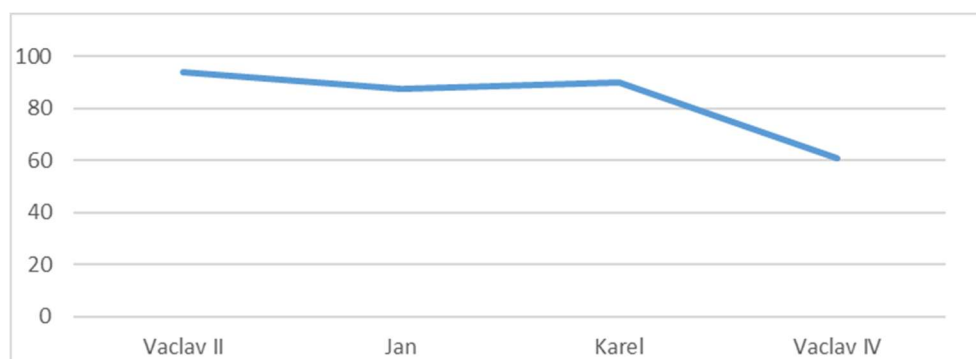
¹⁷ Roman Zaoral, *Pilgrims and their Money on their Travels to Rome: Reflections on the edition Il Libro del pellegrino (Siena, 1382–1446)*, „Czech and Slovak Journal of Humanities – Historica”, 2014, p. 19-31; de altfel, pelerinii pot fi și sursa monedelor boemiene descoperite în regiunile cucerite de cruciați, Roman Zaoral, *Záhradná mince z Akkonu*, în ”Příběhy starých mincí”, 2019, p. 123-127.

¹⁸ Peter Spufford, *op. cit.*, p. 273, 341-34.

¹⁹ Despre diferitele tipuri monetare, datarea lor și alte chestiuni, vezi Karel Castelin, *O chronologii pražských grošů Jana Lucemburského*, în ”Numismatický sborník”, 6, 1960, p. 129–167; Jana Hásková, *Pražské groše (1300–1526)*, în ”České, moravské a slezské mince 10.–20.století”, Prague, 1991; Jiri Hána, *Úvahy o typologii a chronologii pražských grošů Jana Lucemburského*, în ”Numismatický sborník”, 22, 2007, p. 107–114.

²⁰ V. Katz, *A Thousand Years of Bohemian Coinage (929-1929)*, New York, 1980, p. 10.

²¹ Peter Spufford, *op. cit.*, p. 293, table 4.

Grafic 2: Evoluția titlului argintului în groși praghezi²².

Această istorie a Boemiei se suprapune, parțial, cu cea a Moldovei, noul stat care emerge la est de Carpați, începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Noul stat are o politică dinamică, racordându-se rapid la geopolitica regiunii, extinzându-se spre sud, nord și est, intrând în contact cu diferitele entități politice.²³ Pentru a evolua și a se dezvolta, are nevoie de resurse, din care cea mai importantă este cea financiară. Moldova, ca și Țara Românească, este săracă în resurse metalifere, spre deosebire de Boemia, după cum am văzut, așa că avea nevoie de alte surse, cea mai la îndemână fiind comerțul. Circulația monetară din această perioadă este dominată de moneda mongolă, prezentă cu nominaluri mici și medii, adică pentru tranzacțiile zilnice, cât și pentru cele ceva mai mari. Necesitățile de tezurizare erau satisfăcute de moneda de aur, maghiară sau italiană, sau/și moneda de argint, mare și cu conținut mare de argint, cum este cea boemiană, monedă care este, uneori, contramarcată²⁴, tăiată²⁵, imitată²⁶ sau falsificată²⁷.

Moneda boemiană începe să pătrundă masiv în Europa Centrală²⁸, mai ales după 1349, dată la care Halici-Volhânia intră sub dominația Poloniei²⁹, iar Liovul/Lwow/Lemberg devine

²² Datele sunt ca medie, pentru că, la Vaclav IV, s-au găsit și exemplare sub 50% argint, ca în tezaurul de la Ivano-Frankivsk, în care din 35 de exemplare de groși praghezi doar 5 dintre ele au peste 50% argint, Jan Cihlár, Lukáš Richtera, *Nález Pražských Grošů Václava IV. U Ivano-Frankivsku Na Ukrajině*, în „Folia Numismatica”, 27/1, 2013, p. 166-169.

²³ Despre întemeierea și evoluția Moldovei în secolul al XIV-lea există o bibliografie imensă, vezi și Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău, 1994; Șerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, București, 1999; Ștefan Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997.

²⁴ Hubert Emmerig, *op. cit.*, p. 166-190, în Bavaria, din 63 de tezaure cu groși praghezi, 27 aveau groși contramarcăți de diferite orașe imperiale germane.

²⁵ Se practica tăierea ușoară a monedelor, pentru a beneficia de surplusul de argint al monedelor pragheze față de celelalte monede, vezi Piotr N. Kotowicz, Grzegorz Śnieżko, *Clipped Prague groschen of John of Luxembourg (John of Bohemia) from the Medieval hillfort in Sanok-Biała Góra*, în „Notae Numismaticae. Zapiski Numizmatyczne”, XI, Krakow, 2016, p. 221-243.

²⁶ Jan Cihlár, Lukáš Richtera, Pavel Gregor, *Diepholz coinage imitating Bohemian white coins with a lion and its material analysis*, în „Numismatický sborník”, 2016, p. 119-130.

²⁷ vezi Jan Cihlár, Lukáš Richtera, Martin Zmrzlý, Tomáš Jeřábek, *Dobové padělky pražských grošů Václava II*, în „Folia Numismatica”, 27/1, 2013, p. 107-126, A. C. Бойко-Гаргарін, *Фальсифікат празького гроша Карла I (IV) Люксембурга (1346-1378), виготовлений шляхом нанесення срібної фольги* / А.С. Бойко-Гаргарін // „Переяславський літопис. – Збірник наукових праць”. – Випуск №7. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – С. 119-120.

²⁸ A. Mikolajczyk, *Moldavian coins in the 15th century Poland*, în „Arheologia Moldovei”, vol. XII, Iași, 1988, p. 263; Marek Budaj, *Nález mincí zo začiatku 15. storočia z Limbachu*, în „Slovenská numizmatika”, XX, Nitra, 2015, p. 20-32; Marek Budaj, *Prague grossus of Venceslas II from Obišovce*, în „Denarius”, 4, 2014, p. 61-66; Marek Budaj, Kristián Slovák, Aleš Švec, *Zaujímavý grošový nález zo 14. storočia zo Slovenska. Príspevok k spoločnému obehu uhorských a pražských grošov*, în „Numismatické listy”, 69, 2014, 1-2, p. 7-15; Marek Budaj, *Počiatky razby grošov v Uhorsku a kremnická mincovňa, Baníctvo a mincovníctvo v dejinách Slovenska*, Kremnica, 2013, p. 26-35; Hubert Emmerig, *Prager Groschen in den mittelalterlichen Münzfunden in Österreich und Bayern*, în „Numismatický sborník”, 2016, p. 153-204; Grzegorz Wójtowicz, *The Origin and History of the Polish Money. Part I*, în „Bank i Kredyt”, 2006, p. 5-6.

²⁹ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 237.

un mare hub al comerțului internațional, aici intersectându-se atât axa comercială nord-sud, cât și cea vest-est. În 1356, Liovului i se acordă Legea Magdeburg, prin care orașul devine liber, având dreptul de a avea propria politică economică.³⁰ Moneda pragheză intră masiv în zonă³¹, dominând monedele poloneze și maghiare, și, fiind emisă în număr mare, va inunda piața regională, inclusiv cea moldovenească.

Cercetătorii români și străini au relevat acest lucru. După părerea lui Octavian Iliescu, „ca și Țara Românească, Moldova nu a emis monede proprii de îndată ce a obținut independența. A fost necesară mai întâi o perioadă de organizare administrativă și de consolidare a domniei. În acest răstimp, au circulat în țară îndeosebi groșii de argint boemi, jumătățile de groși emise pentru Halici-Rusia Roșie, de către regele Cazimir cel Mare al Poloniei și de guvernatorul Vladislav de Oppeln, în numele regelui Ungariei, precum și monedele Țării Românești, bătute de Vlaicu Vodă. Acest fapt este atestat de un tezaur descoperit în anul 1912 în orașul Siret, tezaur datînd din anul 1377 și care cuprindea toate categoriile de monede înșirate mai sus, dar nici o emisiune moldovenească³².” Pentru Spinei, „filiera de pătrundere în Moldova a groșilor de Boemia, ca și a monedelor Angevinilor, a fost, foarte probabil, Transilvania, unde aceste piese au fost larg răspîndite în primele decenii ale secolului al XIV-lea.”³³ O. Oguy crede că „în anii 1350-1420 pe pământurile Moldovei de Sus, ca și în Galiția, predominau groșii praghezi (tezaurul de la Soroca), care, până prin 1450, însoțeau semigroșii ruși (galițieni) de argint, numiți în acea perioadă groși mărunți, și denarii (tezaurul de la Cuhurești și Siret, în România).”³⁴ Vom încerca să repertoriem descoperirile monetare boemiene și să vedem impactul lor economic.

Repertoriul descoperirilor monetare conținând groși praghezi:

1. **Berestea**, regiunea Cernăuți. În 2006 s-a descoperit un mic tezaur, alcătuit din 40 de groși praghezi, din care s-au recuperat doar 8, 1 de la Jan, 2 de la Karel și 5 de la Vaclav IV. Tpq: 1419. Bibliografie: *Moneta Terrae Moldaviae*, II, ediderunt Viorel Butnariu, Iași, 2019, p. 56 (în continuarea MTM-II.)
2. **Butuceni**, raionul Orhei. Descoperit în 1892, probabil din așezarea medievală de la Orheiul Vechi. S-au identificat 5 monede, posibil să fi conținut mai multe: 1 groș praghez de la Vaclav IV, un dirhem tătarăsc, un dinar maghiar de la Matei Corvin și 2 groși de la Ștefan cel Mare. Tpq: 1504. Bibliografie: A. A. Nudelman, *Topografija kladov i nahodok ediničnyk monet*, în „Arheologičeskaja karta Moldavskoj SSR”, 8, Chișinău, 1976, p.142-143, nr. 34 (în continuare A. A. Nudelman, *Topografija*); MTM-II, p. 245.
3. **Cârpiți**, com. Victoria, jud. Iași. Descoperit în 1957, constă în 4 monede de aur (o imitație otomană după ducatul venețian și trei piese bătute la Caffa) și 31 de argint, din care 2 groși praghezi de la Vaclav IV, alături de 13 dirhemi tătarăști, 5 aspri de Caffa, 5 emisiuni ale Cetății Albe, 1 aspru turcesc, 1 ducat muntean de la Vladislav al II-lea. Tpq: 1463. Bibliografie: O. Iliescu, M. Dinu, *Tezaurul monetar din secolul al XV-lea de la Cârpiți (raionul Iași)*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, VIII, 1957, fasc. 2, p.342-345; E. Oberlander-Târnoveanu, *Emisiunile monetare bătute pe teritoriul Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare (1457-1504). O analiză critică*,

³⁰ Eleonora Nadel-Golobič, *Armenians and Jews in medieval Lvov: Their role in oriental trade, 1400-1600*, în „Cahiers du monde russe et soviétique”, vol. 20, n°3-4, Juillet-Décembre 1979, p. 351; Delphine Bechtel, *Lemberg Lwow Lviv: identités d'une ville aux frontières imprécises*, în „Diogenes”, 2005/2 (n° 210), p. 73

³¹ Г. А. Козубовський, *Празькі Гроші ХІV—ХV Ст.3 Археологічних Пам'яток України*, în „Археологія”, 2010, № 4, p. 60-69

³² O. Iliescu, *Moneda în România 491-1864*, București, 1970, p. 25.

³³ V. Spinei, *op. cit.*, p. 261.

³⁴ Oleksandr Oguy, *Circulația monetară și descoperiri de monede în anii 1300-1430 în nordul Bucovinei*, în „Suceava”, XXXVII, 2010, p. 134.

”CN”, IX-XI, 2003-2005, p. 335, nota 129.

4. **Cuhureștii de Sus**, Raionul Soroca. Într-un vas de fontă s-a descoperit un tezaur din care au fost recuperate 596 de monede. Tezaurul este păstrat în colecții publice și private. Componentă: 108 monede pragheze (Karel - 5 pulgroși, 1 groș, Vaclav IV -101 groși), 5 aspri de Caffa, 46 dirhemi tătarăști, 21 monede poloneze bătute pentru Coroană, alte 380 bătute pentru Rutenia, și 5 pentru Lwow, 2 monede maghiare emise pentru Rutenia și 1 groș de la Alexandru cel Bun. Tpq: 1480. Bibliografie: A. A. Nudelman, *Topografia*, p 93, nr. 5; Adina Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul descoperirilor monetare de pe teritoriul Moldovei (secolele XIV-XVI)*, în ”CSSȘA”, II, 1990, p. 72, nr. 67 (în continuare A. Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul*); Vera Paiul, *Descoperiri monetare antice și medievale în jud. Soroca*, în ”Simpozion Chișinău (2000)”, 2001, p. 210-211; A. Boldureanu, *Cronica descoperirilor (V)*, în ”Tyragetia”, s.n., vol. V [XX], nr. 1, 2011, p. 328, nr. III.19, fig. no I/8; *Corpus Nummorum Moldaviae. Monnaies et parures du Musée national d’ethnographie et d’histoire naturelle de Chișinău*, V. 2, ediderunt Raisa Tabuica et Cristiana Tătaru, sous la direction de Viorel M. Butnariu, Chișinău, 2018 p. 32-55, p. 127-128 (în continuare CNM-V.2).
5. **Cuhureștii de Sus**, raionul Soroca. Într-un perimetru relativ mic s-au descoperit 4 mici tezaure la mică distanță unul de celălalt, plus câteva monede izolate.³⁵ Primul lot conține 7 groși praghezi de la Vaclav IV, o jumătate de groș de la Vladislav II Iagello, și 21 de piese de 1,5 groși de la Alexandru cel Bun. Tpq: 1434. Lilia Dergaciova, *Cu privire la factorul nord-pontic în circulația monetară a spațiului pruto-nistean în secolul al XV-lea*, în ”Conspecte numismatice”, V, 2015, p. 20 (în continuare L. Dergaciova, *Factorul*).
6. **Cuhureștii de Sus**, raionul Soroca. Într-un perimetru relativ mic s-au descoperit 4 mici tezaure, la mică distanță unul de celălalt, plus câteva monede izolate. Al doilea lot conține 13 groși praghezi de la Vaclav IV, și 2 piese de 1,5 groși de la Alexandru cel Bun și, respectiv, Iliaș. Tpq: 1442. Lilia Dergaciova, *Cu privire la factorul nord-pontic în circulația monetară a spațiului pruto-nistean în secolul al XV-lea*, în ”Conspecte numismatice”, V, 2015, p. 20.
7. **Otaci**, raionul Ocnîța. Un mare tezaur de peste 900 de monede a fost dispersat. Singurele date sunt că avea în componentă groși praghezi, aspri de Caffa, dirhemi tătarăști, groși moldovenești, ducați munteneni. Tpq: 1504?. Bibliografie: A. Boldureanu, *Cronica descoperirilor (VIII)*, în ”Tyragetia”, s.n., vol. VIII [XXIII], nr. 1, 2014, p. 367.
8. **Piedicăuți**, regiunea Cernăuți. Într-o grădină, proprietarul a găsit, după ploaie, mai mulți groși praghezi, posibil parte dintr-un tezaur mai mare: 5 de la Jan și 1 de la Karel de Luxemburg. Tpq: 1378. Bibliografie: MTM-II, p. 51.
9. **Siret**, jud. Suceava. În timpul unor lucrări de canalizare s-a recuperat un tezaur de peste 300 de monede. La Cabinetul Numismatic al Muzeului Național de Istorie a României se păstrează 143 de monede: 106 groși și pulgroși praghezi (Vaclav II-1 pulgros, Jan-22 pulgroși, 3 groși, Karel - 45 pulgroși, 33 groși, Vaclav IV - 1 groș, 1 neidentificată), 21 de kwartniki polonezi emiși pentru Rutenia, 16 kwartniki maghiari emiși pentru Rutenia. Tpq:1419. Bibliografie: O. Iliescu, *Numismatica medievală și modernă a țării noastre oglindită în colecțiile restituite de la Moscova*, în ”Studii asupra tezaurului restituit de URSS”, București, 1958, p. 19-20; B. Mitrea,

³⁵ Lucru nu tocmai ieșit din comun, vezi tezaurul de la Țuțora, Lilia Dergaciova, Artem Djesmedjyan, *Tezaurul de la „Țuțora” din Republica Moldova și importanța acestuia pentru istoria coloniilor genoveze de la Dunărea de Jos*, în ”Studia Numismatica et Archaeologica. In honorem magistri Virgilii Mihăilescu-Bîrliaba oblata”, București - Piatra-Neamț, 2018, p. 290.

- Un tezaur vechi românesc: Scrioaștea, jud. Teleorman, "BSNR", 1976-1980, nr. 124-128, p. 303, nota 9; A. Berciu-Drăghicescu, Repertoriul, p. 83-84; MTM-II, p. 57.*
10. **Soroki**, raionul Soroca. Descoperit în curtea unei locuințe. Dispersat, constă în 27 de groși praghezi de la Vaclav IV. Tpq: 1419. Bibliografie: A.A. Nudelman, *Topografia*, p. 92, nr. 3; A. Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul*, p. 84, nr. 125; MTM-II, p. 57.
11. **Stroiești**, raionul Râbnîța. Tezaur descoperit în 1890 și care constă în monede maghiare de la Sigismund de Luxemburg (o piesă de aur și 82 de piese de argint), 45 de groși praghezi, 5 jumătăți de groși praghezi, 30 de dirhemi ai Hoardei de Aur și doi groși moldovenești. Tpq: 1437? Bibliografie: A. A. Nudelman, *Topografia*, p. 193, nr. 4, precizează ca loc al descoperirii Stroenți, raionul Camenca, urmat de A. Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul*, p. 85, nr. 129, în timp ce L. Dergaciova, în *Moneda în Republica Moldova*, Chișinău, 2015, p. 132, precizează Stroiești, raionul Râbnîța.
12. **Suceava**, jud. Suceava. Tezaur descoperit în zona Cetății. S-au recuperat 76 de monede, alte 21 au fost oferite spre vânzare Muzeului. Componentă: 85 monede pragheze (Jan – 37 pulgroși, Karel-44 pulgroși, Vaclav IV-4 pulgroși), 9 kwartniki emiși de Polonia pentru Rutenia, 2 groși moldovenești de la Petru I. Tpq: 1419. Bibliografie: MTM-II, p.58.

Problemele ridicate de acest mic repertoriu sunt uriașe și o să le aducem în atenție. În primul rând, datele care lipsesc (Otaci) sunt sau incomplete (Stroiești), sau ar trebui revăzute; în al doilea rând, din cauza calității bune a monedelor, multe din ele au fost dispersate și, astfel, sunt dificultăți în fixarea terminus post-quem-ului. De altfel, *terminus post-quem*-ul a fost fixat foarte larg în majoritatea situațiilor, pentru că nu avem mai multe date despre monedele respective.

Emisiunile monetare izolate, de groși praghezi, sunt în 11 locații, totalizând 28 de piese: Baia,³⁶ Rădăuți,³⁷ Orheiul Vechi,³⁸ Fuzăuca,³⁹ Cuizăuca,⁴⁰ Grădești,⁴¹ Horecea,⁴² Mărcăuți,⁴³ Perărața,⁴⁴ Cuhureștii de Sus,⁴⁵ Costești⁴⁶, dar analiza noastră se va baza doar pe tezaure. Ca emitenți, predomină monedele de la Vaclav IV:⁴⁷

Emitentul ceh	Nr. monede
Vaclav II	3
Jan I	68
Karel I	132
Vaclav IV	159

Tab. 1. emitenții groșilor praghezi în tezaurele din Moldova

³⁶ V. Spinei, *op. cit.*, p. 261.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ A. Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul*, p. 78.

³⁹ Spinei, *op. cit.*, p. 261.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Moneda în Republica Moldova*, p. 132.

⁴⁵ L. Dergaciova, *Factorul*, p. 21.

⁴⁶ V. Spinei, *op. cit.*, p. 261; A. Boldureanu, în "Tyragetia", II, p. 357; Idem, în "Tyragetia", IV, p. 277.

⁴⁷ Situație întâlnită și în alte spații, mai apropiate de Praga: de exemplu, în Bavaria, s-au descoperit 63 de tezaure conținând groși praghezi, iar 37 (posibil mai multe, unele tezaure nu aveau date complete) dintre ele aveau piese de la Vaclav IV, Hubert Emmerig, *op. cit.*, p.167-180.

Monedele de la Vaclav II sunt puține, spre deosebire de alte zone⁴⁸, existând două posibilități: ca ele să fi fost topite, sau că Moldova nu era conectată la marile fluxuri monetare internaționale în acea perioadă.

Cronologic, tezaurele repertoriate se pot împărți în două categorii: cele contemporane și cele posterioare. În primele, groșii praghezi au fost descoperiți alături de monede contemporane lor (Cuhurești, Suceava), iar în celelalte, groșii erau alături de emisiuni mult depărtate cronologic de ei (Butuceni, Cârpiți, Siret). Moneda pragheză este de bună calitate și ea era tezurizată foarte mult, de aceea o întâlnim și în tezaure care se finalizează cu mult timp după emiterea lor.⁴⁹ Cel mai relevant este tezaurul de la Butuceni, în care găsim un gros praghez de la Vaclav IV (1378-1419) alături de un gros moldovenesc de la Ștefan cel Mare (1457-1504).

Sub aspectul componenței, observăm că sunt tezaure singulare (Berestea, Piedicăuți, Soroki), în care groșii praghezi reprezintă singurul nominal, cu mai mulți emitenți (Cuhurești, Siret, Cârpiți, Butuceni, Suceava), iar ca valoare se încadrează în tezaure de valoare medie și mare. În două cazuri avem de-a face cu asocieri cu monede de aur, la Cârpiți (trei ducați genovezi bătuți la Caffa și o imitație după ducatul venețian, bătută de otomani) și la Stroiești (un florin unguresc), în celelalte cazuri fiind asocieri cu monede, contemporane sau nu, de argint.

Nr. crt	Tezaurul	Boemia	Emisiuni tătarăști	Ungaria	Ungaria +(Rutenia)	Moldova	Polonia +(Rutenia)	Caffa	Imp. Otoman	Țara Românească
1	Butuceni	1	1	1		2				
2	Cârpiți	2	18					5	1	1
3	Cuhureștii de Sus	108	46		2	1	406	5		
4	Cuhureștii de Sus	7				21	1			
5	Cuhureștii de Sus	13				2				
6	Siret	106			16		21			
7	Stroiești	50	30	83		2				
8	Suceava	85				2	9			
9	Otaci	Da	Da			Da		Da		Da

Tab. 2. Entități emitente în tezaurele cu groși praghezi.

Monedele asociate cu cea pragheză sunt cea moldovenească, cea poloneză, cea maghiară și cea mongolă. În trei tezaure apar și asprii de Caffa. Tezaurul cel mai "excentric" este cel de la Cârpiți, în care întâlnim un aspru otoman și un ducat muntenesc. Această asociere pare a indica o proveniență sudică, tezaurul fiind, probabil, îngropat în timp ce posesorul venea dinspre sud spre nord. Pledează în acest sens și prezența extrem de rară a ducatului muntenesc de la Vladislav al II-lea, după reformă, cunoscându-se doar patru tezaure cu o asemenea monedă.⁵⁰

Distribuția geografică a tezaurelor și a descoperirilor izolate este relativ simplă, ele situându-se pe "drumul tătarăsc", și apoi pe "drumul moldovenesc", și pe varianta lui, adică pe drumul Siretului și drumul Prutului. Majoritatea se grupează pe Nistru, Nistrul fiind în acea perioadă o arteră mai importantă decât Siretul și Prutul⁵¹. Ele nu coboară mai jos de Iași, ceea ce ar arăta o circulație limitată la jumătatea de nord a Moldovei. Proveniența lor se datorează comerțului, cu toate că nu erau folosite pe piața internă, dar și războaielor din regiune, soldații

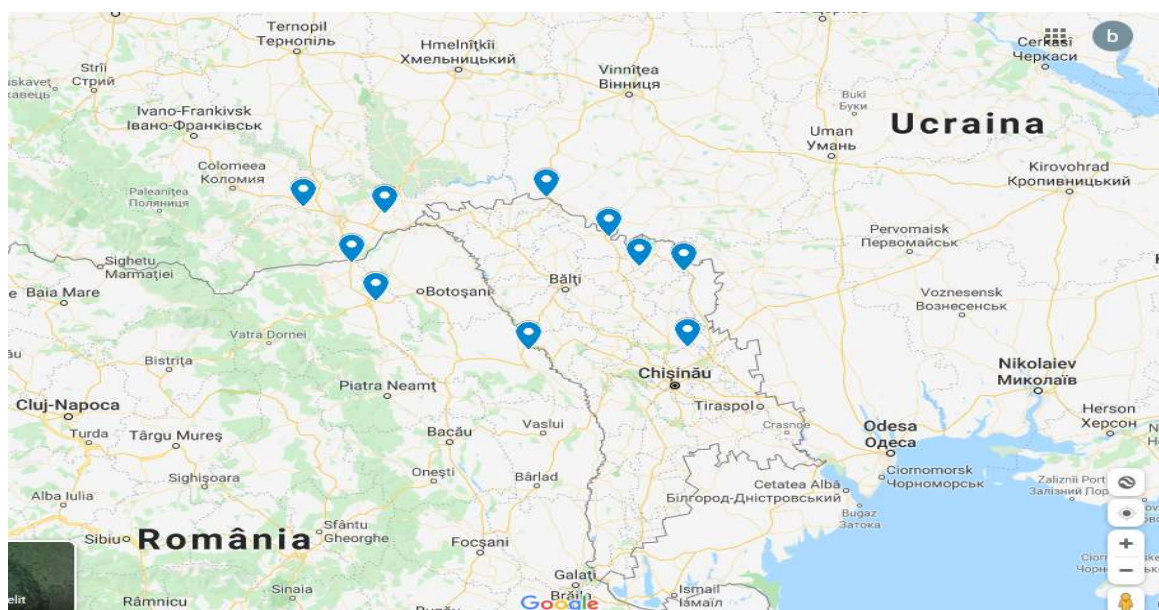
⁴⁸ De exemplu Gliwice, Borys Paszkiewicz, în "Archaeology Of A Pre-Industrial Town In Silesia. Case Study Gliwice", edited by Monika Michnik & Jerzy Piekalski, Wrocław, 2012, p. 61-62.

⁴⁹ L. Dergaciova, în *Moneda în Republica Moldova*, p. 132, Г. А. Козубовський, *ПРАЗБКИ ГРОШІ XIV—XV Ст. З АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНИ*, in "Археологія", 2010, № 4, p. 60-69.

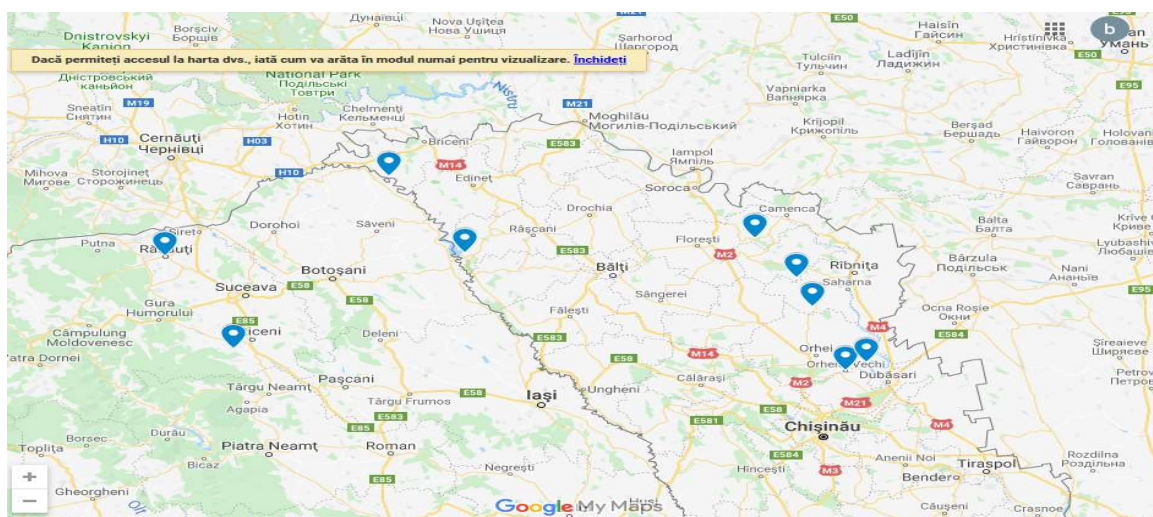
⁵⁰ Ernest Oberländer-Târnoveanu, *A forgotten 19th century find of Wallachian and Moldavian coins: "Podolia" 1862*, în "Cultură și civilizație la Dunărea de Jos", XXVI, 2008, p. 109.

⁵¹ L. Dergaciova, *Factorul*, p. 21; Eleonora Nadel-Golobič, *op. cit.*, p. 357.

vehiculând monede dintr-un loc în altul.⁵²

Harta 1. Harta tezaurelor cu groși praghezi.

Harta 2. Harta descoperirilor izolate de groși praghezi.

Din componența tezaurelor, ca și din distribuția geografică a lor, noi credem că groșii praghezi au fost monede folosite în marele comerț, dar fără un impact major pe piața moldovenească. Groșii praghezi sunt monede cu un conținut mare de argint, de valoare mare, de aceea sunt folosiți în trei mari scopuri: marile tranzacții, resursă de metal prețios și teaurizare. Grosul praghez a fost inclus, încă de timpuriu, în marile tranzacții. Astfel, în 1335, Jan de Luxemburg i-a vândut lui Cazimir al III-lea, pentru suma de 20.000 de groși praghezi,⁵³ drepturile de succesiune la tronul său, iar în 1339, s-a hotărât ca, în cazul în care acesta nu va avea urmași pe linie masculină, succesorul său să fie Ludovic, fiul lui Carol Robert.⁵⁴

⁵² Vezi și Lukáš Kučera, Lenka Cycoňová, *Hromadný nález 63 pražských grošů se dvěma neobvyklými kusy*, în "Folia Numismatica", 27/1, 2013, p. 171-177

⁵³ Echivalentul a 74 kilograme de argint.

⁵⁴ Andrei Șaari, *Dunărea. Fluviul imperiilor*, Iași, 2017, p. 210.

Beneficiarii acestui comerț internațional sunt, în principal, negustorii străini⁵⁵, în special cei polonezi,⁵⁶ dar statul moldovean realizează repede ce poate obține din ”drumul tătarăsc”. Acțiunile politico-militare ale Moldovei din primul secol de existență au și un puternic conținut economic: omagiul lui Petru Rareș către Vladislav Iagello (1387), extinderea spre Marea Neagră (1392), privilegiul comercial al lui Alexandru cel Bun (1408) acordat negustorilor lioveni, trecerea Cetății Albe sub dominația Moldovei,⁵⁷ acceptarea plății tributului către Mehmet II (1456), acceptare care nu modifica termenii economici⁵⁸, acțiuni care au ca finalități succesive integrarea Moldovei în marele comerț de pe drumul deschis de genovezi, și, apoi, deschiderea unei alternative pe propriul teritoriu. Racordarea la acest drum duce și la o circulație a monedelor moldovenești pe un spațiu mare, din centrul Poloniei⁵⁹ în Podolia⁶⁰ și până în Crimeea⁶¹. Baterea de monedă de către statul moldovenesc, dincolo de conotațiile politice, se înscrie în această politică economică de racordare la fluxul comercial european⁶².

Foto 1. groș boemian izolat, descoperit la Cuhurești⁶³.

Proveniența monedelor boemiene nu este, credem noi, Transilvania, ci Galiția, după cum se vede din repartiția geografică. De altfel, circulația monedelor boemiene în Transilvania a fost supraapreciată, în provincie descoperindu-se doar două tezaure cu groși cehești, la Șoimeni⁶⁴ și Cluj⁶⁵. Plus că aceste tezaure par, la rândul lor, a avea proveniență sud-dunăreană, unul având în componență groși sârbești de la Ștefan Dușan, iar celălalt, un dinar muntenesc. Și numărul de piese este mic, 7 și, respectiv, un gros. E greu de susținut o circulație monetară consistentă a altei monede în Transilvania, în afara celei maghiare, din moment ce politica economică a Regatului maghiar a fost de protejare a monedei proprii. La fel de surprinzător este că monedele cehești nu au fost descoperite în sudul Basarabiei sau în Dobrogea⁶⁶, adică la

⁵⁵ Sunt prezenți și negustorii moldoveni pe această rută, dar într-un număr mic, vezi, de exemplu, faptul că nu constituiau o gildă separată în Liov, Eleonora Nadel-Golobič, *op. cit.*, p. 354.

⁵⁶ Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, București, 1997, p. 66.

⁵⁷ Datată diferit, vezi Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 60; Denis Căprăroiu, *Orașul medieval în spațiul românesc extracarpatic (secolele X-XIV). O încercare de tipologizare a procesului genezei urbane*, Târgoviște, 2012, p. 151, nota 598.

⁵⁸ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 194; Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țările Române în evul mediu (sfârșitul sec. al XIII-lea – începutul sec. al XVI-lea)*, Iași, 2011, p. 507.

⁵⁹ A. Mikolajczyk, *op. cit.*, p. 268.

⁶⁰ Ernest Oberländer-Târnoveanu, *A forgotten 19th century find*, p. 97-131.

⁶¹ N. A. Alekseenko, L. V. Dergacheva, *The Moldovan Currency Discovered in Medieval Taurica (short overview)*, in ”В Поисках Сущности”, Chișinău, 2019, p. 97-108, care prezintă, printre altele, și o monedă de aramă de la Alexandru cel Bun contamarcată de Caffa genoveză.

⁶² Deși de calitate inferioară monedelor din zonă, ca și conținut de metal prețios, B. Constantinescu, R. Bugoi, E. Oberländer-Târnoveanu, K. Pârvan, *Medieval Silver Coins Analyses By Pixe And Ed-Xrf Techniques*, in ”Rom. Journ. Phys.”, Vol. 54, Nos. 5–6, Bucharest, 2009, p. 486, tabel 1.

⁶³ Lilia Dergaciova, *Newly Discovered Coin Hoard in the Republic of Moldova. North Pontic Factors in the Local Money Circulation*, in ”XV International Numismatic Congress Taormina 2015 Proceedings, 2017”, I, Roma-Messina, 2017, p. 1105, foto 6.

⁶⁴ Francisc Pap, *Repertoriu numismatic al Transilvaniei și Banatului secolele 11-20. Despre circulația monetară în Transilvania și Banat secolele 11-20*, Cluj-Napoca, 2002, p. 160.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 60.

⁶⁶ Gabriel Custurea, Gabriel Talmațchi, *Repertoriul tezaurelor monetare din Dobrogea*, Constanța, 2011, *passim*.

capătul drumurilor comerciale.

În același timp, credem noi, sunt sursă de metal prețios, multe monede fiind topite⁶⁷ și folosite, probabil, la baterea propriilor monede. Nu este un caz singular: potrivit lui Pegolotti, 14 tipuri de argint erau topite la Famagusta, iar Peter Spufford identifică unul dintre ele ca fiind sub forma groșilor praghezi.⁶⁸ Considerăm că multe monede pragheze, provenind de la Vaclav II, Jan și Karel de Luxemburg, au fost topite de monetăria suceveană, pentru a acoperi nevoile de monedă locală. Moneda pragheză, împreună cu cea tătarască, erau principalele surse de argint de bună calitate, doar că aceste surse s-au dovedit inconstante atât ca volum, cât și calitativ, în finalul secolului al XIV-lea și începutul celui de-al XV-lea, având loc devalorizări succesive ale grosului praghez,⁶⁹ în timp ce pozițiile Hoardei sunt mult șubrezite în zonă. Coincidență sau cauză, devalorizarea monedei pragheze este urmată de cea moldovenească, de la un maxim de 79% argint, în prima perioadă a domniei lui Petru Mușat, ajungând la un maxim de 28% argint, în ultima parte⁷⁰. Astfel se explică cantitatea mare de monedă moldovenească emisă de Petru I Mușat, cantitate care nu va fi repetată de niciun alt domnitor⁷¹. Tezaurizarea monedei pragheze de către negustorii sau/și elita locală nu reprezintă un fenomen izolat: în Polonia, monedele pragheze reprezintă 48% din totalul monedelor străine tezaurizate în timpul lui Vladislav Jagello⁷².

În concluzie, monedele de Boemia nu au făcut parte din realitatea circulatorie a Moldovei, ele fiind, mai degrabă, consecința angrenării Moldovei în comerțul internațional și a dinamicii acestuia. În același timp, considerăm noi, monedele pragheze contribuie hotărâtor la apariția monedei autohtone,⁷³ ele fiind materialul principal al monedei noastre.

BIBLIOGRAFIE

- Alekseienko N. A., Dergacheva L. V., *The Moldovan Currency Discovered in Medieval Taurica (short overview)*, "В Поисках Сущности", Chișinău, 2019.
- Bechtel Delphine, *Lemberg Lwow Lvov: identités d'une ville aux frontières imprécises*, in "Diogenes", 2005/2 (n° 210).
- Berciu-Drăghicescu Adina, *Repertoriul descoperirilor monetare de pe teritoriul Moldovei (secolele XIV-XVI)*, în "CSSȘA", II, 1990.
- Бойко-Гагарін А.С., *Фальсифікат празького гроша Карла I (IV) Люксембурга (1346-1378), виготовлений шляхом нанесення срібної фольги / А.С. Бойко-Гагарін // "Переяславський літопис. – Збірник наукових праць". – Випуск №7. – Переяслав-Хмельницький, 2015.*
- Boldureanu Anuța, *Cronica descoperirilor (V)*, "Tyragetia", s.n., vol. V [XX], nr. 1, 2011.
- Boldureanu Anuța, *Cronica descoperirilor (VIII)*, "Tyragetia", s.n., vol. VIII [XXIII], nr. 1, 2014.
- Budaj Marek, *Nález mincí zo začiatku 15. storočia z Limbachu*, "Slovenská numizmatika", XX, Nitra, 2015.
- Budaj Marek, *Počiatky razby grošov v Uhorsku a kremnická mincovňa, Baníctvo a mincovníctvo v dejinách Slovenska*, Kremnica, 2013.
- Budaj Marek, *Prague grossus of Venceslas II from Obišovce*, "Denarius", 4, 2014.
- Budaj Marek, *Pražský groš Václava II z Obišovce*, "Denarius", 4, 2014.
- Budaj Marek, Slovák Kristián, Švec Aleš, *Zaujímavý grošový nález zo 14. storočia zo Slovenska. Príspevok k spoločnému obehu uhorských a pražských grošov*, "Numismatické listy", 69, 2014, 1–2.
- Budaj Marek, Švec Aleš, *Vzácný pražský groš Václava II. z nálezu Melčíc- Zemianskeho Lieskového*, in "Denarius", 4, 2014.

⁶⁷ Oguy, *op. cit.*, p. 134; B. Constantinescu et alii, p. 487.

⁶⁸ Peter Spufford, p. 154.

⁶⁹ p. Milejski, *op. cit.*, p. 99-11.1.

⁷⁰ B. Constantinescu et alii, p. 486.

⁷¹ Octavian Iliescu, *Aspecte ale economiei monetare în Moldova sub domnia lui Alexandru cel Bun*, în "RI", XI, 2002, 1-2, p. 64-65; Octavian Iliescu, Gr. Foit, *Un tezaur de monede moldovenești din prima jumătate a secolului al XV-lea, descoperit la Suceava*, în "Arheologia Moldovei", 5, 1967, p. 163 și tabelul 2, p. 164-165; ca un fapt care ar trebui cercetat pe viitor, moneda acestui domnitor a circulat foarte puțin între Prut și Nistru, Lilia Dergaciova, *Noi descoperiri numismatice din secolul al XIV-lea provenind din zona limanul Bugului*, în "Monedă și comerț în Sud Estul Europei", IV, Sibiu, 2012, p. 154.

⁷² A. Mikolajczyk, *op. cit.*, p. 266.

⁷³ Despre sistemul monetar moldovenesc vezi O. Iliescu, *Moneda*, p. 25; Costin C. Kirițescu, *op. cit.*, 76, în

- Castelin Karel, *O chronologii pražských grošů Jana Lucemburského*, "Numismatický sborník", 6, 1960.
- Căprăroiu Denis, *Orașul medieval în spațiul românesc extracarpatic (secolele X-XIV). O încercare de tipologizare a procesului genezei urbane*, Târgoviște, 2012.
- Cihlár Jan, Richtera Lukáš, Gregor Pavel, *Diepholz coinage imitating Bohemian white coins with a lion and its material analysis*, "Numismatický sborník", 2016.
- Cihlár Jan, Richtera Lukáš, *Nález Pražských Grošů Václava IV. U Ivano-Frankivsku Na Ukrajině*, "Folia Numismatica", 27/1, 2013.
- Cihlár Jan, Richtera Lukáš, Zmrzlý Martin, Jeřábek Tomáš, *Dobové padělky pražských grošů Václava II*, "Folia Numismatica", 27/1, 2013.
- Constantinescu B., Bugoi R., Oberländer-Târnoveanu E., Pârvan K., *Medieval Silver Coins Analyses By Pixe And Ed-Xrf Techniques*, "Rom. Journ. Phys.", Vol. 54, Nos. 5–6, Bucharest, 2009.
- Corpus Nummorum Moldaviae. Monnaies et parures du Musée national d'ethnographie et d'histoire naturelle de Chișinău*, V.2, ediderunt Raisa Tabuica et Cristiana Tătaru, sous la direction de Viorel M. Butnariu, Chișinău, 2018.
- Custurea Gabriel, Talmațchi Gabriel, *Repertoriul tezaurelor monetare din Dobrogea*, Constanța, 2011.
- Dergaciova Lilia, *Cu privire la factorul nord-pontic în circulația monetară a spațiului pruto-nistean în secolul al XV-lea*, "Conspecte numismatice", V, 2015.
- Dergaciova Lilia, *Newly Discovered Coin Hoard in the Republic of Moldova. North Pontic Factors in the Local Money Circulation*, "XV International Numismatic Congress Taormina 2015 Proceedings, 2017", I, Roma-Messina, 2017.
- Dergaciova Lilia, Djesmedjyan Artem, *Tezaurul de la „Țuțora” din Republica Moldova și importanța acestuia pentru istoria coloniilor genoveze de la Dunărea de Jos*, "Studia Numismatica et Archaeologica. In honorem magistri Virgilii Mihailescu-Bîrliba oblata", București - Piatra-Neamț, 2018.
- Dergaciova Lilia, *Noi descoperiri numismatice din secolul al XIV-lea provenind din zona limanul Bugului, "Monedă și comerț în Sud Estul Europei"*, IV, Sibiu, 2012.
- Emmerig Hubert, *Prager Groschen in den mittelalterlichen Münzfunden in Österreich und Bayern*, "Numismatický sborník", 2016.
- Gorovei Ștefan, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997.
- Hána Jiri, *Úvahy o typologii a chronologii pražských grošů Jana Lucemburského*, "Numismatický sborník", 22, 2007.
- Hásková Jana, *Pražské groše (1300–1526)*, în "České, moravské a slezské mince 10.–20.století", Prague, 1991;
- Iliescu Octavian, *Aspecte ale economiei monetare în Moldova sub domnia lui Alexandru cel Bun*, "RI", XI, 2002, 1-2.
- Iliescu Octavian, Dinu Marin, *Tezaurul monetar din secolul al XV-lea de la Cârpiți (raionul Iași)*, "Studii și cercetări științifice. Istorie", VIII, 1957, fasc. 2.
- Iliescu Octavian, Foit Gr., *Un tezaur de monede moldovenești din prima jumătate a secolului al XV-lea, descoperit la Suceava*, în "Arheologia Moldovei", 5, 1967.
- Iliescu Octavian, *Moneda în România 491-1864*, București, 1970.
- Iliescu Octavian, *Numismatica medievală și modernă a țării noastre oglindită în colecțiile restituite de la Moscova*, "Studii asupra tezaurului restituit de URSS", București, 1958.
- Iorga Nicolae, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899.
- Katz V., *A Thousand Years of Bohemian Coinage (929-1929)*, New York, 1980.
- Kirițescu Costin C., *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, București, 1997.
- Kotowicz Piotr N., Śniezko Grzegorz, *Clipped Prague groschen of John of Luxembourg (John of Bohemia) from the Medieval hillfort in Sanok-Biała Góra*, "Notae Numismatice. Zapiski Numizmatyczne", XI, Krakow, 2016.
- Козубовський Г.А., *Празькі Гроші XIV—XV Ст.З Археологічних Пам'яток України*, "Археологія", 2010, № 4.
- Kučera Lukáš, Cycoňová Lenka, *Hromadný nález 63 pražských grošů se dvěma neobvyklými kusy*, "Folia Numismatica", 27/1, 2013.
- Mikolajczyk A., *Moldavian coins in the 15th century Poland*, "Arheologia Moldovei", vol. XII, Iași, 1988.
- Milejski Pawel, *Weight debasement of Prague groschen of Wenceslas IV (1378–1419) based on Polish and Lithuanian hoards*, în "From Ore To Money, Mining, Trading, Minting", Proceedings of the Tallinn (2018) conference Georges Depeyrot, Ivar Leimus, editors, Moneta, Wetteren, 2018.
- Mitrea Bucur, *Un tezaur vechi românesc: Scrioaștea, jud. Teleorman*, "BSNR", 1976-1980, nr.124-128.; *Moneda în Republica Moldova*, Chișinău, 2015.
- Moneta Terrae Moldaviae*, II, ediderunt Viorel Butnariu, Iași, 2019.
- Nadel-Golobič Eleonora, *Armenians and Jews in medieval Lvov: Their role in oriental trade, 1400-1600*, "Cahiers du monde russe et soviétique", vol. 20, n°3-4, Juillet-Décembre, 1979.
- Nudelman A.A., *Topografija kladov i nahodok ediničnykh monet*, "Arheologičeskaja karta Moldavskoj SSR", 8, Chișinău, 1976.
- Oberländer-Târnoveanu Ernest, *A forgotten 19th century find of Wallachian and Moldavian coins: "Podolia" 1862*, "Cultură și civilizație la Dunărea de Jos", XXVI, 2008.
- Oberländer-Târnoveanu Ernest, *Emisiunile monetare bătute pe teritoriul Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*

- (1457-1504) - *O analiză critică*, "CN", IX-XI, 2003-2005.
- Oguy Oleksandr, *Circulația monetară și descoperiri de monede în anii 1300-1430 în nordul Bucovinei*, "Suceava", XXXVII, 2010.
- Paiul Vera, *Descoperiri monetare antice și medievale în jud. Soroca*, în "Simpozion Chișinău (2000)", 2001;
- Pap Francisc, *Repertoriu numismatic al Transilvaniei și Banatului secolele 11-20. Despre circulația monetară în Transilvania și Banat secolele 11-20*, Cluj-Napoca, 2002.
- Papacostea Șerban, *Geneza statului în evul mediu românesc*, București, 1999.
- Paszkievicz în "Archaeology Of A Pre-Industrial Town In Silesia. Case Study Gliwice", edited by Monika Michnik & Jerzy Piekalski, Wrocław, 2012.
- Rădvan Laurențiu, *Orașele din Țările Române în evul mediu (sfârșitul sec. al XIII-lea – începutul sec. al XVI-lea)*, Iași, 2011.
- Spinei Victor, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău, 1994.
- Spufford Peter, *Money and its use in medieval Europe*, Cambridge University Press, 1988.
- Șarfi Andrei, *Dunărea. Fluviul imperiilor*, Iași, 2017.
- The Cambridge Economic History*, edited by M. M. Postan, E. E. Rich, Edward Miller, III, Cambridge, 1965.
- Vickers Robert, *History of Bohemia*, Chicago, 1894.
- Wójtowicz Grzegorz, *The Origin and History of the Polish Money. Part I*, "Bank i Kredyt", 2006.
- Zaoral Roman, *Mining, Trading and Minting in Late Medieval Bohemia*, în "From Ore To Money, Mining, Trading, Minting", Proceedings of the Tallinn (2018) conference Georges Depeyrot, Ivar Leimus, editors, Moneta, Wetteren, 2018.
- Zaoral Roman, *The Czech Lands and Italy in Comparative Perspective*, "The Medieval Networks in East Central Europe. Commerce, Contacts, Communication", ed. B. Nagy, F. Schmieder, A. Vadas. London - New York, Routledge, 2019.
- Zaoral Roman, *Záhadná mince z Akkonu*, "Příběhy starých mincí", 2019.

PUBLICAȚII ALE MUZEULUI „VASILE PÂRVAN” BÂRLAD

ACTA MUSEI TUTOVENSIS

VOL I: 2006
VOL II: 2007
VOL III: 2008
VOL IV: 2009
VOL V: 2010
VOL VI: 2011
VOL VII: 2012
VOL VIII: 2013
VOL IX-X: 2014

ACTA MUSEI TUTOVENSIS. ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

VOL. XI: 2015
VOL. XII/1 (IN HONOREM EUGENIA POPUȘOI OCTOGENARII): 2016
VOL. XII/2 (IN HONOREM ION IONIȚĂ OCTOGENARII): 2016
VOL. XIII: 2017
VOL. XIV: 2018
VOL. XV: 2019
VOL. XVI: 2020

ACTA MUSEI TUTOVENSIS. MEMORIALISTICĂ

VOL I: 2015
VOL II: 2016
VOL III: 2018
VOL IV: 2019
VOL V: 2020

ACTA MUSEI TUTOVENSIS. STUDII ȘI CERCETĂRI. ȘTIINȚELE VIEȚII ȘI ALE PĂMÂNTULUI

VOL. I: 2018

REVISTA PERSEUS

Nr. I: 2012
Nr. II: 2013
Nr. III: 2014
Nr. IV: 2015
Nr. V: 2016
Nr. VI: 2017
Nr. VII: 2018
Nr. VIII: 2019
Nr. IX: 2020

Alte publicații:

A. Seria Monografii:

Vasile Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad-Valea Seacă sec. III-IV p. Chr.*, Editura ARC 2000, București, 2004;
Eugenia Popușoi, *Trestiana, monografie arheologică*, Editura Sfera, Bârlad, 2005;
Mircea Mamalaucă, *Descoperiri din perioada Antichității târzii în Podișul Central Moldovenesc. Necropolele de la Bogdănești-Fălciu, Pogonești și Polocin*, Editura Casa Editorială Demiurg, Iași, 2019.

B. Seria Cataloage:

Rădăcini ale civilizației străromânești în Muntenia de Răsărit, Moldova de Sud și centrală în sec. III-XI p. Chr., (Eugenia Popușoi, redactare-coordonare), 1995-1996;
Eugenia Popușoi, Nicoleta Arnăutu, *Tezaurul de la Bârlad, Dumbrava Roșie, sec. XVI-XVII*, S.C.D.I. Bârlad, 1999;
Mircea Mamalaucă, *2000 de ani de creștinism*, Editura ASA MEDIA GRAFIC, 2000;
Expoziția permanentă de artă românească contemporană din patrimoniul muzeului, Editura Serigraf Design SRL, Bârlad, 2001;
Catalog Jubileu expozițional simpozion, Editura Tiparul SC. Irimpex SRL, Bârlad, 2000;
Nicolae Mitulescu, *Monumente laice și religioase ale Bârladului*, Editura Sfera, Bârlad, 2003;
Mircea Mamalaucă, *Obiceiuri de port în aria culturii Sântana de Mureș*, Editura ASA, 2005;
Mircea Mamalaucă, *Antichitatea târzie în Bazinul Prutului*, Editura Sfera, Bârlad, 2009.

C. Seria Albume:

Valentin Ciucă, *Mitologii subiective Marcel Guguianu*, Editura Art XXI SRL, Iași, 2008;
Răzvan-Costantin Caratănase, Mircea Mamalaucă, *Bienala Națională de Artă Contemporană „Nicolae Tonitza”*, ed. I, Editura Casa Editorială Demiurg, Iași, 2016;
Răzvan-Costantin Caratănase, Mircea Mamalaucă, *Bienala Națională de Artă Contemporană „Nicolae Tonitza”*, ed. a II-a, Editura Casa Editorială Demiurg, Iași, 2018;
Gabriela Albu, *Colecția de artă dr. Constantin Teodorescu*, Editura Casa Editorială Demiurg, Iași, 2019;
Mircea Mamalaucă, Valentina Fornea, *Copiii munților*, Editura Casa Editorială Demiurg, Iași, 2019.

D. Seria Memoriale:

Romulus Boteanu, *Ce nu se poate uita*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009 (Alina Butnaru, îngrijitor de ediție);
René Duda, *Gânduri răzlețe*, Editura Opera Magna, Iași, 2010 (Alina Butnaru, îngrijitor de ediție).

E. Ghid turistic

Mircea Mamalaucă, Alina Butnaru, *Diversificarea ofertei turistice în zona transfrontalieră Vaslui-Soroca*, Editura SC. Irimpex SRL, Bârlad, 2009.

Recomandări pentru viitorii autori ai articolelor

Pentru a asigura tipărirea volumului într-o grafică unitară, toate lucrările ce urmează a fi publicate în numerele viitoare ale revistei „ACTA MUSEI TUTOVENSIS” trebuie să respecte anumite reguli de tehnoredactare:

- corpul articolului: Microsoft Word, format A4, margini de 2,5 cm, aliniat bloc Justify, font Times New Roman, caractere de 12, spațiere Single space;
- *titlul* articolului cu majuscule, font 14, bold, centrat, distanțat la 1,5 cm;
- *autorul* articolului: la un rând distanță de titlu, prenumele cu litera de început cu majusculă, restul cu litere mici; numele cu majuscule, urmat de footnote „*”, ce va conține adresa autorului articolului. Dacă sunt mai mulți autori, se multiplică numărul de „*”;
- *Keywords*: un rând liber înainte și altul liber după „Key words”, urmat de maxim cinci termeni reprezentativi pentru conținutul articolului, font 10;
- *notele* aparatului critic: la subsolul paginii, font 10, justify, și vor conține: prenumele și numele autorului, titlul articolului sau al cărții, cu italice, *în/in* titlul revistei cu ghilimele (ex. în „Dacia”) sau titlul volumul colectiv, cu italice, editorul (ed., coord., etc.), tom, anul apariției, numărul paginilor, figura sau planșa, dacă este cazul; în cadrul unei note bibliografice complexe, fiecare autor și titlu, constituind o notă în sine, se separă prin „;” (N.B.: prenume, nume; invers decât la bibliografie);
- *rezumatul*: așezat la sfârșitul articolului, pe maxim o jumătate de pagină, tradus în limba engleză sau franceză, titlul cu majuscule, centrat, font 10;
- *bibliografia*: pe maxim o jumătate de pagină, în ordinea alfabetică, font 10; pentru cărți: autor (nume, prenume; N.B.: invers decât la note), titlul lucrării cu italice, locul publicării, editura (ex. Editura Performantica), anul publicării lucrării; pentru periodice: autor (nume, prenume), titlul lucrării cu italice, *în/in* revista (ex. în „Hierasus”), tom, an, nr., pagini;
- **insistăm** ca textele figurilor, tabelelor și bibliografia să fie scrise **în word, în afara imaginii**, cu caractere drepte, centrate, font 10; prescurtările vor fi: Fig., Tab., Pl., Foto, etc.;
- revista se adresează specialiștilor și nu include Lista abrevierilor la fiecare articol, întrucât autorii folosesc prescurtările general cunoscute, după modelul SCIVA, „Dacia”, „Arheologia Moldovei”.

Pentru nelămuriri, vă rugăm să consultați numerele anterioare.

